

Risalo-i Nur Külliyyati'ndan

İsârâtü'l-İcâz

*Bediüzzaman
Said Nursî*

İsârâtü'l-İcâz

Bediüzzaman Said Nursî

Risale-i Nur Külliyyatı'ndan

إِشَارَاتُ الْإِعْجَازِ

فِي

مَظَانِ الْإِيْجَازِ

İşâratü'l-İ'câz

(Türkçe Tercümesi)

Mütercimi: Abdülmecid Nursî

Bediüxxaman

Said Nursî

İstanbul - 2007

İŞÂRÂTÜ'L-İ' CÂZ

Copyright © Şahdamar Yayınları, 2007

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Ltd. Şti.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin, Işık Ltd. Şti.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

ISBN

978-975-9090-87-6

Yayın Numarası

77

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası

Sarıç Yolu Üzeri No:7 Gaziemir / İZMİR

Tel: (0232) 252 20 96

Ekim 2007

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31

Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Şahdamar Yayınları

Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5

34676 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.sahdamaryayinlari.com

İçindekiler

Tenbih.....	1
Nur Talebelerinin Takrizi.....	3
İfadetü'l-Meram	5
Kur'ân Nedir? Tarifi Nasıldır?	7

﴿ Fâtiha Sûresi ﴾

Besmele	11
Hamdin Manası ve Rab Kelimesi	15
Alemlerden Maksat ve Din Günü	17
İbadet ve İstiâne	19
Hidayet ve Sırat-ı Müstakîm	21
Kendilerine Nimet Verilenler	23
Gazaba Uğrayanlar ve Dalâlete Düşenler.....	25

Bakara Sûresi

BAKARA SÛRESİ (1-5. Âyetler)

Hurûf-u Mukatta	31
Kur'ân'ın Büyüklüğü	35
Gayba İman.....	41
Namazın Ehemmiyeti.....	43
İnfak Etmenin Ehemmiyeti.....	45
Semavî Kitaplara İman.....	47
Hâtemü'l-Enbiya (aleyhissalâtü vesselâm)	49
Haşrin Delilleri	51
Ehl-i Hidayet.....	59

BAKARA SÛRESİ (6. Âyet)

Küfrün Mahiyeti	65
-----------------------	----

BAKARA SÛRESİ (7. Âyet)

Kader ve Cüz-ü İhtiyarî	73
Kalbin Mühürlenmesi	77

BAKARA SÛRESİ (10. Âyet'ten)

Kizbin Mahiyeti	83
-----------------------	----

BAKARA SÛRESİ (21-22. Âyetler)

İbadetin Hakikati	85
Tevhidin İsbatı	87
İbadetin Hakikati	99
İsbat-ı Sâni	103

BAKARA SÛRESİ (23-24. Âyetler)

Nübüvvetin Tahkiki 107

İ'câz-ı Kur'ân..... 119

BAKARA SÛRESİ (25. Âyet)

Kıyamet ve Ahiret 143

Cennet Bahsi 149

BAKARA SÛRESİ (26-27. Âyetler)

İ'câz Nükteleri 159

Kur'anî Temsiller 163

Teklif-i Beşerdeki Hikmet 167

Fıskın Menşei 169

İ'câz Nükteleri 171

Hüsrana Uğrayanlar 177

BAKARA SÛRESİ (28. Âyet)

İhya-yı Emvât 179

BAKARA SÛRESİ (29. Âyet)

Yer ve Göklerin Yaratılışı 189

BAKARA SÛRESİ (30. Âyet)

Meleklerin Varlığını İsbat 199

Halifelik Sırrı 201

BAKARA SÛRESİ (31-33. Âyetler)

Talim-i Esmâ 209

Talim-i Esmâ ve Halifelik 211

ECNEBİ FİLOZOFLARIN ŞEHADETLERİ 215

BİR MÜDAFAA 227

Isarātū'l-I'cāZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَبِهِ نَسْتَعِينُ¹

Tenbih

İşârâtü'l-İ'câz tefsiri, eski Harb-i Umumî'nin birinci senesinde, cephe-i harpte, me'hazsiz ve kitap mevcut olmadığı hâlde telif edilmiştir. Harp zamanının zaruretinden başka, dört sebebe binaen gayet muhtasar ve îcazlı bir tarzda yazılmış; Fatiha ve nısf-ı evvel, daha mücmel, daha muhtasar kalmıştır.

Evvelâ: O zaman, izaha müsaade etmiyordu. Eski Said, îcazlı ve kısa tabirle ifade-i meram ediyordu.

Sâniyen: Gayet zekî olan kendi talebelerinin derece-i fehimlerini düşünüyordu, başkaların anlamalarını düşünmüyordu.

Sâlisen: Eski Said, en dakik ve en ince olan nazm-ı Kur'ân'daki îcazlı olan i'câzı beyan ettiği için, kısa ve ince düşmüştür. Fakat şimdi ise, Yeni Said nazarıyla mütalâa ettim: El-hak, Eski Said'in bütün hatîâtıyla beraber, şu tefsirdeki tetkikât-ı âliyesi, onun bir şaheseridir. Yazıldığı vakit daima şehid olmaya hazırlandığı için, hâlis bir niyetle ve belâgatın kanunlarına ve ulûm-u Arabiye'nin düsturlarına tatbik ederek yazdığı için, hiçbirini cerh edemedim. Belki Cenâb-ı Hak, bu eseri ona keffaret-i zünub yapacak ve bu tefsiri de tam anlayacak adamları yetiştirecek inşaallah...

Eğer Birinci Harb-i Umumî gibi mâniler olmasaydı, tefsirin şu birinci cildi, i'câz vücûhundan olan i'câz-ı nazmîyi beyan ettiği gibi, diğer cüzler ve mektuplar da müteferrik hakâik-i tefsiriyeyi içine alsaydı, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'a güzel bir tefsir-i câmi olurdu. Belki, inşaallah, şu cüz-ü tefsir ve altmış altı adet, belki yüz otuz adet Sözler ve Mektubat risaleleriyle beraber me'haz olursa, ileride bahtiyar bir heyet öyle bir tefsir-i Kur'ânî yazsın, inşaallah...

Said Nursî

¹ Ancak O'ndan yardım dileriz.

Hâşiye: Bu harika tefsirde, münafıklar hakkında olan on üç âyet ile muannit kâfirler için olan iki âyetin izahat ve tafsilâtının içinde bazı çok münasebât-ı belâgatı çoklar anlamayacak ve istifade etmeyecek ehemmiyetsiz nüktelerinin zikredilmesinin sırrı ve diğer âyetlerdeki tahkike ve izaha muhalif olarak mahiyet-i küfriyenin tafsilâtına ve ehl-i nifakın temessük ettikleri şüphelerine pek az temas edilmesinin hikmeti ve yalnız elfaz-ı Kur'âniye'nin ince ince işârât ve delâletlerinin ehemmiyetle beyan edilmesinin sebebi üç nüktedir:

Birinci Nükte: Bidayet-i zuhur-u İslâmiyet'te muannit ve kitapsız kâfirlerin ve nifaka giren eski dinlerin münafıkları gibi, aynen bu zaman-ı âhirde bir nazîresi çıkacağını ders-i Kur'ânî'den gelen bir sünûhat ile Eski Said hissetmiş. Münafıklar hakkındaki âyetleri izah ile en ince nükteleri beyan etmiş; fakat mütalâacıların zihnini bulandırmamak için mahiyet-i mesleklerini ve istinat noktalarını mücmel bırakmış, izah etmemiş. Zaten Risale-i Nur'un mesleği odur ki zihinlerde bir iz bırakmamak için, sair ulemâyâ muhalif olarak, muarızların şüphelerini zikretmeden öyle bir cevap verir ki, daha vehim ve vesveseye yer kalmaz. Eski Said, bu tefsirde, Risale-i Nur gibi, zihinleri bulandırmamak için yalnız belâgat noktasında lafzın delâletine ve işârâtına ehemmiyet vermiş.

İkinci Nükte: Madem Kur'ân-ı Hakîm'in her harfinin okunmasıyla öyle bir kıymeti olur ki bir harf; on, yüz, bin ve binler sevabı¹ ve bâki meyve-i uhrevîyi verecek mahiyettedir. Elbette Eski Said'in bu tefsirinde bir saç gibi, bir zerre gibi, Kur'ân'ın kelimâtına temas eden nükteleri izah etmesi israf değil, ehemmiyetsiz değil; belki göz kapaklarının kirpikleri ve belki gözbebeğinin zerrelere gibi kıymetli olduğunu hissetmiş ki, o dehşetli harp içinde bu incecik saç gibi münasebetleri yazmaktan ve düşünmekten, avcı hattında düşman gülleleri onu şaşırtmamış, ondan vazgeçirmemiş.²(Hâşiye)

Üçüncü Nükte: Türkçe'ye tercümesi, Arapça'daki cezâlet, belâgat ve harika kıymetini muhafaza edememiş, bazen de muhtasar gitmiş. İnşallah, Arabî tefsir, bu tercümenin âhirinde bir mâni olmazsa neşredilecek; tercümedeki noksanlarını izale edecek. Fakat Arabî tefsirde tevafukun envândan çok harikalar vardır; beşer ihtiyarı karışmamıştır. Onun için, o matbuun aynı tarzında –imkânı varsa– mümkün olduğu kadar çalışmak lâzımdır ki alâmet-i makbuliyet olan o harikalar kaybolmasın.

Said Nursî

¹ Kur'ân okurken her bir harfine on sevap verileceğine dair bkz.: Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 16; Dârimî, *fezâilü'l-Kur'ân* 1; İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef* 6/118.

² (Hâşiye) Acaba böyle bir adam, hiç mümkün müdür ki dini, siyasete, dünyaya alet etsin? Bu ithhamı yapanların ne derece adaletten hariç bir zulüm ettikleri anlaşılır.

Kırk sene evvel, Harb-i Umumî’de, cephede, avcı hattında, bazen at üstünde telif edilen bu İşârâtü’l-İ’câz tefsirinin bir kısmını Üstadımızdan ders aldık. İlm-i belâgatı ve kavâid-i Arabiye’yi bilmediğimiz hâlde, aldığımız ders ile bundaki bir sırr-ı azîmi fehmettik ki bu İşârâtü’l-İ’câz tefsiri, hakikaten harikadır. Bu tefsir, Kur’ân’ın vücûh-u i’câzından yalnız nazmındaki i’câzı harika bir tarzda göstermesi münasebetiyle dört noktayı beyan ediyoruz:

Birincisi: Madem Kur’ân kelâmullahtır; umum asırlar üzerinde ve arkasında oturan muhtelif, tabaka tabaka olarak dizilmiş bütün nev-i beşere hitap ediyor, ders veriyor. Hem bu kâinat Hâlık-ı Zülcelâl’inin kelâmı olarak rubûbiyetin en yüksek mertebesinden çıkıp, bu binler muhtelif tabaka muhataplarla konuşuyor, umurunun bütün suallerine ve ihtiyaçlarına cevap veriyor. Elbette manaları küllî ve umumîdir. Beşer kelâmı gibi mahsus bir zamana, muayyen bir tâifeye ve cüz’î bir manaya inhisar etmiyor. Bütün cin ve insan binler muhtelif tabakada olan efkâr ve ukûl ve kulûb ve ervahının her birisine lâyük gıdaları veriyor, dağıtıyor...

İkincisi: Kelâm-ı ezeliyen gelen ve bütün asırları ve bütün tavâif-i nev-i beşeri muhatap ittihaz eden Kur’ân-ı Hakîm’in gayet küllî mânâlarının cevherlerinin sade fi hükümünde olan lafz-ı Kur’ânî, elbette küllîdir. Yalnız kıraatinde her bir harfinin on, yüz, bin ve binler ve eyyam-ı mübarekede otuz bine kadar sevab-ı uhrevî ve meyve-i cennet veren hurûf-u Kur’âniye’nin her birinde mevcudiyeti kat’î olan i’câzın bir kısmını bu tefsirde gördük.

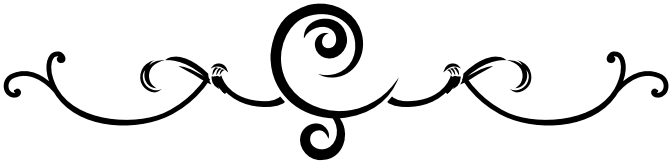
Üçüncüsü: Bir şeyin hüsün ve cemâli, o şeyin mecmuunda görünür. Cüzlere ayrıldığı vakit, mecmuunda görünen hüsün ve cemâl, parçalarında görünmez. O şeyin umumunda tezahür eden nakış ve güzellik, her bir kısmında aranmaz. Görünmediği vakit, görünmemesi, onun sebep-i kusuru tevehhüm edilmez. Böyle olmasına rağmen, Kur’ân-ı Hakîm’in sûre ve âyetlerinde görünen mu’cize-i nazm, hey’ât ve keyfiyât itibarıyla tahlil edildiği vakit, başka bir tarzda yine kendini ehl-i tetkike gösteriyor. İşte bu İşârâtü’l-İ’câz Arabî tefsiri, i’câz-ı Kur’ân’ın yedi menbaından bir menbaı olan nazmındaki cezâleti, en ince esrarına kadar beyan ve izhar ediyor. Kur’ân-ı Hakîm’in on, yüz,

¹ Ancak O’ndan yardım dileriz.

bin ve binler ve eyyam-ı mübarekede otuz bine kadar semere-i uhrevî veren hurûfatının¹ her birine ait, İşârâtü'l-İ'câz'ın âzamî ihtimamla onlardaki i'câzı göstermeye çalışması, elbette israf değil, ayn-ı hakikattir.

Dördüncüsü: Kur'ân-ı Hakîm'in kelâm-ı ezelîden gelmesi ve bütün asırlardaki bütün tabakât-ı beşere hitap etmesi hasebiyle, manasında bir câmiyet ve külliyyet-i harika vardır. İnsandaki akıl ve lisan gibi, bir anda yalnız bir meseleyi düşünmek ve yalnız bir lafzı söylemek gibi cüz'î değil, göz misillü muhîr bir nazara sahip olmak gibi, kelâm-ı ezelî dahi bütün zamanı ve bütün tâife-i insaniyeyi nazara alan bir külliyyette bir kelâm-ı ilâhîdir. Elbette onun manası, beşer kelâmı gibi cüz'î bir manaya ve hususi bir maksada münhasır değildir. Bu sebepten, bütün tefsirlerde görünen ve saraha, işaret, remiz, îmâ, telvih, telmih gibi tabakalarla müfessirînin beyan ettikleri manalar, kavâid-i Arabiye'ye ve usûl-ü nahve ve usûl-ü dine muhalif olmamak şartıyla, o manalar, o kelâmdan bizzat muraddır, maksuddur.

Tâhirî, Zübeyir, Sungur, Ziya, Ceylân, Bayram

¹ Gece namazında on ayet okuyana yüz sevap^{*1}, günde yüz defa İhlâs sûresini okuyana bin beş yüz sevap^{*2}, Kadir gecesinde ise otuz bin sevap^{*3} verilmesi gibi...

^{*1} İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/202; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 4/6.

^{*2} Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 6/103.

^{*3} Kadir sûresi, 97/3.

İfadetü'l-Meram

Kur'ân-ı Azîmüsshân; bütün zamanlarda gelip geçen nev-i beşerin tabakalarına, milletlerine, fertlerine hitaben, Arş-ı Âlâ'dan îrad edilen ilâhî ve şümûl-lü bir nutuk ve umumî ve rabbânî bir hitabe olduğu gibi bilinmesi bir ferdin veya küçük bir cemaatin iktidarından hariç olan, bilhassa bu zamanda, dünya maddiyâtına ait pek çok fenleri, ilimleri câmîdir. Bu itibarla; zamanca, mekânca, ihtisasça, daire-i ihatası pek dar olan bir ferdin fehminden, karîhasından çıkan bir tefsir, bihakkın Kur'ân-ı Azîmüsshân'a tefsir olamaz...

Çünkü Kur'ân'ın hitabına muhatap olan milletlerin, insanların ahvâl-i ruhiyelerine, maddiyâtına ve câmî bulunduğu ince fenlere, ilimlere bir fert vâkîf ve sahib-i ihtisas olamaz ki ona göre bir tefsir yapabilsin. Maahâzâ; bir ferdin mesleği, meşrebi, taassuptan hâli olamaz ki hakâik-i Kur'âniye'yi görsün, bîtarafâne beyan etsin. Maahâzâ ferdin fehminden çıkan bir dâvâ, kendisine has olup, başkası o dâvânın kabulüne davet edilemez. Meğer ki bir nevi icmâ-in tasdikine mazhar ola.

Binaenaleyh, Kur'ân'ın ince manalarının ve tefsirlerde dağınık bir surette bulunan mehâsininin ve zamanın tecrübesiyle fennin keşfi sayesinde tecelli eden hakikatlerinin tesbitiyle, her biri birkaç fende mütehassıs olmak üzere, muhakkikîn-i ulemâdan yüksek bir heyetin tetkikâtıyla, tahkikâtıyla bir tefsirin yapılması lazımdır. Nitekim kanunî hükümlerin tanzim ve ittiradı, bir ferdin fikrinden değil, yüksek bir heyetin nazar-ı dikkat ve tetkikâtından geçmesi lazımdır ki umumî bir emniyeti ve cumhur-u nâsın itimadını kazanmak üzere millete karşı bir kefalet-i zimniye husule gelsin ve icma-ı ümmet, hücceti elde edebilsin.

Evet, Kur'ân-ı Azîmüsshân'ın müfessiri, yüksek bir deha sahibi ve nâfiz bir içtihadâ mâlik ve bir velâyet-i kâmileyi hâiz bir zat olmalıdır. Bilhassa bu zamanda bu şartlar, ancak yüksek bir azîm bir heyetin tesanüdüyle telâhuk-u efkârından ve ruhlarının tenasübüyle birbirine yardım etmekten ve hürriyet-i fikirle taassuptan âzâde olmakla tam ihlâslarından doğan dâhî bir şahs-ı mânevîde bulunur; ve o şahs-ı mânevî, Kur'ân'ı tefsir edebilir. Çünkü “Cüzde bulunmayan, külde bulunur.” kaidesine binaen, her fertte bulunmayan bu gibi şartlar, heyette bulunur.

Böyle bir heyetin zuhurunu çoktan beri bekliyorken, hiss-i kable'l-vuku kabîlinden, memleketi yıkıp yakacak büyük bir zelzelenin arifesinde bulunduğumuz zihne geldi.¹(Hâşiye-1)

“Bir şey tamamıyla elde edilmediği takdirde tamamıyla terk etmek caiz değildir.” kaidesine binaen, acz ve kusurumla beraber, Kur’ân’ın bazı hakikatleriyle, nazmındaki i’câzına dair bazı işaretleri tek başıma kaydetmeye başladım. Fakat Birinci Harb-i Umumî’nin patlamasıyla Erzurum’un, Pasinler’in dağlarına ve derelerine düştük. O kıyametlerde, o dağ ve tepelerde fırsat buldukça, kalbime gelenleri birbirine uymayan ibarelerle o dehşetli ve muhtelif hâllerde yazıyordum. O zamanlarda, o gibi yerlerde müracaat edilecek tefsirlerin, kitapların bulunması mümkün olmadığından; yazdıklarım, yalnız sünuhât-ı kalbiyemden ibaret kaldı. Şu sünuhâtım eğer tefsirlere muvâfık ise, nurun alâ nur; şayet muhalif cihetleri varsa, benim kusurlarıma atfedilebilir.

Evet, tashihe muhtaç yerleri vardır; fakat hatt-ı harpte, büyük bir ihlâsla, şehidler arasında yazılıp giydirilen o yırtık ibarelerin tebdiline –şehidler kan ve elbiselerinin tebdiline cevaz verilmediği gibi– cevaz veremedim ve kalbim razı olmadı. Şimdi de razı değildir; çünkü hakikat-i ihlâs ile baktım, tashih yerini bulamadım. Demek, sünuhât-ı Kur’âniye olduğundan i’câz-ı Kur’âniye onu yanlışlardan himaye etmiş.

Maahâzâ, kaleme aldığım şu *İşârâtü'l-İ'câz* adlı eserimi, hakikî bir tefsir niyetiyle yapmadım. Ancak ulemâ-yı İslâmdan ehl-i tahkikin takdirlerine mazhar olduğu takdirde, uzak bir istikbalde yapılacak yüksek bir tefsire bir örnek ve bir me’haz olmak üzere, o zamanların insanlarına bir yâdigâr maksadıyla yaptım.

¹ (Hâşiye-1) Evet Van’da, Horhor Medresemizin damında, esnâ-yı derste büyük bir zelzelenin gelmekte olduğunu söyledi. Hakikaten söylediği gibi az bir zaman sonra Harb-i Umumî başladı.

Kur'ân Nedir? Tarifi Nasıldır?

Kur'ân;

- ✓ Şu kitab-ı kebir-i kâinatın bir tercüme-i ezeliyesi...
- ✓ Ve âyât-ı tekviniyeyi okuyan mütenevvi dillerinin tercüman-ı ebedîsi...
- ✓ Ve şu âlem-i gayb ve şehâdet kitabının müfessiri...
- ✓ Ve zeminde ve gökte gizli esmâ-yı ilâhiyenin mânevî hazinelerinin keşşâfı...
- ✓ Ve sutûr-u hâdisatın altında muzmer hakâikin miftahı...
- ✓ Ve âlem-i şehâdetde âlem-i gaybın lisanı...
- ✓ Ve şu âlem-i şehâdet perdesi arkasında olan âlem-i gayb cihetinden gelen iltifâtât-ı ebediye-i rahmâniye ve hitâbât-ı ezeliye-i sübhâniyenin hazinesi...
- ✓ Ve şu İslâmiyet âlem-i mânevîsinin güneşi, temeli, hendesesi...
- ✓ Ve avâlim-i uhreviye'nin mukaddes haritası...
- ✓ Ve zât ve sıfât ve esmâ ve şuûn-u ilâhiyenin kavî-i şârihi, tefsir-i vâzihı, bürhân-ı kâtı, tercüman-ı sâtı...
- ✓ Ve şu âlem-i insâniyetin mürebbîsi...
- ✓ Ve insâniyet-i kübrâ olan İslâmiyet'in mâ ve ziyâsı...
- ✓ Ve nev-i beşerin hikmet-i hakikiyesi..
- ✓ Ve insâniyeti saadete sevk eden hakikî mürşidi ve hâdisi...
- ✓ Ve insana hem bir *kitab-ı şariat*, hem bir *kitab-ı dua*, hem bir *kitab-ı hikmet*, hem bir *kitab-ı ubûdiyet*, hem bir *kitab-ı emir ve davet*, hem bir *kitab-ı zikir*, hem bir *kitab-ı fikir*...
- ✓ Hem bütün insanın bütün hâcât-ı mâneviyesine mercî olacak çok kitapları tazammun eden tek, câmi bir *kitab-ı mukaddes*'tir.
- ✓ Hem bütün evliya ve siddikîn ve urefâ ve muhakkikînin muhtelif meşreblerine ve ayrı ayrı mesleklerine, her birindeki meşrebin mezâkına lâıyk ve o meşrebi tenvir edecek ve her bir mesleğin mesâkına muvâfık ve onu tasvir edecek birer risâle ibraz eden mukaddes bir kütüphane hükmünde bir *kitab-ı semâvî*dir.

Kur'ân, Arş-ı Âzam'dan, ism-i âzamdan, her ismin mertebe-i âzamından geldiği için, “*On İkinci Söz*”de beyan ve isbat edildiği gibi;

- ✓ **Kur'ân**; bütün âlemlerin Rabbi itibarıyla Allah'ın kelâmıdır.
- ✓ Hem bütün mevcudatın İlâh'ı unvanıyla Allah'ın fermanıdır.
- ✓ Hem bütün semâvât ve arzın Hâlık'ı nâmına bir hitaptır.
- ✓ Hem rubûbiyet-i mutlaka cihetinde bir mükâlemedir.
- ✓ Hem saltanat-ı âmme-i sübhâniye hesabına bir hutbe-i ezeliyedir.
- ✓ Hem rahmet-i vâsia-yı muhîta nokta-yı nazarında bir defter-i iltifâtât-ı rahmâniyedir.

✓ Hem ulûhiyetin azamet-i haşmeti haysiyetiyle, başlarında bazen şifre bulunan bir muhabere mecmuasıdır.

✓ Hem ism-i âzam'ın muhîtinden nüzûl ile Arş-ı Âzam'ın bütün muhatına bakan ve teftiş eden hikmetfeşan bir *kitab-ı mukaddes*'tir.

Ve şu sırdandır ki, “kelâmullah” unvanı, kemâl-i liyâkatla Kur'ân'a verilmiş ve daima da veriliyor.

Kur'ân'dan sonra sair enbiyânın kütüb ve suhufları derecesi gelir. Sair ni-hayetsiz kelimât-ı ilâhiyenin ise bir kısmı dahi has bir itibarla, cüz'î bir unvan ile, hususî bir tecelli ile, cüz'î bir isim ile ve has bir rubûbiyet ile ve mahsus bir saltanat ile ve hususî bir rahmet ile zâhir olan ilhamât sûretinde bir mükâlemedir. Melek¹ ve beşer² ve hayvanâtın³ ilhamları, külliyet ve hususiyet itibarıyla çok muhtelifdir.

Kur'ân; asırları muhtelif bütün enbiyânın kütüblerini ve meşrebleri muhtelif bütün evliyânın risâlelerini ve meslekleri muhtelif bütün asfiyânın eserlerini icmâlen tazammun eden.. ve cihat-ı sittesi parlak.. ve evhâm u şübehâtın zulümâtından musaffa.. ve nokta-yı istinadı, bilyakîn vahy-i semâvî ve kelâm-ı ezeli.. ve hedefi ve gayesi, bilmüşâhede saadet-i ebediye.. içi, bilbedahe hâlis hidâyet.. üstü, bizzarûre envâr-ı îmân.. altı, biilmelyakîn delil ve bürhân.. sağ, bittecrûbe teslim-i kalb ve vicdan.. solu, biaynelyakîn teshir-i akıl ve iz'an.. meyvesi, bihakkalyakîn Rahmet-i Rahmân ve dâr-ı cinân.. makamı ve revâcı, bi'l-hadsi's-sâdık makbûl-ü melek ve ins ü cân bir kitab-ı semâvîdir.

Said Nursî

¹ Cenab-ı Hakk'ın meleklerle vahyettiğine dair bkz.: Enfâl sûresi, 8/12.

² Hazreti Mûsâ'nın (*aleyhisselâm*) annesine vahyedildiğine dair bkz.: Tâhâ sûresi, 20/38-39.

³ Bal arısına vahyedildiğine dair bkz.: Nahl sûresi, 16/68.

﴿Sûre-i Fâtiha﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الرَّحْمَنُ ۞ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۞ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ۞ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ¹

فَنَحْمَدُهُ مُصَلِّينَ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ الَّذِي أَرْسَلَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَجَعَلَ
مُعْجَزَتَهُ الْكُبْرَى الْجَامِعَةَ بِرُمُوزِهَا وَإِشَارَاتِهَا لِحَقَائِقِ الْكَائِنَاتِ بَاقِيَةً
عَلَى مَرِّ الدُّهُورِ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ وَعَلَى إِلَهٍ عَامَّةٍ وَأَصْحَابِهِ كَافَّةً.²

Evvelâ: Şu İşârâtü'l-İ'câz adlı eserden maksadımız, Kur'ân'ın nazmına, lafzına ve ibaresine ait i'câz işaretlerini ve remizlerini beyan etmektir. Çünkü i'câzin mühim bir vechi, nazmindan tecelli eder ve en parlak i'câz Kur'ân'ın nazmindaki nakışlardan ibarettir.

Sâniyen: Kur'ân'daki anâsır-ı esasiye ve Kur'ân'ın takip ettiği maksatlar tevhid, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet olmak üzere dördtür. Bu dört unsur beyan edeceğiz.

Suâl: Kur'ân'ın, şu dört hedefe doğru yürüdüğü neden malûmdur?

Cevap: Evet, benîâdem, büyük bir kervan ve azîm bir kafilê gibi mâzinin derelerinden gelip, vücûd ve hayat sahrâsında misafir olup, istikbalin yüksek dağlarına ve müzeyyen bağlarına müteveccihen kafilê kafilê müteselsilen yürümekte iken, kâinatın nazar-ı dikkatini celbetti. “Şu garip ve acîb mahlûklar kimlerdir? Nereden geliyorlar? Nereye gidiyorlar?” diye ahvâllerini anlamak üzere hilkat hükûmeti, fenn-i hikmeti karşalarına çıkardı ve aralarında şöyle bir muhavere başladı:

¹ “Rahmân, Kur'ân'ı öğretti (insanlığa ve cinlere); insanı yarattı; ona konuşmayı tâlim etti.” (Rahman sûresi, 55/1-4)

² Biz dahi, kâinat hakaikine dair rûmuz ve işârâtıyla câmi –aradan geçen bunca asırlara rağmen kıyame-
te kadar bâki kalacak– mu'cize-i kübrâsı olan Kur'ân-ı Hakîm-i Mu'cizü'l-Beyân'ı ile âlemlere rahmet
olarak gönderdiği şanlı peygamberi Hazreti Muhammed'e, O'nun bütün âl ve ashabına salât ü selâm
ederek o Rahmân'a hamdederiz.

Hikmet: “Nereden geliyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz? Bu dünyada işiniz nedir? Reisiniz kimdir?”

Bu suale, benîâdem namına, emsâli olan büyük peygamberler gibi, Muhammed-i Arabî (*aleyhissalâtu vesselâm*), nev-i beşere vekâleten karşısına çıkarak şöyle cevapta bulundu:

“Ey hikmet! Bu gördüğün insanlar, Sultan-ı Ezelî’nin kudretiyle, yokluk karanlıklarından, ziyadar varlık âlemine çıkarılan mahlûklardır. Sultan-ı Ezelî, bütün mevcudatı içinde biz insanları seçmiş ve emanet-i kübrâyı bize vermiştir. Biz, haşır yoluyla saadet-i ebediyeye müteveccihen hareket etmekteyiz. Dünyadaki işimiz de o saadet-i ebediye yollarını temin etmekle re’sü’l-malımız olan istidatlarımızı nemalandırmaktır. Ve şu azîm insan kervanına, bundan sonra Sultan-ı Ezelî’den risalet vazifesiyle gelip riyâset eden benim. İşte o Sultan-ı Ezelî’nin risalet beratı olarak bana verdiği Kur’ân-ı Azîmüşşân elimdedir. Şüpheden varsa al, oku!”

Muhammed-i Arabî’nin (*aleyhissalâtu vesselâm*) verdiği şu cevaplar, Kur’ân’dan muktebes ve Kur’ân lisanıyla söylenildiğinden, Kur’ân’ın anâsır-ı esasiyesinin şu dört maksatta temerküz ettiği anlaşılıyor.

Suâl: Şu makasid-i erbaa, Kur’ân’ın hangi âyetlerinde bulunuyor?

Cevap: O anâsır-ı erbaa, Kur’ân’ın hey’et-i mecmuasında bulunduğu gibi, Kur’ân’ın sûrelerinde, âyetlerinde, kelâmlarında, hatta kelimelerinde bile sarahaten veya işareten veya remzen bulunmaktadır. Çünkü Kur’ân’ın küllü, cüzlerinde görüldüğü gibi, cüzleri de Kur’ân’ın küllüne aynadır. Bunun içindir ki Kur’ân, “müşahhas olduğu halde, efrad sahibi olan küll” gibi tarif edilir.

Suâl: ¹بِسْمِ اللَّهِ ve ²الْحَمْدُ لِلَّهِ gibi âyetlerde makasid-i erbaaya işaretler varmıdır?

Cevap: Evet, قُل kelimesi, Kur’ân’ın çok yerlerinde mezkûr veya mukadderdir. Bu mezkûr ve mukadder olan قُل kelimelerine esas olmak üzere بِسْمِ اللَّهِ ’tan evvel قُل kelimesi mukadderdir. Yani, “Yâ Muhammed! Bu cümleyi insanlara söyle ve tâlim et.” Demek besmelede ilâhî ve zımnî bir emir var. Binaenaleyh, şu mukadder olan قُل emri, risalet ve nübüvveti işarettir.

¹ “Allah’ın adıyla...” (Fâtiha sûresi, 1/1)

² “Bütün hamdler, övgüler Allah’adır.” (Fâtiha sûresi, 1/2; En’âm sûresi, 6/1; A’râf sûresi, 7/43; Yûnus sûresi, 10/10; İbrahim sûresi, 14/39; Nahl sûresi, 16/75;)

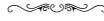
Çünkü resûl olmasaydı, tebliğ ve tâlime memur olmazdı. Kezâlik, hasrı ifade eden câr ve mecrûrun takdimi, tevhide îmâdır.

Ve kezâ, اَلرَّحْمٰنِ nizam ve adâlete, اَلرَّحِيْمِ de haşre delâlet eder.

Ve kezâ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ 'taki ل, ihtisası ifade ettiğinden tevhide işarettir. رَبِّ اَلْعَالَمِيْنَ¹ adaletle nübüvvete remizdir. Çünkü terbiye, resûller vasıtasıyla olur.

² يَوْمَ الدِّينِ zaten sarahaten haşır ve kıyamete delâlet eder.

Ve kezâ اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ³ sadefi de o makasid-ı erbaa cevherlerini tazammun etmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ⁴

Bu kelâm, güneş gibidir. Yani, güneş başkalarını gösterdiği gibi, kendini de gösterir, başka bir güneşe ihtiyaç bırakmaz.

بِسْمِ اللّٰهِ başkalarına yaptığı vazifeyi, kendisine de yapıyor; ikinci bir بِسْمِ اللّٰهِ daha lâzım değildir.

Evet بِسْمِ اللّٰهِ öyle müstakil bir nurdur ki bu nur, hiçbir şeye bağlı değildir. Hatta bu nurun câr ve mecrûru bile hiçbir şeye muhtaç değildir. Ancak ب harfinden müstefad olan اَسْتَعِيْنُ⁵ veya örfen malûm olan اَتَيْمَنُ⁶ veyahut mukadder olan اِقْرَأُ⁸ 'ün istilzam ettiği قُلْ⁷ fiillerinden birine mütealliktir.

İhtar: بِسْمِ اللّٰهِ 'taki câr ve mecrûra müteallik olarak mezkûr olan fiiller, Besmele'den sonra takdir edilir ki; hasrı ifade etmekle ihlâs ve tevhidi tazammun etsin. İsim; Cenâb-ı Hakk'ın zâtî isimleri olduğu gibi, fiilî isimleri de vardır. Bu fiilî isimlerin, Gaffar ve Rezzak, Muhyî ve Mümît gibi pek çok nevileri vardır.

1 “Âlemlerin Rabbi...” (Fâtiha sûresi, 1/2)

2 “Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir.” (Fâtiha sûresi, 1/4)

3 “Biz sana verdik Kevser'i.” (Kevser sûresi, 108/1)

4 “Allah'ın adıyla...” (Fâtiha sûresi, 1/1)

5 Yardım istiyorum.

6 Yümün ve bereket umarak başlıyorum..

7 Yâ Muhammed! Bu cümleyi insanlara söyle ve tâlim et.

8 Oku!

Suâl: Bu fiilî isimlerinin kesretle tenevvüü neden meydana geliyor?

Cevap: Kudret-i ezeliyenin, kâinattaki mevcudatın nevilerine, fertlerine olan nisbet ve taallukundan husule gelir. Bu itibarla, بِسْمِ اللَّهِ kudret-i ezeliyenin taalluk ve tesirini celbeder. Ve o taalluk, abdin kesbine ve işine yardım edici bir ruh gibi olur. Öyleyse, hiç kimse, hiçbir işini besmelesiz bırakmasın!¹

الله lafza-yı celâlî, bütün sıfât-ı kemâliye-yi tazammun eden bir sadettir. Çünkü lafza-yı Celâl, Zât-ı Akdes'e delâlet eder; Zât-ı Akdes de, bütün sıfât-ı kemâliye-yi istilzam eder. Öyleyse, o lafza-yı mukaddese, delâlet-i iltizamiye ile, bütün sıfât-ı kemâliye-yi delâlet eder.

İhtar: Başka ism-i haslarda bu delâlet yoktur. Çünkü başka zâtlarda sıfât-ı kemâliye-yi istilzam etmek yoktur.

الْأَرْحَمَنِ الرَّحِيمِ²

Bu iki sıfatın lafza-yı Celâl'den sonra zikirlerini icap eden münasebetlerden

Birisi şudur ki: Lafza-yı Celâl'den, celâl silsilesi tecelli ettiği gibi, bu iki sıfattan dahi cemâl silsilesi tecelli ediyor.

Evet, her bir âlemde emir ve nehiy.. sevap ve azap.. terğib ve terhib.. tesbih ve tahmid.. havf ve recâ gibi pek çok fûruât, celâl ve cemâlin tecellisiyle teselsül edegelmektedir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın ismi, Zât-ı Akdes'ine ayn olduğu cihetle, lafza-yı Celâl, sıfât-ı ayniyeye işarettir.

الْأَرْحَمَنِ de, fiilî olan sıfât-ı gayriyeye îmâdır. الْأَرْحَمَنِ dahi, ne ayn ne gayr olan sıfât-ı seb'aya remizdir. Zira Rahmân, "Rezzak" manasınadır. Rızık, bekaya sebeptir. Beka, tekerrür-ü vücûddan ibarettir. Vücûd ise, birincisi mümeyyize, ikincisi muhassısa, üçüncüsü müessire olmak üzere, "ilim, irade, kudret" sıfatlarını istilzam eder.

¹ Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm) Efendimiz, besmele ile başlanmayan her işin bereketsiz olacağını, devam etmeyip güdük kalacağını buyurmaktadır. (İbni Mâce, *nikâh* 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/359)

² "Rahmân ve Rahîm" (Fâtiha sûresi, 1/3)

Beka dahi, semere-i rızık mahsulü olduğu için, “*basar, sem’, kelâm*” sıfatlarını iktiza eder ki merzuk, istediği zaman ihtiyacını görsün, istediği zaman işitsin, aralarında vasıta bulunduğu takdirde o vasıta ile konuşsun.

Bu altı sıfat, şüphesiz, birinci sıfatı olan “hayat”ı istilzam ederler.

Suâf: *Rahmân* büyük nimetlere, *Rahîm* küçük nimetlere delâlet ettikleri cihetle, *Rahîm*’in, *Rahmân*’dan sonra zikri, yukarıdan aşağıya inmek mânâsına olan “sanatü’t-tedellî” kaidesine dahildir. Bu ise, belâgatça makbul değildir.

Cevap: Evet, kaşlar göze, gem ata mütemmim oldukları ve onların noksanlarını ikmal ettikleri gibi, küçük nimetler de büyük nimetlere mütemmimdirler. Bu itibarla, mütemmim olan, haddizatında küçük de olsa, faydayı ikmal ettiğinden, büyükten daha büyük olması icap eder.

Ve kezâ, büyükten beklenen menfaat küçüğe mütevakkıf ise, o küçük, büyük sırasına geçer; o büyük dahi küçük hükmünde kalır. Kilit ile anahtar, lisan ile ruh gibi.

Ve kezâ, bu makam, nimetlerin tâdâdı veya nimetler ile imtinan makamı değildir. Ancak, insanları, gizli ve küçük nimetlere tenbih ve ikaz etmek makamıdır. Evvelki makamlardaki “tedellî” şu tenbih makamında “terakki” sayılır. Çünkü gizli ve küçük nimetleri insanlara göstermek ve insanları onların vücuduna ikaz etmek, daha lâıyk ve daha lâzımdır. Bu itibarla, şu meselemizde tedellî değil, terakki vardır.

Suâf: Mebde ve me’haz itibarıyla “rikkatü’l-kalb” mânâsını ifade eden bu iki sıfatın Cenâb-ı Hak hakkında kullanılması caiz değildir. Eğer mânâ-yı hakikatlerinin lâzımı ve neticesi olan in’am ve ihsan kastedilirse, mecazda ne hikmet vardır?

Cevap: Bu iki sıfat –“yed” gibi– mânâ-yı hakikîleriyle Cenâb-ı Hak hakkında kullanılması muhâl olan müteşabihattandır. Müteşabihatta, mânâ-yı mecazînin, mânâ-yı hakikînin lafzıyla, üslûbuyla gösterilmesindeki hikmet, insanların me’luf ve malûmları olmayan mânâları ve hakikatleri zihinlerine yakınlaştırpı kabul ettirmekten ibarettir. Meselâ “yed”in mânâ-yı mecazîsi insanlara me’nus olmadığından, mânâ-yı hakikînin şekliyle, lafzıyla gösterilmesi zarureti vardır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ¹

Evvelâ: Bu kelimeyi mâkabline bağlattıran cihet-i münasebet, *Rahmân* ve *Rahîm*'in delâlet ettikleri nimetlerin hamd ve şükürle karşılanması lüzumundan ibarettir.

Sâniyen: Şu *الْحَمْدُ لِلَّهِ* cümlesi, her biri niam-ı esasiyeden birine işaret olmak üzere, Kur'ân'ın dört sûresinde tekerrür etmiştir.² O nimetler de, “neş’et-i ûlâ ile neş’et-i ûlâda beka, neş’et-i uhrâ ile neş’et-i uhrâda beka” nimetlerinden ibarettir.

Sâlisin: Bu cümlelerin Kur'ân'ın başlangıcı olan Fatiha sûresi'ne fatiha, yani başlangıç yapılması neye binaendir?

Cevap: Kâinatın ve dolayısıyla insanların hilkatindeki hikmet ve gaye, *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ*³ ferman-ı celilince, ibadettir. *Hamd ise, ibadetin icmâlî bir sureti ve küçük bir nüshasıdır. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ* 'in bu makamda zikri, hilkatin gayesini tasavvur etmeye işaretler.

Râbian: Hamdin en meşhur mânâsı, sıfât-ı kemâliyyeyi izhar etmektir. Şöyle ki:

Cenâb-ı Hak, insanı, kâinata câmi bir nüsha ve on sekiz bin âlemi hâvi şu büyük âlemin kitabına bir fihrist olarak yaratmıştır. Ve esmâ-yı hüsnâdan her birisinin tecelligâhı olan her bir âlemden bir örnek, bir numûne, insanın cevherinde vedâ bırakmıştır.

Eğer insan, maddî ve mânevî her bir uzvunu Allah'ın emrettiği yere sarfetmekle hamdin şubelerinden olan şükür-ü örfîyi îfâ ve şeriate imtisâl ederse, insanın cevherinde vedâ bırakılan o örneklerin her birisi, kendi âlemine bir pencere olur. İnsan, o pencereden, o âleme bakar ve o âleme tecelli eden sıfatla o âlemden tezahür eden isme bir mir'ât ve bir ayna olur. O vakit insan, ruhuyla, cismiyle âlem-i şehadet ve âlem-i gayba bir hülâsa olur ve her iki

¹ “Bütün hamd, Allah içindir.” (Fâtiha sûresi, 1/2)

² En'âm sûresi, 6/1; Kehf sûresi, 18/1; Sebe sûresi, 34/1; Fâtır sûresi, 35/1.

³ “Ben cinleri ve insanları sırf Beni tanıyıp yalnız Bana ibadet etsinler diye yarattım.” (Zâriyât sûresi, 51/56)

âleme tecelli eden, insana da tecelli eder. İşte bu cihetle, insan, sıfât-ı kemâliye-i ilâhiyeye hem mazhar olur, hem muzhir olur. Nitekim Muhyiddin-i Arabî, ¹ كُنَّا مَخْفِيًّا فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَعْرِفُونِي hadis-i şerifinin beyanında, “Mahlûkatı yarattım ki Bana bir ayna olsun ve o aynada cemâlimi göreyim.” demiştir.

لِلّٰهِ

ﷲ burada ihtisas içindir. Hamdin Zât-ı Akdes'e has ve münhasır olduğu-
nu ifade eder. Bu ﷲ 'ın mütealliki olan ihtisas hazf olduktan sonra ona intikal
etmiştir ki ihlâs ve tevhidi ifade etsin.

İhtar: Müşahhas olan bir şeyin umumî bir mefhumla mülâhaza edildiğine binaen, Zât-ı Akdes de müşahhas olduğu halde, Vâcibu'l-vücûd mefhumuyla tasavvur edilebilir.

رَبِّ

Yani, her bir cüzü bir âlem mesabesinde bulunan şu âlemi bütün eczasıyla terbiye ve yıldızlar hükmünde olan o cüzlerin zerratını kemâl-i intizamla tahrik eder.

Evet, Cenâb-ı Hak, her şey için bir nokta-yı kemâl tayin etmiştir ve o noktayı elde etmek için o şeye bir meyil vermiştir. Her şey, o nokta-yı kemâle doğru hareket etmek üzere, sanki mânevî bir emir almış gibi muntazaman o noktaya müteveccihen hareket etmektedir. Esna-yı harekette onlara yardım eden ve mânilerini defeden, şüphesiz, Cenâb-ı Hakk'ın terbiyesidir.

Evet, kâinata dikkatle bakıldığı zaman, insanların tâife ve kabileleri gibi, kâinatın zerratı, münferiden ve müçtemian Hâlık'larının kanununa imtisâlen, muayyen olan vazifelerine koşmakta oldukları hissedilir. Yalnız bedbaht insanlar müstesna!

¹ el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* s.218; es-Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene* s.326; es-Suyûtî, *ed-Düreru'l-müntesiha* s.15.

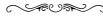
الْعَالَمِينَ

Bu kelimenin sonundaki يَنْ yalnız i'rab alâmetidir, ¹ثَلَاثِينَ², ³عِشْرِينَ gibi. Veya cem alâmetidir; çünkü âlemin ihtiva ettiği cüzlerin her birisi bir âlemdir. Veyahut, yalnız manzume-i şemsiyeye münhasır değildir. Cenâb-ı Hakk'ın, şu gayr-i mütenahi fezada çok âlemleri vardır. Evet,

الْحَمْدُ لِلَّهِ كَمَ لِلَّهِ مِنْ فَلَكَ تَجْرِي التُّجُومُ بِهِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ³

⁴رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ'de olduğu gibi, burada da ukalâya mahsus cem sığa-sıyla gayr-i ukalâ cemlendirilmiştir. Bu ise, kavâide muhaliftir?

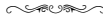
Evet, âlemin ihtiva ettiği uzuvların birer âkıl, birer mütekellim suretinde tasavvur edilmesi, belâgatın en makbul bir prensibidir. Zira, kâinatın âlem ile tesmiyesi, kâinatın Sâni'ine olan delâleti, şehadeti, işaretleri içindir. Binaenaleyh, kâinatın uzuvları da Sâni'e olan delâletleri, şehadetleri için birer âlem olmaları icap eder. Öyleyse, Sâni'in o uzuvları terbiyesinden ve o uzuvların da Sâni'i ilâm etmelerinden anlaşılır ki o uzuvlar; birer hayy, birer âkıl, birer mütekellim suretinde tasavvur edilmiştir. Binaenaleyh, bu cemde kavâide muhalefet yoktur.

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ⁵

Mâkablîyle bu iki sıfatın nazmını icap eden şöyle bir münasebet vardır ki:

Biri menfaatleri celp, diğeri mazarratları defetmek üzere terbiyenin iki esası vardır. “Rezzak” mânâsına olan الرَّحْمَنِ birinci esasa, “Gaffar” mânâsını ifade eden الرَّحِيم 'de ikinci esasa işaretleri için birbiriyle bağlanmıştır.

¹ Otuz.

² Yirmi.

³ Hamd olsun Allah'a. Allah'ın tayin ettiği nice yörüngeler vardır ki, yıldızlar, güneş ve ay o yörüngelerde akıp gider.

⁴ “(Ben, rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı) bana secde ederlerken gördüm.” (Yûsuf sûresi, 12/4)

⁵ “Rahmân ve Rahîm” (Fâtiha sûresi, 1/3)

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ¹

Mâkabliyle şu sıfatın nazmını iktiza eden sebep şudur ki:

Şu sıfat, rahmeti ifade eden mâkabline neticedir. Zira, kıyametle saadet-i ebediyenin geleceğine en büyük delil, rahmettir. *Evet, rahmetin rahmet olması ve nimetin nimet olması, ancak ve ancak haşir ve saadet-i ebediye bağlıdır.* Evet, saadet-i ebediye olmasa, en büyük nimetlerden sayılan aklın, insanın kafasında yılan vazifesini görmekten başka bir işi kalmaz. Kezâlik, en latîf nimetlerden sayılan şefkat ve muhabbet, ebedî bir ayrılık düşüncesiyle, en büyük elemeler sırasına geçerler.

Sual: Cenâb-ı Hakk'ın her şeye mâlik olduğu bir hakikat iken, burada haşir ve ceza gününün tahsisi neye binaendir?

Cevap: Şu âlemin, insanlarca hakir ve hasis sayılan bazı şeylerine kudret-i ezeliyenin bizzat mübaşeret-i, azamet-i ilâhiyeye münasip görülmediğinden, vaz edilen esbab-ı zahiriye o gün ref' ile; her şeyin şeffaf, parlak içyüzüyle tecelli edip Sâni'ini, Hâlık'ını vasitasız göreceğine işaret eder.

²يَوْمُ tâbiri ise, haşrin vukuunu gösteren emarelerden birine işaret eder. Şöyle ki:

Saniye, dakika, saat ve günleri gösteren haftalık bir saatin millerinden birisi devrini tamam ettiği zaman, behemehal ötekiler de devirlerini ikmal edeceklerine kanaat hâsıl olur. Kezâlik, yevm, sene, ömr-ü beşer ve ömr-ü dünya içinde tayin edilen manevî millerden birisi devrini tamam ettiğinde, ötekilerin de –velev uzun bir zamandan sonra olsun– devirlerini ikmal edeceklerine hükmedilir.

Ve kezâ, bir gün veya bir sene zarfında vukua gelen küçük küçük kıyametleri, haşirleri gören bir adam, saadet-i ebediyenin –haşrin tulû-u fecriyle, şahsı bir nev hükmünde olan– insanlara ihsan edileceğine şüphe edemez.

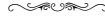
دِينَ kelimesinden maksat ya cezadır; çünkü o gün hayır ve şerlere ceza verilecek bir gündür.. veya hakâik-i diniyedir; çünkü hakâik-i diniye o gün tam mânâsıyla meydana çıkar. Ve daire-i itikadın, daire-i esbaba galebe edeceği bir gündür.

¹ “Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir.” (Fâtiha sûresi, 1/4)

² Gün.

Evet, Cenâb-ı Hak, müsebbebâtı esbaba bağlamakla, intizamı temin eden bir nizâmı kâinatta vaz etmiş. Ve her şeyi, o nizama mürâat etmeye ve o nizamla kalmaya tevcih etmiştir. Ve bilhassa insanı da o daire-i esbaba mürâat ve merbutiyet etmeye mükellef kılmıştır. Her ne kadar dünyada, daire-i esbap daire-i itikada galip ise de âhirette hakâik-i itikadiye tamamen tecelli etmekle, daire-i esbaba galebe edecektir.

Buna binaen, bu dairelerin her birisi için ayrı ayrı makamlar, ayrı ayrı hükümler vardır. Ve her makamın iktiza ettiği hükme göre hareket lâzımdır. Aksi takdirde, daire-i esbapta iken tabiatıyla, vehmiyle, hayaliyle daire-i itikada bakan Mûtezile olur ki tesiri esbaba verir. Ve kezâ, daire-i itikatta iken, ruhuyla, imanıyla daire-i esbaba bakan da esbaba kıymet vermeyerek Cebriye mezhebi gibi tembelcesine bir tevekkülle nizâm-ı âleme muhalefet eder.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ¹

² **zamirinde iki nükte vardır:**

Birincisi: Mâkablinde zikredilen sıfât-ı kemâliyenin **كَ** zamirinde müstetir ve mutazammın olduğuna işaretler. Çünkü o sıfatların birer birer tâdadından hâsıl olan büyük bir şevkle, gayptan hitaba; yani ism-i zâhirden şu **كَ** zamirine iltifat ve intikal olmuştur. Demek **كَ** zamirinin mercii, geçen sıfât-ı kemâliye ile mevsuf olan Zât'tır.

İkincisi: Elfaz okunurken mânâlarını düşünmek, belâgat mezhebinde vâcip olduğuna işaretler. Çünkü mânâlar düşünülürse, nâzil olduğu gibi okunur. Ve o okuyuş, tabiatıyla, zevkiyle hitaba incirar eder. Hatta **إِيَّاكَ نَعْبُدُ** 'yu okuyan adam, sanki **رَبَّكَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ**³ cümlesindeki emre imtisâlen okuyor gibi olur.

Cem sîgasıyla zikredilen **نَعْبُدُ**⁴ 'deki zamir, üç tâifeye işaretler:

¹ "(Haydi öyleyse deyiniz): Yalnız Sana ibadet ederiz." (Fâtiha sûresi, 1/5)

² Sana.

³ "Rabbine, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet et." (İbni Receb, *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem* s.36.) Ayrıca bkz.: Buhârî, *imân* 50; *tefsîru sûre* (31) 2; Müslim, *imân* 1, 8, 9; Tirmizî, *imân* 4.

⁴ "(Allah'ım! Ancak Sana) ibadet ederiz." (Fâtiha sûresi, 1/5)

Birincisi, insanın vücudundaki bütün âzâ ve zerrâta râcidir ki bu itibarla şükr-ü örfiyi eda etmiş olur.

İkincisi, bütün ehl-i tevhidin cemaatlerine aittir; bu cihetle şeriata itaat etmiş olur.

Üçüncüsü, kâinatın ihtiva ettiği mevcudata işarettir. Bu itibarla, şariat-ı fitriye-i kübrâya tâbi olarak hayret ve muhabbetle kudret ve azametin arşı altında sâcid ve âbid olmuş olur.

Bu cümlelerin mâkabliyle vech-i nazmı:

¹نَعْبُدُ 'nun ²الْحَمْدُ 'ye tefsir ve beyanı olmakla ³مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ 'de bir netice ve bir lâzım olmasıdır.

İhtar: ⁴إِيَّاكَ 'nin takdimi, ihlâsı vikâye etmek içindir. Ve zamir-i hitap da ibadetin sebep ve illetine işarettir. Çünkü hitaba incirar eden, geçen sıfatla muttasıf olan Zât, elbette ibadete müstehaktır.

وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ⁵

⁶نَسْتَعِينُ 'de müstetir zamir, ⁷نَعْبُدُ 'nun fâili gibi, o üç cemaatten her birine râcidir. Yani, “Bizim vücudumuzun zerratı veya ehl-i tevhid cemaatı veyahut kâinat mevcudatı, bütün hâcat ve maksatlarımıza, bilhassa en ehem olan ibadetimize, Senden iâne ve tevfik istiyoruz.”

إِيَّاكَ kelimesinin tekrarlanmasındaki hikmetin,

Birincisi, hitap ve huzurdaki lezzetin arttırılmasına;

İkincisi, ayân makamının burhan makamından daha yüksek olduğuna;

Üçüncüsü, huzurda sıldık olup kizbin ihtimali olmadığına;

Dördüncüsü, ibadetle istiânenin ayrı ve müstakil maksatlar olduklarına işarettir.

¹ “(Allah’ım! Ancak Sana) ibadet ederiz.” (Fâtiha sûresi, 1/5)

² “Bütün hamd, (Allah içindir.)” (Fâtiha sûresi, 1/2)

³ “Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir.” (Fâtiha sûresi, 1/4)

⁴ “Yalnız Sana (ibadet eder, yalnız senden medet umarız).” (Fâtiha sûresi, 1/5)

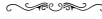
⁵ “Yalnız senden medet umarız.” (Fâtiha sûresi, 1/5)

⁶ “(Ancak, Sen’den) yardım bekler ve dileniriz.” (Fâtiha sûresi, 1/5)

Bu iki fiili birbiriyle bağlayan münasebet, ücretle hizmet arasındaki münasebettir. Zira ibadet, abdin Allah'a karşı bir hizmetidir. İâne de o hizmete karşı bir ücret gibidir. Veya mukaddime ile maksud arasındaki alâkadır. Çünkü iâne ve tevfiğ, ibadete mukaddimedir.

¹إِيَّاكَ kelimesinin takdiminden doğan hasr, abdin, Cenâb-ı Hakk'a karşı yaptığı ibadet ve hizmetle, vesait ve esbaba olan tezellülden kurtuluşuna işarettir. Lâkin, esbâbı tamamen ihmal ve terk etmek iyi değildir. Çünkü o zaman Cenâb-ı Hakk'ın hikmet ve meşietiyile kâinatta vaz edilen nizama karşı bir temerrüd çıkar.

Evet, daire-i esbapta iken tevekkül etmek, bir nevi tembellik ve atâlettir.

إِهْدِنَا²

Hidayeti talep etmekle iâneyi istemek arasında ne münasebet vardır?

Evet biri sual, diğeri cevap olduklarından birbiriyle bağlanılmıştır. Şöyle ki:

³نَسْتَعِينُ ile iâne talep edilirken makam iktizasıyla “Ne istiyorsun?” diye varid olan mukadder sual, إِهْدِنَا ile cevaplandırılmıştır. إِهْدِنَا ile istenilen şeylerin ayrı ayrı ve müteaddit olması إِهْدِنَا mânâsının da ayrı ayrı ve müteaddit olmasını icap eder. Sanki إِهْدِنَا dört masdardan müştâktır. Meselâ, bir mümin hidayeti isterse, إِهْدِنَا sebat ve devam mânâsını ifade eder. Zengin olan isterse, ziyade mânâsını, fakir olan isterse i'tâ mânâsını, zayıf olan isterse iâne ve tevfiğ mânâsını ifade eder.

Ve kezâ, “Her şeyi halk ve hidayet etmiştir.” mânâsında bulunan أَعْطَى⁴ hükmünce, zâhirî ve bâtinî duygular.. âfâkî ve hâricî deliller.. enfûsî ve dahilî burhanlar.. peygamberlerin irsaliyle, kitapların inzali

¹ “Yalnız Sana (ibadet eder, yalnız senden medet umarız).” (Fâtîha sûresi, 1/5)

² “Bizi (Dosdoğru Yol'a) hidayet et.” (Fâtîha sûresi, 1/6)

³ “(Ancak, Sen'den) yardım bekler ve dileniriz.” (Fâtîha sûresi, 1/5)

⁴ Tâhâ sûresi, 20/50.

gibi vasıtalar itibarıyla da hidayetin mânâsı taaddüt eder.

İhtar: En büyük hidayet, hicabın kaldırılmasıyla hakkı hak, bâtili bâtil göstermektir.

اللَّهُمَّ ارِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَارِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ، آمِينَ¹

الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ²

Sırat-ı müstakîm; şecaat, iffet, hikmetin mezcinden ve hülâsasından hâsıl olan adl ve adalete işaretler. Şöyle ki:

Tagayyür, inkılâp ve felâketlere mâruz ve muhtaç şu insan bedeninde iskân edilen ruhun yaşayabilmesi için üç kuvvet ihdas edilmiştir. Bu kuvvetlerin,

Birincisi, menfaatleri celp ve cezb için kuvve-i şeheviye-i behimiye..

İkincisi, zararlı şeyleri def için kuvve-i sebuiye-i gadabiye..

Üçüncüsü, nef' ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliye-i melekiyedir.

Lâkin, insandaki bu kuvvetlere şeriatça bir had ve bir nihayet tayin edilmiş ise de fitraten tayin edilmemiş olduğundan, bu kuvvetlerin her birisi, *tefrit*, *vasat*, *ifrat* namıyla üç mertebeye ayrılırlar.

Meselâ, **kuvve-i şeheviyenin** tefrit mertebesi humuddur ki; ne helâle ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi fücurdur ki; namusları ve ırzları pâymal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise iffettir; helâline şehveti var, harama yoktur.

İhtar: Kuvve-i şeheviyenin yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi fûruâtında da bu üç mertebe mevcuttur.

Ve kezâ, **kuvve-i gadabiyenin** tefrit mertebesi cebânettir ki; korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi tehevürdür ki; ne maddî ve ne mânevî hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdadlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecaattir ki, hukuk-u diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder, meşrû olmayan şeylere karışmaz.

¹ Allah'ım bize hakkı hak olarak gösterip onun ittibâıyla, bâtili da batıl olarak gösterip onun içtinabıyla rızıklandır, âmin!

² “(Bizi) Dosdoğru Yol’a (hidayet et.)” (Fâtiha sûresi, 1/6)

İhtar: Bu kuvve-i gadabiyenin fûruâtında da şu üç mertebenin yeri vardır.

Ve kezâ, **kuvve-i akliyenin** tefrit mertebesi gabâvettir ki; hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezendir ki; hakkı bâtil, bâtili hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâyâ malik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki; hakkı hak bilir, imtisâl eder; bâtili bâtil bilir, içtinap eder.

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا¹

İhtar: Bu kuvvetin şu üç mertebeye inkısamı gibi, fûruâtı da o üç mertebeyi hâvidir. Meselâ, halk-ı ef'âl meselesinde Cebr mezhebi ifrattır ki; bütün bütün insanı mahrum eder. İtizal mezhebi de tefrittir ki; tesiri insana verir. Ehl-i Sünnet mezhebi vasattır. Çünkü bu mezhep, beyne-beynedir ki; o fiillerin bidayetini irade-i cüz'iyeye, nihayetini irade-i külliye veriyor.

Ve kezâ, itikatta da ta'til ifrattır, teşbih tefrittir, tevhid vasattır.

Hülâsa:

Şu dokuz mertebenin altısı zulümdür, üçü adl ve adalettir. Sırat-ı müstâkîmden murad, şu üç mertebedir.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ²

Kur'an'ın inci gibi lafızlarının dizilmesi bir hayta, bir çeşide, bir nakşa münhasır değildir. Belki, zuhurca, hafâca, yakınlıkça, uzaklıkça mütefâvit çok tenasüplerden hâsıl olan pek çok nakışlar üzerine dizilmişlerdir, nazmedilmişlerdir. Zaten i'câzın esası, ihtisardan sonra ancak böyle nakışlardadır.

Evet, صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ile mâkablindeki her bir kelime arasında bir münasebet vardır.

Meselâ, الْحَمْدُ لِلَّهِ ile münasebeti vardır; çünkü nimet, hamde delil ve kârinedir.

¹ “Kime hikmet nasip edilmişse doğrusu, büyük bir hayra mazhar olmuştur.” (Bakara sûresi, 2/269).

² “Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet.” (Fâtiha sûresi, 1/7)

³ “Bütün hamdler, övgüler Allah'adır.”

¹ رَبِّ الْعَالَمِينَ ile münasebettardır. Çünkü terbiyenin kemâli, nimetlerin te-vâli ve teâkubu ile olur.

² الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ile alâkadardır; çünkü ³ الَّذِينَ 'den irade edilen “enbiyâ, şühedâ, sulehâ, ulemâ” rahmettirler.

⁴ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ile alâkası vardır; çünkü nimet-i kâmile, ancak dindir.

⁵ نَعْبُدُ ile alâkası var; çünkü ibadette imamlar bunlardır.

⁶ نَسْتَعِينُ ile var; çünkü tevfiğe ve îâneye mazhar bunlardır.

⁷ اِهْدِنَا ile var; çünkü hidayette muktedâ-bih onlardır.

⁸ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ ile vardır; çünkü doğru yol ancak onların mesleğidir.

صِرَاطِ kelimesinin tercihi; mesleklerinin et-rafi mahdut ve işlek bir cadde olduğuna ve o caddeye girenlerin bir daha çık-mamalarına işarettir.

Mâhud ve malûm olan şeylerde kullanılması usul ittihaz edilen esmâ-yı mevsûleden الَّذِينَ tabiri, onların zulûmat-ı beşeriye içinde elmas gibi parla-dıklarına işarettir ki onları taharrî ve talep etmeye ve aramaya lüzum yoktur. Onlar, herkesin gözü önünde hazır olduklarını temin eden bir ulüvv-ü şâna maliktirler.

Cem sîgasıyla الَّذِينَ 'nin zikri, onlara iktida ve tâbi olmak imkânının mev-cudiyetine ve onların mesleklerinde butlan olmadığına işarettir. Çünkü ferdi olmayan bir meslekte tevâtür vardır; tevâtürde butlan yoktur.

Mâzi sîgasıyla أَنْعَمْتَ 'nin zikri, tekrar nimeti talep etmeye bir vesile oldu-

¹ “(Bütün hamdler, övgüler) âlemlerin Rabbi Allah’adır.” (Fâtiha sûresi, 1/2)

² “Rahmân ve Rahîm” (Fâtiha sûresi, 1/3)

³ “O kimseler ki...” (Fâtiha sûresi, 1/7)

⁴ “Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir.” (Fâtiha sûresi, 1/4)

⁵ “(Allah’ım! Ancak Sana) ibadet ederiz.” (Fâtiha sûresi, 1/5)

⁶ “(Ancak, Sen’den) yardım bekler ve dileniriz.” (Fâtiha sûresi, 1/5)

⁷ “Bizi (Dosdoğru Yol’a) hidayet et.” (Fâtiha sûresi, 1/6)

⁸ “(Bizi) Dosdoğru Yol’a (hidayet et.)” (Fâtiha sûresi, 1/6)

⁹ “Nimet verdin” (Fâtiha sûresi, 1/7)

ğuna ve Allah'a râci olan zamiri de bir yardımcı ve bir şefaathçi vazifesini gördüğüne işarettir. Yani, "Ey Rabbim! Madem ki in'am Senin fiilindir ve evvelce de in'âmı yapmışsın; istihkakım olmadığı halde in'âmı tekrarlamak, Senin şe'nindir."

¹ عَلَيْهِم 'deki عَلَى enbiyâya yükletilen risalet ve teklif yükünün pek ağır olduğuna ve sahraları faydalandırmak için yağmur, kar ve fırtınaların şedâidine mâruz kalan yüksek dağlar gibi, peygamberlerin de ümmetlerini feyizlendirmek için risalet zahmetlerine mâruz kaldıklarına işarettir.

İhtar: Başka bir sûrede zikredilen فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ

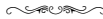
² التَّائِبِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ olan âyet-i kerîme, buradaki

³ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ âyet-i celîlesini beyan eder. Zaten Kur'an'ın bir kısmı, bir kısmını tefsir eder.

Suâl: Peygamberlerin meslekleri birbirine uymadığı gibi, ibadetleri de birbirine muhaliftir. Bunun esbâbı nedir?

Cevap: İtikad ve amelde, usûl ve ahkâm-ı esasiyede peygamberlerin hepsi daimdirler, sabittirler, müttehittirler. İhtilâf ve tefavütleri, ancak fûruâtıdır. Zaten zamanların tebeddülüyle fûruâtın da tebeddül ve tagayyürü tabîî bir şeydir.

Evet, mevâsim-i erbaada tedavi ve telebbüs gibi çok şeyler tebeddüle uğrar. Meselâ, kışın giyilen kalın elbise yazın tebeddüle uğrar veya kışın güzel tesiri olan bir ilâcın, yazın fena tesiri olur, kullanılmaz. Kezâlik, kalb ve ruhların gıdası olan ahkâm-ı diniyenin fûruâtı da, ömr-ü beşerin devreleri itibarıyla tebeddüle uğrar.

¹ "Kendilerine..." (Fâtîha sûresi, 1/7)

² "(Kim Allah'a ve (o şanı yüce) Resûl'e gerektiği şekilde itaat ederse) onlar, Allah'ın kendilerini (tam hidayet) nimetiyle serfiraz kıldığı şu seçkin insanlardan (en azından biriyle) beraberdirler (ve cennette de onlarla beraber olacaklardır): nebîler, bütün duygu, düşünce, inanç ve davranışlarında dosdoğru ve Allah'a karşı tam bir sadakat içinde bulunan özü sözü bir kimseler (sıddıklar), başkalarının inandığı gaybî gerçekleri bizzat tecrübe eden ve onların doğruluğuna hayatlarıyla şahadet edenler (şahitler) ve inanç, düşünce, söz ve davranışları itibarıyla doğru yolda, sağlam, bozgunculuktan uzak, ıslah ve tamir gayesi güdenler (salihler)." (Nisâ sûresi, 4/69)

³ "Allah'ın kendilerini (tam hidayet) nimetiyle serfiraz kıldığı şu seçkin insanlar" (Nisâ sûresi, 4/69)

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ¹

Havf ve firar makamı olan şu sıfatın mâkablindeki makamlarla münasebâtı ise, bu makamın hayret ve dehşet nazarıyla celâl ve cemâl ile muttasıf olan makam-ı rubûbiyete baktırması; ve iltica ve dehâlet nazarıyla² 'neğd' deki makam-ı ubudiyete baktırması ve acz nazarıyla³ 'nestein' deki tevekkül makamına baktırması; ve teselli nazarıyla refik-ı daimîsi olan makam-ı recâya baktırmasıdır. Çünkü korkunç bir şeyi gören adam, korku ve hayret içinde kalır, sonra firar etmeye meyleder. Âciz olduğu takdirde tevekkül eder, sonra teselli yollarını arar.

Suâl: Cenâb-ı Hak Ganiyy-i Mutlak'tır. Âlemde bu kadar dalâletleri ve pek çirkin, fena şeyleri yapan nev-i beşerin yaratılışında ne hikmet vardır?

Cevap: Kâinatta maksud-u bizzat ve küllî ve şümûllü olarak yaratılan, ancak kemâller, hayırlar, hüsünlerdir. Şerler, kubuhlar, noksanlar ise hüsünlerin, hayırların, kemâllerin arasında görülmeyecek kadar dağınık ve cüz'iyât kabîlinden tebeî olarak yaratılmışlardır ki; hayırların, hüsünlerin, kemâllerin mertebelerini, nevilerini, kısımlarını göstermeye vesile olsunlar ve hakâik-i nisbiyenin vücuduna veya zuhuruna bir mukaddime ve bir vâhid-i kıyasî olsunlar.

Suâl: Hakâik-i nisbiyenin ne kıymeti var ki onun için şerler istihsan edilecek?

Cevap: Hakâik-i nisbiye denilen şeyler, kâinatın eczası arasında bulunan râbitalardır. Ve kâinattaki nizam, ancak hakâik-i nisbiyeden doğmuştur. Ve hakâik-i nisbiyeden kâinatın envâına bir vücud-u vâhid in'ikâs etmiştir. Hakâik-i nisbiye, büyük bir ölçüde hakâik-i hakikiyeden çoktur. Hatta bir zâtın hakâik-i hakikiyesi yedi ise, hakâik-i nisbiyesi yedi yüzdür. Binaenaleyh, kubuh ve şerde şer varsa da kalildir.

Malûmdur ki; şerr-i kalil için hayr-ı kesir terk edilmez. Terk edilirse, şerr-i kesir olur. Zekât ve cihadda olduğu gibi.⁴

¹ "Üzerlerine gazap hak olmuş bulunanların ve dalâlette olanlarınkine değil." (Fâtiha sûresi, 1/7)

² "(Allah'ım! Ancak Sana) ibadet ederiz," (Fâtiha sûresi, 1/5)

³ "(Ancak, Sen'den) yardım bekler ve dileniriz." (Fâtiha sûresi, 1/5)

⁴ Bkz.: er-Râzî, el-Mahsûl 6/223; el-Îcî, Kitâbü'l-Mevâkıf 3/253, 261, 264.

Evet, ¹بَأْضَادِهَا meşhur kaziyyeden maksat, bir şeyin zıddı, o şeyin hakâik-i nisbiyesinin vücûd veya zuhuruna sebeptir. Meselâ kubbuh olmasaydı ve hüsünlerin arasına girmeseydi, hüsnün gayr-i mütenahi olan mertebeleri tezahür etmezdi.

Suâl: ²أَنْعَمْتَ fiil, ³مَغْضُوبِ ism-i mef'ul, ⁴ضَالِّينَ ism-i fâil olarak zikirlerinde ve kezâ, üçüncü fırkanın sıfatını ve ikinci fırkanın sıfatına terettüp eden âkıbetini ve birinci fırkanın unvan-ı sıfatını aynen zikretmekte ne gibi bir hikmet vardır?

Cevap: “Nimet” unvanı, nefsin daima meylettiği bir lezzet olduğundan ihtiyar edilmiştir. Fiil-i mâzi olarak zikirindeki sebep, evvelce beyan edilmiştir.

İkinci fırka ise; kuvve-i gadabiyenin galebe ve tecavüzüyle tecavüz ederek ahkâmın terkiyle zulüm ve fıska düşmüşlerdir: Yahudilerin temerrüdü gibi.

Zulüm ve fıkta hasis ve hayırsız bir lezzet görüldüğünden, onlardan nefis teneffür etmez. Kur'ân-ı Kerîm, o zulmün âkıbeti olan gazab-ı ilâhîyi zikretmiştir ki nefisleri o zulüm ve fısktan tenfir ettirsin.

İstirrar ve devam şe'ninde olan isimlerden ism-i mef'ul olarak zikredilmesi ise, şer ve isyanların devam edip, tevbe ve af ile inkıta etmedikleri takdirde kat'ileşeceğine ve silinmez bir damga şekline geçeceğine işarettir.

Üçüncü fırka ise; vehim ve hevâ-yı nefsin akıl ve vicdanlarına galebesiyle, bâtil bir itikada tâbi olarak nifaka düşen bir kısım Nasârâdır. Dalâlet, nefisleri tenfir ve ruhları inciten bir elem olduğundan, Kur'ân-ı Kerîm, o fırkayı aynı o sıfatla zikretmiştir.

Ve ism-i fâil olarak zikirindeki sebep ise, dalâletin dalâlet olması, devam etmesine mütevakkıf olup, inkıtaa uğradığı zaman affa dahil olacağına işarettir.

Ey arkadaş! Bütün lezzetler imanda olduğu gibi, bütün elemeler de

¹ “Her şey zıddıyla bilinir.” (et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 19/19. Ayrıca bkz.: el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/321; İbni Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 3/188)

² “Nimet verdin” (Fâtiha sûresi, 1/7)

³ “Üzerlerine gazap hak olmuş bulunanlar” (Fâtiha sûresi, 1/7)

⁴ Dalâlette olanlar” (Fâtiha sûresi, 1/7)

dalâlettedir. Bunun izahı ise:

Bir şahıs, kudret-i ezeliye tarafından, adem zulûmatından şu korkunç dünya sahrasına atılırken gözünü açar, bakar. Bir lûtf beklediği zaman, birdenbire –düşmanlar gibi– hastalıklar, elemeler, belâlar hücum etmeye başlarlar. Bir medet, bir yardım için müsterhimâne tabiata ve anâsıra baktığı vakit, kasâvet-i kalble, merhametsizlikle karşılaşır. Ecrâm-ı semâviyeden istidat etmek üzere başını havaya kaldırır. O ecrâm, atom bombaları gibi dehşetli ve heybetli halleriyle gözüne görünür. Hemen gözünü yumar, başını eğer, düşünmeye başlar. Bakar ki hayatî hâcetleri bağırıp çağırmaya başlarlar. Bütün bütün tevahhuş ederek hemen kulaklarını tıkar, vicdanına iltica eder.

Bakar ki vicdanı, binler âmâl (emeller) ve emanî ile dolu gürültülerinden cinnet getirecek bir hale gelir. Acaba, hiçbir cihetten hiçbir teselli çaresini bulamayan o zavallı şahıs, mebde ile meâdî, Sâni ile haşri itikat etmezse, onun o vaziyetinden cehennem daha serin olmaz mı?

Evet, o bîçâre, havf ve heybetten, acz ve ra’şetten, vahşet ve gönül darlığından, yetimlikle meyusiyetten mürekkep bir vaziyet içinde olup, kudretine bakar; kudreti âciz ve nâkis.. hâcetlerine bakar; defedilecek bir durumda değildir. Çağırıp yardım istese, yardımına gelen yok. Her şeyi düşman, her şeyi garip görür. Dünyaya geldiğine bin defa nedamet eder, lânet okur.

Fakat o şahsın, sırat-ı müstakîme girmekle kalbi ve ruhu nur-u imanla ışıklanırsa, o zulmetli evvelki vaziyeti nuranî bir hâlete inkılâp eder. Şöyle ki:

O şahıs, hücum eden belâları, musibetleri gördüğü zaman, Cenâb-ı Hakk’a istinad eder, müsterih olur.

Yine o şahıs, ebede kadar uzanıp giden emellerini, istidatlarını düşündüğü zaman, saadet-i ebediyeyi tasavvur eder. O saadet-i ebediyenin mâû’l-hayatından bir yudum içer, kalbindeki emellerini teskin eder.

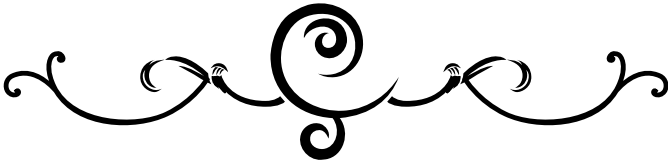
Yine o şahıs, başını kaldırıp semâya ve etrafa bakar, her şeyle ünsiyet peyda eder.

Yine o şahıs, semâdaki ecrâma bakar; hareketlerinden dehşet değil, ünsiyet ve emniyet peyda eder ve onların o hareketlerini ibret ve hayretle tefekkür eder.

Yine o şahıs, ecrâm-ı ulviye ile öyle bir kesb-i muarefe eder ki hangi bir cirme bakarsa baksın, o cirmelerden “Ey arkadaş, bizden tevahhuş etme. Hareketlerimizden korkma. Hepimiz bir Hâlık’ın memurlarıyız.” diye, me’nus ve emniyet verici sesleri kalben işitmeye başlar.

Hülâsa: O şahıs, evvelki vaziyetinde, vicdanındaki o dehşetli ve vahşetli ve korkunç âlâm-ı şedideden kurtulmak için, tesellilerle hissini iptal ve sarhoşlukla o halleri unutmak ister. İkinci hâletinde ise, ruhunda yüksek lezzetleri ve saadetleri hisseder; kalbini ikaz, vicdanını tahrik edip ruhunu ihsas ettikçe o saadetler ziyadeleşir ve ona mânevî cennetlerin kapıları açılır.

اَللّٰهُمَّ بِخُرْمَةِ هٰذِهِ السُّوْرَةِ ، اِجْعَلْنَا مِنْ اَهْلِ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيْمِ، اٰمِيْنَ¹

¹ Allah’ım, bizi Fâtiha sûresinin hürmetine sırât-ı müstakîm ehlinden eyle, âmin!

Sûre-i Bakara

Suâl: Îcâz ile i'câz sıfatlarını hâvi Kur'ân-ı Azîmüştân'da,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ¹ ، وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ²

gibi pek çok âyetler tekerrür etmektedir. Hâlbuki bu tekrarlar, belâgate münafidir, usanç veriyor.

Cevap: Ey arkadaş! Her parlayan şey, yakıcı ateş değildir. Evet, tekrar ve tekerrür bazen usanç veriyor, fakat umumî değildir. Her yere, her kelâma ve her kitaba şâmil değildir. Usanç verici addedilen pek çok zâhirî tekrarlar, belâgatçe istihsan ve takdir edilmektedir.

Evet, insanın yediği yemekler; biri gıda, diğeri tefekküh (meyve) olmak üzere iki kısımdır:

Birinci kısım; tekerrür ettikçe memnuniyet verir, kuvvet verir, kat kat teşekkürlere sebep olur.

İkinci kısmın tekerrüründe usanç, teceddüdünde lezzet vardır.

Kezâlik, kelâmlar da iki kısımdır:

Bir kısmı ruhlara kut, fikirlere kuvvet verici hakikatlerdir ki tekerrür ettikçe güneşin ziyası gibi, ruhlara, fikirlere hayat verir. Meyve kabîlinden iştihayı açan kısımda tekerrür makbul değildir, istihsan edilmez.

Buna binaen Kur'ân, hey'et-i mecmuasıyla kalblere kut ve kuvvet olup, tekrarı usanç değil, halâvet ve lezzet verdiği gibi, Kur'ân'ın âyetlerinde de

¹ “Şu halde (ey insanlar ve cinler), Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?” (Rahman sûresi, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77)

² “Hakkı yalan sayanların o gün vay hâllerine!” (Müselât sûresi, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49; Mutaffifin sûresi, 83/10)

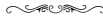
öyle bir kısım vardır ki, o kuvvetin ruhu hükmünde olup tekerrür ettikçe daha ziyade parlar, hak ve hakikat nurlarını saçar.

هُوَ الْمِسْكُ مَا كَرَّرَتْهُ يَنْضَوُّعٌ¹

Ezcümle: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ gibi âyetlerde bulunan ukde-i hayatiye ve nuranî esaslar, tekerrür ettikçe istihaları açar; misk gibi, karıştırıldıkça kokar. Demek tekerrür zannedilen, hakikatte tekerrür değildir. Ancak وَأَتُوا بِهِ² kabûlinden, o ayrı ayrı hikmetleri, nükteleri, gayeleri ifade eden tekrarlı kelâmlar, yalnız ibarece, lafızca birbirine benzedikleri için tekrar zannedilir. Hatta Kıssa-yı Mûsâ, çok meziyetleri ve hikmetleri müştemildir. Her makamda o makama münasip bir vecihle zikredilmesi, ayn-ı belâgattir.

Evet, Kur'ân-ı Azîmüşşân, o kıssa-yı meşhureyi, gümüş iken, yed-i beyzâsına alarak altın şekline ifrağıyla öyle bir nakş-ı belâgate mazhar etmiştir ki bütün ehl-i belâgat, onun belâgatına hayran olmuşlar, secdeye varmışlardır.

Ve kezâ, teyemmün, teberrük ve istiâne gibi çok vecihleri hâvi; ve tevhid, tenzih, senâ, celâl ve cemâl ve ihsan gibi çok makamları tazammun; ve tevhid ve nübüvvet, haşir ve adalet gibi makasîd-ı erbaaya işaret eden Besmele, zikredilen yerlerin her birisinde bu vecihlerden, bu makamlardan biri itibarıyla zikredilmiş ve edilmektedir. Maahâza, hangi sûrede tekerrür varsa, o sûrenin ruhuyla münasip olan bir vecih bizzat kasdedilmekle öteki vecihlerin istitrâdî ve tebeî zikirleri, belâgate münafî değildir.

الْم³

Sûrelerin başlarında bulunan hurûf-u mukattaaya ait izahatı dört mebhasta zikredeceğiz.

Birinci Mebhas

الْم ile, sûrelerin evvellerinde bulunan hurûf-u mukattaadan teneffüs eden i'câz hakkındadır. İ'câz, inci gibi incecik letâîf-i belâgatın parıltılarının imtizaç ve

¹ el-Âlûsî, Rûhu'l-meânî 1/203, 334.

² "Oysa bu, onların aynısı olmayıp, benzeri olarak kendilerine sunulur." (Bakara sûresi, 2/25)

³ "Elif, Lâmi, Mîm." (Bakara sûresi, 2/1)

içtimaindan tecelli eden bir nurdur. Bu mebhasta, bu nuru, birkaç letâif zımnında izah etmekle parlatacağız. Fakat her bir latîfe ince ve ziyası az ise de letâifin heyet-i mecmuasından hâsıl olan tam bir ziya ile fecr-i sadık çıkacaktır.

1. Hece harflerinin adedi –elif-i sâkine hariç kalmak şartıyla– yirmi sekiz harftir. Kur’ân-ı Azîmüşşân, sûrelerin başında bu harflerin yarısını zikretmiş, yarısını da terk etmiştir.

2. Kur’ân’ın almış olduğı nısıf, terk ettiğı nısıftan daha ziyade kesîrû’l-is-timâldir.

3. Kur’ân, sûrelerin başında zikrettiğı kısım içinde lisan üzerine daha sühuletli olan *elif*, *lâm*’ı çok tekrar etmiştir.

4. Kur’ân, aldığı harfleri, hece harflerinin adedince sûrelere tevzi etmiştir.

5. Hece harflerinin mehmûse, mechûre, ŝedîde, rihve, müsta’liye, münha-fıza, mutbaka, münfetiha gibi çiftli cinslerinin her birisinden yine nısıf almıştır.

6. Çifti, yani eşi olmayan (evtar) kısmında sakilden azı, hafiften çoğı almıştır: Kalkale, zellâka gibi.

7. Kur’ân-ı Azîmüşşân’ın, sûrelerin başındaki hurûf-u mukattaanın zikredilen minval üzerine tansifleri hakkında ihtiyar ettiğı tarîk, 504 ihtimalden intihap edilmiştir. Ve intihap edilen ŝu tarikten başka hiçbir ihtimalle mezkûr tansif mümkün değildir. Çünkü taksimler pek çok birbirine girmiş ve çok mütefâvittir.

Bu gibi i’câz lem’alarından hisse alamayan, zevkine levm ve itab etsin!

İkinci Mebhas

Bu mebhasta da birkaç letâif vardır:

1. *آ* ile emsâlinde göze çarpan garabet, bu harflerin pek garip ve acîb bir şeyin mukaddimesi ve keşif kolları olduklarına işarettir.

2. Bu sûrelerin başlarındaki taktî-i huruf ile isimleri heceleme, müsem-mânın me’hazine ve neden neşet ettiğine işarettir.

3. Bu harflerin taktîi, müsemmânın vâhid-i itibarî olup, terkib-i mezcî olmadığına işarettir.

4. Bu harflerin taktî ile tâdadı, sanatın madde ve me’hazini muhataba göstermekle muarazaya talip olanlara karşı meydan okuyarak, “İşte, i’câz-ı

sanatı, şu gördüğünüz harflerin nazım ve nakışlarından yaptım. Buyurunuz meydana!” diye, onların tahkirane tebkitlelerine (tekdirlerine) işaretir.

5. Mânâdan soyulmuş şu hece harflerinin zikri, muarızları hüccetsiz bırakmaya işaretir.

Evet, Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan, şu mânâsız harflerin lisân-ı hâliyle ilân ediyor ki: “Ben sizden belîğ mânâları, hükümleri, hakikatleri ifade eden yüksek hutbeleri ve nutukları istemiyorum. Yalnız şu tâdâd ettiğim harflerden bir nazîre yapınız velev iftira ve hikâyelerden ibaret bile olursa olsun!”

6. Harfleri tâdâd ile hecelemek, yeni kıraate ve kitabete başlayan mübtedilere mahsustur. Bundan anlaşılıyor ki Kur’ân, ümmî bir kavme ve mübtedi bir muhite muallimlik yapıyor.

7. د , ل , ا gibi harfleri, meselâ, *elif*, *lâm*, *dal* gibi isimleriyle tabir ve zikretmek, ehl-i kıraat ve erbab-ı kitabetin ittihaz ettikleri bir usuldür. Bundan anlaşılıyor ki; hem söyleyen, hem dinleyen ümmî olduklarına nazaran, bu tabirler, söyleyenden doğmuyor ve onun malı değildir; ancak, başka bir yerden ona geliyor.

Ey arkadaş! Bu letâifin ince iplerinden dokunan yüksek nakş-ı belâgatı göremeyen adam, belâgat ehlinde değildir. Erbab-ı belâgate müracaat etsin.

Üçüncü Mebhas

آل i’câzın esaslarından, îcâzın en yüksek ve en ince derecesine bir misaldir. Bunda da birkaç letâif vardır.

1. آل üç harfiyle üç hükme işaretir. Şöyle ki: *Elif*, ¹ هَذَا كَلَامُ اللَّهِ الْأَزَلِيِّ hükümüne ve kaziyyesine; *lâm*, ² نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ hükümüne ve kaziyyesine; *mim*, ³ عَلَى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ hükümüne ve kaziyyesine remzen ve îmaen işaretir.

Evet, nasıl ki Kur’ân’ın hükümleri uzun bir sûrede, uzun bir sûre kısa bir sûrede, kısa bir sûre bir âyette, bir âyet bir cümlede, bir cümle bir kelimede, o kelime de *sin*, *lâm*, *mim* gibi hurûf-u mukattaada irtisam eder, görünür.

¹ Bu, Allah’ın ezeli olan kelâmıdır.

² Bunu Cebrâil (*aleyhisselâm*) indirmiştir.

³ Hazreti Muhammed’e (*aleyhissalâtü vesselâm*).

Kezâlik, **آلَمْ** 'in her bir harfinde mezkûr hükümlerden biri temessül etmiş görünüyor.

2. Sûrelerin başlarındaki hurûf-u mukattaa, ilâhî bir şifredir. Beşer fikri ona yetişemiyor. Anahtarı, ancak Hazreti Muhammed'dedir (*aleyhissalâtü vesselâm*).

3. Şifrevari şu hurûf-u mukattaa'nın zikri, Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) fevkalâde bir zekâyâ malik olduğuna işaretir ki Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), remizleri, îmâları ve en gizli şeyleri sarîh gibi telâkki eder, anlar.

4. Şu harflerin taktîi, harf ve lafızların hâvi oldukları kıymet, yalnız ifade ettikleri mânâlara göre olmayıp, ilm-i esrarı'l-hurûfta beyan edildiği gibi, adet ve sayılar misillü harflerin arasında fitrî münasebetlerin bulunduğu işaretir.¹(Hâşiye)

5. **آلَمْ** taktîiyle, bütün harflerin esas mahreçleri olan "halk, vasat, sefe" mahreçlerine işaretir. Ve zihinlerin nazar-ı dikkatini şu mahreçlere çeviriyor ki zihinler, gerek bu üç mahreçte, gerek bunlara bağlı küçük küçük mahreçlerde lafızların ve harflerin nasıl vücuda geldiklerini hayret ve ibretle mütalâa etsinler.

Ey zihnini belâgatın boyasıyla boyayan arkadaşı! Bu letâifi sıkacak olursan, **هَذَا كَلَامُ اللَّهِ**² içinden çıkacaktır.

Dördüncü Mebhas

آلَمْ emsâliyle beraber, terkip şeklinden taktî' suretinde zikirleri, bu şeklin müstakil olup hiçbir imama tâbi olmadığına ve hiç kimseyi taklit etmiş olmadığına ve üslûpları acîb, çeşitleri garip, yeni saha-yı vücuda gelen bir bedîa olduğuna işaretir. Bu mebhasta da birkaç letâif vardır.

1. Hatip ve belîğlerin âdetindendir ki mesleklerinde daima bir misale tâbi oluyorlar ve bir örnek üzerine nakış dokuyorlar ve işlenmiş bir yolda yürüyorlar. Hâlbuki, bu harflerden anlaşıldığına nazaran, Kur'ân hiçbir misale tâbi olmamıştır ve hiçbir nakş-ı belâgat örneği üzerine nakış yapmamıştır ve işlenmemiş bir yolda yürümüştür.

2. Kur'ân, baştan aşağıya kadar, nâzil olduğu heyet üzerine bâkidir. Bu kadar Kur'ân'ı taklit etmeye müştâk olan dostlar ve mütehâcim düşmanlara

1 (Hâşiye) Kırk sene sonra Risale-i Nur, bu lem'a-yı i'câzı körlere dahi göstermiştir.

2 Bu, Allah'ın kelâmıdır.

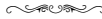
rağmen, şimdiye kadar Kur'ân'ın ne taklidi yapılmış ve ne de bir misali gösterilmiştir.

Evet, Kur'ân, milyonlarca Arabî kitaplarla mukayese edilirse, benzeri bulunamaz. O halde, Kur'ân, ya hepsinin altındadır; bu ise muhâldir. Öyleyse hepsinin fevkindedir; öyleyse Allah'ın kelâmıdır.

3. Beşerin sanatı olan bir şey, bidayette çirkin ve gayr-i muntazam olur, sonra yavaş yavaş intizama sokulur. Kur'ân ise, ilk zuhurunda gösterdiği halâveti, güzelliği, gençliği şimdi de öylece muhafaza etmektedir.

Ey belâgat letâfetinin kokusunu koklayan arkadaş!

Zihnini şu mebâhis-i erbaaya gönder ki, bal arısı, أَشْهَدُ أَنَّ هَذَا كَلَامُ اللَّهِ¹, balını çıkarsın!

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ²

Arkadaş! Kelâmların hüsnünü artıran ve güzelliğini fazlaca parlatan belâgatın esaslarından biri de şudur ki: Bir havuzu doldurmak için etrafından süzülen sular gibi, belîğ kelâmlarda da zikredilen kelimelerin, kayıtların, heyetlerin tamamen o kelâmın takip ettiği esas maksada nâzır olmakla onun takviyesine hizmet etmeleri, belâgat mezhebinde lâzımdır.

Birinci Misal

olan âyet-i kerîme nazar-ı dikkate alınır-³sa görülür ki; bu kelâmdaki maksat ve esas, *pek az bir azapla fazla korkutmaktır*. Ve bu kelâmda olan mezkûr kelimeler ve kayıtlar, tamamen o maksadı takviye için çalışıyorlar.

¹ Bunun Allah'ın kelâmı olduğuna şehadet ederim.

² "İşte (eşsiz, mu'cize) Kitap: Onun (Allah tarafından indirildiği ve baştan sona hakikatler mecmuası olduğu) hakkında hiçbir şüphe yoktur; o, müttakiler (Allah'a gönülden saygı besleyip isyandan kaçınan, din ve hayat kanunları olarak koyduğu bütün emir ve yasaklara hakkıyla riayet edenler) için baştan sona bir hidayet kaynağıdır." (Bakara sûresi, 2/2)

³ "Eğer onlara Rabbinin azabından bir esinti bile dokunsa..." (Enbiyâ sûresi, 21/46)

Ezcümle, şek ve ihtimali ifade eden ¹إِنْ şartiye olup, azabın azlığına ve ehemmiyetsizliğine işarettir.

Ve kezâ ²نَفْحَةً sîgasıyla ve tenviniyle azabın ehemmiyetsizliğine îmadır.

Ve kezâ ³مَسَّ kelimesi, azabın şedit olmadığına işarettir.

Ve kezâ, teb'îzi ifade eden ⁴مِنْ

ve şiddeti gösteren ⁵نَكَالٌ kelimesine bedel, hiffeti îma eden ⁶عَذَابٌ kelimesi,

ve ⁷رَبِّ kelimesinden îma edilen şefkat, hepsi de azabın killet ve ehemmiyetsizliğine işaret etmekle, şu şiiri, lisân-ı hâllerıyla temessül ediyorlar.

عَبَارَاتُنَا شَتَّى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلُّهُ إِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ⁸

Yani, “İbarelerimiz ayrı ayrı ise de hüsnün birdir. Hepsi de o hüsne işaret ediyorlar.”

İkinci Misal

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ⁹ olan âyet-i kerîmedir.

Bu âyette maksad-ı esas, *Kur'ân'ın yüksekliğini göstermektir*. Ve bu maksadı takviye eden ¹⁰لَا رَيْبَ فِيهِ - ذَٰلِكَ - الْكِتَابُ - لَا رَيْبَ فِيهِ kayıtlarıdır. Evet, bu kayıtlar, istinad ettikleri pek ince ve gizli delillerine işaret etmekle beraber, o maksadın takviyesine koşuyorlar.

Ezcümle, ¹¹الْم kasem olduğu cihetle, *Kur'ân'ın azametini ve altında müstetir*, gizli o mezkûr letâif cihetiyle de dâvânın isbatına işaret eder.

¹ “Eğer..” (Enbiyâ sûresi, 21/46)

² “Bir esinti..” (Enbiyâ sûresi, 21/46)

³ “Dokunsa..” (Enbiyâ sûresi, 21/46)

⁴ “...den, ...dan” anlamında

⁵ İbret verici ceza, azap.

⁶ “Azap..” (Enbiyâ sûresi, 21/46)

⁷ “Rabbi(nin)..”

⁸ el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 12/169; ez-Zerkeşî, *el-Burhân* 2/160.

⁹ “Elif, Lâ, Mîm. İşte (eşsiz, mu'cize) Kitap: Onun (Allah tarafından indirildiği ve baştan sona hakikatler mecmuası olduğu) hakkında hiçbir şüphe yoktur; o, müttakiler (Allah'a gönülden saygı besleyip isyandan kaçınan, din ve hayat kanunları olarak koyduğu bütün emir ve yasaklara hakkıyla riayet edenler) için baştan sona bir hidayet kaynağıdır.” (Bakara sûresi, 2/1, 2)

Ve kezâ, ذَلِكْ zât ile sıfatı gösteren bir işaret olması itibarıyla hem Kur'ân'ın azametini, hem azameti isbat eden sıfat-ı kemâliyyeye işaret eder.

Ve kezâ, ذَلِكْ işaret-i hissiyeye mahsus iken, işaret-i aklıyede kullanılması, tâzim ve ehemmiyeti ifade ettiği gibi, mâkul olan Kur'ân'ı, mahsus suretinde göstermesi, Kur'ân'ı, ezhan ve enzârın nazar-ı dikkatine arz etmekle tesettürü icap eden hile, zâfiyet ve sair çirkin şeylerden münezzehe olduğunu izhar ve itiraf ettirmektedir.

Ve kezâ ذَلِكْ 'nin ل vasıtasıyla ifade ettiği bu'd, Kur'ân'ın kemâline delâlet eden ulüvv-ü rütbesine işarettir.

Ve kezâ الْكِتَابُ 'deki اَل hasr-ı örfiyyi ifade ettiğinden, Kur'ân'ın azametini ve başka kitapların mehâsinini cemetmekle onların fevkinde olduğuna işarettir.

Ve kezâ كِتَاب tabiri, ehl-i kıraat ve kitabetten olmayan bir ümmînin mahsulü olmadığına işarettir.

Ve kezâ لَا رَيْبَ فِيهِ zamirinin her iki ihtimaline binaen Kur'ân'ın kemâlini isbat veya tekid eder.

Ve kezâ, istiğrâkı ifade eden لَا Kur'ân'ın her köşesinde rekz ve her yerinde zikredilen deliller, burhanlar, hücumla gelen şek ve şüpheleri def ile, Kur'ân'ın o gibi lekelerden münezzehe olduğunu ilân eder. Ve lisân-ı hâliyle şu şiiri okutur:

وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا وَافَتْهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ¹

Yani, “Kur'ân'da ta'yib edilecek hiçbir nokta yoktur. Kur'ân gibi sahil kavilleri ta'yib etmek, ancak fehimlerin sekametinden ileri geliyor.”

Ve kezâ, zarfiyeti ifade eden فِي tabiri, Kur'ân'ın sathına ve zâhirine konan şek ve şüphe varsa, içerisindeki hakâik ile defedilebileceğine işarettir.

Arkadaş! Tahlil vasıtasıyla terkinin kıymetini ve küll ile cüzler arasındaki farkı idrak edebildiysen, bu misallerdeki kuyud ve hey'âta dikkat et. Ve o

¹ İbni Kays, *Kıra'd-dayf* 1/258; el-Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* 1/300; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 2/73; el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edab* 1/192.

kelimelerden nebean eden zülâl-i belâgatı ve kevser-i fesahati doyuncaya kadar iç, “Elhamdülillâh” de.

Suâl: ^١ اٰلَمْ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هٰدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ ^٢ âyet-i kerîmesinin cümleleri, atıf ile birbiriyle bağlanmamış olması neye binaendir?

Cevap: O cümleler arasındaki şiddet-i ittisal, bağlılık ve sarılmaktan bir ayrılık yoktur ki birbiriyle bağlanmaya lüzum olsun. Zira, o cümlelerin her birisi, arkadaşlarına hem babadır, hem oğul; yani, hem delildir, hem neticedir.

Evet, ^٣ اٰلَمْ lisân-ı hâliyle hem muarazaya meydan okur, hem mu'ciz olduğunu ilân eder.

^٤ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ hem bütün kitaplara fâik olduğunu tasrih eder, hem müstesna ve mümtaz olduğunu izhar eder.

^٥ لَا Rَيْبَ فِيْهِ hem Kur'ân'ın şek ve şüphe yeri olmadığını tasrih eder, hem müstesna ve mümtaz olduğunu izhar eder.

^٦ هٰدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ hem tarik-i müstakîmi irâe etmekle muvazzaf olduğunu gösterir, hem mücessem bir nur-u hidayet olduğunu ilân eder.

İşte bu cümlelerden her birisi, ifade ettiği birinci mânâsıyla arkadaşlarına delil olduğu gibi, ikinci mânâsıyla da onlara neticedir.

Sonra bu âyetin şu cümleleri arasında i'câza menba, belâgate medar olan on iki münasebet, alâka ve bağlılık vardır. Bunlardan misal olarak üç taneyi zikir, ötekileri de sana havale ederim.

1. ^٧ اٰلَمْ bütün muarızları, muarazaya dâvet eder. Öyleyse, en yüksek bir kitaptır. Öyleyse, bir yakîn sadefidir. Zira kitabın kemâli, yakîn iledir. Öyleyse, nev-i beşer için mücessem bir hidayettir.

¹ “Elif, Lâm, Mîm. İşte (eşsiz, mu'cize) Kitap: Onun (Allah tarafından indirildiği ve baştan sona hakikatler mecmuası olduğu) hakkında hiçbir şüphe yoktur; o, müttakiler (Allah'a gönülden saygı besleyip isyandan kaçınan, din ve hayat kanunları olarak koyduğu bütün emir ve yasaklara hakkıyla riayet edenler) için baştan sona bir hidayet kaynağıdır.” (Bakara sûresi, 2/1, 2)

² “İşte (eşsiz, mu'cize) Kitap...” (Bakara sûresi, 2/2)

³ “Onun (Allah tarafından indirildiği ve baştan sona hakikatler mecmuası olduğu) hakkında hiçbir şüphe yoktur...” (Bakara sûresi, 2/2)

⁴ “O, müttakiler (Allah'a gönülden saygı besleyip isyandan kaçınan, din ve hayat kanunları olarak koyduğu bütün emir ve yasaklara hakkıyla riayet edenler) için baştan sona bir hidayet kaynağıdır.” (Bakara sûresi, 2/2)

2. ذَلِكِ الْكِتَابِ yani, emsâline tefevvuk etmiştir. Öyleyse, müstesnadır. Çünkü şek ve şüphe yeri değildir. Çünkü müttakîlere doğru yolu gösterir. Öyleyse mu'cizedir.

3. هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ yani, tarik-i müstakîme irşad eder. Öyleyse yakîniyattandır. Öyleyse mümtazdır. Öyleyse mu'cizdir.

Ey arkadaş, şu هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ cümlesindeki nur-u belâgat ve hüsn-ü kelâm, dört noktadan tezahür etmiştir.

1. Bu cümlede “mübteda” mahzuftur. Bu hazf, cümleyi teşkil eden “mübteda” ile “haber” arasındaki ittihat öyle bir dereceye varmış ki sanki “mübteda” hazf olmayıp “haber”in içerisine girmiş. Haricen ikisi müttehid oldukları gibi, zihnen de müttehid olduklarına işarettir.

2. هَادِي¹ yerinde هُدًى² yani, ism-i fâil mevkiinde masdarın kullanılması, tecessüm eden nur-u hidayetden cevher-i Kur'ân'ın husule geldiğine işarettir.

3. هُدًى 'deki tenvin-i tenkirden anlaşılıyor ki, hidayet-i Kur'ân öyle ince bir dereceye varmıştır ki, hakikati idrak edilemez ve öyle geniş bir sahayı işgal etmiştir ki, ihatası ilmen kabil değildir. Çünkü “ma'rife”nin zıddı olan “nekre,” ya şiddet-i hafâdan olur veya kesret-i zuhurdan neşet eder. Buna binaendir ki “Tenkir bazen tahkiri, bazen tâzimi ifade eder.” denilmiştir.

4. Müteaddit kelimelere bedel ism-i fâil sîgasıyla ihtiyar edilen مُتَّقِينَ kelimesiyle yapılan îcaz, hidayetin semeresine ve tesirine işaret olduğu gibi, hidayet vücutuna da bir delil-i innîdir.

Suâl: Gayet mahdud, az birkaç noktadan beşerin tâkatinden hariç denilen i'câzın doğması ihtimali var mıdır?

Cevap: Maddî ve mânevî her şeyde yardımın ve içtimanın büyük kuvvet ve tesiri vardır. Evet, in'ikâs sırrıyla, üç şeyin hüsnü içtima ederse, beş olur. Beş içtima ederse on olur. On içtima ederse kırk olur. Çünkü her şeyde bir nevi in'ikâs ve bir nevi temessül vardır. Nasıl ki birbirine mukabil tutulan iki aynada çok aynalar görünüyor; kezâlik, iki-üç nükte veya iki-üç hüsnü içtima ettikleri zaman pek çok nükteler, pek çok hüsnüler tevellüt eder. Bu sırra bina-

¹ Hidayete erdiren.

² Hidayet.

endir ki her hüsün sahibinin ve her bir sahib-i kemâlin emsâliyle içtima etmeye fitrî bir meyli vardır ki, içtimaları zamanında hüsünleri, kemâlleri bir iken iki olur. Hatta bir taş, taşlığıyla beraber, kubbeli binalarda ustanın elinden çıkar çıkmaz başını eğer, arkadaşıyla birleşmeye meyleder ki, sukut tehlikesinden kurtulsunlar. Maalesef, insanlar teavün sırrını idrak edememişler. Hiç olmazsa taşlar arasındaki yardım vaziyetinden ders alsınlar!

Suâl: Belâgat ve hidayetden maksat, hakikati vâzih bir şekilde gösterip fikirleri ve zihinleri ihtilâflardan kurtarmak iken, müfessirlerin bu gibi âyetlerde yaptıkları ihtilâfat, gösterdikleri ihtimaller, beyan ettikleri ayrı ayrı, birbirine uymayan vecihler altında hak ve hakikat ne suretle görülebilir?

Cevap: Malûmdur ki; Kur'ân-ı Azîmüşşân, yalnız bir asra değil, bütün asırlara nâzil olmuştur. Hem bir tabaka insanlara mahsus değil, bütün tabakât-ı beşere şümûlû vardır. Hem bir sınıf insanlara ait değil, bütün beşerin sınıflarına râcidir. Binaenaleyh, herkes, her tabaka, her zaman, fehmine, istidadına göre Kur'ân'ın hakâikinden hisse alabilir ve hissedardır. Hâlbuki nev-i beşer derece itibarıyla muhtelif ve zevk cihetiyle mütefâvit; ve kezâ meyil, istihsan, lezzet, tabiat itibarıyla birbirine uymuyor. Meselâ bir tâifenin istihsan ettiği bir şey, öteki tâifenin zevkine muhaliftir. Bir kavmin meylettği bir şeyden öteki kavim nefret ediyor. Bu sırra binaendir ki, Kur'ân-ı Kerîm, günahların cezası veya hayırların mükâfatı hakkında zikrettiği âyetlerde tahsisat yapmamış, âmm bir şekilde bırakmıştır ki, herkes zevkine göre fehmetsin.

Hülâsa: Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, âyetlerini, cümlelerini öyle bir şekilde nazmetmiş ve vaz etmiştir ki, her cihetten ihtimal yolları bulunsun ki, muhtelif fehimler ve istidatlar, zevklerine göre hisselerini alabilsinler. Binaenaleyh, ulûm-u Arabiye'nin kaidelerine muvâfık ve belâgatın prensiplerine uygun ve ilm-i usule mutâbık olmak şartıyla, müfessirlerin birbirine muhalif olan beyanatı ve ihtimalleri, zamanlara, tabakalara ve fehimlere göre murad ve câizdir diye hükmedilebilir.

Bu nükteden anlaşıldı ki, Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri odur ki, nazmı öyle bir üslûptadır ki, bütün asırlara, tabakalara intibak edebilir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ¹

Bu cümlelerin evvelki cümle ile nazmını icap ettiren münasebet vecihleri ise:

Bu cümle müminleri medheder, evvelki cümle de Kur'ân'ı medheder. Şu her iki medih arasında bir insibab (dökülmek) vardır ki, o onu ister, o onu ister. Çünkü ikinci medih, birinci medhin neticesidir ve birinci medhe bir bürhan-ı innîdir ve hidayetin semeresi ve şahididir. Ve aynı zamanda hidayete bir yardımcı vazifesi görüyor. Çünkü müminleri medhetmekte imana gelmek için bir teşvik vardır. Teşvik ise bir nevi hidayettir. الْمُتَّقِينَ ile الَّذِينَ arasındaki münasebete gelince:

Bunların biri tahliye (تَحْلِيهِ) diğeri tahliye (تَحْلِيلِ)dir.

Tahliye (تَحْلِيلِ), tathir etmek ve temizlemektir.

Tahliye (تَحْلِيلِ) ise, tezyin etmek ve süslendirmek mânâsınadır. Bunlar birbiriyle arkadaş olup, burada olduğu gibi, daima birbirini takip ediyorlar. Onun için kalb, takvâ ile seyyiattan temizlenir temizlenmez, hemen onun ardında imanla tezyin edilmiş ve süslendirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, takvâyı üç mertebesiyle zikretmiştir:

- ✓ Birincisi, şirki terk,
- ✓ İkincisi, maâsiyi terk,
- ✓ Üçüncüsü, mâsivâullahı terk etmektir.

Tahliye (تَحْلِيلِ) ise, hasenat ile olur. Hasenat da ya kalble olur veya kalıp ve bedenle olur veyahut malla olur.

- ✓ A'mâl-i kalbînin şemsi, imandır.
- ✓ A'mâl-i bedeniyenin fihristesi, namazdır.
- ✓ A'mâl-i mâliyenin kutbu, zekâttır.

Suâ/.² الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ hâl iktizasına göre îcaz ise de aynı mânâyı ifade eden الَّذِينَ kelimesine nazaran itnabdır (uzundur). Evet, اَلْ harfi

¹ "O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar." (Bakara sûresi, 2/3)

² "Onlar ki (görünmeyen âleme) inanırlar." (Bakara sûresi, 2/3).

ile, **يُؤْمِنُونَ** kelimesi **مُؤْمِنُونَ** fiiliyle tebdil edilmiştir. Bu itnabın, îcâza tercih sebebi nedir?

Cevap: **الَّذِينَ** esmâ-yı mübhemededen olduğundan, onu tayin ve temyiz eden yalnız sılasıdır. Demek bütün kıymet, sılasına aittir; başka sıfatlarında hiç kıymet yoktur. Bu ise, burada sılası olan imana büyük bir azamet vermekle insanları iman etmeye teşvik eder.

Amma **يُؤْمِنُونَ** kelimesine bedel fiil sîgasıyla **يُؤْمِنُونَ** 'nin tercihi; iman fiilini hayal nazarına gösterip keyfiyetin tasvir edilmesine, dahilî ve haricî delillerin tecellisiyle imanın istimrar ve devam ile teceddüt etmesine işarettir. Evet, delâilin zuhuru nisbetinde iman ziyadeleşir, teceddüt eder.

بِالْغَيْبِ Yani, nifaksız, ihlâs-ı kalb ile iman ediyorlar. Veya iman edilen şeyler gayb olmakla beraber iman ediyorlar. Veyahut gaibe veya âlem-i gayba iman ediyorlar.

İman, Resûl-i Ekrem'in (aleyhissalâtü vesselâm) tebliğ ettiği zaruriyat-ı diniyeyi tafsilen ve zaruriyatın gayrısını icmalen tasdik etmekten hâsıl olan bir nurdur.

Suâl: Avâm-ı nâstan, hakâik-i diniyeyi tabir eden ancak yüzde birdir.

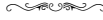
Cevap: Tabir etmemesi, bilmemesine delil olamaz. Evet, çok defa lisan, insanın tasavvurâtından incelerini tabirden âciz olduğu gibi, kalbindeki ve vicdanındaki inceler de akla görünmez. Hatta belâgat dâhilerinden Sekkâkî gibi bir zât, İmrûu'l-Kays veya başka bir bedevînin ibraz ettiği belâgat incelerini kavramamıştır.

Maahâzâ, imanın var olup olmadığı sorguyla anlaşılır. Meselâ, âmî bir adama, bütün cihetleriyle, eczasıyla kudretinde ve tasarrufunda bulunan Sâni'in yarattığı bu âlemin bir cihette Sâni olup olmadığı hakkında bir sorgu yapıldığı zaman, "Hiçbir cihette değildir! Olamaz!" dese kâfidir. Çünkü nefiy cihetinin yani Sâni'siz olamayacağının onun vicdanında sabit olduğuna delâlet eder.

İman, Sa'd-ı Teftazânî'nin tefsirine göre; "*Cenâb-ı Hakk'ın, istediği kulunun kalbine, cüz-ü ihtiyarının sarfından sonra ilka ettiği bir nurdur.*" denilmiştir. Öyleyse, iman, Şems-i Ezeli'den vicdan-ı beşere ihsan edilen bir nur ve bir şüadır ki, vicdanın içyüzünü tamamıyla ışıklandırır. Ve bu sayede, bütün kâinatla bir ünsiyet, bir emniyet peyda olur ve her şeyle kesb-i muarefe eder.

Ve insanın kalbinde öyle bir kuvve-i maneviye husule gelir ki, insan, o kuvvet ile her musibete, her hâdiseye karşı mukavemet edebilir. Ve öyle bir vüs'at ve genişlik verir ki, insan o vüs'atle geçmiş ve gelecek zamanları yutabilir.

Ve kezâ, iman, Şems-i Ezelî'den ihsan edilmiş bir nur olduğu gibi, saadet-i ebediyeden de bir parıltıdır. Ve o parıltıyla, vicdanında bulunan bütün emel ve istidatlarının tohumları bir şecere-i tûbâ gibi neşv ü nemaya başlar, ebed memleketine doğru hareket eder, gider.

وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ¹

Bu cümlelerin evvelki cümle ile bağılılığı ve münasebeti gün gibi âşikârdır. Lâkin bedenî ibadet ve taatlerden namazın tahsisi, namazın bütün hasenata fihrist ve örnek olduğuna işarettir. *Evet, nasıl ki Fâtîha Kur'ân'a, insan kâinata fihristedir; namaz da hasenata fihristedir.* Çünkü namaz; savm, hac, zekât ve sair hakikatleri hâvi olduğu gibi, idrakli ve idraksiz mahlûkatın ihtiya-rî ve fitrî ibadetlerinin numûnelerine de şâmilidir. Meselâ secdede, rûkûda, kıyamda olan melâikenin ibadetlerini, hem taş, ağaç ve hayvanların o ibadetlere benzeyen durumlarını andıran bir ibadettir.

Suâl: يَقِيمُونَ 'nin fiil sîgasıyla zikrinde ne hikmet vardır?

Cevap: Ruha hayat veren namazın o geniş hareketini ve âlem-i İslâm'a yayılmış olan o intibah-ı ruhanîyi muhataba ihtar edip göstermektir. Ve o güzel vaziyeti ve o muntazam haleti hayale götürüp tasvir etmekle sâmi'lerin namaza meylini ikaz edip artırmaktır.

Evet, dağınık bir vaziyette bulunan efradı büyük bir sevinçle içtimaa sevkettiren malûm âletin sesi gibi, âlem sahrasında dağılmış insanları cemaate dâvet eden ezan-ı Muhammedî'nin (*aleyhissalâtü vesselâm*) o tatlı sesiyle, ibadete ve cemaate bir meyil, bir şevk husule gelir.

Suâl: يُصَلُّونَ kelimesine bedel, itnablı الصَّلَاةَ يَقِيمُونَ 'nin zikrinde ne hikmet vardır?

Cevap: Namazda lâzım olan tâdil-i erkân, müdavemet, muhafaza gibi "ikame"nin mânâlarını mürâat etmeye işarettir.

¹ "O müttakiler, namazı bütün şartlarına riayet ederek, vaktinde ve aksatmadan kılarlar." (Bakara sûresi, 2/3)

Arkadaş! Namaz, kul ile Allah arasında yüksek bir nisbet ve ulvî bir münasebet ve nezih bir hizmettir ki, her ruhu celb ve cezbetmek namazın şe'nindendir. Namazın erkânı, Fütuhât-ı Mekkiye gibi eserlerin şerh ettiği gibi, öyle esrarı hâvidir ki, her vicdanın muhabbetini celbetmek, namazın şe'nindendir. Namaz, Hâlık-ı Zülcelâl tarafından her yirmi dört saat zarfında tayin edilen vakitlerde manevî huzuruna yapılan bir dâvettir. Bu dâvetin şe'nindendir ki, her kalb, kemâl-i şevk ve iştîyakla icabet etsin ve mi'raçvârî olan o yüksek münâcâta mazhar olsun.

Namaz, kalblerde azamet-i ilâhiyeyi tesbit ve idame ve akılları ona tevcih ettirmekle adalet-i ilâhiyenin kanununa itaat ve nizam-ı rabbânîye imtisâl ettirmek için yegâne ilâhî bir vesiledir. Zaten insan, medenî olduğu cihetle, şahsî ve içtimâî hayatını kurtarmak için, o kanun-u ilâhîye muhtaçtır. O vesileye mürâat etmeyen veya tembellikle namazı terk eden veyahut kıymetini bilmeyen, ne kadar cahil, ne derece hâsir, ne kadar zararlı olduğunu bilâhare anlar, ama iş işten geçer.

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ¹

Bu kelâmın mâkabliyle nazmını îcab ettiren münasebet ise:

Namaz ² عِمَادُ الدِّينِ yani dinin direği ve kıvamı olduğu gibi, zekât da İslâm'ın kantarası, yani köprüsüdür.³ Demek, birisi dini, diğeri âsâyişi muhafaza eden ilâhî iki esastırlar. Bunun için birbirleriyle bağlanmışlardır.

Zekât ile sadakanın lâyük oldukları mevkilerini bulmak için birkaç şart vardır:

1. Sadakayı vermekte israf olmaması.

2. Başkasından alıp başkasına vermek suretiyle halkın malından olmayıp kendi malından olması.

3. Minnetle in'âmın bozulmaması.

¹ “Kendilerine rızık olarak (mal, güç, zekâ, bilgi; ...) ne lutfetmişsek, onun bir miktarını (Allah rızası için ve kimseyi minnet altında koymadan ihtiyaç sahiplerine geçimlik olarak) verirler.” (Bakara sûresi, 2/3)

² el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 3/135, 136; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 3/39. Yakın lafızlar için ayrıca bkz.: Tirmizî, *îmân* 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 5/231, 237.

³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıusât* 8/380; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 3/20, 196; el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* 1/183.

4. Fakir olmak korkusuyla sadakanın terk edilmemesi.

5. Sadakanın yalnız mala ve paraya münhasır olmadığı bilinmesiyle, ilim, fikir, kuvvet, amel gibi şeylerde de muhtaç olanlara sadakanın verilmesi.

6. Sadakayı alan adam, o sadakayı sefahette değil, hâcât-ı zaruriyesinde sarf etmesi lâzımdır.

Kur'ân-ı Kerîm bu şartları, bu nükteleri insanlara sadaka olarak ihsan ve ihsas etmek için *يُرَكُّونَ* veya *يَتَصَدَّقُونَ* veyahut *الزَّكَاةَ يُؤْتُونَ* gibi îcazlı bir ifadeyi terk edip, *وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ*¹ gibi itnablı bir cümleyi ihtiyar etmiştir.

1. Teb'îzi ifade eden *مِنْ* israfın reddine...

2. *مِمَّا* 'nın takdimi, sadakanın kendi malından olduğuna...

3. *رَزَقْنَا* minnetin olmamasına (çünkü veren Allah'tır, kul ise bir vasıtaadır)...

4. Rızkın *نَا* 'ya olan isnadı, fakirlikten korkulmamasına...

5. Rızkın âmm ve mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şâmil olmasına...

6. *نَفَقَ* maddesi, alanın sefahete değil, hâcât-ı zaruriyesine sarfetmesine işaretlerdir.

Bütün muavenet ve yardım nevilerini hâvi olan zekât hakkında, sahih olarak Resûl-i Ekrem'den (*aleyhi'ssalâtü vesselâm*)² *الزَّكَاةُ فَئِطْرَةُ الْإِسْلَامِ* hadis-i şerifi mervidir. Yani, müslümanların birbirine yardımları, ancak zekât köprüsü üzerinden geçmekle yapılır. Zira yardım vasıtası zekâttır. İnsanların heyet-i içtimaiyesinde intizam ve âsâyişi temin eden köprü, zekâttır. Âlem-i beşerde hayat-ı içtimaiyenin hayatı, muavenetten doğar. İnsanların terakkiyâtına engel olan isyanlardan, ihtilâllerden, ihtilâflardan meydana gelen felâketlerin tiryakı, ilâcı, muavenettir.

Evet, zekâtın vücûbu ile ribânın hurmetinde büyük bir hikmet, yüksek bir maslahat, geniş bir rahmet vardır.

¹ "Kendilerine rızık olarak (mal, güç, zekâ, bilgi; ...) ne lutfetmişsek, onun bir miktarını (Allah rızası için ve kimseyi minnet altında koymadan ihtiyaç sahiplerine geçimlik olarak) verirler." (Bakara sûresi, 2/3)

² "Zekât, İslâm'ın köprüsüdür." (et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 8/380; el-Beyhakî, *Şuabü'l-imân* 3/20, 196; el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* 1/183)

Evet, eğer tarihî bir nazarla sayfa-yı âleme bakacak olursan ve o sayfayı lekeliendiren beşerin mesâvisine, hatalarına dikkat edersen, heyet-i içtimaiye-de görünen ihtilâller, fesatlar ve bütün ahlâk-ı rezilenin iki kelimeden doğduğunu görürsün.

Birisi: “Ben tok olayım da, başkası açlığından ölürse ölsün, bana ne!”

İkincisi: “Sen zahmetler içinde boğul ki, ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim.”

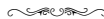
✓ Âlem-i insaniyeti zelzelelere maruz bırakmakla yıkılmaya yaklaştıran birinci kelimeyi sildiren ancak zekâtıdır.

✓ Nev-i beşeri umumî felâketlere sürükleyen ve bolşevikliğe sevkedip terakkiyatı, âsâyîşi mahveden ikinci kelimeyi kökünden kesip atan, hurmet-i ribâdır.

Arkadaş! Heyet-i içtimaiyenin hayatını koruyan intizamın en büyük şartı, insanların tabakaları arasında boşluk kalmamasıdır. Havas kısmı avâmdan, zengin kısmı fukaradan hatt-ı muvasalayı kesecek derecede uzaklaşmamaları lâzımdır. Bu tabakalar arasında muvasalayı temin eden zekât ve muavenettir. Hâlbuki vücûb-u zekât ile hurmet-i ribâyâ mürâat etmediklerinden, tabakalar arası gittikçe gerginleşir, hatt-ı muvasala kesilir, sıla-yı rahim kalmaz. Bu yüzden ki, aşağı tabakadan yukarı tabakaya ihtiram, itaat, muhabbet yerine ihtilâl sadâları, haset bağırtiları, kin ve nefret vâveylâları yükselir. Kezâlik, yüksek tabakadan aşağı tabakaya merhamet, ihsan, taltif yerine zulüm ateşleri, tahakkümler, şimşek gibi tahkirler yağıyor.

Maalesef, tabaka-yı havastaki meziyetler, tevazu ve terahhuma sebep iken, tekebbür ve gurura bâis oluyor. Tabaka-yı fukaradaki acz ve fakirlik, ihsan ve merhameti mûcip iken, esaret ve sefaleti intac ediyor. Eğer bu söylediklerime bir şahit istersen âlem-i medeniyete bak, istediğin kadar şahitler mevcuttur.

Hülâsa: *Tabakalar arasında musalahanın temini ve münasebetin temini, ancak ve ancak erkân-ı İslâmiye’den olan zekât¹ ve zekâtın yavruları olan sadaka ve teberruâtın heyet-i içtimaiyece yüksek bir düstur ittihaz edilmesiyle olur.*

¹ Bkz.: Buhârî, *îmân* 37 (50), *tefsîru sûre* (31) 2; Müslim, *îmân* 1, 5, 7; Tirmizî, *îmân* 4; Ebû Dâvûd, *sünnet* 16; Nesâî, *îmân* 5, 6; İbn Mâce, *mukaddime* 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid* 1/27, 51, 2/107, 2/426; İbn Hibbân, *es-Sahih* 1/398.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ¹

Kur'ân-ı Kerîm, bu âyet gibi çok âyetlerde terkiplerin, kelâmın muhtemel bulundukları ihtimallerden, vecihlerden bir ihtimalini veya bir vechini bir emare ile tayin etmemekle, nazm-ı kelâmı, mürsel ve mutlak bırakmıştır. Bu da i'câzı intac eden îcâza menşee olarak latîf bir sırdır. Şöyle ki:

Belâgat, muktezâ-yı hale mutabakattan ibarettir. Kur'ân'ın muhatapları, muhtelif asırlarda mütefâvit tabakalardır. Bu tabakalara mürâaten, muhavere ve mükâlemeyi o asırlara teşmil etmek üzere, çok yerlerde tâmim için hafz yapıyor, çok yerlerde nazm-ı kelâmı mutlak bırakıyor ki, ehl-i belâgat ve ulûm-u Arabiyece güzel görünen vecihler, ihtimaller çoğalsın ki, her asırda her tabaka, fehimlerine göre hissesini alsın.

Bu âyeti mâkabliyle nazm ve rapteden münasebet:

Kur'ân-ı Kerîm, evvelki âyetle tâmim yaptıktan sonra, bu âyet ile tahsis yapmıştır. Evet, bu âyet, ehl-i kitaptan iman edenleri tahsisle şereflerini ilân; ve imana gelmeyenleri imana teşvik ediyor. Abdullah İbni Selâm ele alınarak diğerlerinin Abdullah İbni Selâm gibi olmaları için yapılan teşvik gibi.

Vekezâ, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünümmetlere ve Risalet-i Muhammediye'nin bütünü milletlere şâmil olduklarını tasrih etmek üzere, her iki الَّذِينَ ile الْمُتَّقِينَ'nin her iki kısmına tansis edilmiştir.

Ve kezâ, بِالْعَتَبِ² يُؤْمِنُونَ sadefinde bulunan imanın rükünlerini beyan etmek için, icmalden sonra tafsile geçmiştir. Çünkü bu âyet; kitaplara, kıyame-te sarahaten; rusûl ve melâikeye zımnen delâlet eder.

Kur'ân-ı Azîmüşşân burada بِالْقُرْآنِ³ gibi îcazlı ifadeleri terk edip, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ⁴ ile itnabı ihtiyar etmiştir. Şu itnab, bu makamı yüksek nükte ve letâifle tezyin etmek için ihtiyar edilmiştir.

1. Esmâ-yı mevsûle ve mübhemedden bulunan الَّذِينَ burada hükmün me-dârı ve maksadın esası, iman sıfatı olduğuna ve mevsûfu ile sâir sıfatları iman sıfatına tâbi ve altında görünmez bir durumda olduklarına işarettir.

1 “Yine o müttakiler, Sana indirilen Kur'ân'a ve Senden önce indirilen (Kitaplara ve Sahifelere) de inanırlar. Âhirete de şüphe götürmez bir kesinlikle iman ederler onlar.” (Bakara sûresi, 2/4)

2 “O (müttakiler), sürekli yenilenir ve kuvvet kazanır bir imanla gaybe inanırlar...” (Bakara sûresi, 2/3)

3 Kur'ân'a iman edenler.

4 “Yine o müttakiler, Sana indirilene inanırlar.” (Bakara sûresi, 2/4)

2. Yalnız bir zamanda sübutu ifade eden مُؤْمِنُونَ kelimesine bedel, fiil sîgasıyla لَا يُؤْمِنُونَ tabiri, nüzûl ve zuhur tekerrür ettikçe imanın teceddüt ettiğine işarettir.

3. İphamı ifade eden مَا iman-ı icmâlînin kâfi geldiğine ve imanın, “hadis” gibi bâtınî ve “Kur’ân” gibi zâhirî vahiylerle şâmil olduğuna işarettir.

4. أَنْزَلَ maddesi itibarıyla, Kur’ân’a iman, Kur’ân’ın Allah’tan nüzûlüne iman demek olduğunu gösteriyor. Kezâlik, Allah’a iman, Allah’ın vücuduna iman; âhirete iman, âhiretin gelmesine iman demektir.

5. أَنْزَلَ mâziye delâlet eden heyeti itibarıyla, henüz nâzil olmayanın nüzûl-lü, nâzil olanın nüzûlü kadar muhakkak olduğuna işarettir. Maahâzâ, يُؤْمِنُونَ ’deki istikbâl, أَنْزَلَ ’nin mâziliğinden neşet eden noksanı telâfi eder. Yani henüz nâzil olmayan kısım أَنْزَلَ ’nin şumulü dahilinde değilse de, يُؤْمِنُونَ ’nin şumulü altındadır. Bu tenzil meselesi, Kur’ân’ın çok yerlerinde vuku bulmuştur. Bazen mâzi, istikbale misafir gider; bazen de muzari; mâzinin memleketine gelir. Bunda, çok latîf bir belâgat vardır. Şöyle ki:

Bir adam, kendisine göre henüz geçmemiş bir şeyi mâziye delâlet eden bir sîga ile işittiği zaman, zihni heyecana gelir, ayılır. Anlar ki, muhatap yalnız o değildir. Belki, arkasında muhtelif mesafelerde pek çok ayrı ayrı tâifeler, saflar bulunmakla, kendisine tevcih edilen hitapları, nidaları, ilâhî hitabeleri, arkasında bulunan bütün o tâifeler işitir gibi zihnine gelir.

عَلَيْكَ ’ye bedel اِنَّكَ ’nin zikri, Resûl-i Ekrem’in (aleyhissalâtü vesselâm) teklif edilen risalet vazifesini cüz-ü ihtiyârîsiyle haml ve kabul etmiş olduğuna ve bu hizmet Cibril tarafından görüldüğünden, Resûl-i Ekrem’in (aleyhissalâtü vesselâm) daha yüksek olduğuna işarettir. Çünkü عَلَى ’da ihtiyar olmadığı gibi, vasıtayı nüzûlün daha yüksek olduğuna delâlet eder. اِنَّكَ ’deki zamirin ism-i zâhire tercih sebebi, Kur’ân ve Kur’ân’a ait hususat hususunda Hazreti Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm) yalnız muhatap olup, kelâm, Allah’ın kelâmı olduğuna işarettir. Bu kelâmın îcaz derecesi, şu zikredilen letâiften anlaşıldı.

¹ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ : Bu gibi sıfatlarda bir teşvik vardır. Ve o teşvikten sâmi’leri imtisâle sevkeden emirler ve nehiyler doğuyor.

¹ “Ve Senden önce indirilen (Kitaplara ve Sahifelere) de inanırlar.” (Bakara sûresi, 2/4)

Bu cümlelerin mâkabliyle nazmına dair “dört letâif” vardır:

1. Bu cümlelerin mâkabline atfı, medlûlün delile olan bir atfıdır. Şöyle ki:

“Ey insanlar! Kur’ân’a iman ettiğiniz gibi, kütüb-ü sâbıkaya da iman ediniz. Çünkü Kur’ân, onların sıdkına delil ve şahittir.”

2. Yahut o atf, delilin medlûle olan atfıdır. Şöyle ki:

“Ey ehl-i kitap! Geçmiş olan enbiyâ ve kitaplara iman ettiğiniz gibi, Hazreti Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*) ile Kur’ân’a da iman ediniz. Zira onlar, Hazreti Muhammed’in (*aleyhissalâtü vesselâm*) gelmesini tebşir ettikleri gibi, onların ve kitaplarının sıdkına olan deliller, hakikatiyle, ruhuyla Kur’ân’da ve Hazreti Muhammed’de (*aleyhissalâtü vesselâm*) bulunmuştur. Öyleyse, Kur’ân Allah’ın kelâmı ve Hazreti Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*) de resûlü olduğunu tarik-i evlâ ile kabul ediniz ve etmelisiniz.”

3. Zaman-ı Saadette Kur’ân’dan neşet eden İslâmiyet, sanki bir şecere-dir. Kökü Zaman-ı Saadette sabit olmakla, damarları o zamanın âb-ı hayat menbalarından kuvvet ve hayat alarak her tarafa intişar ettikleri gibi, dal ve budakları da istikbal semâsına kadar uzanarak âlem-i beşere maddî ve mânevî semereleri yetiştiriyor.

Evet, İslâmiyet, mâzi ile istikbali kanatları altına almış, gölgelendirerek, istirahat-i umumiye-yi temin ediyor.

4. Kur’ân-ı Kerîm, o cümlede ehl-i kitabı imana teşvik etmekle, onlara bir ünsiyet, bir sühulet gösteriyor. Şöyle ki:

“Ey ehl-i kitap! İslâmiyet’i kabul etmekte size bir meşakkat yoktur; si-ze ağır gelmesin. Zira, size bütün bütün dininizi terk etmenizi emretmiyor. Ancak, itikadatınızı ikmal ve yanınızda bulunan esasat-ı diniye üzerine bina ediniz diye teklifte bulunuyor. Zira Kur’ân, bütün kütüb-ü sâlifinin güzelliklerini ve eski şariatlerinin kavâid-i esasiyelerini cem etmiş olduğundan usûl-de muaddil ve mükemmildir. Yani, tâdil ve tekmil edicidir. Yalnız, zaman ve mekânın tagayyür etmesi tesiriyle tahavvül ve tebeddüle maruz olan fûruât kısmında müessistir. Bunda aklî ve mantikî olmayan bir cihet yoktur.

Evet, mevasim-i erbaada giyecek, yiyecek ve sair ilâçların tebeddülüne lüzum ve ihtiyaç hâsıl olduğu gibi, bir şahsın yaşayış devrelerinde, talim ve terbiye keyfiyeti tebeddül eder. Kezâlik, hikmet ve maslahatın iktizası üzerine, ömr-ü beşerin mertebelerine göre ahkâm-ı fer’iyede tebeddül vardır. Çünkü fer’î hükümlerden biri, bir zamanda maslahat iken, diğer bir

zamana göre mazarrat olur. Veya bir ilâç, bir şahsa devâ iken, şahs-ı âhere dâ' olur. Bu sırdandır ki, Kur'ân, fer'i hükümlerden bir kısmını neshetmiştir. Yani vakitleri bitti, nöbet başka hükümlere geldi, diye hükmetmiştir.”

¹ مِنْ قَبْلِكَ : Kur'ân'da hiçbir kelime bulunmuyor ki, mevkiyle münasebet-tar olmasın veyahut mevkiinin başka bir kelimeye münasebeti daha çok olsun. Evet, Kur'ân'ın herhangi bir yerinde bulunan bir kelime, o mevkiin ba-şında bir tâc-ı zerrîn gibi görünür. Ve aralarındaki münasebetlerden dolayı, aralarında geçimsizlik yeri yoktur.

Ezcümle, مِنْ قَبْلِكَ kelimesine bak. Bu âyetin her tarafından uçup bu keli-menin başına konan letâîfi gör. Zira bu âyet, nübüvvet hakkındadır. Nübüvvet meselesinde beş maksat vardır. Bu maksatlar, beş nükte ve letâiftin in'ikâs et-miştir. Bu beş letâif, مِنْ قَبْلِكَ 'nin sadefindedir. Maksatlar ise:

1. Hazreti Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm), resûldür.
2. Ekmelü'r-Rusûl'dür.
3. Hâtemü'l-enbiyâ'dır.
4. Risaleti, âmmedir.
5. Şeriatı, sâir şariatlerin mehâsinini cem ile onların nâsihidir.

Birinci maksadın مِنْ قَبْلِكَ 'den vech-i in'ikâsı:

Meslekleri ve yolları bir olan bir cemaat, مِنْ قَبْلِكَ kelimesinden îmâen fehmolunur. Binaenaleyh, Hazreti Muhammed'in (aleyhissalâtü vesselâm) مِنْ قَبْلِكَ 'deki zamire merci olması, o cemaatten mâdud olmasını iktiza eder. Ve on-ların meslekleri olan nübüvvetlerine ve kitaplarının sıdkına olan bütün delil-ler, Hazreti Muhammed'in (aleyhissalâtü vesselâm) risaletine ve Kur'ân'ın Allah'tan nâzil olduğuna bir hüccet-i katia olduğu gibi, onların mu'cizeleri de Hazreti Muhammed'in (aleyhissalâtü vesselâm) dâvâsına bir mu'cize hükmüne geçer.

İkinci maksadın vech-i in'ikâsı, üç kaideden tezahür eder:

1. Sultanlar daima halkın, cemaatin, ordunun sonunda çıkarlar.
2. Nev-i beşerde tekemmül vardır. Bu tekemmül kanunu, ikinci müreb-bînin ve ikinci mükemmilin, evvelki mürebbîlerden daha ekmel olmasını ik-tiza eder.

¹ “Senden önce...” (Bakara sûresi, 2/4)

3. Ale'l-ekser, halefin mahareti, selefinden daha ziyadedir.

İşte bu üç kaideden, Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) ekmel-i enbiyâ olduğu tezahür eder.

Üçüncü maksadın vech-i in'ikâsı:

Meşhur bir kaidedir ki, bir vâhid çoğalsa, teselsül eder, gittikçe gider, bir yerde durmaz. Fakat çoklar ve kesir olanlar ittihat etse, kuvvetlenir, istikrar peyda eder, yerinde kalır, daha değişmez. Demek, Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), Hâtemü'l-enbiyâ'dır. Mefhum-u muhalifiyle işmam eder ki, ondan sonra peygamber gelmez; hâtemiyetine hâtem ve imza basar.

Dördüncü maksadın vech-i in'ikâsı:

كَلِمَاتُ مِنْ قَبْلِكَ kelimesinin ifade ettiği gibi, Hazreti Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), onların halefidir ve onlar, tamamen o Hazretin selefleridir. Binaenaleyh, halefin, selefe ait vazifeyi tamamıyla üzerine alarak onların yerine kaim olması, o Hazretin bütün seleflerine nâip ve bütün ümmetlerine resûl olduğunu iktiza eder.

Evet, bu kaide, hükmüne uygun fîrî bir kaidedir. Zira, Zaman-ı Saadetten evvel insan âleminin ihtiva ettiği ümmetler, milletler arasında mad-detten ve mânen, istidaden ve terbiyeten pek muhtelif ve geniş mesafeler vardı. Bunun içindi ki, terbiye-i vâhide ve dâvet-i münferide kâfi gelmiyordu. Vakta ki âlem-i insaniyet Zaman-ı Saadetin şems-i saadetiyle uyandı ve müdavele-i efkâr ile, an'anelerinin terkiyle, tebdiliyle ve kavimlerin birbirine ihtilâtlarıyla ittihad meyil gösterdi ve aralarında münakale ve muhabere başladı; hatta küre-i arz bir memleket, belki bir vilâyet, belki bir köy gibi oldu; bir dâvet ve bir nübüvvet umum insanlara kâfi görüldü.

Beşinci maksadın vech-i in'ikâsı

كَلِمَاتُ مِنْ قَبْلِكَ'deki ¹ مِنْ ibtidâ mânâsını ifade eder. İbtidâ ise, bir intihâya bakar. İntihâ, adem-i ihtiyaca delâlet eder. Öyleyse, o Hazret, Hâtemü'l-enbiyâ'dır² ve âlem-i insaniyetin başka bir resûle ihtiyacı yoktur.

كَلِمَاتُ مِنْ قَبْلِكَ kelimesinin bu beş letâife mâkes ve mazhar olmasına nazar-ı belâgatçe delâlet eden emare şudur ki: Bu beş maksat, bir nehir gibi şu âyetlerin altında cereyan etmekle, âyetten âyete intikal neticesinde كَلِمَاتُ مِنْ قَبْلِكَ havuzunda içtima etmiştir.

¹ "...den, ...dan" anlamında

² Bkz.: Ahzâb sûresi, 33/40.

Evet, kelimenin sathında görünen bir tereşşuh, bir yaşlık, kelimenin altında havuzun bulunduğu delâlet ve îmâ eder. Maahâzâ, bu maksatların beyanına ayrı ayrı âyetler tahsis edilmiştir.

¹وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ : Bu âyet, haşır meselesine işaretler. Haşrin isbatı hakkında feyz-i Kur’ân’dan fehmettiğim ve başka bir risalede tafsîlâtıyla zikrettiğim on burhanın hülâsasına burada işaret edeceğiz. Şöyle ki:

Kast ve iradede doğan bir nizam-ı ekmel vardır. Hilkat ve yaratılıştaki tam bir hikmet hükümfermâdır. Âlemde abes yok, fîtratta israf yok. Bu şahitleri tezkiye eden, istikrâ-ı tamdır ki, her fen, mevzuu bulunduğu nev’in nizamına bir şahid-i âdildir.

✓ Ve kezâ, yevm ve sene vesaire gibi her nevide, nev’i bir kıyamet-i mükerrere vardır.

✓ Ve kezâ, beşerdeki istidat, kıyamete bir remizdir.

✓ Ve kezâ, beşerin gayr-i mütenahi meyil ve emelleri, kıyameti ister.

✓ Ve kezâ, Sâni-i Hakîm’in rahmet hazinesinin mahall-i sarfı, ancak kıyamet ve haşirdir.

✓ Ve kezâ, sıdk ve emanetle maruf Resûl-i Ekrem (*aleyhissalâtu vesselâm*), rahatlen ilân ediyor.

✓ Ve kezâ, Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ² ، وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا³

âyetleriyle ve bu âyetlerin emsâliyle haşrin vukuunu kat’iyetle isbat ediyor.

İşte, tam ona baliğ olan şahitler, saadet-i ebediyenin anahtarı olup, o cennetin kapılarını açarlar.

Birinci Burhan

Evet kâinat, saadet-i ebediyeyi intac etmese, akılları hayrette bırakan kâinatta görünen en bâriz, en mükemmel şu nizam, aldâtıcı zayıf bir suretten ibaret kalır. Ve bütün mâneviyat ve alâkalar, rabitalar ve nisbetler hep hebâ olur. Öyleyse, o nizamın nizam olması, ancak ve ancak saadet-i ebediyeyi intac

¹ “Âhirete de şüphe götürmez bir kesinlikle iman ederler onlar.” (Bakara sûresi, 2/4)

² “Rabbin, kullarına asla zulmetmez.” (Fussilet sûresi, 41/46)

³ “O’dur sizi merhale merhale, şekilden şekle geçirerek yaratan.” (Nûh sûresi, 71/14)

etmekle olur. Yani, o nizamdaki mâneviyat ve nükteler, ancak âlem-i âhirette sümbüllenecektir. Yoksa, bütün mâneviyat söner, rabıtalara kesilir, nisbetler darma dağınık olur, nizam da berhava olur. Hâlbuki o nizamda bulunan kuvvet, bütün kuvvetiyle o nizamın berhava edilmeyeceğini ilân ediyor.

İkinci Burhan

Her bir nevide, her bir fertte hikmetlere, maslahatlara riayet eden ve inâyet-i ezeliyenin timsâli olan hikmet-i tâmmeye, saadet-i ebediyyenin gelmesini tebşir ediyor. Çünkü aksi halde, bedahetle ikrar ve tasdik ettiğimiz şu hikmetleri ve faydaları inkâr etmemiz lâzım gelir. Çünkü o faydaların, o hikmetlerin, o maslahatların her birisi zıddına inkılâp ederler. Bu hâl ise safsatadır.

Üçüncü Burhan

İkinci burhanı tefsir eder. Fennin de şehadet ettiği gibi, Sâni-i Hakîm, her şeyde en kısa yolu, en yakın ciheti, en güzel ve en hafif sureti ihtiyar etmiştir. Bu ihtiyar, kâinatta abesiyetin bulunmadığına delâlet eder. Bu ise ciddiyete delâlet eder. Ciddiyet ise, saadet-i ebediyyenin gelmesiyle olur; yoksa bu varlık adem sayılır ve her şey abesiyete tehavvül eder. Hâlbuki abes ve israf gibi bâtıldan pâk ve münezzehe olduğunu şu ¹ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ kelâmıyla i'lâm ve tâlim eden Zât-ı Zülcelâl, sözüne nasıl muhalefet eder?

Dördüncü Burhan

Üçüncü burhanı izah eder. Bütün fenlerin şehadetiyle, fıtratta israf yoktur. Eğer insan-ı ekber denilen âlemdeki hikmetleri idrakten âciz isen, âlem-i asgar denilen insandaki nüktelere, hikmetlere dikkat et.

Evet, fenn-i menâfi'ül-a'zânın şerh ve beyan ettiği vecihle, insanın cisminde, her birisi bir menfaat için takriben iki yüz küsûr kemik vardır. Ve her birisi bir fayda için altı bin damar vardır. Ve hüceyrata hizmet eden yüz yirmi dört bin mesâme ve pencere vardır. O hüceyratta câzibe, dâfia, mümsike, musavvire, müvellide namıyla, her birisi bir maslahat için beş kuvvet çalışıyor.

Âlem-i asgar böyle olsa, insan-ı ekber ondan geri kalır mı? Ruha nisbeten ehemmiyetsiz olan ceset bu derece israftan uzak bulunsa, ne suretle cevher-i ruhla âsârında, emellerinde, efkârında ve mâneviyatında israf olur. Çünkü

¹ "Rabbimiz!" derler, "Sen, (iki ayrı bölgeli bir memleket gibi duran ve her şeyiyle birliğe işaret eden) bu kâinatı boş yere, sebpsiz, gayesiz yaratmadın." (Âl-i İmran sûresi, 3/191)

saadet-i ebediye olmasa, bütün maneviyat kurur. O hakikatler, israf memleketine kaçarlar. Acaba dünya kadar kıymetli olan bir cevhere mâlik olmakla, hem daima onun zarfını ve gılâfını muhafaza ettikten sonra, o cevheri birdenbire yere vurup kırmak ihtimali var mıdır? Hangi akıl kabul eder?

Hem bir şahsın bünyesindeki kuvvet, âzâsındaki sıhhat, istidadındaki kabiliyet, o şahsın yaşayışına ve tekemmülüne delil olduğu gibi, kâinatın ruhuna kadar nüfuz eden hakikat-i sâbite ve devam ile yaşayışını îmâ eden intizamındaki kuvvet-i kâmile ve tekemmülüne giden nizamındaki kemâl acaba haşr-i cismanî yoluyla saadet-i ebediyeye delil olmaz mı? Zira intizamını ihtilâlden ve bozulmaktan kurtaran, saadet-i ebediyedir. Ve tekemmüle vasıta olur. Ve o kuvveti inkişaf ettiren odur.

Beşinci Burhan

Evet, her nevi mahlûkatta bir nevi kıyametin ve bir çeşit haşrin tekrarla vukua gelmekte olduğu, büyük kıyametin vukuuna ve geleceğine işarettir. Buna bir misal:

Evet, haftalık saate bak. O saatte saniyeleri, dakikaları, saatleri, günleri sayan ibrelerden ve millerden saniyeleri sayan ibre, dakikaları sayan ibrenin hareketini ihbar ediyor. Dakikaları sayan ibre, saatleri sayan ibrenin hareketini ilân ediyor. Saatleri sayan ibre de, günleri gösteren ibrenin hareketini husule getiriyor ve îlâm ediyor. İşte, birincinin hareketinin tamam olması, ikincisinin de hareketinin tamam olacağına ve ikincinin tamam-ı hareket etmesi, üçüncünün de itmam-ı hareket edeceğine işarettir.

Kezâlik, Sâni-i Hakîm'in kâinat denilen büyük bir saati vardır. Bu saatin milleri, feleklerin çeşit çeşit deveranından ibarettir. İşte bu deveranlar günleri, seneleri, ömr-ü beşeri, dünyanın beka müddetini gösteriyorlar. Binaenaleyh, her geceden sonra sabahın, her kıştan sonra baharın gelmesi gibi, haşrin sabahı, o büyük saatten doğacağına delil ve işarettir.

Suâl: Kâinatta görünen şu nev'î kıyametlerde eşya aynıyla iade edilmiyor. Hâlbuki büyük kıyamette neden ecsam aynıyla iade edilir?

Elcevap: İnsanın bir ferdi, başka mahlûkatın bir nev'i gibidir. Zira insan-daki o nur-u fikir, emellerine, ruhuna öyle bir inkişaf, öyle bir inbisat vermiştir ki, bütün zamanları yutsa doymaz. Zira ondaki o yüksek fikir, insanın mahiyetini ulvî, kıymetini umumî, nazarını küllî, kemâlini gayr-i mahsur, lezzet ve elemi daimî kılmıştır. Başka nevilerin fertleri ise böyle değildir. Onların

mahiyetleri cüz'î, kıymetleri şahsî, nazarları mahdud, kemâlleri mahsur, lezzet ve elemeleri ânidir. Bundan anlaşıyor ki, insanın bir ferdi, sair mahlûkatın bir nev'i hükmündedir. Binaenaleyh, o nevilerde görünen şu kıyametlerin ve haşır ve neşirlerin keyfiyetleri nasılsa, efrad-ı insaniye de öyledir.

Altıncı Burhan

Saadet-i ebediyeye işaret eden burhanlardan biri de, insandaki gayr-i mütenahi istidatlardır.

✓ Evet, Cenâb-ı Hak tarafından mükerrer kılınan insanın cevher-i ruhunda ekilen ve rakamlara sığmayan istidatlar var.

✓ Bu istidatların altında, hesaba gelmeyen kabiliyetler var.

✓ Ve bunlardan neşet eden, hadde gelmeyen meyiller var.

✓ Ve bunlardan husule gelen gayr-i mütenahi efkâr ve tasavvurât var.

İşte bunların her birisi haşr-i cismanînin arkasındaki saadet-i ebediyeye, şehadet parmaklarını uzatarak gösteriyorlar.

Yedinci Burhan

Evet, Rahmân ve Rahîm olan Sâni-i Hakîm'in rahmeti, rahmetlerin en büyüğü olan saadet-i ebediyenin geleceğini tebşir ediyor. Zira rahmet, ancak saadet-i ebediye ile rahmet olur. Ve nimet, ancak o saadetle nimet olur.

Evet, bütün nimetleri nikmetlere çeviren ebedî ayrılmaktan doğan ve umumî matemlerden yükselen o belâlardan kâinatı, bilhassa şuurlu olan mahlûkatı kurtaran şey, saadet-i ebediyenin gelmesidir. Çünkü bütün nimetlerin, rahatların, lezzetlerin ruhu olan saadet-i ebediye gelmezse, umum kâinatın şehadetiyle sabit olan ve güneş gibi parlayan rahmet ve şefkat-i ilâhiyenin bedâhetine karşı mükâbere ile inkâr lâzım gelir.

Ey Habib-i Şefik ve ey Şefik-i Habib! Ey Said-i Mecid ve ey Mecid-i Said! Rahmet-i ilâhiyenin en latîfi, en zarîfi, en lezîzi olan muhabbet ve şefkatine bakınız. O muhabbet ve şefkati, firâk-ı ebedî ve hicran-ı lâyezâlî ile karşıladığınız takdirde, vicdan, hayal ve ruh ne hale gireceklerdir? O muhabbet ve o şefkat en büyük, en tatlı bir nimet iken, en azîm bir musibete, bir belâyaya inkılâb eder.

Acaba göz önünde bilbedahe görünen rahmet-i ilâhiye, firâk-ı ebedînin muhabbet ve şefkat aleyhine hücum etmesine müsaade eder mi?

لَا وَاللَّهِ = Vallahi hayır!

Ancak o rahmetin şe'nindendir ki, firâk-ı ebedîyi hicran-ı lâyezâlîye, hicran-ı lâyezâlîyi firâk-ı ebedîye ve adem-i mutlakı da her ikisine musallat eder ki, o firakların, o hicranların kökleri ortadan kalsın.

Sekizinci Burhan

Bütün âlemce her hususta sıdkı ve doğruluğu malûm ve müsellemlen olan Hazreti Muhammed-i Arabî (*aleyhissalâtu vesselâm*), parmağıyla kameri şak ettiği gibi, lisanıyla da saadet-i ebediyenin kapılarını açmıştır. Ve bütün enbiyâ-yı izâmın bu hakikat üzerine icmaları, bir hüccet-i katiadır.

Dokuzuncu Burhan

On üç asırdan beri yedi vecihle i'câzı tasdik edilen Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın haşir hakkındaki beyanatı, saadet-i ebediyenin geleceğine kâfi bir delil değil midir? Başka bir delile ihtiyaç var mıdır?

Onuncu Burhan

Bu burhan, binlerce burhanları müctemîdir. Bu burhanları, çok âyetler tazammun etmişlerdir.

Evet, Kur'ân-ı Kerîm, çok âyetlerinden haşre nâzır pencereler açmıştır.

Ezcümle, ¹وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا¹ âyetiyle, saadet-i ebediyeye yol açan bir kıyas-ı temsîlîye işaret etmiştir.

Kezâlik, ²وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ² âyet-i kerîmesiyle, o saadeti gösteren bir kıyas-ı adlîye işaret etmiştir.

Birinci âyetle işaret edilen kıyas-ı temsîlî:

Evvelâ insanın vücuduna bak. Nasıl tavırdan tavıra; yani nutfeden alâkaya.. alâkadan mudğaya.. mudğadan et ve kemiğe.. et ve kemikten insan suretine bir kast, bir irade ve bir ihtiyar altında mahsus kanunlarla, muayyen nizamlarla, muntazam hareketlerle intikal ettiğini ve kalıptan kalıba girip çıktığını gör.

Sonra insanın bekasına dikkat et. İnsan, bu vücut libasını her sene değiştirir. Bu vücut değişmesi, bedendeki hüceyratın yıkılıp yapılmasıyla olur. Bu tamirat da, bütün âzânın erzak mahzeni hükmünde olan Cenâb-ı Hakk'ın bir kanun-u mahsusla ihzar ettiği o madde-i latîfeden alınan ecza ile yapılır.

1 "O'dur sizi merhale merhale, şekilden şekle geçirerek yaratan." (Nûh sûresi, 71/14)

2 "Rabbin, kullarına asla zulmetmez." (Fussilet sûresi, 41/46)

Sonra o madde-i latîfenin ahvâline bak. Nasıl âzânın ihtiyaçlarına göre muayyen bir kanunla taksim edilir ve bedenin her tarafına mahsus bir nizamla muntazaman dağıtılır.

Yine şâyân-ı dikkattir ki; o madde-i latîfe, dört mutfakta pişirildikten sonra ve dört inkılâptan geçtikten sonra ve dört süzgeçten tasfiye edildikten sonra rızık olarak taksim edilir.

Hem yine şâyân-ı dikkattir ki; o madde-i latîfe, yemeklerin ruhu ve hülâsasıdır. O yemekler âlem-i anâsırda dağınık menbalardan muntazam bir düsturla, mahsus bir nizamla cem tahsil edilirler.

İşte bütün bu nizamlar, bu kanunlar, bu intizamlar, hep bir kast, bir irade, bir hikmetten çıkıyor. Evet, meselâ Habib'in gözünde yerleşen bir zerrenin, unsur-u havadan veya unsur-u türâbdan o garip, acîb tavırlarda, inkılâplarda yaptığı muntazam hareketinden anlaşılır ki; o zerre, toprakta iken Habib'in gözüne tayin edilmiş ve bir memur gibi mahall-i memuriyetine muntazaman i'zam kılınmıştır (yükseltilmiştir).

Evet, fennî bir nazarla dikkat edilirse anlaşılır ki; o zerrenin hareketi, körü körüne, tesadüf eseri değildir. Çünkü o zerre, hangi mertebeye girerse, o mertebenin nizamına tâbi olur. Ve hangi bir tavra intikal etmişse, onun muayyen kanunuyla amel etmiştir. Ve hangi bir tabakaya misafir gitmişse, muntazam bir hareketle sevk edilmiştir.

Hülâsa: Neş'et-i ûlâya dikkat edenin, neş'et-i uhrâ hakkında tereddüdü kalmaz. Peygamber'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) emrettiği gibi, "Neş'et-i ûlâyı gören adam, neş'et-i uhrâyı inkâr edebilir mi?"¹ Çünkü ikinci teşekkül, yani ikinci yapıpış, birinci teşekkülden daha kolaydır. Bunu yapan, onu daha kolay yapar.

Meselâ, bir fırka askerin ilk teşekkülünde, efradın birbiriyle ünsiyetleri, muarefeleri olmadığından ve talim ve terbiye görmemeleri yüzünden yontulmamış taşlar gibi olduklarından, o efrad, o fırkanın bünyesinde yerleştirilinceye kadar çok zahmetler vardır. Fakat ba'de't-teşekkül terhis edilip de bir daha taht-ı silâha dâvet edildiği zaman, pek kolay içtima eder ve fırkayı teşkil ederler. Bu teşekkül, evvelki teşekkülden daha kolay olur.

Kezâlik, birbiriyle ülfet peyda eden ve her birisi yerini tanıyan ve bir derece yontulmuş taşlar gibi kesb-i letafet eden bedenin zerratı, ölümle dağıldıktan sonra, haşırde, Hâlık'ın izniyle, İsrail'in borusuyla o zerrat-ı asliye ve

¹ el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân 17/217; el-Âlûsî, Rûhu'l-meânî 27/148.

esasiye içtimaa dâvet edildikleri zaman, pek kolay içtima ederler ve beden-i insanîyi yine eskisi gibi teşkil ederler. Maahâzâ, kudret-i ezeliyeye nisbeten en büyük, en küçük gibidir; hiçbir şey o kudrete ağır gelemaz.

Arkadaş! Zâhire nazarın, haşırde, ecza-yı asliye ile ecza-yı zâide birlikte iade edilir. Evet, cünüp iken tırnakların, saçların kesilmesi mekruh ve bedenden ayrılan her bir cüzün bir yere gömülmesi sünnet olduğu¹, ona işarettir. Fakat tahkike göre, nebatâtın tohumları gibi “acbü’z-zeneb” tabir edilen bir kısım zerreler, insanın tohumu hükmünde olup, haşırde o zerreler üzerine beden-i insanî neş ü nema ile teşekkül eder.²

İkinci âyet ile işaret edilen delil-i adlî ise:

Evet, görüyoruz ki; ale'l-ekser, gaddar, fâcir zâlimler lezzetler, nimetler içinde pek rahat yaşıyorlar. Yine görüyoruz ki; mâsum, mütedeyyin, fakir mazlumlara zahmetler, zilletler, tahkirler, tahakkümler altında can veriyorlar. Sonra ölüm gelir, ikisini de götürür. Bu vaziyetten bir zulüm kokusu gelir. Hâlbuki kâinatın şهادetiyle, adalet ve hikmet-i ilâhiye zulümden pâk ve münezzehtirler. Öyleyse, adalet-i ilâhiyenin tam mânâsıyla tecelli etmesi için haşre ve mahkeme-i kübraya lüzum vardır ki, biri cezasını, diğeri mükâfatını görsün.

وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ³ : Bu cümledeki kelimelerin arasında bulunan nazm ve nizam:

1. Bu cümle'nin mâkabliyle bağlanmasını ifade eden وَ bu rûkn-ü imaniyenin burada sarahaten zikredilmesi için, âmm olarak zikredilen evvelki cümleden bu cümle'nin tahsis lüzumuna binaen atf yapılmıştır.

2. Takdimiyle hasrı ifade eden بِالْآخِرَةِ kelimesi, bazı ehl-i kitabın iman ettikleri âhiret, hakikî bir âhiret olmadığına târizdir. Çünkü onların لَنْ تَمْسَنَا (sen bizleri yakmayacaksın) âyet-i kerîmesinin hikâye ettiği gibi, “Cehennem ateşi, bizi daima yakacak değil ya! Ancak birkaç gün yakacaktır.” gibi sözleriyle ve bir cihette lezâiz-i cismaniyeyi nefiy ve inkâr ettiklerinden anlaşıldığına göre, bildikleri âhiret, mecazî bir âhiret imiş.

¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 5/241; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 22/32; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 1/23.

² Bkz.: Buhârî, *tefsîru sûre* (39) 3., (78) 1; Müslim, *fiten* 141-143; Ebû Dâvûd, *sünnet* 22; Nesâî, *cenâiz* 117; İbn Mâce, *zühd* 32; Muvatta, *cenâiz* 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/322.

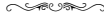
³ “Âhiret’e de süphe götürmez bir kesinlikle iman ederler onlar.” (Bakara sûresi, 2/4)

⁴ Bakara sûresi, 2/80.

3. Malûm ve mâhut olan şeye işaret için vaz edilen آل edatı, bütün kü-tüb-ü semâviyenin lisanlarında deveren eden mâhut âhirete işarettir. Veyahut mezkûr delâil-i fitriye ile akılların gözleri önünde hazır olan ve âhiret ile anılan hakikate işarettir.

4. Mukadder bulunan neş'etin sıfatına âhiret tabiri, zihinleri neş'et-i ûlâya çevirip, ondan neş'et-i uhrâya bi'l-intikal, imkân yolunu göstermek için ihtiyar edilmiştir.

5. Yakîn ile beraber tasdiki birlikte ifade eden يُؤْمِنُونَ¹ kelimesine bedel يُوقِنُونَ² tabiri, haşir meselesi şek ve şüphelere bir mahşer ve bir mecma olduğu için, tasdikten fazla îkan ve yakîn daha ehemmiyetli olduğuna işarettir. Veya ehl-i kitabın iddia ettikleri iman, yakînden hali olduğundan, onların imanı, iman olmadığına işarettir.

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ³

Bu cümledeki nüktelere işaret eden me'hazler şunlardır:

1- Evvelki cümle ile bu cümlelerin nazmı.

2- 4- أُولَئِكَ ile işaret-i hissiye.

3- 3- أُولَئِكَ 'deki uzaklık.

4- 5- عَلَى 'daki ulviyet.

5- 6- هُدًى 'deki tenkir.

6- 7- مِّن

7- 8- رَّبِّهِمْ 'deki terbiyeden ibaret yedi me'hazdır.

¹ İnanırlar.

² Şüphe götürmez bir kesinlikle iman ederler.

³ “İşte o (kutlu) zâtlar, (Kur’ân şeklinde tecelli eden hidayet kaynağına dayalı imanlarının neticesi olarak) Rabbilerinden gelen tam bir hidayet üzerinde (âdeti yükselebilecekleri son noktaya doğru seyahat ediyor gibi)dirler;” (Bakara sûresi, 2/5)

⁴ İşte o (kutlu) zâtlar.

⁵ Üzerinde.

⁶ Hidayet.

⁷ “...den, ...dan” anlamında.

⁸ Rabbilerinden.

Birincisi

Bu cümleyi mâkabliyle bağlayan münasebetlerdir:

Birinci münasebet: Bu cümle mâkablından neşet eden üç suale cevaptır.

Birincisi: Hidayetten neşet eden o güzel vasıfı lâbis olarak hidayet tahattı üstünde oturan o şahısları görmek isteyen sâile cevaptır.

İkincisi: “O adamların hidayete istihkak ve ihtisasları nedendir?” diye sual eden sâmie cevaptır. Yani illet, sebep, **أُولَئِكَ** ile işaret edilen vasıflardır.

Suâl: Sâbikan mezkûr vasıfların tafsilen zikirlerini **أُولَئِكَ** kelimesindeki icmalden daha vâzıh bir surette sebebi gösteriyor.

Cevap: İcmal, bazen tafsilden daha vâzıh olur. Bilhassa matlup, birkaç şeyden mürekkep olduğu zaman, sâmiin gabaveti veya nisyanı dolayısıyla, o mürekkebin eczasını mezcetmekle sebebi çıkarmak müşkül olur.

Üçüncüsü: “Hidayetin neticesi, semeresi ve hidayetteki lezzet ve nimet nedir?” diye sual eden sâile cevaptır. Yani, hidayette saadet-i dâreyn vardır. Hidayetin neticesi, nefis-i hidayettir. Hidayetin semeresi, ayn-ı hidayettir. Zira, hidayet haddizatında büyük bir nimettir ve vicdanî bir lezzettir ve ruhun cennetidir. Nasıl ki dalâlet ruhun cehennemidir; öyle de, **وَبِالْآخِرَةِ** âhiretin felâh ve saadetini intac eder.

İkinci Me’haz

أُولَئِكَ ile yapılan işaret-i hissiye, bir şeyin müteaddit sıfatlarını zikretmek, o şeyin zihinlerde tecessüm etmesine ve akılda hazır ve hayalde mahsus olmasına sebep olduğuna işarettir. Maahâzâ, sâbikan zikirlerinden bir mâhudiyet çıkar. Bu mâhudiyet-i zikriye mâhudiyet-i hariciyelerine kapı açar. Haricî olan mâhudiyetlerinden, mümtaz ve müstesna insanlar oldukları tebarüz eder ki, nev-i beşer içinde gözünü açıp bakanların gözlerine en evvel onların parıltıları çarpar.

Üçüncü Me’haz

Uzaklığı ifade eden **أُولَئِكَ** onların filcümle yakın oldukları halde uzak gösterilmeleri, ulûv-ü mertebelerine mecazî bir işaret olduğuna işarettir. Çünkü uzakta bulunanlara bakıldığı zaman, boyca en uzunları görünür. Maahâzâ, zamanî

ve mekânî olan bu'd, hakikî kastedilirse, belâgate daha uygun olur. Çünkü bütün asırlar asr-ı saadet gibi bu âyeti zikrediyorlar. Öyleyse, **أُولَئِكَ** ile yapılan işaret, safların evvellerine işarettir. Ve bu itibarla bu'd, hakikî olur, mecazî değildir. Binaenaleyh, onların hakikaten zaman ve mekânca uzak oldukları halde işaret-i hissiye ile gösterilmeleri, azametlerine ve ulüvv-ü mertebelerine işarettir.

Dördüncü Me'haz

Ulviyeti ifade eden **عَلَى** kelimesidir.

Arkadaş! Eşya ve şeyler arasında öyle münasebetler vardır ki, onları ayna gibi yapıyor. Her birisi, ötekisini gösteriyor. Birisine bakıldığı zaman, ötekisi görünür. Meselâ bir parça cam büyük bir sahrayı gösterdiği gibi, bazen olur ki, bir kelime, uzun ve hayalî bir macerayı sana gösterir. Bir kelime, pek acîb bir vukuatı senin gözünün önüne getirir, temessül ettirir. Yahut bir kelâm, zih-nini alır; misalî âlem-i misallere kadar götürür, gezdirir.

Meselâ, **بَارَزَ** kelimesi muharebe meydanını; **تَمَرَّةٌ** kelimesi büyük bir meyve bahçesini insanın fikrine getirir. Buna binaen, buradaki **عَلَى** kelimesi, temsilî bir üslûba pencere açar, gösterir kastıyla zikredilmiştir. Şöyle ki: Sanki hidayet-i ilâhî, bir burak olup müminlere gönderilmiştir. Müminler tarik-i müstakimde ona binerek arş-ı kemâlâta yürürler.

Beşinci Me'haz

هُدًى 'deki tenkidir. Bir nekre, ma'rife olarak mükerreren zikredilirse, o ma'rife, o nekrenin aynı olur. Fakat o nekre, nekre olarak zikredildiği takdirde, ale'l-ekser birbirinin aynı olamaz. Bu kaideye göre, nekre olarak teker-rür eden **هُدًى** evvelki **هُدًى** 'nin aynı değildir. Ancak, evvelki **هُدًى** masdardır; ikincisi hâsıl-ı bilmasdardır ve birincisinin semeresi hükmünde mahsus ve sâ-bit bir sıfattır.

Altıncı Me'haz

Hidayetin Allah'tan olduğunu ifade eden **مِنْ** kelimesinden burada bir cebir hissedilmekteyse de, hakikatte cebir değildir. Çünkü onların cüz-ü ihti-

¹ "...den, ...dan" anlamında

yarlarıyla hâsıl-ı bilmasdar olan hidayete yürümeleri üzerine, Cenâb-ı Hak, o sıfat-ı sâbite olan hidayeti halk ve ihsan etmiştir. Demek ihtida, yani hidayete doğru yürümek, onların kesb ve ihtiyarları dahilindedir; fakat sıfat-ı sâbite olan hidayet, Allah'tandır.

Yedinci Me'haz

Terbiyeyi ifade eden رَبِّ kelimesidir. Bu kelimenin burada ihtiyar edilmesi; onların rızık ile terbiyeleri, rubûbiyetin şe'ninden olduğu gibi, hidayetle de tagaddîleri rubûbiyetin şe'ninden olduğuna işarettir.

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ¹

Bu cümledeki nüktelerin me'hazları:

1. ile atıf.
2. وَأُولَٰئِكَ'nin tekrarı.
3. Zamîrû'l-fasl olan هُمْ.
4. آل edatı.

5. Felâh yollarının adem-i zikriyle مُفْلِحُونَ'nin âmm ve mutlak bırakılması gibi beş me'hazden ibarettir.

Birincisi

و ile yapılan atıf, her iki cümle arasında bulunan münasebete binaen yapılmıştır. Zira birinci وَأُولَٰئِكَ saadet-i âcile (عَاجِلَه) olan hidayet semeresine işarettir. İkinci وَأُولَٰئِكَ hidayetin semere-i âcilesine (أَجَلَه) işarettir.

Evet, her bir وَأُولَٰئِكَ mâkabline bir fezleke, bir icmaldır. Fakat erkân-ı İslâmiye me'haz tutulmakla, birinci وَأُولَٰئِكَ'nin birinci الَّذِينَ'ye raptı; ikincisinin de ümmî müminlere tahsisi ve kezâ erkân-ı imaniye ile yakîn me'haz tutulmakla ikinci وَأُولَٰئِكَ'nin ikinci وَالَّذِينَ'ye raptı ve ikisinin de ehl-i kitap müminlere ircâi daha evlâdır.

¹ "İşte bunlardır felâh bulanlar." (Bakara sûresi, 2/5)

İkincisi

أُولَئِكَ'nin tekrarı, her iki saadetin gerek hidayete, gerek onların medih ve senâlarına müstakil ve ayrı ayrı gayeler ve sebepler olduklarına işarettir. Fakat ikinci أُولَئِكَ'nin hükmüyle beraber, birinci أُولَئِكَ'ye işareti daha evlâdır.

Üçüncüsü

Zamîrü'l-fasl olan هُمْ ehl-i kitaptan olup Hazreti Muhammed'e (aleyhissalâtü vesselâm) iman etmeyenlere bir târiz olmak üzere bu cümle ile yapılan hasrı tekid etmekle beraber, güzel bir nükteyi tazammun etmiştir. Şöyle ki:

Müpteda ile haber arasında bulunan هُمْ zamiri, müptedayı, çok haberlerle müpteda yapar. Ve bu gibi haberlerin tayinini de hayale havale eder. Yani haberlerin mahdud ve muayyen olmadığını hayale arz etmekle, hayali, münasip haberleri taharrî etmeye teşvik eder.

Nasıl ki Zeyd'i ele almakla “Zeyd âlimdir, Zeyd fâzıldır, Zeyd güzeldir.” gibi Zeyd'in sıfatlarından çok hükümleri dizebilirsin. Kezâlik أُولَئِكَ'den sonra gelen هُمْ zamiri hayali harekete getirmekle “Onlar ateşten kurtulurlar.”, “Onlar cennete girerler.”, “Onlar rü'yete mazhar olurlar.” ve daha bu gibi sıfatlarına münasip çok hükümleri ve cümleleri hayale yaptırır.

Dördüncüsü

الْمُفْلِحُونَ kelimesindeki آل hakikati tasvire işarettir. Sanki lisân-ı hâliyle diyor ki: “Eğer müflihlerin hakikatini görmek istersen, أُولَئِكَ'nin aynasına bak, sana temessül edecektir.” Yahut onların tayin ve temyizlerine işarettir. Sanki diyor: “Ehl-i felâh olanları tanımak istersen, أُولَئِكَ'ye bak, içindedirler.” Veya hükmün zâhir ve bedihî olduğuna işarettir.

Beşincisi

Felâh ve necat yollarını tayin etmeyen الْمُفْلِحُونَ kelimesindeki ıtlak, tâ-mim içindir. Şöyle ki:

Kur'ân'a muhatap olan, matlupları ve istekleri muhtelif pek çok tabakalardır ki, bir kısmı ateşten necat istiyorlar, bir kısmı cennete girmek istiyorlar, bir kısmı rû'yet'e mazhar olmak istiyorlar. Ve bunlar gibi o tabakaların pek çok dilekleri vardır. Kur'ân-ı Kerîm, الْمُفْلِحُونَ kelimesini âmm ve mutlak bırakmıştır ki, herkes istediğini takip etsin.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ¹

Bu cümlelerin mâkablîyle cihet-i nazmı:

Arkadaş! Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı ezeliye âleminde biri celâlî, diğeri cemâlî, iki türlü tecellisi vardır.

Celâl ile cemâlin sıfât-ı ef'âl âleminde tecellisinden lütuf ve kahr, hüsün ve heybet tezahür eder.

Ef'âl âlemine tecelli edince, tahliye (تَحْلِيَةٍ) ile tahliye (تَحْلِيَةٍ), tezyin ile tenzih doğar.

Âsâr ve a'mâl âleminde âlem-i âhirete intibâ edince, lütuf cennet ve nur olarak, kahr da cehennem ve nar olarak tecelli eder.

Sonra âlem-i zikre in'ikâs edince, biri hamd, diğeri tesbih olmak üzere iki kısma ayrılır.

Sonra âlem-i kelâmıda tecelli edince, kelâmın emir ve nehye taksimine sebep olur. Sonra âlem-i irşada intikal edince, irşadı terğib ve terhib, tebşir ve inzara taksim eder.

Sonra vicdana tecelli edince, recâ ve havf husule gelir.

Sonra irşadın iktizasındandır ki; havf ile recâ arasındaki müvazene devamla muhafaza edilsin ki, recâ ile doğru yollara sülûk edilsin, havf ile de, eğri yollara gidilmesin; ne Allah'ın rahmetinden me'yus, ne de azabından emin olunsun.

İşte böylece teselsül eden şu hikmetten dolayı, Kur'ân-ı Kerîm, –ale'd-devam– terğibden sonra terhib; ve ebrârı medhettikten sonra fücârı zemmetmiştir.

Suâl: Bu cümle ile ²وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ cümlesi arasında ne gibi bir fark vardır ki, orada atf var, burada yoktur?

¹ “(İman etmeleri için kendini helâk edecek derecede gösterdiğin hırs ve iştihaya rağmen) şu küfürde diretenlere gelince: (âkıbetleri hususunda uyarmak vazifen olup, sen de bu vazifeni elbette yerine getiriyorsun. Ne var ki,) onları ister uyarmışsın, ister uyarmamışsın, onlar için fark etmez, çünkü iman edecek değillerdir.” (Bakara sûresi, 2/6)

² “Kâmil iyilik ve fazilet ehli, hiç şüphesiz nimetler içinde, içinde nimetlerin kaynağı cennettir. Günaha dadanmış hayasızlar ise Kızgın Alevli Ateş'te.” (İnfîtâr sûresi, 82/13-14)

Cevap: Atfın hüsnü, münasebetin hüsnüne bakar. Hüsn-ü münasebet, her iki cümleden takip edilen garaz ve maksadın bir olmasına mütevakkıftır. Hâlbuki oradaki maksat, burada yoktur. Burada birinci cümledeki maksat, Kur'ân'ın medhine incirar eden müminlerin medhidir. İkinci cümleden maksat, yalnız tahvif ve terhib için kâfirlerin zemmidir. Bu ise Kur'ân'ın medhiy-le alâkadar değildir.

Sonra bu cümlelerin ihtiva ettiği eczanın nazmında tezahür eden letâ-if cihetine bakalım:

إِنَّ ile الَّذِينَ mevkilere göre ifade ettikleri nüktelerden maada, belâgat-çe kıymetli sayılan iki nükteyi daha tazammun etmişlerdir ki, Kur'ân, pekçok yerlerinde إِنَّ ile الَّذِينَ 'yi mükerreren zikretmiştir.

Tahkiki ifade eden إِنَّ 'deki nükte şöyle tasvir edilebilir ki:

إِنَّ herhangi bir cümlede bulunursa, o cümlelerin damını deler, hakikate nüfuz eder. Ve o dâvâyı veya hükmü aşağıya indirir. Hakikate yapıştırmakla, o hükmün hayalî veya zannî veya mevzû veya hurafe hükümlerden olmadığının ve ancak hakâik-i sâbiteden olduğunu isbat eder.

Bu cümlede إِنَّ 'nin hususî nüktesi:

Bu âyetin muhatabı olan Hazreti Muhammed'e (aleyhissalâtü vesselâm) şek ve inkâr bulunmadığı halde şek ve inkârı ref etmek şe'ninde olan إِنَّ ile karşılaşılması, onların iman etmesi için Peygamber'in (aleyhissalâtü vesselâm) şiddet-i hırsına işaretir.

الَّذِينَ kelimesi ise, göze görünmezden evvel akla görünen garip ve yeni hakikatlere bir vasıta-yı işaretir. Bunun içindir ki, hakikatleri tebdil ve tecdid eden ve inkılâpları tasvir için kullanılan işaret ve vasitalardan en çok kullanılan الَّذِينَ ve emsâlidir.

Kur'ân'ın tecellisiyle çok neviler silindi, hakikatler yıkıldı. Onlara bedel, yeni yeni neviler, hakikatler teşekkül etti. Evet, zaman-ı cahiliyete bak: O zamanda bütün neviler millî rabitalar üzerine teşekkül ettiği gibi, içtimâî hakikatler de taassub-u kavmî üzerine bina edilmişti. Kur'ân'ın tecellisiyle o rabitalar kesildi, o hakikatler tahrip edildi. Onlara bedel, dinî rabitalar üzerine yeni neviler ve hakikatler ihdas edildi.

Evet, şems-i Kur'ân'ın tulûu ile, bazı kalbler, onun ziyasıyla tenevvür etti. Ve müminlerin nev'ini temyiz ve tayin eden bir hakikat-i nuraniye meydana geldi. Kezâlik, o keskin ziya karşısında, mezbeleye benzeyen bazı pis kalbler de yanıp kömür oldular. Ve o kâfirlerin nev'ini ilân eden zehirli bir hakikat-i küfriye husule geldi. İşte bu hakikat-i küfriyeye işaret için **الَّذِينَ** zikredilmiştir.

Maahâzâ, her iki **الَّذِينَ** arasında tam bir münasebet vardır. Çünkü her birisi birbirine zıt olan bir hakikate işaretler.

Ve kezâ, harf-i tarif olan **الْ** 'in ifade ettiği beş mânâyı **الَّذِينَ** de ifade ediyor. O mânâların en meşhuru, “ahd”dir. Yani, gerek **الْ** 'den, gerek **الَّذِينَ** 'den, mâhut ve malûm bir şey kasdedilir. Binaenaleyh, Ebûcehil, Ebûleheb, Ümeyye İbni Halef ve saire gibi mâhut ve meşhur büyük kâfirlere **الَّذِينَ** ile işaret edilmiş olduğu ihtimali pek kavîdir. Bu ihtimale binaen, şu âyet, gayptan ihbar eden âyetlerden biri olur. Çünkü onlar küfür üzerine ölmüşlerdir. Ve aynı zamanda, i'câz-ı mânevînin dört nev'inden bir nev'i, şu gaybî ihbarlardan tezahür eder.

Suâl: Kur'ân, zaruriyat-ı diniyedendir. Zaruriyatta ihtilâf olamaz. Hâlbuki müfessirlerce verilen ayrı ayrı mânâların bir kısmı birbirine muhaliftir.

Cevap: Azizim! Kur'ân'ın her bir kelâmı, üç kazıyyeyi müstemildir:

Birincisi: Bu, Allah'ın kelâmıdır.

İkincisi: Allah'ca murad olan mânâ, haktır.

Üçüncüsü: Mânâ-yı murad, budur.

Eğer Kur'ân'ın o kelâmı, başka bir mânâyı ihtimali olmayan muhkemattan olursa veya Kur'ân'ın başka bir yerinde beyan edilmişse, birinci ve ikinci kazıyyeleri aynen kabul etmek lâzımdır ve inkârları da küfürdür. Şayet Kur'ân'ın o kelâmı, başka bir mânâyı ihtimali olan bir nass veya zâhir olursa, üçüncü kazıyyeyi kabul etmek lâzım olmadığı gibi, inkârı da küfür değildir. İşte, müfessirlerin ihtilâfları, ancak ve ancak şu kısma aittir.

İhtar: Mütevâtir hadisler de, bu hususta, âyetler gibidir. Yalnız birinci kazıyye, teemmül yeridir. Çünkü **هَذَا** ile işaret edilen hadisin hakikaten hadis olup olmadığına tereddüt yeri vardır.

Suâl: Küfür, cehildir. Hâlbuki kâfirler, Hazreti Muhammed'i (aleyhissalâtü vesselâm) evlâtları kadar tanıyorlardı.

Cevap: Küfür iki kısımdır: Bir kısmı, bilmediği için inkâr eder; ikincisi, bildiği halde inkâr eder. Bu da, birkaç şubedir. Birincisi, bilir, lâkin kabul etmez. İkincisi, yakîni var, lâkin itikadı yoktur. Üçüncüsü, tasdiki var, lâkin vicdanî iz'ânı yoktur.

Suâl: Şeytanın kalbinde mârifet var mıdır?

Cevap: Yoktur. Çünkü sanat-ı fitriyesi iktizasınca, kalbi daima idlâl ile telkin için, fikri, daima küfrü tasavvur etmekle meşgul olduğundan, kalbinde veya fikrinde boş bir yer mârifet için kalmıyor.

Suâl: Küfür, kalbe ait bir sıfattır. Kalbde o sıfat bulunmadığı takdirde, zünnar bağlanmasından veya ona kıyas edilen şapkanın giyilmesinden niçin küfür hâsıl olsun?

Cevap: Gizli olan umûra, şeriat, emarelere göre hükmeder. Hatta illet olmayan esbab-ı zahirîyi, illet yerine kabul eder. Binaenaleyh itmâm-ı rûkûa mâni olan bir kısım zünnarların bağlanması ve secdenin ikmâline mâni olan bazı şapkaların giyilmesi, ubudiyetten istiğnâ ve küfre teşebbüh etmeye emarelerdir. Gizli olan o sıfat-ı küfriyenin yok olduğuna kat'iyetle hükmedilemediğinden, bu gibi emarelere göre hükmedilir.

Suâl: İnzar yapılmadıkça teklif nasıl yapılır?

Cevap: İnzar yapılmadığı takdirde teklif de yapılmazsa, adem-i tecziyelerine bir hüccet olur. Zira, “Biz ne yapalım? Ne tebliğat yapıldı ve ne tekliften haberimiz var.” diye mücâzâtan kurtuluşlarına bir medar olur.

Suâl: Cenâb-ı Hakk'ın onların küfür ve temerrüdlerinden yaptığı ihbar, onların imana gelmelerini imtinâ derecesine çıkarıyor. Mümteni ve muhâl bir şey teklif edilir mi?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın ihbarı, ilmi ve iradesi, sebepten kat-ı nazarla yalnız küfürlerine taalluk etmez. Ancak ihtiyarlarıyla küfürlerine birlikte taalluk eder. Bu ise ihtiyarlarını nefyetmez ki, teklif-i bilmuhâl olsun. Bu bahsin tafsîlâtı gelecektir.

Suâl: İman etmeyeceklerini ifade eden لَا يُؤْمِنُونَ ve emsâli âyetlere, onları iman etmeye dâvet etmekten, adem-i imana iman çıkıyor. Bu ise, muhal-i aklîdir.

Cevap: Onlara teklif edilen iman, icmalîdir, tafsilî değildir. “Her bir âyete, her bir hükme ayrı ayrı, birer birer iman ediniz.” diye teklif yapılmıyor ki bu mahzur lâzım gelsin.

Sonra, küfürlerini sîga-yı mâzi ile zikretmek, Hakk’ın izhar ve isbatından evvel onların, küfrü kucaklayıp kabul etmelerine işaretler. Bunun içindir ki, onlara karşı inzarın adem-i inzar gibi faydasız kaldığına, سَوَاءٌ kelimesiyle işaret yapılmıştır.

Sonra, fevkanियeti ifade eden عَلَيْهِمْ ’deki عَلَى onların yüzleri yere yapışmış gibi, başlarını kaldırıp âmirlerinin sözünü dinleyemediklerine işaretler.

Ve kezâ mânâyâ bir zarar ve bir hâlel îras etmeyen ve terkine tercih edilen عَلَيْهِمْ ’in zikri, Hazreti Muhammed’e (aleyhissalâtü vesselâm) nazaran, inzarın, adem-i inzar gibi olmadığına işaretler. Zira inzarda ecir ve sevap vardır. أَمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ¹ cümlesindeki hemze ile أَمْ müsavâtı ifade ettiğinden سَوَاءٌ kelimesine tekiddir. Yahut سَوَاءٌ kelimesinden müsavâtın bir mânâsı, hemze ile أَمْ ’den ikinci mânâsı irade edilir. Çünkü müsavâtın medarı ya adem-i faydadır veya mûcibin adem-i vücududur.

Suâl: İstifham şekliyle müsavâtı ifade etmekte ne mânâ vardır?

Cevap: Yapmış olduğu fiilinde bir faydası olmayan muhatabın fiilinin faydasız olduğuna latîf ve mukniâne bir vecihle ikaz edilmesi ancak istifham ile olur ki, muhatap, fiilini düşündükten sonra, kötü neticesini nazara alarak kalbi mutmain olsun.

Suâl: سَوَاءٌ kelimesi inzar ve adem-i inzardan mecaz ise, aralarındaki alâka nedir?

Cevap: İstifhamın müsavâtı tazammun etmesidir. Zira istifham eden adamın bilgisine göre vücûd ile adem mütesâvidir. Maahâzâ bu gibi istifhamlara verilen cevaplar, ale’l-ekser şu müsavât-ı zımniye ile verilir.

¹ “(Ne var ki,) onları ister uyarmışsın, ister uyarmamışsın, (onlar için fark etmez)” (Bakara sûresi, 2/6)

Suâl: Mâzi sîgasıyla inzardan yapılan tabir neye işarettir?

Cevap: İkinci ve üçüncü inzarlara lüzum kalmadığına işarettir. Yani “Yaptığın inzar fayda vermedi, bundan sonra da faydasız kalır.”

Suâl: İnzar etmemekte faydanın bulunmaması zâhirdir. ¹أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ kaydında ne fayda vardır?

Cevap: Sükût etmek, bazen muhatabın insafa gelip matlup işe muvafakatına sebep olur.

Suâl: Kur’ân-ı Kerîm, başka makamlarda terhibden sonra terğib de yaptığı halde, burada terğibi terketmiştir. Esbâbı nedir?

Cevap: Küfür makamına, ancak terhib ve tahvif münasiptir. Hem de küfür gibi mazarratları defetmek, cenneti kazanmak gibi menfaatlerin celbinden daha evlâ ve daha tesirlidir. Maahâzâ, buradaki terhib, terğibi de andırıyor. Çünkü inzar ve adem-i inzarı gören hayal, zıddiyet münasebetiyle, derhal tebşir ve adem-i tebşire intikal eder.

Azizim! Her bir hükmün başka şeylere hizmet eden çok mânâları olduğu ve her bir hükümden takip edilen gizli maksatlar bulunduğu ve bu kelâmın da Hazreti Muhammed’e (*aleyhissalâtü vesselâm*) işaret eden mânâları olduğu gibi, küfrü takbih etmek maksadıyla büyük bir ölçüde tenkiratta bulunmuştur.

Ezcümle; Peygamber’in (*aleyhissalâtü vesselâm*) görmekte olduğu zahmetlerin tahfifine ve göstermekte olduğu hırs ve şiddetin tehvinine medar olmak için, mânâ-yı harfî kabîlinden bazen îmâlarda bulunmuş ve eski resûllerin hallerini nazara alarak, onlara iktida ile teselli yollarını göstermişse de, bu bir kanun-u fitrîdir, tahammül ve inkıyad lâzımdır diye lisân-ı hâl ile ilân etmiştir.

Bu âyet وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ² cümlesine kadar bütün eczasıyla küfrü takbih ve tenfir ile nehyeder. Ve ehl-i küfrü, tehdit ve tahvifle küfürden terhib eder. Ve kezâ, bütün kelimâtıyla, küfrün büyük bir musibet olmakla beraber, lezzeti yok, elemi var; nimeti yok, nikmeti var diye ilân eder. Ve kezâ, bütün cümleleriyle küfrün her şeyden zararlı olduğunu tasrih eder.

¹ “İster uyarmamışsın, (onlar için fark etmez)” (Bakara sûresi, 2/6)

² “Çok büyük ve dehşetli bir azaptır onların hakkı.” (Bakara sûresi, 2/7)

Evet, onlar iman etmediklerinden ve cevher-i ruhu ifsat ve bütün elem-leri içine alan küfür musibetine maruz kaldıklarından ¹لَمْ يُؤْمِنُوا¹ ya bedel كَفَرُوا tabiriyle işaret edilmiştir. Ve kezâ ²لَا يَتْرُكُونَ الْكُفْرَ² kelimesine bedel لَا يَتْرُكُونَ² tabiriyle, onların büyük musibete maruz kaldıkları gibi, pırlanta gibi cevher-i imanîyi de kaybettiklerine işaretler.

Ve kezâ, ³خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ³ cümlesiyle, kalb ile vicdan, nur-u iman sayesinde hakâik-i ilâhiyenin tecellisine mazhar olmakla menba-ı kemâlât, hayattar ve ziyadar oldukları halde; küfrün ihtiyar edilmesiyle zulmetli, ıssız haşarât-ı muzırta yuvasına inkılâp ettikleri için mühürlenmiş, kilitlemiş ki, o korkunç yuvadaki akreplerden veya yılanlardan içtinap edilmesine işaret edilmiştir.

Ve kezâ ⁴وَعَلَى سَمْعِهِمْ⁴ kelimesiyle, küfür sebebiyle kulağa ait pek büyük bir nimeti kaybettiklerine işaret edilmiştir. Hatta kulaktaki zar, nur-u iman ile ışıklandığı zaman, kâinattan gelen mânevî nidaları işitir. Lisân-ı hâl ile yapılan zikirleri, tesbihatları fehmeder. Hatta o nur-u iman sayesinde rüzgârların terennümâtını, bulutların nâralarını, denizlerin dalgalarının nağamâtını ve hâ-kezâ.. yağmur, kuş ve saire gibi her neviden rabbânî kelâmları ve ulvî tesbiha-tı işitir. Sanki kâinat, ilâhî bir musikî dairesidir. Türlü türlü avazlarla, çeşit çeşit terennümâtla kalblere hüznleri ve rabbânî aşkları intiba ettirmekle kalbleri, ruhları, nuranî âlemlere götürür, pek garip misalî levhaları göstermekle o ruh-ları ve kalbleri lezzetlere, zevklere garkeder.

Fakat o kulak, küfürle tıkanmış zaman, o leziz, mânevî, yüksek savtlardan mahrum kalır. Ve o lezzetleri îras eden âvazlar, mâtem seslerine inkılâp eder. Kalbde, o ulvî hüznler yerine, ahababın fıkdanıyla ebedî yetimlikler, mâlikin ademîyle nihayetsiz vahşetler ve sonsuz gurbetler hâsıl olur.

Bu sırta binaendir ki; şariatça bazı savtlar helâl, bazıları da haram kılınmıştır. Evet, ulvî hüznleri, rabbânî aşkları îras eden sesler helâldir. Yetimâne hüznleri, nefsanî şehvâtı tahrik eden sesler haramdır. Şariatın tayin etmediği kısım ise, senin ruhuna, vicdanına yaptığı tesire göre hüküm alır.

¹ İmân etmediler.

² Küfrü terk etmezler.

³ "Allah, onların kalblerini mühürlemiştir." (Bakara sûresi, 2/7)

⁴ "(Allah, onların) kulaklarını (mühürlemiştir)." (Bakara sûresi, 2/7)

¹وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ : Bu cümle ile rüyete, yani göze ait büyük bir nimet-i basariyenin küfürle kaybolduğuna işaret edilmiştir. Zira, gözün nuru, nur-u imanla ışıklanırsa ve kavileşirse, bütün kâinat gül ve reyhanlarla müzeyyen bir cennet şeklinde görünür. Gözün gözbebeği de, balarısı gibi, bütün kâinat safhalarında menkuş gül ve çiçek gibi delillerinden, burhanlarından alacağı ibret, fikret, ünsiyet gibi usâre ve şıralarından vicdanda o tatlı imanlı balları yapar.

Eğer o göz küfür zulmetiyle kör olursa, dünya, genişliğiyle beraber bir hapishane şekline girer. Bütün hakâik-i kevnîye, nazarından gizlenir. Kâinat ondan tevahhuş eder. Kalbi ahzân ve ekdâr ile dolar.

²وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ cümlesiyle, küfür şeceresinin âhirete ait zakkum gibi se-meresine işaret edilmiştir. لَا يُؤْمِنُونَ kelimesi ise, inzar ile adem-i inzar arasındaki müsavâta nassederek سَوَاءٌ kelimesine tekiddir.

¹ “Gözleri üzerinde de bir perde vardır.” (Bakara sûresi, 2/7)

² “Çok büyük ve dehşetli bir azaptır onların hakkı.” (Bakara sûresi, 2/7)

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ¹

Mukaddime

Bu âyetin üzerinde durmak icap ediyor. Ehl-i İ'tizal, Ehl-i Cebir, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat gibi ehl-i kelâmın şu âyet-i azîmenin altında yaptıkları muharebe-i ilmiyelerini dinleyelim. Zira, bu gibi fikrî harpler, ehl-i nazarı dikkate dâvet eder. Binaenaleyh, onların bu âyetle takip ettikleri cihetleri kontrol lâzımdır.

Evet, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın sırat-ı müstakîm üzerine olduğunu, ötekilerin ya ifrata veya tefrite maruz kaldıklarını isbat için, bazı münasebetlerin zikri lâzımdır.

Birincisi: Tahakkuk etmiş hakâiktendir ki; tesir-i hakikî, yalnız ve yalnız Allah'ındır. Öyleyse, Ehl-i İ'tizal'in abde verdiği tesir-i hakikî hilâf-ı hakikattir.

İkincisi: Allah Hakîm'dir; öyleyse, sevap ve ikab abes değildir, ancak istihkaka göredir. Öyleyse ıztırar ve cebir yoktur.

Üçüncüsü: Her şeyin biri mülk, diğeri melekût, yani biri dış, diğeri iç olmak üzere iki ciheti vardır.

Mülk ciheti, bazı şeylerde güzeldir, bazı şeylerde de çirkin görünür. Aynanın arka yüzü gibi.

Melekût ciheti ise, her şeyde güzeldir ve şeffaftır. Aynanın dış yüzü gibi. Öyleyse, çirkin görünen şeyin yaratılışı, çirkin değildir, güzeldir. Ve aynı zamanda o gibi çirkinlerin yaratılışı, mehasini ikmal içindir. Öyleyse, çirkinin de bir nevi güzelliği vardır. Binaenaleyh, bu hususta Ehl-i İ'tizal'in “Çirkin şeylerin halkı Allah'a ait değildir.” dedikleri safsataya mahal kalmadı.

Dördüncüsü: Meselâ darp ve katle terettüp eden elem ve ölüm gibi “hâsıl-ı bilmasdar” ile tabir edilen şey, mahlûk ve sabit olmakla beraber, câmidir. İlm-i sarfta malûmdur ki; câmidlerden ism-i fâil gibi sıfatlar yapılamaz. Ancak kisbî, nisbî, itibarî olan mânâ-yı masdarîden yapılabilir. Öyleyse, ölümün halkı katl değildir. Öyleyse, Ehl-i İ'tizâl'in hatalarına, hata nazarıyla bakılmalıdır.

¹ “Allah, onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş olup, gözleri üzerinde de bir perde vardır. Çok büyük ve dehşetli bir azaptır onların hakkı.” (Bakara süresi, 2/7)

Beşincisi: İnsanın katl gibi zahirî ve ihtiyarî olan fiilleri, nefsin meyelânına intihâ eder. Cüz-ü ihtiyarî denilen şu nefis meyelânı üzerine münazaalar deveran eder.

Altıncısı: Âdetullah üzerine, irade-i külliye-i ilâhiye, abdin irade-i cüz'iyesine bakar. Yani, bunun bir fiile taallukundan sonra, o taalluk eder. Öyleyse cebir yoktur.

Yedincisi: İlim, malûma tâbidir. Bu kazıyyeye göre, malûm, ilme tâbi değildir; çünkü devir lâzım gelir. Öyleyse, bir insan, amelen yaptığı bir fiilin esbâbını kadere havale etmekle taallül ve bahaneler gösteremez.

Sekizincisi: Ölüm gibi hâsıl-ı bilmasdar denilen şey, kesb gibi bir masdara mütevakıftır. Yani, âdetullah üzerine, o hâsıl-ı bilmasdarın vücuduna şart kılınmıştır. Kesb denilen masdarda, çekirdek ve ukde-i hayatiye meyelândır. Bu düğümün açılmasıyla, meseledeki düğüm de açılır.

Dokuzuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın ef'âlinde tercih edici bir garaza, bir illete ihtiyaç yoktur. Ancak tercih edici, Cenâb-ı Hakk'ın ihtiyarıdır.

Onuncusu: Bir emrin, behemehal bir müessirin tesiriyle vücuda gelmesi lâzımdır ki, tereccüh bilâ-müreccih lâzım gelmesin. Amma itibarî emirlerde tahsis edici bir şey bulunmasa bile muhâl lâzım gelmez.

On birincisi: Bir şey, vücudu vâcip olmadıkça vücuda gelmez. Evet, irade-i cüz'iyenin taallukuyla irade-i külliye'nin taalluku bir şeyde içtima ettikleri zaman, o şeyin vücudu vacip olur ve derhal vücuda gelir.

On ikincisi: Bir şeyin vücudunu bilmekle, mahiyetini bilmek lâzım gelmez. Ve bir şeyi bilmemekle, o şeyin adem-i vücudu lâzım gelmez. Binaenaleyh, cüz-ü ihtiyarînin mahiyetinin tabir edilememesi, vücudunun kat'iyetine münâfi değildir.

Nazar-ı dikkatinize arz ettiğim şu esasları tam mânâsıyla anladıktan sonra, şu maruzatımı da dinleyiniz:

Biz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Ehl-i İ'tizal'e karşı diyoruz ki: Abd, kesb denilen masdardan neşet eden, hâsıl-ı bilmasdar olan esere hâlik değildir. Abdin elinde ancak ve ancak kesb vardır. Zira Allah'tan başka müessir-i hakikî yoktur. Zaten tevhid de öyle ister.

Sonra Ehl-i Cebr'e döner söyleriz ki: Abd, bir ağaç gibi bütün bütün ıztırar ve cebir altında değildir. Elinde küçük bir ihtiyar vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hakîm'dir, cebir gibi zulümleri intac eden şeylerden münezzehtir.

Suâl: Cüz-ü ihtiyarî denilen şey nedir? Ne kadar etrafı kazılırsa, altından cebir çıkıyor! Bu nasıl bir şeydir?

Cevap:

Birincisi: Fıtrat ile vicdan, ihtiyarî emirleri, ıztırarî emirlerden tefrik eden gizli bir şeyin vücuduna şehadet ediyorlar. Tayin ve tabirine olan acz, vücuduna hâlel getirmez.

İkincisi: Abdin bir fiile olan meyelânı, Eş'arîlerin mezhebi gibi mevcut bir emir ise de, o meyelânı bir fiilden diğer bir fiille çevirmekle yapılan tasarruf, itibarî bir emir olup abdin elindedir.

Eğer Mâturidîlerin mezhebi gibi o meyelânın bizzat bir emr-i itibarî olduğuna hükmedilirse, o emr-i itibarînin sübut ve tayini, kendisinin bir illet-i tâmmeye olduğuna istilzam etmez ki, irade-i külliyyeye ihtiyaç kalmasın. Çünkü çok defalar meyelânın vukuunda fiil vâki olmaz.

Hülâsa: Âdetullahın cereyanı üzerine hâsıl-ı bilmasdarın vücudu, masdara mütevakkıftır. Masdarın esası ise meyelândır. Meyelân veya meyelândaki tasarruf mevcudattan değildir ki, bir müessire ihtiyacı olsun. Mâdum da değildir ki, hâsıl-ı bilmasdar gibi mevcut olan bir şeyin vücuduna şart kılınması-na veya sevap ve ikaba sebep olmasına cevaz olmasın.

Suâl: İlm-i ezelinin veya irade-i ezeliyenin bir fiille taallukları ihtiyara mahal bırakmıyor.

Cevap:

Birincisi: Abdin ihtiyarından neşet eden bir fiile ilm-i ezelinin taalluku, o ihtiyara münafi ve mâni değildir. Çünkü müessir, ilim değildir, kudrettir. İlim, malûma tâbidir.

İkincisi: İlm-i ezeli, muhit olduğu için, müsebbebâtla esbâbı birlikte ab-luka eder, içine alır. Yoksa ilm-i ezeli, zannedildiği gibi uzun bir silsilenin başı değildir ki, esbaptan tegafül ile, yalnız müsebbebât o mebdée isnad edilsin.

Üçüncüsü: Malûm nasıl bir keyfiyet üzerine olursa, ilim öylece taalluk eder. Öyleyse, malûmun mekayisi ve esbâbı, kadere isnad edilemez.

Dördüncüsü: Zannedildiği gibi, irade-i külliyyenin bir defa müsebbebe, bir defa da sebebe ayrı ayrı taalluku yoktur. Ancak, müsebbeple sebebe bir taalluku vardır.

Bu mezheplerin nokta-yı nazarlarını bir misal ile izah edelim:

Bir adam, bir âletle bir şahsı öldürse, sebebin mâdum olduğunu farz edersek, müsebbebin keyfiyeti nasıl olur?

Ehl-i Cebr'in nokta-yı nazarları: "Ölecekti." Çünkü onlarca taalluk ikidir. Ve sebeple müsebbeb arasında inkıta câizdir.

Ehl-i İ'tizalce: "Ölmeyecekti." Çünkü onlarca muradın iradeden tahallü-fü câizdir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatçe, bu misalde sükût ve tevakkuf lâzımdır. Çünkü irade-i külliyyenin sebeple müsebbebe bir taalluku vardır. Bu itibarla, sebebin ademi farz edilirse, müsebbebin de farz-ı ademi lâzım gelir. Çünkü taalluk birdir. Cebir ve İ'tizal, ifrat ve tefrittir.

İkinci Bir Mukaddime

Ehl-i tabiat, esbaba hakikî bir tesir veriyor.

Mecusîler, biri şerre, diğeri hayra olmak üzere iki hâlîka itikat ediyorlar.

Ehl-i İ'tizal de, "Ef'âl-i ihtiyariyenin hâlîkı abddir." diyor. Bu üç mezhebin esası, bâtil bir vehm-i mahz, bir hata ve huduttan tecavüzdür. Bu vehmi izale için, birkaç meseleyi dinlemek lâzımdır.

Birincisi: İnsanın dinlemesi, konuşması, düşünmesi cüz'î olduğu için, te-âkub suretiyle eşyaya taalluk ettiği gibi, himmeti de cüz'îdir; nöbetle eşya ile meşgul olabilir.

İkincisi: İnsanın kıymetini tayin eden, mahiyetidir. Mahiyetin değeri ise, himmeti nisbetindedir. Himmeti ise, hedef ittihaz ettiği maksadın derece-i ehemmiyetine bakar.

Üçüncüsü: İnsan hangi bir şeye teveccüh ederse, onunla bağlanır ve on-da fâni olur. Bu sırra binaendir ki, insanlar, hasis ve cüz'î şeyleri büyük adamlara isnad etmezler, ancak esbaba ve vesâile atfederler. Sanki, hasis insanlarla iştigal onların vakarına münasip olmadığı gibi, cüz'î şeyler de onların azîm himmetlerini işgal etmeye lâyık değildir!

Dördüncüsü: İnsan, bir şeyin ahvâlini muhakeme ettiği zaman, o şeyin rabitalarını, esbâbını, esaslarını evvelâ kendi nefsinde, sonra ebnâ-yı cinsinde, sonra etraftaki mümkünâtta taharrî eder. Hatta hiçbir suretle mümkünâtta müşâbeheti olmayan Cenâb-ı Hakk'ı düşünecek olursa, kuvve-i vâhimesi

ile bir insanın mekayisini, esasatını, ahvâlini mikyas yaparak Cenâb-ı Hakk'ı düşünmeye başlar. Hâlbuki, Cenâb-ı Hakk'a bu gibi mikyaslarla bakılamaz. Zira, sıfâtı inhisar altında değildir.

Beşincisi: Cenâb-ı Hakk'ın kudret, ilim, iradesi, şemsin ziyası gibi bütün mevcudata âmm ve şâmil olup, hiçbir şeyle muvâzene edilemez; Arş-ı Âzam'a taalluk ettikleri gibi, zerrelere de taalluk ederler. Cenâb-ı Hak, şems ve kameri halkettiği gibi, sineğin gözünü de O halketmiştir. Cenâb-ı Hak, kâinatta vaz' ettiği yüksek mizan gibi, hurdebînî hayvanların bağırsaklarında da pek ince ve latif bir nizam vaz' etmiştir. Semâdaki ecrâmı birbiriyle rapteden cazibe-i umumî kanunu gibi, cevahir-i ferdi de, yani zerratı da o kanunun bir misliyle nazmetmiştir. Sanki bu zerrat âlemi, o semâvî âleme küçük bir misaldir. Hülâsa, aczin müdahalesi ile kudret mertebeleri ayrılır. Aczi mümteni olan kudretçe, büyük-küçük birdir.

Altıncısı: Kudret-i ezeliye, en evvel eşyanın melekût, yani içyüzüne taalluk eder. Bu yüz ise, ale'l-umum güzel ve şeffaftır. Evet, şems ve kamerin yüzleri parlak olduğu gibi, gecenin ve bulutların da iç yüzleri ziyadârdır.

Yedincisi: Beşerin zihni ve fikri, Cenâb-ı Hakk'ın azametina bir mikyas, kemâlâtına bir mizan, evsafının muhakemesine bir vasıta bulmak vüs'atinde değildir; ancak cemi' masnuatından ve mecmu-u âsârından ve bütün ef'âlin-den tahassul ve tecelli eden bir vecihle bakılabilir. Evet, zerre mir'ât olur, fakat mikyas olamaz.

Bu meselelerden tebarüz ettiği vecihle, Cenâb-ı Hakk'ın mümkinâta kıyas edilmesi ve mümkinâtın O'nun şuunatına mikyas yapılması, en büyük cehalet ve hamakattir. Çünkü aralarındaki fark, yerden göğe kadardır.

Evet, vâcibi mümkün kıyas etmekten, pek garip ve gülünç şeyler çıkar. Meselâ;

Ehl-i tabiat, o aldatıcı kıyas ile, tesir-i hakikîyi, esbaba;

Ehl-i İ'tizal, halk-ı ef'âli, abde;

Mecusîler, şerri, ikinci bir hâlîka isnad etmeye mecbur olmuşlardır. Güya zuumlarınca Cenâb-ı Hak, azamet-i kibriya ve tenezzühü dolayısıyla, bu gibi hasis ve çirkin şeylere tenezzül etmez! Demek, akılları vehimlerine esir olanlar, bu gibi gülünç şeyleri doğururlar.

İhtar: Müminlerden de, vesvese cihetiyle bu vehme maruz kalanlar vardır; dikkat etmek lâzımdır.

Bu âyetin kelimeleri arasında nazmı icap eden münasebetlere gelelim:

حَتْمٌ 'nin لَا يُؤْمِنُونَ ile irtibatı ve onun arkasında zikredilmesi, cezanın cürme terettübü kabilindendir. Yani onlar vaktâ ki cüz-ü ihtiyarîlerini ifsat etmekle imana gelmediler; kalblerinin hatmiyle tecziye edildiler.

حَتْمٌ tabiri, onların dalâletlerini tasvir eden temsîlî bir üslûba işarettir. Şöyle ki:

Kalb gözü, sanki cevahire bir hazine olmak üzere Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir binadır. Vaktâ ki sû-i ihtiyarlarıyla ifsada uğradı ve cevherlere yapılan yerler, yılanlar ve akreplerle doldu; kapısı hatmedildi ki, o sârî hastalıktan başkaları mutazarrır olmasın.

اللَّهُ: Zamir-i mütekellimin yerine ism-i zâhîrin gelmesi, tekellümden gaybete iltifattır. Ve bu iltifatta latîf bir nükte vardır. Şöyle ki:

لَا يُؤْمِنُونَ 'den sonra بِاللَّهِ mukadder ve menvî (maksut) olduğuna nazar, sanki nur-u mârifet onların kalblerinin kapılarına geldiği zaman kalblerini açıp kabul etmediklerinden, Allah da gazaba gelerek kalblerini hatmetti.

عَلَى, fiil-i müteaddî olduğu halde عَلَى ile zikredilmesi, hatmedilen kalbin dünyaya bakan kapısı değil, ancak âhirete nâzır olan kapısı seddedilmiş olduğuna işarettir..

Ve kezâ hatmin alâmet-i mânâsını ifade eden vesm'i (damga) tazammun ettiğine işarettir. Sanki o hatim, o mühür, kalblerinin üstünde sâbit bir damgadır ve silinmez bir alâmettir ki, daima melâikeye görünür.

Suâl: Bu âyette kalbin sem' ve basara takdimindeki hikmet nedir?

Cevap: Kalb, iman mahalli olduğu gibi, en evvel Sâni'i arayan ve isteyen ve Sâni'in vücudunu delâîliyle ilân eden, kalb ile vicdandır. Zira kalb, hayat malzemesini düşünürken, en büyük bir acze maruz kaldığını hisseder etmez, derhal bir nokta-yı istinad; kezâlik, emellerinin tenmiyesi (nemalandırma) için bir çare ararken, derhal bir nokta-yı istimdadı aramaya başlar. Bu noktalar ise, iman ile elde edilebilir. Demek, kalbin sem' ve basara hakk-ı takaddümü vardır.

İhtar: Kalbden maksat, sanevberî (çam kozalağı) gibi bir et parçası değildir. Ancak, bir latîfe-i rabbâniyedir ki, mazhar-ı hissiyatı vicdan, mâkes-i efkârî dimağdır. Binaenaleyh, o latîfe-i rabbâniyeyi tazammun eden o et parçasına *kalb* tabirinden şöyle bir letafet çıkıyor ki, o latîfe-i rabbâniyenin insanın maneviyatına yaptığı hizmet, cism-i sanevberînin cesede yaptığı hizmet gibidir.

Evet, nasıl ki bütün aktar-ı bedene mâû'l-hayatı neşreden o cism-i sanevberî, bir makine-i hayattır ve maddî hayat onun işlemleriyle kaimdir; sekteye uğradığı zaman cesed de sukuta uğrar.

Kezâlik, o latîfe-i rabbâniye a'mâl ve ahvâl ve mâneviyatın hey'et-i mecmuasını hakikî bir nur-u hayat ile canlandırır, ışıklandırır; nur-u imanın sönmeleriyle, mahiyeti, meyyit-i gayr-i müteharrik gibi bir heykelden ibaret kalır.

¹ *وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ* de *عَلَىٰ* 'nın tekrarı, kalb ile sem'a vurulan hatemlerin her birisi müstakil bir nevi delâile ait olduğuna işarettir.

Evet, kalbin hatmi, delâil-i kalbiye ve vicdaniyeye aittir. Sem'in hatmi, delâil-i nakliye ve hariciyeye aittir. Ve kezâ, her iki hatmin bir cinsten olduğuna bir remizdir.

Suâl: Kalb ile basar'ın cem sîgasıyla, *sem*'in müfred suretinde zikirlerinde ne gibi bir hikmet vardır?

Cevap: Kalb ile basarın taalluk ettikleri şeyler mütehalif, yolları mütebayin, delilleri mütefâvit, talim ve telkin edicileri mütenevvidir. Sem' ise, kalb ve basarın hilâfına, masdardır. İştittiren ferttir. Cemaatin işittikleri, ferttir. İştiten fert, fert olur. Bunun için müfred olarak iki cem'in arasına düşmüştür.

Suâl: Kalbden sonra tercihen sem'in zikredilmesi neye binaendir?

Cevap: Melekât ve malûmât-ı kalbiye, ale'l-ekser kulak penceresinden kalbe girerler. Bu itibarla, sem', kalbe yakındır. Ve aynı zamanda, cihât-ı sit-teden malûmât aldığı cihetle kalbe benziyor. Zira göz, yalnız ön ciheti görür. Bunlar ise her tarafı görürler.

² *وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ* de, üslûbun tağyiriyle, cümle-i fiiliyeye tercihen cümle-i ismiyenin ihtiyar edilmesi, basar ile görünen delillerin sabit oldukla-

¹ "(Allah, onların kalblerini) ve kulaklarını (mühürlemiş olup, gözleri üzerinde de bir perde vardır.)" (Bakara sûresi, 2/7)

² "Gözleri üzerinde de bir perde vardır." (Bakara sûresi, 2/7)

rına, kalb veya sem' ile alınan deliller ise müteceddit ve gayr-i sabit olduklarına işarettir.

Suâl: ¹حَتَم ile ²غِشَاوَةٌ arasında ne fark vardır ki, ³حَتَمُ اللَّهِ isnad edilmiştir. ⁴غِشَاوَةٌ isnadsız bırakılmıştır?

Cevap: ⁵حَتَمُ اللَّهِ Allah tarafından onların kesblerine bir cezadır. ⁶غِشَاوَةٌ ise, Allah tarafından olmayıp, onların meksûbudur. Ve kezâ, mebde itibarıyla rû'-yette bir ıztırar vardır; sema'da, tahatturda ihtiyar vardır. Evet, gözün açılmasıyla eşyayı görmemek mümkün değildir. Fakat mesmuâtı dinlemekte veya hâtıratı tahattur etmekte bu ıztırar yoktur. ⁷غِشَاوَةٌ tâbiri, gözün yalnız ön cihete hâkim ve nâzır olduğuna işarettir ki, eğer bir perde ile o cihetten alâkası kesilse, bütün bütün kör kalır.

Tenkiri ifade eden ⁸غِشَاوَةٌ 'deki tenvin, onların gözleri üstündeki perde, malûm olmayan bir yerde olup, ondan sakınmak onlar için mümkün olmadığına işarettir.

Câr ve mecrûrun ⁹غِشَاوَةٌ üzerine takdim edilmesi, en evvel nazar-ı dikkati onların gözlerine çevirtmekle, kalblerindeki sırları göstermek içindir. Zira göz, kalbin aynasıdır.

¹⁰وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ : Bu cümlelerin mâkabliyle cihet-i münasebeti şudur ki:

Evvelki cümledeki kelimât ile, şecere-i küfriyenin dünyaya ait acı semerelerine işaret edilmiştir. Bu cümle ile, o mel'un şecerenin âhirette vereceği semeresi zakkum-u cehennemden ibaret olduğuna işaret yapılmıştır.

Suâl: Üslûbun mecrâ-yı tabiîsi ¹¹وَعَلَيْهِمْ عِقَابٌ شَدِيدٌ cümlesi iken, üslûbun muktezası olan şu cümlelerin terkiyle ¹²وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ cümlesi ihtiyar edilmiştir. Hâlbuki bu cümledeki kelimeler, nimet ve lezzetler hakkında kullanılan kelimelerdir.

¹ Mühürlemek.

² Perde.

³ "Allah mühürlemiştir." (Bakara sûresi, 2/7)

⁴ "Çok büyük ve dehşetli bir azaptır onların hakkı." (Bakara sûresi, 2/7)

⁵ Ahirette ise onları şiddetli bir ikâb kuşatacaktır.

Cevap: Şu güzel kelimeleri hâvi olan şu cümlelerin onlara karşı zikredilmesi, bir tehekkümdür (istihza), bir tevbihdir, yüzlerine gülmektir. Yani, onların menfaatleri, lezzetleri ve büyük nimetleri ancak ikabdır.

Menfaat ve faydayı ifade eden وَلَهُمْ 'deki ل lisân-ı hâl ile, "Amelinizin faydalı olan ücretini alınız!" diye yüzlerine gülüyor.

"Tatlı" mânâsını tazammun eden عَذَابٌ lafzı, onların küfür ve musibetleriyle istilzaz ettiklerini tezkir ile, sanki lisân-ı hâl ile, "Tatlı amelinizin acısını çekin!" diye tevbih ediyor.

Ale'l-ekser büyük nimetlere sıfat olan عَظِيمٌ kelimesi, cennette nimet-i azîm sahiplerinin hallerini o kâfirlere tezkir ettirmekle, kaybettikleri o nimet-i azîmeye bedel, elim elemelere düştüklerini ihtar ediyor.

Sonra عَظِيمٌ kelimesi, tâzimi ifade eden عَذَابٌ 'deki tenvine tekiddir.

Suâl: Bir kâfirin mâsiyet-i küfriyesi, mahduttur, kısa bir zamanı işgal ediyor. Ebedî ve gayr-i mütenahi bir ceza ile tecziyesi adalet-i ilâhiyeye uygun olmadığı gibi, hikmet-i ezeliyeye de muvâfık değildir; merhamet-i ilâhiye müsaade etmez.

Cevap: O kâfirin cezası gayr-i mütenahi olduğu teslim edildiği takdirde, kısa bir zamanda irtikâb edilen o mâsiyet-i küfriyenin, gayr-i mütenahi bir cinayet olduğu altı cihetle sabittir:

Birincisi: Küfür üzerine ölen bir kâfir, ebedî bir ömür ile yaşayacak olursa, o gayr-i mütenahi ömrünü behemehal küfürle geçireceği şüphesizdir. Çünkü kâfirin cevher-i ruhu bozulmuştur. Bu itibarla, o bozulmuş olan kalbin gayr-i mütenahi bir cinayete istidadı vardır. Binaenaleyh, ebedî cezası, adalete muhalif değildir.

İkincisi: O kâfirin mâsiyeti mütenahi bir zamanda ise de, gayr-i mütenahi olan umum kâinatın, vahdâniyete olan şهادetlerine gayr-i mütenahi bir cinayettir.

Üçüncüsü: Küfür, gayr-i mütenahi nimetlere küfran olduğundan, gayr-i mütenahi bir cinayettir.

Dördüncüsü: Küfür, gayr-i mütenahi olan zât ve sıfât-ı ilâhiyeye cinayettir.

Beşincisi: İnsanın vicdanı, zâhiren mütenahi ise de, bâtınen ebede bakıyor ve ebedi istiyor. Bu itibarla, gayr-i mütenahi hükmünde olan o vicdan, küfürle mülevves olarak mahvolur, gider.

Altıncısı: Zıt, zıddına muânid ise de, çok hususlarda mümasil olur. Binaen-aleyh iman, lezâiz-i ebediyeyi ismar ettiği gibi, küfür de âlâm-ı elîmeyi ve ebediyeyi âhirette intac etmesi, şe'nindendir.

Bu altı cihetten çıkan netice ve gayr-i mütenahi olan bir ceza, gayr-i mütenahi bir cinayete karşı ayn-ı adalettir.

Suâl: Kâfirin o cezasının adalete uygun olduğunu teslim ettik. Fakat azapları intac eden şerlerden hikmet-i ezeliyenin ganî olduğuna ne diyorsun?

Cevap: Kavâid-i esasiyedendir ki, “Ara sıra vukua gelen şerr-i kalil için hayr-ı kesir terk edilmez; terk edildiği takdirde şerr-i kesir olur.” Binaen-aleyh, hakâik-i nisbiyenin sübutunu izhar etmek, hikmet-i ezeliyenin iktizasındandır. Bu gibi hakâikin tezahürü, ancak şerrin vücuduyla olur. Şerden, haddi tecavüz etmemek için, terhib ve tahvif lâzımdır. Terhibin vicdan üzerine tesiri, terhibi tasdik etmekle olur. Terhibin tasdiki ise, haricî bir azabın vücuduna mütevakıftır. Zira vicdan, akıl ve vehim gibi haricî ve ebedî hakikat hükmüne geçmiş bir azaptan yapılan terhible müteessir olur. Öyleyse, dünyada olduğu gibi, âhirette de ateşin vücudundan yapılan terhib, tahvif, ayn-ı hikmettir.

Suâl: Pekâlâ, o ebedî ceza hikmete muvâfıktır; kabul ettik. Amma merhamet ve şefkat-i ilâhiyeye ne diyorsun?

Cevap: Azizim! O kâfir hakkında iki ihtimal var. O kâfir, ya ademe gidecektir veya daimî bir azap içinde mevcut kalacaktır. Vücudun –velev cehennemde olsun– ademden daha hayırlı olduğu vicdanî bir hükümdür. Zira adem, şerr-i mahz olduğu gibi, bütün musibet ve mâsiyetlerin de merciidir. Vücûd ise, velev cehennem de olsa, hayr-ı mahzdir. Maahâzâ, kâfirin meskeni cehennemdir ve ebedî olarak orada kalacaktır.

Fakat kâfir, kendi ameliyle bu duruma kesb-i istihkak etmişse de, amelinin cezasını çektikten sonra, ateşle bir nevi ülfet peyda eder ve evvelki şiddetlerden azade olur. O kâfirlerin dünyada yaptıkları a'mâl-i hayriyelerine mükâfâten, şu merhamet-i ilâhiyeye mazhar olduklarına dair işârât-ı hadisiye vardır.

Maahâzâ, cinayetin lekesini izale veya hacaletini tahfif, veyahut icrâ-yı adalete iştîyak için cezayı hüsn-ü rıza ile kabul etmek, ruhun fitrî olan şe'nidir.

Evet, dünyada, çok namus sahipleri, cinayetlerinin hicabından kurtulmak için, kendilerine cezanın tatbikini istemişlerdir.. ve isteyenler de vardır.

Münafıklar hakkındaki on üç âyetin tefsiri, umumî değil hususî bir ders olduğundan; bilâhare neşredilmek üzere buradan çıkarılmış olup, o bahisten yalnız kizb hakkındaki aşağıdaki parça alınmıştır.

Yedinci cümleyi teşkil eden بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ¹'nin vech-i irtibatı:

Münafıkların mezkûr cinayetleri arasında عَذَابٌ kelimesinin yalnız kizbe ta'lik edilmesi, kizbin şiddet-i kubh ve çirkinliğine işarettir. Bu işaret dahi, kizbin ne kadar tesirli bir zehir olduğuna bir şahid-i sadıktır.

- ✓ Zira kizb, küfrün esasıdır.
- ✓ Kizb, nifâkın birinci alâmetidir.
- ✓ Kizb, kudret-i ilâhiyeye bir iftiradır.
- ✓ Kizb, hikmet-i rabbâniyeye zıttır.
- ✓ Ahlâk-ı âliyeyi tahrip eden, kizbdır.
- ✓ Âlem-i İslâm'ı zehirlendiren, ancak kizbdır.
- ✓ Âlem-i beşerin ahvâlini fesada veren, kizbdır.
- ✓ Nev-i beşeri kemâlâtтан geri bırakan, kizbdır.
- ✓ Müseylime-i Kezzab ile emsâlini âlemde rezil ve rüsvây eden, kizbdır.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, bütün cinayetler içinde tel'ine, tehdide tahsis edilen, kizbdır.

Bu âyet, insanları, bilhassa müslümanları dikkate dâvet eder.

Suâl: Bir maslahata binaen kizbin caiz olduğu söylenilmektedir. Öyle midir?

Cevap: Evet, kat'î ve zarurî bir maslahat için mesağ-ı şer'î vardır. Fakat hakikate bakılırsa, maslahat dedikleri şey bâtil bir özürdür. Zira usûl-ü şeriatta takarrur ettiği veçhile, mazbut ve miktarı muayyen olmayan bir şey, hükümlere illet ve medar olamaz; çünkü miktarı bir had altına alınmadığından sû-i istimâle uğrar. Maahâzâ, bir şeyin zararı menfaatine galebe ederse, o şey mensuh ve gayr-i muteber olur. Maslahat, o şeyi terk etmekte olur.

¹ “Sürekli yalan söyleyip durdukları için (onların hakkı sadece çok acı bir azaptır.)” (Bakara sûresi, 2/10)

Evet, âlemde görünen bu kadar inkılâplar ve karışıklıklar, zararın, özür telâkki edilen maslahata galebe etmesine bir şahittir.

Fakat kinaye veya târiz suretiyle, yani gayr-i sarîh bir kelimeyle söylenilen yalan, kizbden sayılmaz.

Hülâsa, yol ikidir: Ya sükût etmektir; çünkü söylenilen her sözün doğru olması lâzımdır... Veya sıdktır; çünkü İslâmiyet'in esası, sıdktır.

- ✓ İmanın hâssası, sıdktır.
- ✓ Bütün kemâlâta îsal edici, sıdktır.
- ✓ Ahlâk-ı âliyenin hayatı, sıdktır.
- ✓ Terakkiyâtın mihveri sıdktır.
- ✓ Âlem-i İslâm'ın nizamı, sıdktır.
- ✓ Nev-i beşeri kâbe-i kemâlâta îsal eden sıdktır.
- ✓ Ashab-ı kiramı bütün insanlara tefevvuk ettiren, sıdktır.

✓ Muhammed-i Hâşimî'yi (*aleyhissalâtü vesselâm*) merâtib-i beşeriyenin en yükseğine çıkaran, sıdktır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بَنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ¹

Yani, “Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki, takvâ mertebesine vâsıl olasınız. Ve yine Rabbinize ibadet ediniz ki, arzi size döşek, semâyı binanıza dam yapmış ve semâdan suları indirmiş ki, sizlere rızık olmak üzere yerden meyve ve sair gıdaları çıkartsın. Öyleyse, Allah’a misil ve şerik yapmayınız. Bilirsiniz ki, Allah’tan başka mâbud ve hâlıkınız yoktur.”

Mukaddime

Akaidî ve imanî hükümleri kavî ve sabit kılmakla meleke haline getiren, ancak ibadettir. Evet, Allah’ın emirlerini yapmaktan ve nehiyelerinden sakınmaktan ibaret olan ibadetle, vicdanî ve aklî olan imanî hükümler terbiye ve takviye edilmezse, eserleri ve tesirleri zayıf kalır. Bu hale, âlem-i İslâm’ın hâl-i hazırdaki vaziyeti şahittir.

Ve kezâ, ibadet, dünya ve âhiret saadetlerine vesile olduğu gibi, meâş ve meâda, yani dünya ve âhiret işlerini tanzime sebeptir ve şahsî ve nev’î kemâlâta vasıta ve Hâlık ile abd arasında pek yüksek bir nisbet ve şerefli bir rabıta ve bir rabıta.

İbadetin dünya saadetine vesile olduğunu izah eden cihetler:

Birisi: İnsan, bütün hayvanlardan mümtaz ve müstesna olarak, acîb ve latîf bir mizaçla yaratılmıştır. O mizaç yüzünden, insanda çeşit çeşit meyiller, arzular meydana gelmiştir. Meselâ, insan, en münteha şeyleri ister, en güzel şeylere meyyleder, zîynetli şeyleri arzu eder, insaniyete lâıyık bir maişet ve bir şerefle yaşamak ister.

Şu meyillerin iktizası üzerine, yiyecek, giyecek ve sair hâcetlerini istediği gibi, güzel bir şekilde tedarikinde çok sanatlara ihtiyacı vardır. O sanatlara vukufu olmadığından, ebnâ-yı cinsiyle teşrik-i mesai etmeye mecbur olur ki, her birisi, semere-i sa’yiyle arkadaşına mübadele suretiyle yardımda bulunsun ve bu sayede ihtiyaçlarını tesviye edebilsinler.

¹ Bakara sûresi, 2/21-22.

Fakat insandaki “kuvve-i şeheviye”, “kuvve-i gadabiye”, “kuvve-i akliye” Sâni tarafından tahdit edilmediğinden ve insanın cüz-ü ihtiyarîsiyle terakîsini temin etmek için bu kuvvetler başıboş bırakıldığından, muamelâtta zulüm ve tecavüzler vukua gelir. Bu tecavüzleri önlemek için, cemaat-i insaniye, çalışmalarının semerelerini mübadele etmekte adalete muhtaçtır.

Lâkin her ferdin aklı, adaleti idrakten âciz olduğundan, küllî bir akla ihtiyaç vardır ki, fertler, o küllî akıldan istifade etsinler. Öyle küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Öyle bir kanun, ancak şeriattır.

Sonra, o şeriatın tesirini, icrasını, tatbikini temin edecek bir merci, bir sahip lâzımdır. O merci ve o sahip de ancak peygamberdir.

Peygamber olan zâtın da, zahiren ve bâtınen halka olan hâkimiyetini devam ettirmek için, maddî ve mânevî bir ulviyete ve bir imtiyaza ihtiyacı olduğu gibi, Hâlık ile olan derece-i münasebet ve alâkasını göstermek için de bir delile ihtiyacı vardır. Böyle bir delil de ancak mu'cizelerdir.

Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine ve nehiyelerine itaat ve inkıyad tesis ve temin etmek için, Sâni'in azametini zihinlerde tesbit etmeye ihtiyaç vardır. Bu tesbit de, ancak akaid ile, yani ahkâm-ı imaniyenin tecellisiyle olur. İmanî hükümlerin takviye ve inkişaf ettirilmesi, ancak tekrarlar teceddüd eden ibadet ile olur.

İkincisi: İbadet, fikirleri Sâni-i Hakîm'e çevirttirmek içindir. Abdin Sâni-i Hakîm'e olan teveccühü, itaat ve inkıyadını intac eder. İtaat ve inkıyad ise, abdi intizam-ı ekmel altına idhal eder. Abdin intizam altına girmesiyle ve nizama ittibâ etmesiyle, hikmetin sırrı tahakkuk eder. Hikmet ise, kâinat sayfalarında parlayan sanat nakışlarıyla tebarüz eder.

Üçüncüsü: İnsan, santral gibi, bütün hilkatin nizamlarına ve fitratın kanunlarına ve kâinattaki nevâmis-i ilâhiyenin şualarına bir merkezdir. Binaenaleyh, insanın, o kanunlara intisab ve irtibat etmesi ve o namusların eteklerine yapışıp temessük etmesi lâzımdır ki, umumî cereyanı temin etsin. Ve tabakât-ı âlemdede veran eden dolapların hareketlerine muhalefetle o dolapların çarkları altında ezilmesin. Bu da, ancak o emir ve nevâhîden ibaret olan ibadet ile olur.

Dördüncüsü: Emirleri imtisâl, nehiyelerden içtinap etmek sayesinde, bir fert, heyet-i içtimaiyede çok mertebeler ile nisbet peyda eder ve alâkadar olur. Bilhassa ahkâm-ı diniye ve mesalih-i umumiye hususunda, bir fert, bir

nevi hükmüne geçer. Yani, pek çok hukuklar, haysiyetler, irşadlar, tâlimler, ıslahlar gibi vazifeler, bir şahsa yüklenir. Eğer o emri imtisâl, nevâhîden içti-
nap eden o şahıs olmasa, o vazifeler tamamen pâyimâl olur.

Beşincisi: İnsan, İslâmiyet sayesinde, ibadet sâikasıyla bütün müslüman-
lara karşı sabit bir münasebet peyda eder ve kavî bir irtibat ve bağlılık elde
eder. Bunlar ise, sarsılmaz bir uhuvvete, hakikî bir muhabbete sebep olur.
Zaten heyet-i içtimaiyenin kemâlîne ve terakkisine ilk ve en birinci basamak-
lar, uhuvvet ile muhabbettir.

İbadetin şahsî kemâlâta sebep olduğunun izahı:

İnsan, cismen küçük, zayıf ve âciz olmakla beraber, hayvanâtta addedil-
diği halde, pek yüksek bir ruhu taşıyor. Ve pek büyük bir istidada mâliktir. Ve
hasredilmeyecek derecede meyilleri vardır. Ve gayr-i mütenahi emeller sahi-
bidir ve addedilemez fikirleri vardır. Ve gayr-i mahdud şeheviye ve gadabiye
gibi kuvveleri vardır. Ve öyle acaip bir yaratılışı vardır ki, sanki bütün envâ ve
âlemlere fihriste olarak yaratılmıştır.

- ✓ İşte, böyle bir insanın o yüksek ruhunu inbisat ettiren, ibadettir.
- ✓ İstidatlarını inkişaf ettiren, ibadettir.
- ✓ Meyillerini temyiz ve tenzih ettiren, ibadettir.
- ✓ Emellerini tahakkuk ettiren, ibadettir.
- ✓ Fikirlerini tevsî ve intizam altına alan, ibadettir.
- ✓ Şeheviye ve gadabiye kuvvelerini had altına alan, ibadettir.
- ✓ Zâhirî ve bâtinî uzuvlarını ve duygularını kirleten tabiat paslarını izale
eden, ibadettir.
- ✓ İnsanı, mukadder olan kemâlâtına yetiştiren, ibadettir.
- ✓ Abd ile Mâbud arasında en yüksek ve en latîf olan nisbet, ancak ibadettir.
- ✓ Evet kemâlât-ı beşeriyenin en yükseği, şu nisbet ve münasebettir.

İhtar: İbadetin ruhu, ihlâstır. İhlâs ise, yapılan ibadetin yalnız emredildiği
için yapılmasıdır. Eğer başka bir hikmet ve bir fayda ibadete illet gösterilse,
o ibadet bâtıldır. Faydalar, hikmetler yalnız müreccih olabilirler, illet
olamazlar.

Kur'ân-ı Kerîm vaktâ ki **يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا¹...** الخ emriyle insanları ibadete dâvet etti; sanki lisân-ı hâl ile “Ne için ibadet yapalım? İlleti nedir?” diye sorulan suali, Kur'ân-ı Kerîm **رَبِّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ²** cümleleriyle cevaplandırmak üzere Sâni'in vücud-u vahdetine dair burhanları zikretmeye başladı.

Mukaddime

Ateşin dumana olan delâleti gibi, müessirden esere yapılan istidlâle “burhan-ı limmî” denildiği gibi; dumanın ateşe olan delâleti gibi eserden mües-sire olan istidlâle de “burhan-ı innî” denir. Burhan-ı innî, şüphelerden daha salimdir.

Bu âyetin, Sâni'in vücûd ve vahdetine işaret eden delillerinden biri de, “**İnâyet Delili**”dir. Bu delil, kâinatı ve kâinatın eczasını ve envânını ihtilâl-den, ihtilâftan, dağılmaktan kurtarıp bütün hususatını intizam altına almakla kâinata hayat veren nizamdan ibarettir. Bütün maslahatların, hikmetlerin, faydaların, menfaatlerin menşei, bu nizamdır. Menfaatlerden, maslahatlar-dan bahseden bütün âyât-ı Kur'âniye, bu nizam üzerine yürüyor ve bu niza-mın tecellisine mazhardır. Binaenaleyh, bütün mesâlih-in, fevâid-in ve menâfi-in mercii olan ve kâinata hayat veren bir nizam, elbette ve elbette bir Nâzımın vücuduna delâlet ettiği gibi, o Nâzımın kast ve hikmetine de delâlet etmekle, kör tesadüfün vehimlerini nefyeder.

Ey insan! Eğer senin fikrin, nazarın şu yüksek nizamı bulmaktan âciz ise ve istikrâ-yı tâm ile, yani umumî bir araştırmayla da o nizamı elde etmeye ka-dir değilsen, insanların telâhuk-u efkâr denilen fikirlerinin birleşmesinden do-ğan ve nev-i beşerin havassı (duyguları) hükmünde olan fûnûn ile kâinata bak ve sayfalarını oku ki, akılları hayrette bırakan o yüksek nizamı göresin.

Evet, kâinatın her bir nev'ine dair bir fen teşekkül etmiş veya et-mektedir. Fen ise kavâid-i külliyyeden ibarettir. Kaidenin külliyeti ise, ni-zamın yüksekliğine ve güzelliğine delâlet eder. Zira nizamı olmayanın, külliyeti olamaz.

Meselâ, “Her âlimin başında beyaz bir amâme var.” Külliyetle söyleni-len şu hüküm, ulemâ nev'inde intizamın bulunmasına bakar. Öyleyse, umumî

1 “Ey insanlar! (Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan) Rabbinize ibadet ediniz.” (Bakara sûresi, 2/21).

2 “Sizi (ve sizden evvelkileri) yaratan Rabbiniz...” (Bakara sûresi, 2/21)

bir teftiş neticesinde fûnûn-u kevnîyeden her birisi, kaidelerinin külliyetiyle kâinatta yüksek bir nizamın bulunmasına bir delildir. Ve her bir fen nurlu bir burhan olup, mevcudatın silsilelerinde salkımlar gibi asılıp sallanan maslahat semerelerini ve ahvâlin değişmesinde gizli olan faydaları göstermekle Sâni'in kast ve hikmetini ilân ediyorlar. Âdeta vehim şeytanlarını tardetmek için her bir fen, birer necm-i sâkıptır. Yani, bâtil vehimleri delip yakan birer yıldızdırlar.

Ey arkadaş! O nizamı bulmak için umum kâinatı araştırmaktansa, şu mi-sale dikkat et, matlubun hâsıl olur:

Gözle görünmeyen bir mikrop, bir hayvancık, küçüklüğüyle beraber pek ince ve garip bir makine-i ilâhiyeyi hâvidir. O makine mümkünâtan olduğundan, vücûd ve ademi, mütesâvidir. İlletsiz vücuda gelmesi muhaldır. O makinenin bir illetten vücuda geldiği zarurîdir. O illet ise, esbab-ı tabiiye değildir. Çünkü o makinedeki ince nizam, bir ilim ve şuurun eseridir. Esbab-ı tabiiye ise, ilimsiz, şuursuz, camid şeylerdir. Akılları hayrette bırakan o ince makinenin esbab-ı tabiiyeden neşet ettiğini iddia eden adam, esbâbın her bir zerresine Eflâtun'un şuurunun, Calinos'un hikmetini îtâ etmekle beraber, o zerrât arasında bir muhaberenin de mevcut olmasını itikat etmelidir. Bu ise, öyle bir safsata ve öyle bir hurafedir ki, meşhur sofestâîyi bile utandırıyor.

Maahâzâ, esbab-ı maddiyede esas ittihaz edilen kuvve-i câzibe ile kuvve-i dâfianın inkisama kabiliyeti olmayan bir cüzde birlikte içtimaları iltizam edilmiştir. Hâlbuki bunlar birbirlerine zıt olduklarından, içtimaları caiz değildir. Fakat, câzibe ve dâfia kanunlarından maksat, “âdetullah” ile tâbir edilen kavanin-i ilâhiye ise ve tabiat ile tesmiye edilen şeriat-ı fitriye ise, câizdir. Lâkin, kanunluktan tabiata, vücud-u zihnîden vücud-u haricîye, umûr-u itibariyeden umûr-u hakikiyeye âlet olmaktan müessir olmaya çıkmamak şartıyla makbuldür. Aksi takdirde caiz değildir.

Ey arkadaş! Misal olarak gösterdiğim o küçük hurdebînî hayvancığın, yani mikrobun büyük fabrikasındaki nizam ve intizamı aklınla gördüğün takdirde başını kaldır, kâinata bak. Emin ol ki; kâinatın vuzuh ve zuhuru nisbetinde yüksek nizamı, kâinatın sayfalarında pek zahir ve okunaklı bir şekilde görüp okuyacaksın.

Ey arkadaş! Kâinatın sayfalarında “delilü'l-inâye” ile anılan nizama ait âyetleri okuyamadıysan, sıfat-ı kelâmdan gelen Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın

âyetlerine bak ki, insanları tefekküre dâvet eden bütün âyetleri¹, şu delilü'l-inâyeyi tavsiye ediyorlar. Ve nimetleri ve faydaları sayan âyetler dahi, delilü'l-inâyeye denilen o yüksek nizamın semerelerinden bahsediyorlar. Ezcümle, bahsinde bulunduğumuz şu âyet **الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بَنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ**² cümleleriyle, o nizamın faydalarını ve nimetlerini koparıp insanlara veriyorlar.

Delil-i İhtirâî: Mezkûr âyetin Sâni'in vücûd ve vahdetine işaret eden delillerinden biri de **الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ**³ cümlesiyle işaret ettiği delil-i ihtirâîdir. Delil-i ihtirâînin hülâsası şöyle izah edilebilir:

Cenâb-ı Hak, hususî eserlerine menşee ve kendisine lâayık kemâlâtına me'haz olmak üzere her ferde ve her nev'e has ve müstakil bir vücûd vermiştir. Ezel cihetine sonsuz olarak uzanıp giden hiçbir nevi yoktur. Çünkü bütün envâ, imkândan vücûd dairesine çıkmamışlardır. Ve teselsülün de bâtil olduğu meydandadır. Ve âlemde görünen şu tagayyür ve tebeddül ile bir kısım eşyanın hudûsu, yani yeni vücûda geldiği de gözle görünüyor. Bir kısmının da hudûsu, zaruret-i akliye ile sabittir. Demek, hiçbir şeyin ezeliyeti cihetine gidilemez.

Ve kezâ ilmi'l-hayvanât ve ilmi'n-nebâtâtta isbat edildiği gibi, envân sayısı iki yüz bine bâlîğdir. Bu neviler için birer “âdem” ve birer “evvel-baba” lâzımdır. Bu evvel-babaların ve âdemlerin daire-i vücûdda olmayıp ancak mümkinâtta olduklarına nazaran, behemehal vasıtasız, kudret-i ilâhiyeden vücûda geldikleri zarurîdir. Çünkü bu nevilerin teselsülü, yani sonsuz uzanıp gitmeleri bâtildir. Ve bazı nevilerin başka nevilerden husule gelmeleri tevehhüm de bâtildir. Çünkü iki neviden doğan nevi, ale'l-ekser ya akımdır veya nesli inkıtaa uğrar, tenasül ile bir silsilenin başı olamaz.

Hülâsa: Beşeriyet ve sair hayvanâtın teşkil ettikleri silsilelerin mebdai, en başta bir babada kesildiği gibi, en nihayeti de son bir oğulda kesilip bitecektir.

¹ Bkz.: Bakara sûresi, 2/77; En'âm sûresi, 6/80; Yûnus sûresi, 10/3; Hûd sûresi, 11/24, 30; Nahl sûresi, 16/17; Mû'minûn sûresi, 23/85; Secde sûresi, 32/4; Yâsin sûresi, 36/68; Sâffât sûresi, 37/155; Câsiye sûresi, 45/23; Haşır sûresi, 59/2.

² “O (Rabbimiz) ki, yeri sizin için döşek (rahatlığında dayalı-döşeli) bir taban kılıp, göğü de (üstünüzde bir tavan, bir kubbe gibi) bina etti. Ve gökten bir tür su indirdi de, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler bitirdi.” (Bakara sûresi, 2/22)

³ “(Ey insanlar!) Sizi ve sizden evvelkileri yaratan (Rabbimize ibadet ediniz ki,)” (Bakara sûresi, 2/21)

Evet, şuursuz, ihtiyarsız, camid, basit olan esbab-ı tabiiyenin bütün akılları hayrette bırakan o envâ silsilelerinin icadına kabiliyeti olduğu, daire-i imkândan hâriçtir.

Ve kezâ, kudret mu'cizelerinden birer nakş-ı garip ve birer sanat-ı acîb taşıyan o envân ihtiva ettikleri efradın da, ihtirâ ve yaratılışlarını o esbaba isnad etmek, yalnız bir muhâlin değil, muhâlâtın en hurafesidir. Binaenaleyh, o silsileleri teşkil eden envâ ile efrad, hudûs ve imkân lisanıyla, Hâlık'larının vücûb-u vücûduna kat'î bir şehadetle şehadet ediyorlar.

Sual: Bütün silsilelerin Hâlık'ın vücûb-u vücûduna kat'î şehadetleri göz önünde olduğu halde, bazı insanların maddeyle, maddenin hareketinin ezeliyeti cihetine zâhip olmakla dalâlete düştüklerinin esbâbı nedendir?

Cevap: Kasıt ve dikkatle değil, sathî ve dikkatsiz bir nazarla, muhâl ve bâtıla, mümkün nazarıyla bakılabilir. Meselâ, bir bayram akşamı, gökte ay ve hilâli arayanlar içinde ihtiyar bir zât da bulunur. Bu zât, gökteki hilâli görmek için bütün kasıt ve dikkatiyle nazarını göğe tevcih edip hilâli araştırmakla meşgul iken, gözünün kirpiklerinden uzanan ve gözünün hadekası üzerine eğilen beyaz bir kıl nasılsa gözüne ilişir. O zât, derhal “Hilâli gördüm.” der, “İşte bu gördüğüm aydır!” diye hükmeder.

İşte, sathî ve dikkatsiz nazarlar bu gibi hatalara düştükleri gibi, yüksek bir cevhere ve mükerrem bir mahiyete mâlik olan insan, kastı ve dikkatiyle daima hak ve hakikati ararken, bazen sathî ve dikkatsiz bir nazarla bâtıla bakar. O bâtıl da; ihtiyarsız, talepsiz, dâvetsiz fikrine gelir. Fikri de çar-nâçâr alır saklar, yavaş yavaş kabul ve tasdikine de mazhar olur. Fakat onun o bâtılı kabul ve tasdiki, bütün hikmetlerin mercii olan nizam-ı âlemden gaflet etmesinden ve maddeyle hareketinin ezeliyete zıt olduğuna körlük gösterdiğinden ileri gelmiştir ki, şu garip nakışları ve acîb sanat eserlerini esbab-ı camideye isnad etmek mecburiyetiyle o dalâletlere düşmüşlerdir.

Hüseyin Cisrî'nin dediği gibi, âsâr-ı medeniyetle müzeyyen ve bütün ziynetlere müştemil bir eve giren bir adam, ev sahibini göremediğinden, o ziynet, o esasatı, tesadüfe ve tabiata isnad etmeye mecbur olmuştur. Kezâlik, nizam-ı âlemdeki bütün hikmetlerin, faydaların tam bir ihtiyara ve şâmil bir ilme ve kâmil bir kudrete yaptıkları şehadetten gaflet eden gafiller, sathî nazarlarınca, tesir-i hakikîyi esbab-ı camideye vermeye mecbur kalmışlardır.

Ey arkadaş! Cenâb-ı Hakk'ın pek ince âsâr-ı sanatından ve pek yüksek acaib-i kudretinden sarf-ı nazar ederek yalnız tabiat denilen şu âsâr ve esbaptan en zahir olan in'ikâs ve irtisam keyfiyetine bak.

✓ Meselâ, bir aynayı semâyâya karşı tuttuğun zaman, semâyı, irtifayıyla, nakışlarıyla, yıldızlarıyla celbedip aynada in'ikâs ve irtisam ettiren illet-i müessirenin, aynanın yüzündeki hâsiyet olduğuna kanaat hâsıl edebilir misin? Hâşâ!

✓ Veyahut hakikatte bir emr-i vehmîden ibaret olan câzibe-i umumiye-nin, arz ile yıldızları şu boşlukta muntazam tahrik ve tedbirine illet-i müessire olarak telâkki ve kabul edebilir misin? Hâşâ!

Bunlar ancak şart ve sebep olabilirler, illet-i müessire olamazlar.

Hülâsa: İnsan sathî ve gayr-i kastî bir nazarla bâtil ve muhâl bir şeye baktığı zaman, hakikî illetini bulamadığı takdirde, çar-nâçar sıhhatine veya inkârına kâil olmakla kabul etmesi ihtimali vardır. Fakat, talip ve müşteri sıfatıyla kasten ve bizzat dikkatle bakacak olursa, onların hikemiyat dedikleri o bâtil meselelerden hiçbirisini de kabul etmez. Ancak, bütün siyasîlerin hikmetini ve hükemanın akıllarını zerrelerde farzetmekle eblehâne kabul eder.

Suâl: Onların daima iftiharla bahsettikleri tabiat, nevâmis ve kuvâ nedir ki, kendilerini onlarla iknaya çalışıyorlar?

Cevap: Tabiat dedikleri şey, bir matbaadır, tâbî' değildir. Tâbî', ancak kudrettir. Kanundur, kuvvet değildir. Kuvvet, ancak kudrettedir. Yahut, nasıl ki bildiğimiz şeriat, insanlardan sudur eden ef'âl-i ihtiyariyeyi bir nizam ve bir intizam altına alıp tahdit eden kaidelerin hülâsasıdır veya devletin işlerini tanzim eden nizamların, düsturların, kanunların mecmuasıdır. Kezâlik, tabiat denilen şey de, âlem-i şehadetin uzuvlarından ve eczalarından sudur eden ef'âl arasında bir nizam ve bir intizamı îka eden ilâhî bir şeriat-ı fitriyedir. Binaenaleyh, şeriat ile devlet nizamı, mâkul ve itibarî emirlerden oldukları gibi, tabiat dahi itibarî bir emir olup, hilkatte, yani yaratılıştaki cârî olan âdetullahtan ibarettir.

Amma tabiatın bir mevcud-u haricî olduğunu tevehhüm etmek, bir fırka askerin, idman ve tâlim esnasında yaptıkları o muntazam hareketlerini gören bir vahşinin, "Aralarındaki o nizamı idare edip birbiriyle bağlayan ip gibi bir şey mevcuttur." diye vahşîce ettiği vehme benzer. Binaenaleyh, vicdanı ve aklı vahşî olan bir adam, sathî ve tebeî bir nazarla devam ve istimrarını muhafaza eden tabiatın müessir bir mevcud-u haricî olduğuna ihtimal verebilir.

Hülâsa: *Tabiat, Allah'ın sanatı ve şariat-ı fıtriyesidir. Nevâmis ise, onun meseleleridir. Kuvâ dahi, o meselelerin hükümleridir.*

Tevhide geçiyoruz:

Kur'ân-ı Kerîm, Sâni'in vahdetine dair delillerden hiçbir şey terk etmemiştir. Bilhassa, “Arz ve semâda Allah'tan başka ilâhlar olmuş olsa idiler, şu görünen intizam fesada uğradı.” mânâsında olan ¹لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا¹ âyetinin tazammun ettiği “**Burhanü't-Temânü**” Sâni'in vâhid ve müstakil olduğuna kâfi bir delildir. Ve istiklâliyet, ulûhiyetin zâtî bir hassası ve zarurî bir lâzımı olduğuna nurlu bir burhandır.

Ey arkadaş! Bahsinde bulunduğumuz âyetin evvelinde bulunan اَعْبُدُوا emri, İbni Abbâs'ın tefsirine nazaran, insanları tevhide dâvet eden bir emirdir.² Ve aynı zamanda bu âyet, heyet-i mecmuasıyla tevhide işaret eden pek latîf ve güzel bir burhanı tazammun etmiştir. Şöyle ki:

Nev-i beşer ile sair hayvanâtın medâr-ı maişetleri olan semerâtın tevli-di için, arz ile semâ arasındaki muâvenet ve münasebetleri ve âsâr-ı âlemin birbirine müşâbehetleri ve etraf-ı âlemin birbiriyle kucaklaşmaları ve birbirinin elini tutup ihtiyaçlarını temin etmeleri ve yekdiğerinin sualine cevap verip yardımına koşmaları ve tamamıyla bir nokta-yı vâhideye bakmaları ve bir Nazzâm-ı Vâhid'in mührü üstünde hareket etmeleri gibi halleri hâvi olan böyle garip bir makine, sahip ve Sâni'inin bir olduğunu kat'î bir şehadetle ilân etmekle, “Her bir şeyde, Sâni'in vahdetine delâlet eden bir âyet ve bir alâmet vardır.” mânâsında olan şu beyitle tanin-endaz oluyorlar:

وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَّهُ آيَةٌ تَذُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ³

Ey arkadaş! Sâni-i Zülcelâl, Vâhid ve Vâcibu'l-vücûd olduğu gibi, bütün sıfât-ı kemâliye ile de muttasıftır. Zira âlemde ve masnuâtta bulunan kemâlât tamamıyla Sâni'in kemâlinden tecelli eden gölgeden muktebestir. Öyleyse, Sâni'de bulunan cemâl, kemâl, hüsn, umum kâinatta bulunan umum ce-

¹ “Eğer gökte ve yerde, Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu.” (Enbiyâ sûresi, 21/22)

² et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 1/58.

³ Bkz.: el-Esfehanî, *el-Eğâni* 4/39; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* 12/413; el-Übşeyhî, *el-Müstatraf* 1/16, 2/280.

mâllerden, kemâllerden, hüsünlerden gayr-i mütenâhi derecelerle yüksektir. Zira ihsan, in'âm edenin servetinden doğar ve servetine delildir. İcad, icad edenin vücuduna delâlet eder. İcab, mûcibin vücuduna burhandır. Verilen hüsün, verenin hüsnüne delildir.

Ve kezâ, Sâni-i Zülcelâl, bütün nevâkıstan pâk ve münezzehtir. Çünkü noksanîyet, maddiyatın mahiyetlerindeki istidadın killetinden ileri gelir. Hâlbuki Cenâb-ı Hak, maddiyattan değildir.

Ve kezâ, Sâni-i Kadîm-i Ezeli, kâinatın ihtiva ettiği eşyanın cismaniyet, ci-hetiyet, tagayyür, temekkün gibi istilzam ettikleri levazım ve evsaktan berî ve münezzehtir. Kur'ân-ı Kerîm, şu iki hakikate "Allah'a misil yapmayın." mânâsına olan **فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَندَادًا**¹ âyetiyle işaret etmiştir.

Delil-i İmkânî: Bu âyetin, Sâni'in vücuduna işaret eden delillerden birisi de delil-i imkânîdir ki, **وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ**² âyetiyle işaret edilmiştir.

Bu delilin hülâsası: Kâinatın ihtivâ ettiği zerrelere her birisinin gerek zâtında, gerek sıfâtında, gerek ahvâlinde ve gerek vücudunda gayr-i mütenâhi imkânlar, ihtimaller, müşkülâtlar, yollar, kanunlar varken, birdenbire o zerre, gayr-i mütenâhi yollardan muayyen bir yola sülûk eder. Ve gayr-i mahdud hallerden, bir vaziyete girer. Ve gayr-i mâdud sıfatlardan bir sıfatla vasıflanır. Ve doğru bir kanun üzerine mukadder bir maksada harekete başlar. Ve vazife olarak uhdesine verilen herhangi bir hikmet ve bir maslahatı derhal intac eder ki, o hikmet ve o maslahatın husule gelmesi, ancak o zerrenin o çeşit hareketiyle olabilir. Acaba o kadar yollar ve ihtimaller arasında o zerrenin macerası, lisân-ı hâliyle, Sâni'in kasıt ve hikmetine delâlet etmez mi?

İşte her bir zerre, müstakillen, kendi başıyla Sâni'in vücuduna delâlet ettiği gibi, küçük-büyük herhangi bir teşekküle girerse veya hangi bir mürekebe cüz olursa, girdiği ve cüz olduğu o makamlarda kazandığı nisbete göre Sâni'ine olan delâletini muhafaza eder.

Bu âyetin mâkabliyle cihet-i irtibatına gelince:

Vaktâ ki Kur'ân-ı Kerîm, birincisi müttakî müminler, ikincisi inatlı kâfirler, üçüncüsü ikiye bölünmüş münafıklar olmak üzere insanları üç kısma ayırdı.. ve ara-

¹ Bakara sûresi, 2/22.

² "Allah, mutlak ve sınırsız servet sahibi olup, katiyen hiçbir şeye muhtaç değildir; siz ise fakirsiniz (ve mutlak mânâda O'na muhtaçsınız)." (Muhammed sûresi, 47/38)

larında taksimat ve teşkilât yaptı ve her bir kısmın sıfatını ve âkıbetini beyan etti. Sonra ¹يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetiyle her üç kısma tevcih-i hitap ederek onları ibadete emir ve dâvet etti. Demek, bu âyetin evvelki âyetlere terettübü ve onları takip etmesi, hâne ve binanın, mühendisin krokisine; amelin ilme; kazanın kadere terettübü ve birbirini takip etmeleri gibidir. Evet, evvelki âyetlerde yapılan teşkilât ve taksimât, kroki ve plândan sonra bu âyette ibadet binasının yapılmasına emredilmiştir ve o âyetlerde verilen bilgi ve malûmâtın sonra, bu âyette, amel ve ibadete emredilmiştir. Ve onlarda yazılan sıfat ve istihkaklara göre, burada, emir ve nehiylerle hükümler verilmiştir. Ve kezâ, evvelki âyetlerde insanların taksimatı, ahvâl ve sıfâtı zikredildikten sonra, makamın iktizasıyla, bu âyet onları takip etmiştir.

Vaktâ ki Kur'ân-ı Kerîm, insanların her üç fırkasından bahsetti ve her bir fırkanın sıfatını ve âkıbetini söyledi; sâmiin arzusu ve makamın iktizası üzerine, Kur'ân-ı Kerîm gayptan hitaba intikal ederek onlara karşı şu hitapta bulundu. Evet, bazı adamlar hakkında gâibane konuşanların bilâhare konuşmalarını hitaba çevirmelerinde şöylece bir nükte-i umumiye vardır:

Meselâ, bir şahsın iyiliğinden veya fenaliğinden bahsedilirken, gerek konuşanda, gerek dinleyende, ya tahsin veya tel'in için bir meyil uyanır. Sonra git gide o meyil öyle kesb-i şiddet eder ki, sahibini o şahısla görüştürüp şifâhen konuşmaya kuvvetli bir arzu uyandırır. Burada sâmi'lerin o meyillerini tatmin etmekle makamın iktizası üzerine Kur'ân-ı Kerîm, onları sâmi'lerin huzuruna götürüp kendilerine hitap ile tevcih-i kelâm etmiştir.

Bu âyette, gayptan hitap edilen iltifat ve intikalde hususî bir nükte de vardır ki, ibadetle yapılan tekliften hâsıl olan meşakkat, hitab-ı ilâhiyeden neşet eden zevk ve lezzetle karşılanır ve insanlara ağır gelmez.

Ve kezâ hitap suretiyle ibadeti teklif etmek, abd ile Hâlık arasında vasıta olmadığına işarettir.

Ey arkadaş!

Bu âyetin cümlelerini birbiriyle nazmeden münasebetler ise:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا cümlesinde emir ve hitap, geçen her üç fırkayı teşkil eden mümin, kâfir ve münafıkların mâzi, hâl ve istikbalde vücuda gelmiş veya gelecek bütün efradını ihtiva eden tabakalara hitaptır. Binaenaleyh اَعْبُدُوا vav'ının merciinde dahil olan;

¹ "Ey insanlar! (Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan) Rabbinize ibadet ediniz." (Bakara sûresi, 2/21).

- ✓ Kâmil müminlere göre اُعْبُدُوا ibadete devam ve sebat etmeye emirdir.
- ✓ Orta derecedeki müminlere nazaran, ibadetin arttırılmasına emirdir.
- ✓ Kâfirlere göre, ibadetin şartı olan iman ve tevhid ile ibadetin yapılmasına emirdir.
- ✓ Münafıklara nazaran, ihlâsa emirdir.

Binaenaleyh, اُعْبُدُوا 'nun ifade ettiği *ibadet* kelimesi mükellefine göre müşterek-i mânevî hükmündedir.

رَبِّكُمْ Yani: “Sizi terbiye eden ve büyüten O’dur. Ve sizin mürebbîniz O’dur. Öyleyse, siz de O’na ibadet etmekle abd olunuz!”

Ey arkadaş! Vaktâ ki Kur’ân-ı Kerîm ibadeti emretti. İbadet ise üç şeyden sonra olabilir.

Birincisi: Mâbud’un mevcut olmasıdır.

İkincisi: Mâbud’un vâhid olmasıdır.

Üçüncüsü: Mâbud’un ibadete istihkakı bulunmasıdır.

Kur’ân-ı Kerîm, o üç mukadder suale işaret etmekle beraber, şartlarının delillerini de zikrederken, Mâbud’un vücuduna dair olan delilleri iki kısma ayırmıştır.

Birisi: Hariçten alınan delillerdir ki, buna “âfâkî” denilir.

İkincisi: İnsanların nefislerinden alınan burhanlardır. Buna, “enfüsî” tesmiye edilir. Enfüsî olan kısmını da, biri “nefsî”, diğeri “usûlî” olmak üzere iki kısma taksim etmiştir.

Demek, Mâbud’un vücuduna üç türlü delil vardır: Âfâkî, nefsî, usûlî.

Evvelâ, en zahir ve en yakın olan *nefsî delile* ¹ خَلَقَكُمْ الَّذِي cümlesiyle, *usûlî delile* de ² مِنَ الَّذِينَ cümlesiyle işaret etmiştir. Sonra, ibadet insanların hilkat ve yaratılışına tâlik edilmiştir.

İbadetin hilkat-i beşere terettübü iki şeyden ileri geliyor: Ya insanlar ilk yaratılışında ibadete istidatlı ve takvaya kabiliyetli olarak yaratılmışlardır. Ve o istidadı ve o kabiliyeti onlarda gören, onların ibadet ve takvâ vazifelerini göreceklerini kaviyyen ümit eder. Veyahut, insanların hilkatinden ve

¹ “Sizi yaratan (Rabbiniz)” (Bakara sûresi, 2/21)

² “Sizden evvelkileri (yaratan Rabbiniz)” (Bakara sûresi, 2/21)

memur oldukları vazifeden ve teveccüh ettikleri kemâlden maksat, ibadetin kemâli olan takvâdır.

¹ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ : Şu cümle, her iki noktaya da tatbik edilebilir. Yani, “İstidad ve kabiliyetinizde ekilen veya vazife ve hilkatinizden kastedilen takvânın kuvveden fiile çıkarılması lâzımdır.”

Sonra, Kur’ân-ı Kerîmde Mâbud’un vücuduna ait âfâkî delillerin en kâribine جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا² cümlesiyle işaret edilmiştir. Ve bu işaretten arzın bu şekle getirilmesiyle nev-i beşere ve sâir hayvanâta kabil-i süknâ olarak hazır bulundurulması, ancak Allah’ın ca’liyle (yapmasıyla) olup tabiatın ve esbâbın tesiriyle olmadığına bir remiz vardır. Çünkü tesir-i hakikînin esbaba verilmesi bir nevi şirktir.

³ بِنَاءِ السَّمَاءِ cümlesiyle, Sâni’in vücuduna olan âfâkî delillerden en basit ve en yükseğine işaret edilmiştir.

Sonra, mürekkebat ve mevâlidin vücud-u Sâni’e vech-i delâletlerine وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً...⁴ cümlesiyle işaret edilmiştir.

Sonra, geçen delillerin her birisi ale’l-infirad, yani birer birer Sâni’in vücuduna delâlet ettiği gibi, heyet-i mecmuası da Sâni’in vahdetine işarettir.

Sonra, nimetlerin menşei ve menbâi olan âlemin nizamına işaret eden o cümlelerin suret-i tertibi رَزَقًا لَكُمْ⁵ ’ün delâletiyle beraber, Mâbud’un ibadete müstehak olduğuna delâlet eder. Çünkü ibadet, şükürdür. Şükür, Mün’im’e edilir; yani nimetleri veren Zât’a şükretmek vaciptir.

Sonra رَزَقًا لَكُمْ cümlesinden, arz ve arzdan çıkan mevalid, yani arzın semereleri insanlara hâdim oldukları gibi, insanlar da onların Sâni’ine hâdim olmaları lâzım olduğuna bir remiz vardır.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا⁶ cümlesi ise, geçen cümlelerin her birisiyle alâkadardır. Yani, Rabbinize ibadet yaptığınızda şerik yapmayınız.

¹ “(Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki,) takvâ mertebesine vâsıl olasınız.” (Bakara sûresi, 2/21)

² “Arzı size döşek, yapmış” (Bakara sûresi, 2/22)

³ “Semâyı binanıza dam yapmış” (Bakara sûresi, 2/22)

⁴ “Ve semâdan suları indirmiş” (Bakara sûresi, 2/22)

⁵ “Sizlere rızık olmak üzere” (Bakara sûresi, 2/22)

⁶ “Öyleyse, Allah’a misil ve şerik yapmayın.” (Bakara sûresi, 2/22)

- ✓ Zira Rabbiniz, ancak Allah'tır.
- ✓ Sizi, nev'inizle beraber halkeden O'dur.
- ✓ Ve arzı size mesken olarak hazırlayan O'dur.
- ✓ Semâyı sizin binanıza dam olarak yaratan O'dur.
- ✓ Ve sizin rızık maişetinizi tedarik için suları gönderen O'dur.

Hülâsa, bütün nimetler O'nundur; öyleyse bütün şükürler ve ibadetler de ancak O'nadır.

Arkadaş! Bu âyetin tazammun ettiği cümlelerin keyfiyet ve nüktelerine gelelim.

Evvelâ: Kur'ân-ı Kerîm'de kesretle zikredilen **يَا أَيُّهَا** ile edilen hitap ve nida, üç vecihle ve üç edatla tekid edilmiştir. Birisi, ikazı ifade eden ve ikaz için kullanılan **يَا** harfidir. İkincisi, alâmetleri aramakla bir şeyi bulmak için kullanılan **أَيُّ** kelimesidir ki, Türkçe'de "hangi" kelimesiyle tercüme edilir. Üçüncüsü, gafletten ayıltmak için kullanılan **هَـ** harfidir. Bu tekidlerden anlaşılır ki, burada şu tarzla yapılan nida ve hitap, çok faydalara ve nüktelere işaret eder. Ezcümle:

Birincisi: İnsanlara ibadetlerin teklifinden hâsıl olan meşakkatin, hitab-ı ilâhiye mazhariyetten neşet eden zevk ve lezzetle tahfif edilmesidir.

İkincisi: İnsanın gaibâne olan aşağı mertebesinden, huzurun yüksek makamına çıkması ancak ibadet vasıtasıyla olduğuna işaret eder.

Üçüncüsü: Muhatabın üç cihetten ibadete mükellef olduğuna işaret eder. Kalbiyle teslim ve inkıyada, aklıyla iman ve tevhide, kalıbiyle amel ve ibadete mükelleftir.

Dördüncüsü: Muhatabın mümin, kâfir, münafık olmak üzere üç kısma ayrılmış olduğuna işaret eder.

Beşincisi: İnsanların yüksek, orta, avâm tabakalarına hitaben şâmil olduğuna işaret eder.

Altıncısı: İnsanlar arasında yapılan nidâ ve hitaplarda âdet edinmiş olan şeylere işaret eder ki; insan, evvelâ gördüğü adamı çağırır ve durdurur, sonra kim olduğunu anlamak için alâmetlerine dikkat eder, sonra maksadını anlatır.

Hülâsa: Mezkûr hitap, geçen üç cihetten tekid edilmiş şu nüktelere işarettir.

لَا ile nida edilen insanlar gafil, gaip, hazır, cahil, meşgul, dost, düşman gibi çok muhtelif tabakalara şâmilidir. Bu muhtelif tabakalara göre لَا 'nın ifadesi değişir.

Meselâ, gafile karşı tenbihi ifade eder; gaibe ihzarı, cahile tarifi, dostu teşviki, düşmana tevbih ve takrî'i gibi her tabakaya münasip bir ifadesi vardır.

Sonra, makam-ı kurbu iktiza ettiği halde, uzaklara mahsus olan لَا edatının kullanılması birkaç nükteye işarettir:

1. Teklif edilen emanet ve ibadetin pek büyük bir yük olduğuna,
2. Derece-i ubudiyetin mertebe-i ulûhiyetten pek uzak olduğuna,
3. Mükelleflerin, zaman ve mekânca hitabın vakit ve mahallinden irak bulunduğuna,
4. İnsanların derece-i gafletlerine işarettir.

Muzâfun ileyhsiz zikredildiğinden, umumî bir tevessümü ifade eden اَيُّ kelimesi, hitabın umum kâinata şâmil olup, yalnız farz-ı kifaye suretiyle haml-i emanete ve ibadete insanların tahsis edilmiş olduklarına işarettir. Öyleyse ibadette insanların kusurları umum kâinata tecavüzdür.

Sonra, اَيُّ kelimesinde bir icmal ve bir ipham vardır; çünkü izafesiz zikredilmiştir. Onun o ipham ve icmâli, نَاسْ kelimesiyle izale ve tafsil edildiğinden, aralarında bir icmal ve tafsil cezâleti meydana gelmiştir.

اَيُّ 'nün muzaâun ileyhine ıvaz olmakla beraber, لَا edatıyla çağrılanları tenbih içindir.

نَاسْ aslında nisyandan alınmış bir ism-i fâildir; vasfiyet-i asliyesi mülâhazasıyla insanlara bir itâba işarettir. Yani, “Ey insanlar! Niçin misak-ı ezeliyi unuttunuz?”

Fakat bir cihetten de insanlara bir mâzeret yolunu gösteriyor. Yani, “Sizin o misâkı terk etmeniz, amden değil; belki sehiv ve nisyandan ileri gelmiştir.”

اُعْبُدُوا : Nidaya cevaptır. Mümin, kâfir, münafık olan geçen tabakalar nida ile çağırıldıklarından, اُعْبُدُوا emri devam, itaat, ihlâs, tevhid gibi, her tabakaya münasip bir mânâyı ifade eder.

رَبَّكُمْ : Rab unvanı اُعْبُدُوا ile teklif edilen ibadete bir illet ve bir sebebe işaretler. Yani, “Sizin terbiyeniz Rabbinizin elinde olduğundan, daima O’na muhtaçsınız. Ve terbiyenize lâzım olan bütün levazımatı veren O’dur. O’nun, o nimetlerine şükür lâzımdır. Şükür ise ancak ibadettir.”

الَّذِي خَلَقَكُمْ : esmâ-yı mübhmeden olduğu için, merci ve medlûlû ancak sıla denilen dahil olduğu cümle ile malûm olur. Meselâ; الَّذِي جَاءَكَ denildiği zaman, gelen adamın yalnız sana gelmekle malûmiyeti var, başka cihetten malûmiyeti yoktur. Binaenaleyh, burada رَبِّ kelimesinin الَّذِي ile vasıflandırılması Cenâb-ı Hak’ın mârifeti, hakikatiyle olmayıp ancak ef’âl ve âsârıyla olduğuna işaretler.

İcad, inşâ veya başka bir kelimeye tercihen yaratılışın güzel şeklini ifade eden خَلَقَ tâbiri, insanlardaki istidadın sedad ve istikametçe ibadete elverişli olduğuna işaretler. *Ve kezâ ibadet, yaratılışın ücreti ve neticesidir. Bu itibarla sevap, ibadetin ücreti olmayıp, ancak Cenâb-ı Hak’ın kereminden olduğuna işaretler.*

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ : Merci ve medlûlünün adem-i malûmiyetine delâlet eden الَّذِينَ evvelki insanların ölümle mahvolup gittiklerine ve onların ahvâlini bildirecek bir bilgi olmadığına ve yalnız sizin gibi bir kısım mahlûklar onların yerlerine gelmekle, o mahvolan insanların tarifleri mümkün olduğuna işaretler.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ : لَعَلَّ kelimesi, ümit ve recâyı ifade ediyor. Fakat bu mânâ, –hakikatiyle– Cenâb-ı Hak hakkında istimâl edilemez. Binaenaleyh, ya mecazen istimâl edilecektir veya muhataplara veyahut sâmi ve müşahitlere isnad edilecektir.

Mânâ-yı mecazıyla Cenâb-ı Hak hakkında isnad edilmesi şöyle tasvir edilir:

Nasıl ki bir insan, bir iş için bir adamı teşhiz ettiği zaman, o işin o adamdan yapılmasını ümit eder. Kezâlik –bilâ-teşbih– Cenâb-ı Hak, insanlara, kemâl için bir istidat, teklif için bir kabiliyet ve bir ihtiyar vermiştir. Bu itibarla, Cenâb-ı Hak, insanlardan o işlerin yapılmasını intizar etmektedir denilebilir. Bu teşbih

ve istiaredede, hilkat-i beşerdeki hikmetin takvâ olduğuna ve ibadetin de neticesi takvâ olduğuna ve takvânın da en büyük mertebe olduğuna işaret vardır.

Recâ mânâsının muhataplara atfedilmesi şöyle izah edilir:

Ey muhatap olan insanlar! *Havf ve recâ ortasında bulunmakla, takvâyı recâ ederek Rabbinize ibadet ediniz. Bu itibarla insan, ibadetine itimad etmemelidir ve daima ibadetinin artmasına çalışmalıdır.*

Recâ mânâsı, sâmi ve müşahitlere göre olursa şöyle tevîl edilecektir:

Ey müşahitler! *Arslanın pençesini gören adam, o pençenin iktzası olan parçalamayı arslandan ümit ve recâ ettiği gibi, siz de, insanları ibadet teşhizatıyla mücehhez olduklarını gördüğünüzden, onlardan takvâyı recâ ve intizar edebilirsiniz. Ve kezâ, ibadetin fıtrî bir iktiza neticesi olduğuna işaretler.*

تَتَّقُونَ : Takvâ, tabakât-ı mezkûrenin ibadetlerine terettüp ettiğinden, takvânın bütün kısımlarına, mertebelerine de şâmilidir. Meselâ,

- ✓ şirkten takvâ;
- ✓ kebairden, mâsivaullahtan kalbini hıfzetmekle takvâ;
- ✓ ikabdan içtinap etmekle takvâ;
- ✓ gazabtan tahaffuz etmekle takvâ.

Demek تَتَّقُونَ kelimesi bu gibi mertebeleri tazammun eder.

Ve kezâ, ibadetin ancak ihlâs ile ibadet olduğuna ve ibadetin mahzan ve-sile olmayıp maksud-u bizzat olduğuna ve ibadetin sevap ve ikab için yapıl-maması lüzumuna işaretler.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً¹ : Kur'ân-ı Kerîm, bu cümle ile beyan ettiği kudret-i ilâhiyenin azametiyle insanları ibadete teşvik edip heyecana getiriyor. Şöyle ki:

✓ Ey insanlar! Arz ve semâyı sizlere muî ve hizmetkâr yapan Zât, yaptığı şu iyiliğe karşı ibadete müstehaktır; ibadetini ediniz!

Ve kezâ, insanların faziletine ve yüksek bir kıymete mâlik olduğuna ve in-dallah mükerrem bulunduğu bir îmâdır. Sanki beşere emrediyor:

¹ “O (Rabbimiz) ki, yeri sizin için döşek (rahatlığında dayalı-döşeli) bir taban kılıp, göğü de (üstünüzde bir tavan, bir kubbe gibi) bina etti.” (Bakara sûresi, 2/22)

✓ Ey beşer! Yüksek ve alçak bütün ecrâmı sizin istifadenize tahsis etmekle sizlere bu kadar îzaz ve ikramlarda bulunan Cenâb-ı Hak' a ibadet ediniz ve sizlere yaptığı keramete karşı liyâkatinizi izhar ediniz!

Ve kezâ esbap ve tabiata tesirin verilmesini reddediyor. Şöyle ki:

✓ Ey insan! Şu gördüğünüz yerler, gökler, sıfatlarıyla beraber, bir Hâlık' ın halkıyla, kastıyla, tahsisiyle ve bir Nâzımın nazmıyla husule gelip bu intizamı bulmuşlardır. Kör tabiatın bu kadar büyük şeylerde yeri olmadığı gibi en küçük şeylerde de yeri yoktur.

Ve kezâ, sıfatlar da mümkünâttan oldukları cihetle, Sâni' e delâlet ettiklerine işaretler. Zira cisimleri teşkil eden zerreler, büyüklük-küçüklük, çirkinlik-güzellik gibi gayr-i mütenâhi ahvâl ve keyfiyetleri kabul etmekte müsavidirler. Yani bir zerrenin, bin keyfiyeti kabul etmeye kabiliyeti vardır ve bir hâlet, binlerce zerrelere hâl olabilir. Binaenaleyh, güzellik gibi bir sıfat, binlerce zerrelere ve dolayısıyla cisimlere sıfat olabildiği halde, o kadar imkânât ve ihtimaller içinde muayyen bir cisme tayin edildiği zaman, herhalde bir kast ile, bir hikmet altında, bir zâtın irade ve tahsisiyle, binlerce cisimler arasında o cisim, o sığata mevsuf kılınmıştır.

لَكُمْ : Bu ل ihtisas için değildir, ancak sebebiyeti ifade ediyor. Yani arzın tefrişine sebep –yani vesile– insandır. Bu misafirhanedeki ziyafet onun namına verildi. Fakat istifade, insanlara mahsus ve münhasır değildir. Öyleyse insanların ihtiyacından, istifadesinden fazla kalana abes denilemez.

فَرَّاشًا¹ : Bu tâbir, garip bir nükte-i belâgate işaretler. Çünkü arzın sıklı-tinden dolayı suya batıp kaybolması tabiatının icabâtından olduğu halde, Cenâb-ı Hak, merhametiyle bir kısmını dışarıda bırakarak, insanlar için bir mesken ve nimetlerine bir mâide, yani bir sofrâ olmak üzere tefriş etmiştir.

Ve kezâ فَرَّاشًا tâbirinden anlaşılıyor ki, arz, bir hanenin tabanı gibi insan ve hayvanlara ferş ve bastedilmiştir. Öyleyse arzdaki nebâtât ve hayvanât, hanedeki efrad-ı aile ile erzak vesaire gibi levâzım-ı beytiye hükmündedir.

Ve kezâ فَرَّاشًا tâbirinden anlaşılıyor ki, arz, taş gibi katı ve sert değildir ki kabil-i süknâ olmasın; ve su gibi mâyi de değildir ki, ziraat ve istifadeye kabil olmasın. Belki orta bir vaziyette yapılmıştır ki, hem mesken, hem mezraa

¹ Döşek.

olsun. Bu iki faydanın taht-ı temine alınması, elbette ve elbette bir maksat, bir hikmet ve bir nizam ile olabilir.

وَالسَّمَاءِ بِنَاءً : Semânın, insanlara bir sakf, bir dam gibi yapılması, yıldızların o damda asılı kandiller gibi olmalarını istilzam eder ki, teşbih tamam olsun. Öyleyse gayr-i mütenâhi şu boşlukta dağınık bir şekilde yıldızların bulunması, akılları hayrette bırakan nizam ve intizamlı vaziyetleri kör tesadüfe isnad edilemez.

Suâl: İnsan, arza nisbeten bir zerredir. Arz da kâinata nazaran bir zerredir. Ve kezâ, insanın bir ferdi, nev'ine nisbeten bir zerredir; nev'i de, sâir ortakları bulunan envâ içinde bir zerre gibidir. Ve kezâ, aklın düşünebildiği gayeler, faydalar hikmet-i ezeliye ve ilm-i ilâhîdeki faydalara nisbeten bir zerreden daha aşağıdır. Binaenaleyh, böyle bir âlemin insanın istifadesi için yaratılmış olduğu akla giremez.

Cevap: Evet, zâhire bakılırsa insan bir zerre hükmündedir. Fakat insanın taşıdığı ruha, kafasına taktığı akla, kalbinde beslediği istidatlara nazaran bu âlem-i şehadet dardır, istiab edemez. Ancak o ruhun arzularını ve o aklın fikirlerini ve o istidatların meyillerini tatmin ve temin edecek âlem-i âhirettir.

Ve kezâ, istifade hususunda müzâhame, mümânaa ve tecezzî yoktur; bir küll ile cüz'iyatı gibidir. Nasıl ki bir küllî, bütün cüz'iyatında mevcut olduğu halde, ne o küllîde tecezzî ve inkısam olur ve ne de cüz'iyatında müzâhame ve müdâfaa olur. Küre-i arzdan da binlerce müstefid olsa, ne aralarında bir müzâhame olur ve ne küre-i arzda bir noksanîyet peyda olur. *Yalnız insanın indallah kerameti olduğu için, âlem-i şehadetin yaratılışında insan, ille-i gâiye menzilesinde gösterilmiştir. Ve insanın hatırı için, bütün envâa bir umumî ziyafet verilmiştir. Bu ise, bütün âlemin faydaları insana münhasır olup başkalara hiçbir faydası yoktur demek değildir.*

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ¹ : İnzâlin Cenâb-ı Hakk'a olan isnadından anlaşılıyor ki, yağmurun katreleri başıboş değildir; ancak bir hikmet altında ve bir mizan-ı kastî ile inerler. Çünkü o mesafe-i bâideden gelmekle beraber, rüzgâr ve hava da müsademelerine yardımcı olduğu halde, katrelerin aralarında müsademe olmuyor. Öyleyse o katreler başıboş olmayıp, gemleri, onları temsil eden meleklerin elindedir.

¹ “Ve gökten bir tür su indirdi de, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler bitirdi.” (Bakara sûresi, 2/22)

مِنَ السَّمَاءِ : Semâ kelimesinin zikri geçtiğine nazaran, makam, zamirin yeri olduğu halde ism-i zahir ile zikredilmesi, yağmurların semâ cirminden değil, semâ cihetinden geldiğine işarettir. Çünkü sebkât eden semâ kelimesinden maksat, cirm değil, cihettir.

مَاءٌ : Semâdan gelen karlar, dolular, sular olduğu halde yalnız suların zikredilmesi, en büyük istifadeyi temin eden, su olduğuna işarettir. مَاءٌ kelimesinde tenkiri ifade eden tenvin ise, yağmur suyunun acib bir su olup, nizamı garip, imtizâcât-ı kimyeviyesi size meçhul olduğuna işarettir.

فَأَخْرَجَ'deki ف müddet ve mühlet olmaksızın takibini ifade eder. Buna binaen, semeratın ihracı, yağmurun inzali akabinde bir müddet ara vermeden husule gelmesi lâzımdır. Hâlbuki ihraç ile inzal arasında hayli bir zaman vardır. Öyleyse وَأَنْزَلَ'ye atfî değildir. Ancak, inzali takip eden fiillerin silsilesi ortadan kaldırılarak o fiillerin neticesi hükmünde olan أَخْرَجَ'ye atfedilmiştir.

Takdir-i kelâm şöyle olsa gerekir:

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاهْتَرَّتِ الْأَرْضُ وَرَبَّتْ وَأَخْضَرَّتْ وَأَنْبَتَتْ فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ¹

Bu itibarla, inzali takip eden اهْتَرَّتْ fiilidir. ف 'nin de asıl mevkii, اهْتَرَّتْ'tir.

بِهِ'deki ب harfi, sebebiyetle karışık ilsak mânâsınadır. Yani su, semeratın husûlüne sebep olduğu gibi, semerata mûlsak, karışık, yapışık olduğundan da, semeratın taravet ve tazeliğini muhafazaya vesiledir.

أَخْرَجَ'deki مِنْ² beyan ile karışık ibtidâyî ifade eder. Bu itibarla أَخْرَجَ'ye mef'ul olamaz, ancak sâmi'in fehmine göre tayin edilen mef'ul-ü mukadderdir. مِنَ الثَّمَرَاتِ ise, o mef'ule beyandır.

Takdir-i kelâm: أَخْرَجَ بِهِ «أَنْوَاعًا» مِنَ الثَّمَرَاتِ³ şeklindedir.

Nekre olarak رِزْقًا'nın zikredilmesi, bu rızkın nereden ve neyle husule geldiği size meçhul olduğuna işarettir.

¹ Semadan bir su indirdi, yeryüzü harekete gelip kabardı, yeşillendi, bitkiler verdi, o suyla meyveler çıkardı.

² "...den, ...dan" anlamında

³ O suyla çeşit çeşit meyveler çıkardı.

لَكُمْ 'deki ل ecliyet ve sebebiyet içindir. Yani, “Siz, rızkın gelmesine sebep-siniz, amma istifadesi size mahsus ve münhasır değildir ve başkalar da tebe-an istifadeye şeriklidir.”

Ve kezâ, Cenâb-ı Hak, sizlere nimetlerini tahsis ettiği gibi, sizin de şükrü-nüzü ona tahsis etmeniz lâzım geldiğine işaretler.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا¹ : Başta bulunan ف geçen dört fıkraya bakıyor. Yani,

- ✓ O'dur Mâbud, şerik yapmayınız.
- ✓ O'dur Kadîr-i Mutlak, şerikini itikat etmeyiniz.
- ✓ O'dur Mün'im, şükründe şerik yapmayınız.
- ✓ O'dur Hâlık, başka bir hâlık tahayyül etmeyiniz.

تَجْعَلُوا : Bu tabirin, تَغَمَّدُوا tabirine tercihi, onların, Allah'a isnad ettikleri şeriklerin ve misillerin aslı ve hakikati olmadığı için o uydurma şeriklerin itikat edilecek şeyler olmadığına, ancak uydurma, ca'li şeyler olduklarına işaretler.

لِلَّهِ : Lafza-yı Celâl'in أَنْدَادًا üzerine takdimi, Allah'ın daima hâzır olduğ-u nu düşünmek lüzumuna ve nehyin menşei, şerikin Allah için yapılışı olduğ-u na işaretler.

أَنْدَادًا : Endad, nidd'in (نِدٌّ) cem'idir. Nid (نِدٌّ) ise, “misil” mânâsınadır. Hâl-buki, Cenâb-ı Hak'a yapılan misil, onun zıddı olur. Bir şey, hem zıt, hem misil olamaz; ve bir şeyin zıddı, ona misil olamaz. Öyleyse mislin bulunması, mislin muhâliyetini istilzam eder.

أَنْدَادًا 'in sîga-yı cem ile zikri, müşriklerin cehaletine işaretler. Yani: “Hiçbir cihetten bir benzeri olmayan Cenâb-ı Hak'a nasıl bir sürü misil ve zıt yapı-yorsunuz?”

Ve kezâ, bütün envâ-ı şirkin reddine işaretler. Yani, “Ne zâtında ve ne sı-fâtında ve ne ef'âlinde şeriki, şebihi yoktur.”

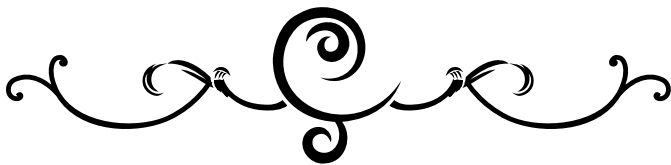
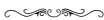
Ve kezâ, vesenî, sâbiî, ehl-i teslis, ehl-i tabiat gibi firâk-ı dâllenin teveh-hüm ettikleri şeriklerin tabakalarına işaretler.

¹ “Öyleyse siz (gerçeği bilip dururken) sakın Rabbinize eş koşmayın!” (Bakara sûresi, 2/22)

İhtar: Vesenî mezhebinin menşei, yıldızları ilâh itikat etmek, hulûlü tahayyül etmek, cismaniyeti tevehhüm etmek gibi gülünç şeylerdir.

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ¹ : Bu cümle ile âyetlerin sonunda zikredilen emsâlî cümleler, İslâmiyet'in menşei ilim, esası, akıl olduğuna işaret eder. Binaenaleyh, İslâmiyet'in, hakikati kabul ve safsatalı evhamı reddetmek, şânındandır.

تَعْلَمُونَ 'ye bir mef'ulün terki, çok mef'ullerin takdirine sebep olmuştur. Demek, îcaz ve ihtisarı yapmakla itnab ve uzatmaktan kaçarken, daha ziyade itnaba, tatvîle sebep olmuştur. Yani, Allah'tan başka mâbudunuz olmadığını, hâlîkınızın bulunmadığını başka bir kadîr-i mutlak olmadığını ve mün'imini-zin bulunmadığını bilirsiniz. Kezâ bilirsiniz ki, onların uydurdıkları âlihe ve es-nâm, bir şeye kadir olmayıp, onlar da mahlûk ve mec'ûl şeylerdir.

¹ "...gerçeği bilip dururken (sakın Rabbinize eş koşmayın!)" (Bakara sûresi, 2/22)

Nübüvvet Hakkında

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا
شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۖ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا
فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ¹

Mukaddime

Gayet kısa bir meâli: Yani, “Abdimiz üzerine inzal ettiğimiz Kur’ân’da bir şüpheniz varsa, Kur’ân’ın mislinden bir sûre yapınız. Hem de, Allah’tan başka, işlerinizde kendilerine müracaat ettiğiniz şüheda ve muinlerinizi de çağırınız, yardım etsinler. Eğer sözünüzde sâdık iseniz hepiniz beraber çalışınız, Kur’ân’ın mislinden bir sûre getiriniz. Eğer bir misil getiremediğiniz takdirde –zaten getiremezsiniz ya– öyle bir ateşten sakınınız ki; odunu, insanlar ile taşlardır.”

Kitabın evvelinde beyan edildiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’in takip ettiği esas maksat dördttür. Birinci maksadı olan “tevhid”, evvelki âyetle beyan edilmiştir. Bu âyetle de, ikinci maksat olan “nübüvvet” beyan ve izah edilmiştir. Yalnız bir şey var ki, bu âyet, nübüvvet-i Muhammediye’nin (aleyhissalâtü vesselâm) isbatı hakkındadır; nübüvvet-i mutlaka hakkında değildir. Hâlbuki maksat, mutlak nübüvvettir. Fakat küllî, cüz’ide dahildir. Cüz’inin isbatıyla küllî de isbat edilmiş olur. Bu âyet, Hazreti Muhammed’in (aleyhissalâtü vesselâm) nübüvvetini, en büyük mu’cizesi olan i’câz-ı Kur’ân’dan bahisle isbat ediyor.

O Zât’ın (aleyhissalâtü vesselâm) nübüvvetine dâir delâil başka risalelerimizde beyan edilmiştir. Burada, yalnız bir kısmını hülâsaten “altı mesele” zımının da beyan edeceğiz.

Birinci Mesele

Enbiyâ-yı sâlifinde nübüvvete medar ve esas tutulan noktalar ve onların ümmetleriyle olan muameleleri hakkında –yalnız zaman ve mekânın tesiriyle bazı hususat müstesna olmak şartıyla– yapılacak tam bir teftiş ve kontrol

¹ Bakara sûresi, 2/23-24.

neticesinde, Hazreti Muhammed'de (*aleyhissalâtu vesselâm*) daha ekmel, daha yükseği bulunmakta olduğu tahakkuk eder. Binaenaleyh, nübüvvet mertebesine nail olanların heyet-i mecmuası, mu'cizeleriyle ve sair ahvâllerile, li-sân-ı hâl ve kal ile, nev-i beşerin sinni, kemâle geldiğinde "Üstadü'l-Beşer" unvanını taşıyan Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtu vesselâm*) sıdk-ı nübüvvetine ilân-ı şهادet etmişlerdir. O Hazret de (*aleyhissalâtu vesselâm*), bütün mu'cizeleriyle Sâni'in vücûd ve vahdetini, nurlu bir burhan olarak âleme ilân etmiştir.

İkinci Mesele

O Zât'ın (*aleyhissalâtu vesselâm*) evvel ve âhir bütün ahvâl ve harekâtı nazar-ı dikkatten geçirilirse, her bir hareketi, her bir hali harikulâde değilse de O'nun sıdkına delâlet eder. Ezcümle: "Ğar" meselesinde, Ebûbekri's-Sıddık ile beraber halâs ve kurtuluş ümidi tamamıyla kesildiği bir anda ¹لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا "Korkma, Allah bizimle beraberdir." diye Ebûbekri's-Sıddık'a verdiği teselli ve tavk-ı beşerin fevkinde bir ciddiyetle, bir metanetle, bir şecaatle, havfsız, tereddütsüz gösterdiği vaziyet,² elbette sıdkına ve nokta-yı istinadı olan Hâlîkına itimad ettiğine güneş gibi bir burhandır.

Kezâlik, saadet-i dareyn için tesis ettiği esaslarda isabet etmiş olduğu ve izhar ettiği kavâidin, hakikatle muttasıl ve hakkaniyetle yapışık olduğu, bütün âlemce mazhar-ı kabul ve tasdik olmuş ve olmaktadır.

İhtar: O Zât'ın (*aleyhissalâtu vesselâm*) ahvâl ve harekâtı birer birer, yani tek tek O'nun sıdk ve hakkaniyetini gösterirse, heyet-i mecmuası O'nun sıdk-ı nübüvvetine öyle bir delil olur ki, şeytanları bile tasdiğe mecbur eder.

Üçüncü Mesele

O Zât'ın (*aleyhissalâtu vesselâm*) sıdk-ı nübüvvetini yazıp tasdik eden birkaç sayfa vardır. Şimdi o sayfaları okuyacağız.

Birinci sayfa: O Hazretin zâtıdır. Fakat bu sayfayı mütalâadan evvel, dört nükteye dikkat lâzımdır.

¹ Tevbe sûresi, 9/40.

² Bkz.: Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd* 1/348; Abdurrezzak, *el-Musannef* 5/389; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 11/407, 20/443; İbni İshak, *es-Sîre* 3/310; İbni Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye* 4/33.

Birinci Nükte

¹ لَيْسَ الْكَحْلُ كَالَّتَكْحُلِ Yani, *fitrî karagözlülük, sun'î (yapma) karagözlülük gibi değildir.* Yani, yapma ve sun'î olan bir şey ne kadar güzel ve ne kadar kâmil olursa olsun, fitrî ve tabîî olan şeylerin mertebesine yetişemez ve onun yerine kaim olamaz. Herhalde sun'îliğin yanlışlıkları, onun ahvâlinden, etvârından belli olacaktır.

İkinci Nükte

Ahlâk-ı âliyeyi ve yüksek huyları hakikate yapıştıran ve o ahlâkı da ima yaşattıran, ciddiyet ile sıdktır. Eğer sıdk kalkıp araya kizb girerse, rüzgârlara oyuncak olan yapraklar gibi, o adam da insanlara oyuncak olur.

Üçüncü Nükte

Mütenâsip olan eşya arasında meyil ve cezbe vardır. Yani, birbirine temayül ederler ve yekdiğerini celbederler, aralarında ittihat olur. Fakat birbirine zıt olan eşyanın aralarında nefret vardır, çekememezlik olur.

Dördüncü Nükte

Cemaatte olan kuvvet fertte yoktur. Meselâ, çok iplerin heyet-i mecuasının teşkil ettiği urgandaki kuvvet, ipler birbirinden ayrı olduğu zaman bulunmaz.

Bu nükteler göz önüne getirilmekle O Hazret'in sayfası okunmalıdır. Evet, o Zât'ın bütün âsârı, sîretleri, tarihçe-i hayatı ve sair ahvâli, O'nun pek büyük, azîm ahlâk sahibi olduğuna şehadet ediyorlar. Hatta düşmanları bile O'nun ahlâkça pek yüksekliğinden dolayı kendisini *Muhammedü'l-Emîn*² ile lâkaplandırmışlardır.

Malûmdur ki; bir zâtta içtima eden ahlâk-ı âliyenin imtizacından izzet-i nefis, haysiyet, şeref, vakar gibi, hasis, alçak şeylere tenezzül etmeye müsaade etmeyen yüksek haller husule gelir. Evet, melâike, ulüvv-ü şanlarından, şeytanları reddeder, kabul etmezler.

Kezâlik, bir zâtta içtima eden ahlâk-ı âliye kizb, hile gibi alçak halleri reddeder. Evet, yalnız şecaatle iştihar eden bir zât, kolay kolay yalana tenezzül

¹ İbn Kays, *Kıra'd-dayf* 1/249; Ebu'l-Abbas el-Mukri', *Nefhu't-tayyib* 2/352; el-Hamevî, *Hızânetü'l-ıdeh* 1/189.

² İbni İshak, *es-Sire* 2/57; el-Halebi, *es-Siratü'l-Halebiyye* 2/391.

etmez. Bütün ahlâk-ı âliyyeyi cem eden bir zât, nasıl yalana ve hileye tenezzül eder; imkânı var mıdır?

Hülâsa: *Hazreti Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm) kendi kendine güneş gibi bir burhandır.*

Ve kezâ, o Zât'ın (aleyhissalâtü vesselâm) dört yaşından kırk yaşına kadar geçirmiş olduğu gençlik devresinde bir hilesi, bir hıyaneti görülmemiş ve bir yalanı işitilmemiştir. Eğer o Zât'ın yaratılışında, tabiatında bir fenalık, bir kötülük hissi ve meyli olmuş olsaydı, behemehal gençlik sâikasıyla dışarıya verecekti. Hâlbuki bütün yaşını, ömrünü kemâl-i istikametle, metanetle, iffetle, bir ıttırad ve intizam üzerine geçirmiş, düşmanları bile hileye işaret eden bir halini görmemişlerdir.

Ve kezâ, yaş kırka baliğ olduğunda, iyi olsun, kötü olsun ve nasıl bir ahlâk olursa olsun, rüşuh peyda eder, meleke haline gelir, daha terki mümkün olmaz. Bu Zât'ın tam kırk yaşının başında iken yaptığı o inkılâb-ı azîmi âleme kabul ve tasdik ettiren ve âlemi celp ve cezbettiren, o Zât'ın (aleyhissalâtü vesselâm) evvel ve âhir herkesçe malûm olan sıdk ve emaneti idi. Demek o Zât'ın (aleyhissalâtü vesselâm) sıdk ve emaneti, dâvâ-yı nübüvvetine en büyük bir burhan olmuştur.

Dördüncü Mesele

İkinci sayfayı okuyacağız. *Bu sayfa, mâzi, yani zaman-ı saadetten evvelki zamandır.* Şu sayfanın hâvi olduğu enbiyâ-yı sâlifinin ahvâl ve kıssaları, o Zât'ın sıdk-ı nübüvvetine birer burhandır. Yalnız dört nükteye dikkat lâzımdır.

Birinci Nükte

İnsan, bir fennin esaslarını ve o fennin hayatına taalluk eden noktaları bilmekle, yerli yerince kullanmasına vâkıf olduktan sonra dâvâsını o esaslara bina etmesi, o fende mâhir ve mütehasıs olduğuna delildir.

İkinci Nükte

Fıtrat-ı beşeriyenin iktizasındandır ki, âdi bir insan da olsa, hatta çocuk da olsa, hatta küçük bir kavim içinde de bulunsa, pek kıymetsiz bir dâvâ hususunda cumhura muhalefet edip yalan söylemeye cesaret edemez. Acaba, pek büyük bir haysiyet sahibi, âlem-şümûl bir dâvâda, pek inatlı ve kesretli bir kavim içinde, ümmî, yani okur-yazar sınıfından olmadığı halde, aklın tek başına idrakten âciz olduğu bazı şeylerden bahsedip kemâl-i ciddiyetle âleme neşir ve ilân etmesi onun sıdkına delil olduğu gibi, o meselenin Allah'tan olduğuna da bir burhan olmaz mı?

Üçüncü Nükte

Malûmdur ki, medenî insanlarca malûm ve me'luf pek çok ilimler, sıfatlar, fiiller vardır ki, bedevîlerce meçhul olur ve o gibi şeylerden haberleri yoktur. Binaenaleyh, bilhassa geçmiş zamanlardaki bedevîlerin ahvâlinden bahsetmek isteyen bir adam, hayalen o zamanlara, o çöllere gidip onlarla görüşmelidir. Zira onların ahvâlini ezberden, onları görmeden muhakeme etmekle istediği malûmâtı elde edemez.

Dördüncü Nükte

Ümmî bir adam, bir fennin ulemâsıyla münakaşaya girişerek, beyne'l-ulemâ ittifaklı olan meseleleri tasdik ve ihtilâflı olanları da tashih ederse, o adamın bu harika olan hali, onun pek yüksekliğine ve onun ilminin de vehbî olduğuna delâlet etmez mi?

Bu dört nükteyi göz önüne getir, Muhammed-i Arabî'ye (*aleyhissalâtü vesse-lâm*) bak ki; o zât, herkesçe müsellemler ümmîliğiyle beraber, geçmiş enbiyâ ile kavimlerinin ahvâllerini görmüş ve müşahede etmiş gibi, Kur'ân'ın lisanıyla söylemiştir. Ve onların ahvâlini, sırlarını beyan ederek âleme neşir ve ilân etmiştir. Bilhassa naklettiği onların kıssaları, bütün zekîlerin nazar-ı dikkatini celbeden dâvâ-yı nübüvvetini isbat içindir. Ve naklettiği esasları, beyne'l-enbiyâ ittifaklı olan kısmı tasdik, ihtilâflı olanı da tashih edip dâvâsına mukaddime yapmıştır. Sanki o Zât, vahy-i ilâhînin mâkesi olan masum ruhuyla zaman ve mekânı tayyederek o zamanın en derin derelerine girmiş ve gördüğü gibi söylemiştir. Binaenaleyh, o Zât'ın bu hali, O'nun bir mu'cizesi olup nübüvvetine delil olduğu gibi, evvelki enbiyânın da nübüvvet delilleri manevî bir delil hükmünde olup, o Zât'ın nübüvvetini isbat eder.

Beşinci Mesele

Asr-ı saadete ve bilhassa Ceziretü'l-Arab meselesine dairdir. Bunda da dört nükte vardır.

Birinci Nükte

Âlemce malûmdur ki, az bir kavmin âdetlerinden, hakir, ehemmiyetsiz bir âdeti kaldırmak veya zelil, miskin bir tâifenin cüz'î zayıf huylarını ref etmek, büyük bir hükümdara, uzun bir zamanda bile çok zahmetlere bağlıdır. Acaba, hâkim olmamakla beraber, az bir zamanda, nihayet derecede âdet-

lerine mutaassıp, inatçı ve kesretli bir kavimde rüşuh ve kuvvet peyda etmiş olan âdetleri ref ve kalblerde istikrar peyda eden ve zamanlarca devam ve istimrar eden ahlâklarını terk ettiren, hem yerlerine gayet yüksek âdetleri, güzel ahlâkları tesis eden bir Zât harikulâde olmaz mı?

İkinci Nükte

Yine âlemce malûmdur ki, devlet bir şahs-ı manevîdir. Çocuk gibi, teşekkülü, büyümesi tedricîdir.

Ve kezâ, yeni teşekkül eden bir devletin, bir milletin ruhuna kadar nüfuz eden eski bir devlete galebe etmesi, yine tedricîdir, zamana mütevakkıftır. Acaba, Muhammed-i Arabî'nin (*aleyhissalâtu vesselâm*) bütün esasat-ı âliyei hâvi olan ve maddî-mânevî bütün terakkiyât ve medeniyet-i İslâmiye'nin kapısını açan, kısa bir zamanda def'aten teşkil ettiği bir devletle dünyanın bütün devletlerine galebe edip maddî-mânevî hâkimiyetini muhafaza ve ibka ettiren, harikulâdeliği değil midir?

Üçüncü Nükte

Evet, kahır ve cebirle zahîrî bir hâkimiyet, sathî bir tahakküm, kısa bir zamanda ibka edilebilir. Fakat bütün kalblere, fikirlere, ruhlara icrâ-yı tesir ederek, zahiren ve bâtınen beğendirmek şartıyla vicdanlar üzerine hâkimiyetini muhafaza ve ibka etmek, –en büyük harika olmakla– ancak nübüvvetin hâs-salarından olabilir.

Dördüncü Nükte

Evet, tehditlerle, korkularla, hilelerle efkâr-ı âmmeyi başka bir mecrâya çevirtmek mümkün olur. Fakat tesiri cüz'îdir, sathîdir, muvakkat olur. Muhakeme-i aklıyei az bir zamanda kapatabilir.

Amma irşadıyla kalblerin derinliklerine kadar nüfuz etmek, hissiyatın en incelerini heyecana getirmek, istidatların inkişafına yol açmak, ahlâk-ı âliyei tesis ve alçak huyları imha ve izale etmek, cevher-i insaniyetten perdeyi kaldırıp hakikati teşhir etmek, hürriyet-i kelâma serbestî vermek, ancak şua-ı hakikatten muktebes harikulâde bir mu'cizedir.

Evet, asr-ı saadetten evvelki zamanlarda kalb katılığı ve merhametsizlik öyle bir hadde baliğ olmuştu ki, kocaya vermekten âr ederek kızlarını diri diri toprağa gömerlerdi!¹ Asr-ı saadette İslâmiyet'in doğurduğu merhamet, şef-

¹ Bkz.: En'âm sûresi, 6/140, 151; Nahl sûresi, 16/58-59; İsrâ sûresi, 17/31; Tekvir sûresi, 81/8-9. Ayrıca bkz.: Dârimî, *mukaddime* 1.

kat, insaniyet sayesinde, evvelce kızlarını gömerlerken müteessir olmayanlar, İslâmiyet dairesine girdikten sonra karıncaya bile ayak basmaz oldular. Acaba böyle ruhî, kalbî, vicdanî bir inkılâp hiçbir kanuna tatbik edilebilir mi? Bu nükteleri ceyb-i kalbine soktuktan sonra, bu noktalara da dikkat et:

1. Tarih-i âlemin şهادetiyle sabittir ki, parmakla gösterilen en büyük bir dâhi, ancak umumî bir istidadı ihya ve umumî bir hasleti ikaz ve umumî bir hissi inkişaf ettirebilir. Eğer böyle bir hissi de ikaz edememiş ise sa'yi hep he-bâ olur.

2. Tarih bize gösteriyor ki, en büyük bir insan, hamiyet-i milliye, hiss-i uhuvvet, hiss-i muhabbet, hiss-i hürriyet gibi hissiyat-ı umumiyyeden bir veya iki veyahut üç hissi ikaz etmeye muvaffak olur. Acaba evvelki zamanların ce-halet, şekavet, zulüm zulmetleri altında gizli kalan binlerce hissiyat-ı âliyeyi, Ceziretü'l-Arab memleketinde, bedevî ve dağınık bir kavim içinde inkişaf ettirmek hârikulâde değil midir? Evet, şems-i hakikatin ziyasındandır.

Bu noktaları aklına sokamayanın, Ceziretü'l-Arab'ı biz gözüne sokarız. Ey muannit! Ceziretü'l-Arab'a git, en büyük filozoflardan yüz taneyi de intihap et, beraber götür. Onlar da orada ahlâkın ve mâneviyatın inkişafı hususunda çalışsınlar. Muhammed-i Arabî'nin o vahşetler zamanında o vahşî bedevîlere verdiği cilâyı, senin o filozofların, şu medeniyet ve terakkiyât devrinde yüzde bir nisbetinde verebilirler mi? Çünkü o Zât'ın yaptığı o cilâ ilâhî, sabit, lâyetegayyer bir cilâdır ve O'nun büyük mu'cizelerinden biridir.

Ve kezâ, bir işte muvaffakiyet isteyen adam, Allah'ın âdetlerine karşı saf-fet ve muvafakatını muhafaza etsin ve fitratın kanunlarına kesb-i muarefe et-sin ve heyet-i içtimaiye rabitalarına münasebet peyda etsin. Aksi takdirde, fit-rat, adem-i muvafakatla cevap verecektir.

Ve kezâ, heyet-i içtimaiyede, umumî cereyana muhalefet etmemek lâzımdır. Muhalefet edildiği takdirde, dolabın üstünden düşer, altında kalır. Binaenaleyh, o cereyanlarda, tevfik-i ilâhînin müsaadesine mazhariyeti dola-yısıyla, o dolabın üstünde, Muhammed-i Arabî'nin (aleyhissalâtü vesselâm) hak ile mütemessik olduğu sabit olur.

Evet, Hazreti Muhammed'in (aleyhissalâtü vesselâm) getirdiği şeriatın hakâ-iki, fitratın kanunlarındaki muvâzeneyi muhafaza etmiştir. İçtimaiyatın rabitalarına lâzım gelen münasebetleri ihlâl etmemiştir. Zaman uzadık-ça, aralarında ittisal peyda olmuştur.

Bundan anlaşılır ki, İslâmiyet, nev-i beşer için fitrî bir dindir ve içtimaiyatı tezelzülünden vikâye eden yegâne bir âmildir.

Bu nükteler ile şu noktaları nazara al, Muhammed-i Haşimî'ye (*aleyhis-salâtü vesselâm*) bak. O Zât, ümmiliğiyle beraber, bir kuvvete mâlik değildi. Ne O'nun ve ne de ecdadının bir hâkimiyetleri sebkât etmemişti; bir hâkimiyete, bir saltanata meyilleri yoktu. Böyle bir vaziyette iken, mühim bir makamda, tehlikeli bir mevkide, kemâl-i vüsuk ve itmi'nan ile büyük bir işe teşebbüs etti, bütün efkâr-ı âmmeye galebe çaldı, bütün ruhlarla kendisini sevdirdi, bütün tabiatların üstüne çıktı, kalblerden bütün vahşet âdetlerini, çirkin ahlâkları kaldırarak pek yüksek âdât ve güzel ahlâkı tesis etti, vahşetin çöllerinde sönmüş olan kalblerdeki kasaveti ince hissiyatla tebdil ettirdi ve cevher-i insaniyeti izhar etti.

Onları, o vahşet köşelerinden çıkararak, evc-i medeniyete yükseltti ve onları, o zamana, o âleme muallim yaptı.

Ve onlara öyle bir devlet teşkil etti ki, sâhirlerin sihirlerini yutan asâ-yı Mûsâ gibi, başka zalim devletleri yuttu ve nev-i beşeri istilâ eden zulüm, fesat, ihtilâl, şekavet rabitalarını yaktı, yıktı ve az bir zamanda, devlet-i İslâmiye'yi şarktan garba kadar tevsî ettirdi.

Acaba O Zât'ın şu macerası, O'nun mesleği hak ve hakikat olduğuna delâlet etmez mi?

Altıncı Mesele

Bu mesele, *istikbal sayfasına* bakar. Bu sayfada dahi dört nükte vardır.

Birinci Nükte

Bir insan, ne kadar yüksek olursa olsun, ancak dört-beş fende mütehasıs ve meleke sahibi olabilir.

İkinci Nükte

Bazen olur ki, iki adamın söyledikleri bir söz, bir kelâm, mütefâvit olur; birisinin cehline, sathîliğine; ötekisinin ilmîne, maharetine delâlet eder. Şöyle ki:

Bir adam, düşünmeden, gayr-i muntazam bir surette söyler; ötekisi, o sözün evvel ve âhirine bakar, siyak ve sibakını düşünür ve o sözün başka sözlerle münasebetlerini tasavvur eder ve münasip bir mevkide, münbit bir yer-

de zer eder. İşte bu adamın şu tarz-ı hareketinden, derece-i ilim ve mârifeti anlaşılır. Kur'ân-ı Kerîm'in fenlerden bahsederken aldığı fezlekeler, bu kabîl kelâmlardandır.

Üçüncü Nükte

Bu zamanda –vesait, âlât ve edevat– sanayiin tekemmülüyle çocukların oyuncakları gibi âdileşmiş olan çok şeyler vardır ki, eğer onlar bundan iki-üç asır evvel vücuda gelmiş olsaydılar, harikalardan addedilecekti. Kezâlik, kelâmlarda, sözlerde de zamanın tesiri vardır. Meselâ bir zamanda kıymetli bir sözün, başka bir zamanda kıymeti kalmaz. Binaenaleyh, şu kadar uzun zamanlar, asırlar boyunca gençliğini, güzelliğini, tatlılığını, garabetini muhafaza eden Kur'ân, elbette ve elbette harikadır.

Dördüncü Nükte

İrşadın tam ve nâfi olmasının birinci şartı, cemaatin istidadına göre olması lâzımdır. Cemaat, avâmdır. Avâm ise, hakâiki çıplak olarak göremez, ancak onlarca malûm ve me'lûf üslûp ve elbise altında görebilirler. Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm, yüksek hakâiki, müteşâbihat denilen teşbihler, misaller, istiarelerle tasvir edip, cumhura, yani avâm-ı nâsın fehimlerine yakınlaştırmıştır.

Ve kezâ, tekemmül etmeyen avâm-ı nâsın tehlikeli galatlara düşmeme-i için, hiss-i zahîrî ile gördükleri ve itikat ettikleri güneş, arz gibi meselelerde icmal ve ipham etmişse de, yine hakikatlere işaretten bazı emareler, karîneler vaz etmiştir.

Bu nükteleri aklına koyduktan sonra, şu gelen fezlekeye dikkat et:

Şeriat-ı İslâmiye, aklî burhanlar üzerine müessestir. Bu şeriat, ulûm-u esasiyenin hayatî noktalarını tamamıyla tazammun etmiş olan ulûm ve fûnûndan mülâhhasdır. Evet, tehzibü'r-ruh, riyâzetü'l-kalb, terbiyetü'l-vicdan, tedbirü'l-cesed, tedvirü'l-menzil, siyasetü'l-medeniye, nizâmâtü'l-âlem, hukuk, muamelât, âdâb-ı içtimaiye, vesaire vesaire.. gibi ulûm ve fûnûnun ihtiva ettikleri esasâtın fihristesi, şeriat-ı İslâmiye'dir.

Ve aynı zamanda, lüzum görülen meselelerde, ihtiyaca göre izahatta bulunmuştur. Lüzumlu olmayan yerlerde veya zihinlerin istidadı olmayan meselelerde veyahut zamanın kabiliyeti olmayan noktalarda, bir fezleke ile icmal etmiştir. Yani, esasları vaz etmiş, fakat o esaslardan alınacak hükümleri veya esasata bina edilecek fûruâtı akıllara havale etmiştir. Böyle bir şeriatın ihtiva

ettiği fenlerin üçte biri bile, şu zaman-ı terakkide, en medenî yerlerde, en zeki bir insanda bulunamaz. Binaenaleyh, vicdanı insaf ile müzeyyen olan zât, bu şeriatın hakikatinin bütün zamanlarda, bilhassa eski zamanda, tâkat-i beşeriyeden hariç bir hakikat olduğunu tasdik eder.

Evet, zahiren İslâmiyet dairesine girmeyen düşman filozofları bile, bu hakikati tasdik etmişlerdir. Ezcümle, Amerikalı filozof Carlyle –Alman edib-i şehîri Goethe’den naklen– Kur’ân’ın hakâikine dikkat ettikten sonra, “Acaba İslâmiyet içinde âlem-i medeniyetin tekemmülü mümkün müdür?” diye sormuştur. Yine bu suale cevaben demiştir ki: “Evet. Muhakkıklar, şimdi o daireden istifade ediyorlar.”

Yine Carlyle demiştir ki: “Hakâik-i Kur’âniye tulû ettiği zaman, ateş gibi bütün dinleri yuttu. Zaten bu onun hakkı idi. Çünkü Nasârâ ve Yahudilerin hurafelerinden bir şey çıkmadı.” İşte bu filozof,

فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۖ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ¹

olan âyet-i kerîmenin meâlini tasdik etmiştir.²(Hâşiye)

Suâl: Gerek Kur’ân-ı Kerîm olsun, gerek tefsiri olan hadis-i şerif olsun, her fenden, her ilimden birer fezleke almışlardır. Bir kitap veya bir şahsın yalnız fezlekeleri ihata etmekle harika olması lâzım gelmez. Bir şahıs, pek çok fezlekeleri ihata edebilir.

Cevap: Bahsettiğimiz fezleke, sellemehû’s-selâm fezlekeler değildir. Ancak, hüsn-ü isabetle, münasip bir mevkide ve münbit bir yerde, işitilmemiş çok işaretleri tazammun etmekle istimâl ve zer edilen fezlekelerdir. Kur’ân veya hadisin aldıkları fezlekeler, bu kabîl fezlekelerdir. Bu kabîl fezlekeler, tam bir meleke ve ittıladan sonra hâsıl olabilir ki, her bir fezleke, me’hazi olan fen veya ilmin hükmünde olur. Bu ise, bir şahısta olamaz.

¹ “(Abdimiz üzerine inzal ettiğimiz Kur’ân’da bir şüpheniz varsa,) Kur’ân’ın mislinden bir sûre yapınız. Hem de, Allah’tan başka, işlerinizde kendilerine müracaat ettiğiniz şüheda ve muinlerinizi de çağırınız, yardım etsinler. Eğer sözünüzde sâdık iseniz hepiniz beraber çalışınız, Kur’ân’ın mislinden bir sûre getiriniz. Eğer bir misil getiremediğiniz takdirde –zaten getiremezsiniz ya– öyle bir ateşten sakınınız ki, odunu, insanlar ile taşlardır.” (Bakara sûresi, 2/23-24)

² (Hâşiye) Kırk sene sonra neşrolan Risale-i Nur’da Carlyle, Goethe ve Bismark gibi, kırk meşhur filozofların tasdikleri beyan edilmiş. İnşallah, bu kitabın zeylinde dahi yazılacak.

Aziz arkadaş! Bu meselelerde yazılan muhakemelerin neticesi olarak şu gelen kaideleri de koynuna koy, sana lâzım olur.

1. Bir şahıs, çok fenlerde ihtisas sahibi olamaz.
2. İki şahıstan sudur eden bir söz, istidatlarına göre tefavüt eder. Yani birisine göre altın, ötekisine nazaran kömür kıymetinde olur.
3. Fünûn, fikirlerin birleşmesinden hâsıl olup, zamanın geçmesiyle tekâmül eder.
4. Eski zamanda nazarî olup, bu zamanda bedihî olmuş olan çok meseleler vardır.
5. Zaman-ı mâzi, bu zamana kıyas edilemez; aralarında çok fark vardır.
6. Sahra ve çöl adamları, basit ve saf insanlar olduğundan, medenîlerin medeniyet perdesi altında gizleyebildikleri hile ve desiseleri bilmezler ve gizleyemezler; her işleri merdânedir, kalbleri ve lisanları birdir.
7. Çok ilim ve fenler vardır ki, âdetlerin telkiniyle, vukuatın talimiyle ve zamanla, muhitin yardımıyla husule gelirler.
8. Beşerin nazarı, istikbale nüfuz edemez, hususî keyfiyat ve ahvâli göremez.
9. Beşer için bir ömr-ü tabîî olduğu gibi, yaptığı kanunlar için de bir ömr-ü tabîî vardır; onun nihayeti olduğu gibi, bunun da nihayeti vardır.
10. İnsanların sıfatlarında, tabiatlarında, ahvâlinde zaman ve mekânın çok tesiri vardır.
11. Eski zamanlarda harika addedilen çok şeyler vardır ki, mebâdi ve ve-sâitin tekâmülüyle âdi şeyler hükmüne geçmişlerdir.
12. Def'aten bir fennin icadına ve ikmal edilmesine, bir zekâ-yı harika olsa bile, muktedir olamaz. O fen, ancak çocuk gibi tedricen kemâle erer.

Aziz kardeşim! Bu kaideleri birer birer sayıp kafana koyduktan sonra, zamanın hayal ve hülyalarından, muhitin evham ve hurafelerinden tecerrüt et, çıplak ol, bu asrın sahilinden dal, Ceziretü'l-Arab yarımadasına çık. O yarımada'nın mahsulâtından olan insanların kılık ve kıyafetlerine gir, fikirlerini başına tak, pek geniş olan o sahraya bak. Göreceksin ki:

Bir insan, tek başına, ne muîni var ve ne yardım edeni; ne saltanatı var ve ne definesi... Meydana çıkmış, bütün dünyaya karşı mübâreze ediyor. Ve umum insanlara hücum etmeye hazırlanmıştır. Ve omuzlarına küre-i arzdan daha büyük bir hakikat almıştır. Elinde de, insanların saadetini temin eden bir şeriat tutmuştur ki, libasa benzemiyor; cilt ve deri gibi yapışık olup, istidad-ı beşerin inkişafı nisbetinde tevessü ve inkişaf etmekle saadet-i dareyni intaç ve nev-i beşerin ahvâlini tanzim eder.

“O şeriatın kanunları, kaideleri nereden gelmiş ve nereye kadar devam eder gider?” diye sorulduğu zaman, yine o şeriat, lisân-ı i’câziyla cevaben diyecektir ki: Biz, Kelâm-ı Ezeli’den ayrıldık, nev-i beşerin fikriyle beraber ebede kadar devam edip gideceğiz. Fakat nev-i beşer dünyadan kat-ı alâka ettikten sonra, biz de sureten, teklif cihetiyle insanlardan ayrılacağız. Fakat maneviyatımız ve esrarımızla nev-i beşerin arkadaşlığına devam edip, onların ruhlarını gıdalandırarak, onlara delil olmaktan ayrılmayacağız.

Ey arkadaş! Bu gördüğün garip, acîb sayfanın baştan nihayete kadar ihtiva ettiği haller, inkılâplar, vaziyetler, فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ¹’deki emr-i tâcizîyi, nev-i beşere tekrar tekrar ilân ediyorlar.

Aziz kardeşim! Bir kapı daha açıldı, oraya bakalım.

الخ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا²... olan âyet-i kerîmenin işaret ettiği gibi, cemaatin istidadına göre irşadın yapılması lüzumundan ve Şâri’in, cumhuru irşad etmekte takip ettiği maksattan gafletleri ve cehilleri dolayısıyla bazı insanlar, Kur’ân hakkında çok şek ve şüphelere maruz kalmışlardır. O şek ve şüphelerin menşei üç emirdir.

1. Diyorlar ki: Kur’ân’da “müteşâbihât ve müşkilât” denilen, hakikî mâ-nâları anlaşılmayan bazı şeylerin bulunması, i’câzına münafidir. Zira Kur’ân’ın i’câzı, belâgat üzerine müessesistir; belâgat da, ancak ifadenin zuhur ve vuzuhuna mebnidir.

2. Diyorlar ki: Yaratılışa ait meseleler, mübhem ve mutlak bırakılmıştır. Ve kezâ, kâinata dair fûnûndan pek az bahsedilmiştir. Bu ise, talim ve irşad mesleğine münafidir.

¹ “...(size yol açık, haydi durmayın), o (Kur’ân’ın) benzeri tek bir sûre meydana getirin; eğer iddianızda samimi iseniz, (vicdanınız da gerçekten böyle diyor ve kendi kendinizi kandırmıyorsanız)...” (Bakara sûresi, 2/23)

² “Eğer kulumuz (Muhammed’e) indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah katından olduğu hususunda şüphe (ve dolayısıyla onun kulumuzun eseri olduğu iddiası) içindeyseniz...” (Bakara sûresi, 2/23)

3. Diyorlar ki: Kur'ân'ın bazı âyetleri zahiren aklî delillere muhaliftir. Bundan, o âyetlerin hilâf-ı vâkî oldukları zihne geliyor. Bu ise, Kur'ân'ın sıdkına muhaliftir.

O heriflerin zuumlarınca, Kur'ân'a bir nakîse ve şek ve şüphelere sebep addettikleri şu üç emir, Kur'ân-ı Kerîm'e bir nakîse teşkil etmez. Ancak, Kur'ân'ın i'câzını bir kat daha isbat etmeye ve irşad hususunda Kur'ân'ın en beliğ bir ifade ile en yüksek bir üslûbu ihtiyar etmesine sadık-ı şahid ve kat'î delildir. Demek kabahat, onların fehimlerindedir –hâşâ– Kur'ân-ı Kerîm'de değildir.

Evet, ¹ وَأَفْتَهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا Şâirin dediği gibi; *fehimleri hasta olduğundan, sağlam sözleri ta'yib ediyorlar* veya, ayı gibi, elleri üzüm salkımına yetişemediğinden, ekşidir diyorlar. Bunların da fehimleri Kur'ân'ın o yüksek i'câzına yetişemediğinden, ta'yib ediyorlar.

“Kur'ân-ı Kerîm'de müteşabihat vardır.” dedikleri birinci şüphelerini cevap:

Evet, Kur'ân-ı Kerîm, umumî bir muallim ve bir mürşiddir. Halka-yı dersinde oturan, nev-i beşerdir. Nev-i beşerin ekserisi avâmdır. Mürşidin nazarında ekal, eksere tâbidir. Yani, umumî irşadını ekallın hatırı için tahsis edemez. Maahâzâ, avâma yapılan konuşmalardan havas hisselerini alırlar. Aksi halde, avâm, yüksek konuşmaları anlayamadığından, mahrum kalır.

Ve kezâ, avâm-ı nâs, ülfet ettikleri üslûplardan ve ifadelerin çeşitlerinden ve daima hayallerinde bulunan elfaz, mâni ve ibarelerden fikirlerini ayıramadıklarından, çıplak hakikatleri ve aklîyatı fehmedemezler. Ancak, o yüksek hakâikin, onların ülfet ettikleri ifadelerle anlatılması lâzımdır. Fakat Kur'ân'ın böyle ifadelerinin hakikat olduğuna itikat etmemelidirler ki, cismaniyet ve cihe-tiyet gibi muhâl şeylere zâhip olmasınlar. Ancak o gibi ifadelere, hakâike geçmek için bir vesile nazarıyla bakılmalıdır.

Meselâ: Cenâb-ı Hakk'ın kâinatta olan tasarrufunun keyfiyeti, ancak bir sultanın taht-ı saltanatında yaptığı tasarrufla tasvir edilebilir. Buna binaendir ki, ² أَلَرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى âyetinde kinâye tariki ihtiyar edilmiştir. Hissiyatı bu merkezde olan avâm-ı nâsa yapılan irşadlarda, belâgat ve irşadın iktizasınca, avâmın fehimlerine mürâat, hissiyatına ihtiram, fikirlerine ve akıllarına göre yü-

¹ İbni Kays, *Kıra'd-dayf* 1/258; el-Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* 1/300; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 2/73; el-Hamevî, *Hızânetü'l-edeb* 1/192.

² “O'dur Rahmân: Rububiyet Arşına kurulan, kâinata hükümran.” (Tâhâ sûresi, 20/5)

rüme lâzımdır. Nasıl ki bir çocukla konuşan, kendisini çocuklaştırır ve çocuklar gibi çat-pat ederek konuşur ki, çocuk anlayabilsin. Avâm-ı nâsın fehimlerine göre ifade edilen Kur'ân-ı Kerîm'in ince hakikatleri, ¹ التَّنَزَّلَاتُ الْإِلَهِيَّةُ إِلَى عُقُولِ الْبَشَرِ ile anılmaktadır. Yani, insanların fehimlerine göre Cenâb-ı Hakk'ın hitâbâtında yaptığı bu tenezzülât-ı ilâhiye, insanların zihinlerini hakâikten tenfir edip kaçtırmamak için ilâhî bir okşamadır. Bunun için, müteşabihat denilen Kur'ân-ı Kerîm'in üslûpları, hakikatlere geçmek için ve en derin incelikleri görmek için, avâm-ı nâsın gözüne bir dürbün veya numaralı birer gözlüktür.

Bu sırta binaendir ki, büleğâ, büyük bir ölçüde ince hakikatleri tasavvur ve dağınık mânâları tasvir ve ifade için istiâre ve teşbihlere müracaat ediyorlar. Müteşabihât dahi ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır. Zira müteşabihat, ince hakikatlere suretlerdir.

“Kur'ân'da müşkilât vardır.” dedikleri birinci şüphenin ikinci kısmına cevap:

İşkâl dedikleri şey ya üslûbun pek yüksek ve muhtasar olmasıyla mânânın çok derin ve inceliğinden ileri gelir; Kur'ân'ın müşkilâtı bu kabıldendir. Veya ibarede karışık ve düğümlü noktaların bulunmasından neşet eder; Kur'ân-ı Kerîm, bu kısım müşkilâtтан müberrâ ve münezzehtir. Acaba cumhurun zihninden uzak ve pek derin hakikatleri kolay ve kısa bir suretle avâm-ı nâsın fehimlerine yakınlaştırmak ayn-ı belâgat değil midir? Belâgat, muktezayı hali mürâattan ibaret değil midir? Hey gözlerin kör olsun herif!

“Yaratılışa ve maddiyata dair meselelerde Kur'ân mübhem geçmiştir.” dedikleri ikinci şüphelerine cevap, şöyle ki:

Şecere-i âlemde, meylü'l-istikmâl vardır. Yani, kâinatın, bir ağaç gibi, bütün zerrâtı ve eczası kemâle meyleder ve kemâle doğru yürümektedirler. O umumî meylü'l-istikmâlden ayrı olarak, insanda da meylü't-terakki vardır. Bu meylü't-terakki çekirdek gibidir; neşvünemâsı pek çok tecrübeler vasıtasıyla olur ve çok fikirlerin mahsulü olan neticelerin içtimâıyla teşekkül ve tevessü etmekle fûnûnu intac eder. Bu fûnûn da, mürettebedir. Yani her ikinci fen, birincisinin neticesidir. Birincisi olmasa, o olamaz. Birincisinin ona mukaddime ve ulûm-u müteârifeye hükmünde olması şarttır.

Buna binaen, bundan on asır evvel gelen insanlara fûnûn-u hâzırâyı ders vermek veya garip meselelerden bahsetmek, onların zihinlerini şaşırtmaktan ve o insanları safsatalara atmaktan gayri bir fayda vermezdi.

¹ Cenâb-ı Hakk'ın konuşması, kulların anlayış seviyelerine göredir.

Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm, “Ey insanlar! Şemsin sükûnuna, arzın hareketi-
ne¹(Hâşiyeye-1) ve bir katre su içinde binlerce hayvanâtın bulunduğuna dikkat edi-
niz ki azamet-i ilâhiyeyi anlayasınız.” demiş olsaydı, bütün o zamanların in-
sanlarını tekzîbe sevk etmiş olurdu. Çünkü hiss-i zahîrîye muhaliftir. Maahâzâ,
on asırdan beri gelip geçen insanları şaşırtmak; yalnız fûnûn-u cedidenin zu-
hurundan sonra gelen insanları memnun etmek, makam-ı irşada muhalif ol-
duğu gibi, ruh-u belâgatle de kabil-i telif değildir.

Suâl: “Keşfiyat-ı fenniye ve fûnûn-u hâzıra eski insanlara meçhul ve
gayr-i me'lûf olduğundan, onları onlara ders vermek hatadır.” diyor-
sun. Bilhassa âhirete ait ahvâl gibi müstakbeldeki nazariyat da böy-
le değil midir? Onlar da bize meçhul ve gayr-i me'lûfturlar. Onlardan
bahsetmek ne için hata olmuyor?

Cevap: Müstakbeldeki nazariyat, bilhassa âhirete ait ahvâle hiçbir cihet-
le hiss-i zahîrî taalluk etmemiştir ki, o hissin hilâfını söylemek şaşırtma olsun.
Binaenaleyh, o gibi şeyler, daire-i imkândadırlar. Öyleyse, onlara itikat ve on-
larla itmân payda etmek mümkündür. Öyleyse, o gibi şeylerin hakk-ı sari-
hi, onları tasrih etmektir. Lâkin keşfiyat-ı fenniye, eski insanlara göre, imkân
ve ihtimâl dairesinden çıkıp, muhâl ve imtina derecesine girmişlerdir. Çünkü
gözleriyle gördükleri şeyler, onlarca bedahet derecesine girmekle, onun hilâfı
onlarca muhâldir. Öyleyse, onların hissiyatına hürmeten, o gibi meselelerde
belâgatın iktizası, ipham ve ıtlaktır ki, onlara bir şaşırtma olmasın.

Fakat Kur'ân-ı Kerîm, irşadını noksan bırakmamıştır. Bu zamanın fenci-
lerini de istifadeden mahrum etmemek üzere, çok karine ve emarelerin vaz'-
ıyla, hakikatlere işaretler yapmıştır.²(Hâşiyeye-2)

Ey insafsız! Seni insafa dâvet ediyorum. Bir kere **كَلِمَ النَّاسِ عَلَى قَدَرِ عُقُولِهِمْ**³
olan meşhur düsturu nazara almakla, zamanlarıyla muhitlerinin müsaadesiz-

1 (Hâşiyeye-1) Hasta halimde, nevm ile yakaza arasında ihtar edilen bir nüktedir: Şemsin, yerin-
de, Mevlevî-vârî yaptığı semâvî hareketi, kuvve-i cazibeyi tevlit etmek içindir. Kuvve-i cazi-
be de manzume-i şemsiye ile anılan güneşe bağlı yıldızları düşmek tehlikesinden kurtarmak
içindir. Demek şemsin mihverinde dairevârî cereyan ve hareketi olmasa yıldızlar düşerler.

Said Nursî

Muhterem Müellif, diğer bir risalesinde şöyle diyor:

Evet, güneş bir meyvedardır; silkinir, tâ düşmesin seyyar olan yemişleri.

Eğer sükûnuyla sükûnet eylese; cezbe kaçır, ağlar fezada muntazam meczupları.

Mütercim

2 (Hâşiyeye-2) Mu'cizât-ı Kur'âniye Risale-i Nuriye'si tamamıyla bu hakikati isbat etmiş.

Mütercim

3 İnsanlarla anlayış seviyelerine göre konuş.

liğini düşünerek, telâhuk eden binlerce efkârın neticelerinden doğan şu keşfiyat-ı fenniyeyi o zamanlardaki insanların kafa mideleri alıp hazmedemediklerine dikkat edersen anlayacaksın ki; Kur'ân-ı Kerîm'in o gibi meselelerde ihtiyar ettiği ipham ve ıtlak yolu, ayn-ı belâgat olduğu gibi, yüksek i'câzını da isbata âşikâr bir delil olduğunu, gözün kör değilse göreceksin!

“Kur'ân'da, delâil-i akliyye ve fennin keşfiyatına muhalif bazı âyetler vardır.” dedikleri üçüncü şüphelerine cevap:

Kur'ân-ı Kerîm'de takip edilen maksad-ı aslî; **“isbat-ı Sâni, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet”** esaslarına cumhur-u nâsı irşad ve îsal etmektir. Binaenaleyh, Kur'ân-ı Kerîm'in kâinattan yaptığı bahis tebeîdir, kastî değildir. Yani ligayrihîdir, lizâtihî değildir.

Yani, *Kur'ân-ı Kerîm, Cenâb-ı Hakk'ın vücûd, vahdet ve azametine istidlâl suretiyle kâinattan bahsetmiştir. Yoksa, kâinatın bizzat keyfiyetini izah etmek için değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, coğrafya, kozmoğrafya gibi kasten kâinatın keyfiyetinden mânâ-yı ismiyle bahseden bir fen, bir kitap değildir. Ancak, kâinat sayfasında yazılan sanat-ı ilâhiyenin nakışları ve yaratılan kudretin mu'cizeleri ve kozmoğrafyacılara hayrette bırakan nizam ve intizamla; mânâ-yı harfiyle Sâni ve nizâm-ı hakikîye istidlâl keyfiyetini öğretmek için nâzil olan bir kitaptır. Binaenaleyh, sanat, kasıt, nizam, kâinatın her zerresinde bulunur, matlup hâsıl olur; teşekkülü nasıl olursa olsun bizim matlumuza taalluku yoktur.*

Febinâen alâ zâlik, madem ki Kur'ân'ın kâinattan bahsi istidlâl içindir ve delilin de müddeâdan evvel malûm olması şarttır ve delilin muhataplarca vuzuhu müstahsendir; bazı âyetlerin onların hissiyatına ve edebî malûmâtlarına imâle etmesi ve benzetmesi, mukteza-yı belâgat ve irşad olmaz mı? Fakat bu âyetlerin, hissiyatlarına imâle etmesi meselesi o hissiyata kasten delâlet etmek için değildir. Ancak, kinâye kabîlinden o hissiyatı okşamak içindir. Maahâzâ, hakikate ehl-i tahkiki îsal için, karine ve emareler vaz edilmiştir. Meselâ, eğer Kur'ân-ı Kerîm, makam-ı istidlâlde şöylece demiş olsaydı ki: “Ey insanlar! güneşin zahîrî hareketiyle hakikî sükûnuna ve arzın zahîrî sükûnuyla hakikî hareketine ve yıldızlar arasında câzibe-i umumiyenin garibelerine ve elektriğin acîbelerine ve yetmiş unsur arasında hâsıl olan imtizacata ve bir avuç su içinde binler mikrobun bulunmasına dikkat ediniz ki, bu gibi harika şeylerden Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kâdir olduğunu anlayasınız.” deseydi, delil, müddeâdan binlerce derece daha hafî, daha müşkül olurdu. Hâlbuki, delilin müddeâdan daha hafî olması, makam-ı istidlâlde uymaz. Maahâzâ, onların

hissiyatına imâle edilen âyetler kinaye kabilinden olup, ifade ettikleri zahîrî mânâları sıdk veya kizbe medar olamaz.

Evet, görmüyor musun, قَال 'deki ا hiffeti ifade ediyor? Aslı و olsun ي olsun, ne olursa olsun, bize taalluk etmez.

Hülâsa: Madem ki Kur'ân, bütün zamanlardaki bütün insanlara nâzil olmuştur¹; şu şüphe addettikleri umûr-u selâse, Kur'ân'a nakîse değil, Kur'ân'ın yüksek i'câzına delilleridir.

Evet, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ı talim eden Cenâb-ı Hakk'a kasem ederim ki, o Beşîr ve Nezîr'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) basar ve basîreti, hakikati hayal-den tefrik edememekten münezzehtir, celildir, celîdir; veya insanları kandırarak mağlatalara düşürtmekten, meslek-i âlileri ganîdir, âlidir, temizdir, tâhirdir!

Yedinci Mesele²(Hâşiye)

Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) izhar ettiği mahsus ve zahîrî ve insanlarca meşhur ve malûm olan harika ve mu'cizelerinin ekserisi, tarih ve

¹ el-Kannûci, *Ebcedü'l-ulûm* 1/129. Ayrıca bkz.: ed-Deylemî, *el-Müsne'd* 1/398; el-Gazâlî, *İhyâu ulûmî'd-dîn* 1/99.

² (Hâşiye) Diyarbakır'da Van Valisi Cevdet Bey'in evinde 19 Şubat 1330 tarihinde Cuma gecesi bu tefsirin ilk Arabî nüshasını tebyiz ederken, şu şekli-garip, tevacufan vâki olmuştur. Ve o gece vukua gelen Bitlis'in sukutuyla müellif Bediüzzaman'ın esaretine rast gelir. Sanki şu şekli-garibin, şu mu'cizeler ve harikalar bahsinde o gece husûle gelmesi, müellifin Ruslara esir düştüğüne ve beraberinde bulunan bazı talebelerinin şehid olarak kanlarının dökülmesine hârîka bir işarettir. (Hâşiyecik)

Said'in Küçük Kardeşi, Yirmi Senelik Talebesi

Abdülmecid

Ve kezâ bu nakış, başı kesilmiş bir yılânın kuyruğunu müellif Bediüzzaman'a sarmış olduğuna ve müellifin yaralı olarak otuz saat ölüme muntazırın su arkının içinde kaldığı yere benziyor ve o vaziyeti andırıyor.

Eski Said'in Ehemmiyetli Talebesi

Hamza

(Hâşiyecik) Bu şekil, ilk asıl nüshadan aynen alınmıştır.

siyer kitaplarında mezkûrdur ve aynı zamanda, muhakkikîn-i ulemâ tarafından izah ve beyan edilmişlerdir. Binaenaleyh, tafsîlâtını o kitaplara havale ile yalnız o harikaların nevilerini icmâlen izah edeceğiz.

Evet, Peygamber'in (*aleyhisselâm*) zahîrî harikalarının her birisi âhâdî olup mütevâtir değilse de, o âhâdîlerin heyet-i mecmuası ve çok nevileri, mütevâtir-i bilmânâdır. Yani, lafız ve ibareleri mütevâtir değilse de, mânâları çok insanlar tarafından nakledilmiştir. O harikaların nevileri üçtür:

Birincisi: "İrhâsât" ile anılmaktadır ki, Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) nübüvvetinden evvel zuhur eden harikalardır. Mecusî milletinin taptığı ateşin sönmesi¹, Sava denizinin sularının çekilmesi², Kısra sarayının yıkılması³ ve gaipten yapılan tebşirler⁴ gibi şeylerdir. Sanki o Hazretin (*aleyhissalâtü vesselâm*) zaman-ı velâdeti, hassas ve keramet sahibi imiş gibi, o Zât'ın kudüm ve gelmesini şu gibi hâdiselerle tebşiratta bulunmuştur.

İkinci nevi ihbârât-ı gaybiyedir ki; bilâhare vukua gelecek pek çok garip şeylerden bahsetmiştir. Ezcümle; Kısra ve Kayser'in definelerinin İslâm eline geçmesi,⁵ Rumların mağlûp edilmesi,⁶ Mekke'nin fethi,⁷ Kostantiniye'nin alınması⁸ gibi hâdisattan haber vermiştir. Sanki o Zât'ın cesedinden tecerrüt eden ruhu, zaman ve mekânın kayıtlarını kırarak istikbalin her tarafına uçup gezmiş ve gördüğü vukuâtı söylemiştir ve söylediği gibi de vukua gelmiştir.

Üçüncü nevi hissî harikalardır ki; muaraza zamanlarında kendisinden talep edilen mu'cizelerdir. Taşın konuşması,⁹ ağacın yürürmesi,¹⁰ ayın iki

¹ Ebû Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve* s.139; el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 1/19, 126, 127; et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 1/459.

² Ebû Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve* s.139; el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 1/19, 126, 127; et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 1/459.

³ Ebû Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve* s.139; el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 1/19, 126, 127; et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 1/459.

⁴ Bkz.: es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr* 8/660. Ayrıca bkz.: Buhârî, *menâkıb* 25; Müslim, *fezâilü's-sahâbe* 99.

⁵ Bkz.: Buhârî, *cihâd* 157; Müslim, *fiten* 75-78.

⁶ Bkz.: Buhârî, *fezâilü'l-Medîne* 5, *cizye* 15; Müslim, *hac* 496, 497; İbni Mâce, *fiten* 25; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd* 6/22, 25, 27.

⁷ Bkz.: Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd* 3/484, 4/67; İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/361; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 7/307.

⁸ Bkz.: Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd* 4/335; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 2/38; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/468; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* 2/81.

⁹ Tirmizî, *menâkıb* 6; Dârimî, *mukaddime* 4; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 2/677.

¹⁰ İbni Mâce, *fiten* 23; Dârimî, *mukaddime* 4; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd* 3/113; İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef* 6/317.

paçaya bölünmesi,¹ parmaklarından su akması² gibi... Tefsir-i Keşşâf'ın müellifi Zemahşerî'nin dediğine göre, o Hazret'in bu nevi harikaları bine bâliğ olmuştur.³ Ve bir kısmı da mütevâtir-i bilmânâdır.⁴ Hatta Kur'ân'ı inkâr edenlerden bir kısmı, inşikak-ı kamer mânâsında tasarruf etmemişlerdir.

Suâl: İnşikak-ı kamer bütün insanlarca kesb-i şöhret etmesi lâzım bir mu'cize iken âlemce o kadar şöhret bulmamıştır. Esbâbı nedir?

Cevap: Matla'ların ihtilâfı ve havanın bulutlu olmasının ihtimali.. ve o zamanda rasathanelerin bulunmaması.. ve vaktin uyku gibi gaflet zamanı olması.. ve inşikakın âni olması gibi esbaptan dolayı, herkesçe o vak'anın görünmesi ve malûm olması lâzım gelmez. Maahâzâ, Hicaz matla'ıyla matla'ları bir olan yerlerde, o gece yollarda bulunan kervan ve kabilelerden naklen, inşikakın vukua geldiği hakkında çok rivayetler vardır.⁵

Üçüncü nevi mu'cizelerin reisi ve en büyüğü Kur'ân-ı Azîmüşşân'dır ki, yedi vecihle mu'cize olduğuna mezkûr âyetle işaret edilmiştir.

Arkadaş! Şu meseleleri az çok fehmettin.

Şimdi, bu âyetin mâkabliyle olan cihet-i irtibatına bakalım:

Evet, İbni Abbas'ın (*radıyallâhu anhumâ*)⁶ اَيْهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetindeki “ibadet”i, tevhidle tefsir ettiğine nazaran, evvelki âyet isbat-ı tevhid hakkındadır, bu âyet de isbat-ı nübüvvet hakkındadır. Nübüvvet-i Muhammediye (*aleyhis-salâtü vesselâm*) ise, tevhidin en büyük bir delilidir.⁷ Demek ki bu iki âyet arasında cihet-i irtibat, aralarındaki dâlliyet ve medlûliyet alâkasıdır. Yani biri delil, diğeri medlûldur.

Nübüvvetin isbatı, ancak mu'cizelerle olur. En büyük mu'cizesi ise, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Evet, Kur'ân'ın mu'cize olduğu, âlem-i İslâm'ca kabul ve tasdik edilmiş bir hakikattir.

¹ Buhârî, *menâkıb* 27, *menâkıbü'l-ensâr* 36, *tefsîru sûre* (54) 1; Müslim, *münâfikîn* 43-45.

² Buhârî, *menâkıb* 25, *meğâzî* 35; Müslim, *imâre* 72, 73.

³ Bkz.: ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* 1/382. Ayrıca bkz.: el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 1/10; en-Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim* 1/2; İbni Hacer, *Fethu'l-bârî* 6/582-583.

⁴ Bkz.: el-Gazâlî, *Fedâihu'l-bâtiniyye* 1/139-141; el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm* 1/356-357; el-Îcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* 3/405; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* 5/17.

⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 27/85; el-Beyhakî, *el-i'tikâd* s.269; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 4/263.

⁶ “Ey insanlar! (Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan) Rabbinize ibadet ediniz.” (Bakara sûresi, 2/21).

⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/165; el-Vâhidî, *Tefsîru'l-Vâhidî* 1/95; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* 1/238; en-Nesefî, *et-Tefsîr* 1/27.

Amma muhakkikîn-i ulemâ tarafından, Kur'ân'ın vücûh-u i'câzı hakkında ihtilâf vâki olmuştur. Yani, i'câzını intac eden cihetler çoktur. Her bir muhakkik, bir ciheti tercih ve ihtiyar etmiştir; aralarında muhalefet, musademe yoktur.

İ'câzın vecihleri:

1. Gaipten, istikbâlden haber vermesi.
2. Âyetlerinde tenakuz, tehalûf, hata bulunmaması.
3. Nazım ile nesir arasında, ediplerce gayr-i malûm bir üslûbu ihtiyar etmesi.
4. Okur-yazar olmayan bir Zât'tan sudur etmesi.
5. Tâkat-i beşeriye fevkinde ulûm ve hakâiki ihata etmesi gibi pek çok şeylerdir.

Lâkin i'câzının en yüksek vechi, nazmındaki belâgatten doğmuştur. Evet, Kur'ân'ın bu nevi i'câzı, beşerin tâkatinden hariç bir derecededir. Bu hakika-ti tafsilen anlayıp kanaat hâsıl etmek isteyen, bu tefsiri ve emsâli eserleri ve Yirmi Beşinci Söz'ü zeyilleriyle beraber mütalâa etsin.

Fakat icmalî bir malûmâtı elde etmek isteyenler de, belâgatın imamları bulunan Abdülkâhîr-i Cürcanî, Zemahşerî, Sekkâkî, Câhîz'ın bu kısım i'câz hakkın-da üç tarik ile beyan ettikleri malûmâtтан, miktar-ı kâfi malûmât elde edebilir:

Birinci tarik: Arap kavmi maarifsiz, bedevî bir millet idi. Muhitleri de, on-lar gibi bedevî bir muhit idi. Divanları, şiir idi. Yani, medâr-ı iftihar olan halle-rini, şiir ile kayıt ve muhafaza ederlerdi. İlimleri, belâgat idi. Medâr-ı iftiharla-rı, fesahat idi. Sair kavimlerden fazla bir zekâyâ mâlik idiler. Başka insanlara nisbeten cevval fikirleri vardı.

İşte Arap kavmi böyle bir vaziyette iken ve zihinleri de bahar çiçekleri gibi yeni yeni açılmaya başlarken, birdenbire Kur'ân-ı Azîmüşşân, yüksek belâga-tiyle, harika fesahatiyle mele-i âlâdan yeryüzüne indi. Arapların medâr-ı ifti-harları ve timsâl-i belâgatleri olan ve bilhassa Kâbe duvarında teşhir edilmek üzere altın suyu ile yazılmış “Muallakât-ı Seb'a” unvanıyla anılan en meşhur ediplerin en beliğ ve en fasih eserlerini iftihar listesinden sildirtti.

Maahâzâ, Hazreti Muhammed (*aleyhissalâtu vesselâm*) Kur'ân'la muaraza-ya ve Kur'ân'a bir nazîre yapılmasına onları şiddetle dâvet etmekten ge-ri durmuyordu, damarlarına dokunduruyordu, techil ve terzil ediyordu. O Hazretin yaptığı böyle şiddetli hücumlara karşı, o umera-yı belâgat ve hük-kâm-ı fesahat unvanıyla anılan Arap edipleri, bir kelime ile dahi mukabelede

bulunamadılar. Hâlbuki kibir ve azametleri, enanîyetleri ve göklere kadar çıkan gururları iktizasınca, gece gündüz çalışıp Kur'ân'a bir nazîre yapmalıydılar ki, âleme karşı rezil ve rüsvây olmasınlar.

Demek bu meselenin uhdesinden gelemeliklerinden, yani Kur'ân'ın bir benzerini yapmaktan âciz kaldıklarından sükûta mecbur olmuşlardır. İşte onların bu ıztırâî sükûtları aczlerini meydana çıkardı. Ve bunların aczlerinden de, i'câz-ı Kur'ân'ın güneşi tulû etmiştir.

İkinci tarik: Kelâmın hâsiyetlerini, kıymetlerini, meziyetlerini bilip alınlarını bakırından tefrik eden bütün ehl-i tahkikten, tetkikten, tenkitten, dost ve düşmanlar tarafından Kur'ân-ı Kerîm sûre sûre, âyet âyet, kelime kelime mihenk taşına vurularak, altından mâadâ bir bakır eseri görülmemiştir. Bu ağır imtihandan sonra, Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın ihtiva ettiği mezâyâ, letâîf, hakâikin hiçbir beşer kelâmında bulunmadığına şehadet etmişlerdir.

Onların sıdk-ı şehadetleri şöylece isbat edilebilir: Kur'ân'ın insan âleminde yaptığı büyük inkılâp ve tebeddül ve şark ve garbı içine alan tesis ettiği din, diyanet ve zamanın geçmesiyle gençlik ve şebabiyetini; ve tekerrür ettikçe halâvetini muhafaza etmesi gibi harika halleri, ¹ *إِن هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى* âyeti-ni okuyup ilân ediyorlar.

Üçüncü tarik: Belâgat imamlarından meşhur Câhız'ın tahkikatına göre, Arap edip ve beliğlerinin Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtu vesselâm*) dâvâsını kalem ile iptal etmeye tarife gelmez derecede ihtiyaçları vardı. Ve o Hazrete karşı olan kin, adavet ve inatlarıyla beraber, en kolay, en yakın, en selim olan kalem ve yazı ile muarazayı terk ve en uzun, en müşkül, en tehlikeli ve şüpheli seyf ve harp ile mukabeleye mecburen iltica ettiler.² Suret-i kat'iyede bundan anlaşıldı ki, Kur'ân'ın benzerini yapmaktan âciz kalmışlardır. Zira, her iki yolun arasındaki farkı bilmeyenlerden değildiler.

Binaenaleyh, birinci yol iptal-i dâvâ için daha müsait iken onu terk edip, hem malları, hem canları tehlikeye atan başka bir yola sülûk eden, ya sefihtir hâlbuki müslüman olduktan sonra siyaset-i âlemi eline alanlara sefih denilemez- veya birinci yola sülûktan kendilerini âciz görmüşlerdir. Onun için kalem yerine seyfe müracaat etmişlerdir.

¹ “O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir.” (Necm sûresi, 53/4)

² Bkz.: es-Suyûtî, *el-itkân* 2/313-314; Hüseyin Cîsrî, *Risâle-i Hamîdiye (Türkçe terceme)* s.42.

Suâl: Kur'ân'a bir nazire yapmak mümkünâtan imiş, fakat nasılsa yapılmamıştır?

Cevap: Mümkünâtan olmuş olsaydı, damarlarına dokundurulanlar, behemahal muarazayı arzu ederlerdi. Ve muaraza arzusunda bulunmuş olsaydılar, muaraza yapacaklardı. Çünkü iptal-i dâvâ için muarazaya ihtiyaçları pek şedit idi. Muaraza etmiş olsaydılar, gizli kalmazdı, tezahür ederdi. Çünkü tezahürüne rağbet çok olduğu gibi, esbap dahi çok idi. Tezahür etseydi, âlemde şöhret bulurdu. Şöhret bulmuş olsaydı, Müseylime'nin hezeyanları¹ gibi behemahal tarihte bulunacaktı. Madem ki tarihte bulunmamıştır, demek yapılmamıştır. Madem yapılmamıştır, demek Kur'ân mu'cizedir.

Suâl: Müseylime, fusahâ-yı Arap'tan olduğu halde sözleri niçin âleme mas-kara olmuştur?

Cevap: Çünkü onun sözleri, bin derece fevkinde bulunan sözlere karşı mukabeleye çıktığından çirkin ve gülünç olmuştur. Evet, güzel bir adam, Hazreti Yusuf (*aleyhisselâm*) ile beraber güzellik imtihanına girerse, elbette çirkin ve gülünç olur.

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm hakkında şek ve şüpheleri olanlar, Kur'ân'ın bazı terkip ve kelimeleri güya nahiv ilminin kaidelerine muhalefet etmiş gibi şüphe îka etmişlerdir?

Cevap: Bu gibi heriflerin, ilm-i nahvin kaidelerinden haberleri yoktur. Sekkâkî'nin dediği gibi, efsah-ı fusahâ olan Hazreti Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), Kur'ân-ı Kerîm'i uzun uzun zamanlarda tekrar tekrar okuduğu halde o hataların farkında olmamış da bu cahil herifler mi farkında olmuşlardır?² Bu, hangi akla girer ve hangi kafaya sığar? Sekkâkî, "Miftah"ının sonunda, bu gibi cahilleri iyi taşlamıştır.³

Evet, bir şâirin dediği gibi,

لَوْ كُلُّ كَلْبٍ عَوَى الْقَمَمَةَ حَجْرًا لَمْ يَبْقَ فِي هَذِهِ الْكُرَةِ أَحْجَارٌ

"Her üren kelbin ağzına bir taş atacak olsan dünyada taş kalmaz."

¹ Bkz.: el-Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* 1/250, 254; el-Kurtubî, *Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 1/76; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 1/63.

² es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* s.708.

³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* s.704-726.

Bu âyeti mâkabliyle rapteden ikinci vecih ise:

Evvelki âyet vakta ki ibadeti emretti, sanki “İbadetin keyfiyeti nasıldır?” diye sâmiin zihnine bir soru geldi; “Kur’ân’ın tâlim ettiği gibi” diye cevap verildi.

Tekrar, “Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olduğunu nasıl bileceğiz?” diye ikinci bir suale daha kapı açıldı.

Bu suale cevaben ¹وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ âyetiyle cevap verildi. Demek her iki âyetin arasındaki cihet-i irtibat, bir soru-cevap ve bir alış-veriştir.

Arkadaş! Bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin arasına girelim, bakalım aralarında ne gibi münasebetler vardır?

Evet, ²وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا... الخ cümlesi, mukadder bir suale cevaptır. Çünkü Kur’ân, evvelki âyette ibadeti emrettiği vakit, “Acaba ibadete olan bu emrin Allah’ın emri olup olmadığını nasıl anlayacağız ki imtisâl edelim?” diye bir soru sâmiin hatırına geldi.

Bu suale cevaben denildi ki: “Eğer Kur’ân’ın ve dolayısıyla bu emrin Allah’ın emri olduğunda şüpheniz varsa, kendinizi tecrübe ediniz ve şüphelenizi izale ediniz.”

Ve eyzan, vaktâ ki Kur’ân, sûrenin evvelinde ³لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ cümlesiyle kendisini senâ etti, sonra müminlerin medhine, sonra kâfir ve münaflıkların zemmine intikal etti, sonra ibadet ve tevhidi emrettikten sonra sûrenin başına dönerek ⁴وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesini te’kiden ⁵وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا... الخ cümlesini zikretti. Yani; “Kur’ân, şek ve şüphelere mahal değildir. Sizin şüpheleriniz, ancak kalblerinizin hastalığından ve tabiatınızın sekametinden neşet ediyor.” “Evet, gözleri hasta olan, güneşin ziyasını inkâr eder; ağzı acı olan, tatlı suya acı der.”

¹ “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin.” (Bakara sûresi, 2/23)

² “Onun (Allah tarafından indirildiği ve baştan sona hakikatler mecmuası olduğu) hakkında hiçbir şüphe yoktur; o, müttakiler (Allah’a gönülden saygı besleyip isyandan kaçınan, din ve hayat kanunları olarak koyduğu bütün emir ve yasaklara hakkıyla riayet edenler) için baştan sona bir hidayet kaynağıdır.” (Bakara sûresi, 2/2)

³ “Eğer kulumuz (Muhammed)’e indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah katından olduğu hususunda şüphe (ve dolayısıyla onun kulumuzun eseri olduğu iddiası) içindeyseniz...” (Bakara sûresi, 2/23)

فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ Yani: “Kur’ân’ın mislinden bir sûre getiriniz.” Arkadaş!

Bu cümleyi رِبِّ كُنْتُمْ فِي رِبِّ cümlesiyle bağlayan إِنَّ, edat-ı şarttır. Şart edatları, daima –hararetle ateş gibi– biri sebep, diğeri müsebbep iki cümleye dahil olurlar. İlm-i nahivce, birisine fiilü’ş-şart, ikincisine cezaü’ş-şart denir. Bu iki cümle arasında, hararetle ateş arasında olduğu gibi “lüzum” lâzımdır. Hâlbuki bu iki cümle arasında lüzum görünmüyor. Binaenaleyh, âyetin ihtisarı dolayısıyla, ortadan kaldırılan cümlelere müracaat lâzımdır. Mukadder cümleler ise, تَشَبَّهُوا وَجَبَ التَّشَبُّهُ تَعَلَّمُوا وَجَرَّبُوا¹ emirleridir. Bunlar, sırayla, ikincisi birincisine lâzımdır. Yani ityan (delil getirmek), tecrübeye lâzımdır; tecrübe taallüme, taallüm vücûb-u teşebbüse, vücûb-u teşebbüs de teşebbüse, teşebbüs de raybe lâzımdır. Demek bu kadar lüzumların takdiri lâzımdır ki, “Kur’ân’ın bir mislini getiriniz.” ile “Kur’ân’da şüphenez varsa..” arasında lüzum tezahür edebilsin.

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ² : Bu cümlelerin, üç vecihle mâkabliyle irtibatı vardır:

Birinci vecih: “Kur’ân’a muaraza etmekten zahir olan acimiz, bütün insanların aczini istilzam etmez. Biz yapamadık, ama başkaları yapabilirler.” diye zihinlerine gelen vesveseyi defetmek için, Kur’ân-ı Kerîm, bu âyetin lisanıyla, “Büyüklerinizi, reislerinizi de çağırınız, size yardım etsinler.” diye onları ilzam etmiştir.

İkinci vecih: “Eğer biz muaraza teşebbüsünde bulunsak, bizi destekleyen, müdafaa eden yoktur.” diye ileri sürdükleri zuumlarını da reddetmiştir ki, “Herhangi bir meslek olursa olsun, mutaassıpları çoktur. Muaraza ettiğiniz takdirde, sizi müdafaa eden çok olur.” diye onları iskât etmiştir.

Üçüncü vecih: Kur’ân-ı Kerîm, sanki onlara istihzâen diyor ki: “Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm), bütün insanlara nübüvvetini tasdik ettirmek için Allah’ından yardım istedi. Allah’ı da, Kur’ân’ına sikke-i i’câzı basarak pek çok insanlara tasdik ettirdi. Sizin âlihelerinizden bir faydanız varsa, siz de onları çağırınız, size yardım etsinler.”

¹ Teşebbüs ediniz. Teşebbüs şarttır. Taallüm ediniz ve tecrübe ediniz.

² “Allah’ı bırakıp da işlerinizde kendilerine müracaat ettiğiniz bütün yardımcılarınızı, güvenip bağlandığınız kimseleri (şairlerinizi, putlarınızı da) yardım için çağırın.” (Bakara sûresi, 2/23)

¹ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا : Yani, “Tecrübeden sonra bakınız; muarazaya kadir olmadığınız takdirde, acziniz zahir olur ve muarazayı da yapmış olmazsınız.”

² وَلَنْ تَفْعَلُوا : Yani, “Mâzide yapamadığınız gibi, bundan sonra da kat’iyetle yapamayacaksınız.” Binaenaleyh, “Bizim mâzide yapamamamız, istikbalde beşerin yapamamasını istilzam etmez.” diye izhar ettikleri o bahaneyi de, لَنْ تَفْعَلُوا ile defetmiştir.

Ve aynı zamanda üç vecihle i’câza işaret yapmıştır:

Birinci vecih: Gaipten haber vermiştir ve ihbar ettiği gibi de muaraza vâki olmamıştır. Bakınız, milyonlarca Arabî kitap vardır ve bütün müellifler, dost olsun, düşman olsun, Kur’ân’ın üslûbunu taklit etmeye fevkalâde müştâk oldukları halde, hiçbir müellif, hiçbir kitabında Kur’ân-ı Kerîm’in üslûbunu taklit etmeye muvaffak olamamıştır. Sanki Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan, نَوْعٌ مُنْحَصَرٌّ فِي الشَّخْصِ yani, bir şahısta inhisar etmiş bir nevidir. Binaenaleyh, Kur’ân-ı Kerîm, ya bütün kitapların altındadır –bu, gülünç bir sözdür– veya bütün kitapların fevkinde, fevka’l-küll bir nâdiredir.

İkinci vecih: Böyle büyük bir dâvâda ve müşkül bir makamda, onların âsaplarını tahrik, izzet-i nefislerini kırmak suretiyle “Yapamayacaksınız.” diye kat’iyetle verdiği hüküm, onun emin, mutmain, itimadlı olduğuna bir delildir.

Üçüncü vecih: Sanki Kur’ân-ı Kerîm diyor ki: “Sizler, fesahatin ümerâsı ve herkesten ziyade fesahate muhtaç olduğunuz halde, muarazaya kadir olmadınız. Beşer de Kur’ân’ın muarazasına kadir olamaz.”

Ve kezâ, Kur’ân’ın neticesi olan İslâmiyet’e bir nazîrenin yapılması-na zaman-ı mâzi kâdir olmadığı gibi, istikbal zamanı da onun mislinden âciz kalacağına bir işarettir.

³ فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ : Yani, “Kâfirlere hazırlanan bir ateşten sakının ki, odunu, insanlar ile taşlardır.” فَاتَّقُوا cümlesi İN لَمْ تَفْعَلُوا cümlesine cezaü’ş-şart olduğu cihetle, aralarında lüzumun bulunması lâzımdır. Hâlbuki muârazanın yapılmaması, ateşten sakınmayı istilzam etmez. Binaenaleyh, ihtisar için ortadan kaldırılan cümlelere müracaat etmekle, bu lüzumu arayıp bulacağız. Şöyle ki:

¹ “Buna muvaffak olamazsanız” (Bakara sûresi, 2/24)

² “ki, asla muvaffak olamayacaksınız” (Bakara sûresi, 2/24)

³ Bakara sûresi, 2/24.

1. Muarazanın yapılmamasından, Kur'ân'ın i'câzı lâzım gelir.
2. Kur'ân'ın i'câzından, Allah'ın kelâmı olduğu lâzım gelir.
3. Allah'ın kelâmı olduğundan, emirlerine imtisâl lâzım gelir.
4. Emirlerine imtisâlden, ibadetin yapılması lâzım gelir.
5. İbadetin yapılması, ateşe girmemeye vesiledir.

İşte bu cümlelerin arasında bulunan lüzumların silsilesinden, **إِنْ فَاتَّقُوا** ile **تَفْعَلُوا** arasındaki o gizli lüzum tezâhür eder. Ve bu yapılan îcaz ve ihtisardan, i'câzın bir şuâî meydana gelir.

الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ¹ : Kur'ân-ı Kerîm, onları **فَاتَّقُوا النَّارَ** cümlesi ile tehdit ettikten sonra, **نَارُ** kelimesinin bu cümle ile vasıflandırılmasıyla da o tehdidi tekid ve teşdid etmiştir. Zira, odunu insanlar ile taşlar olan bir ateşin heybeti, dehşeti ve havfı daha şeditir.

Ve kezâ, bu cümle ile, sanemlere ibadet yapanları zecir ve menetmeye işaret yapılmıştır. Şöyle ki: “Ey insanlar! Allah'ın emirlerine imtisâl etmeyip, bilhassa taşlara ve camid şeylere ibadet yaparsanız, muhakkak biliniz ki, tapınlar ile taptıkları şeyleri yiyip yutacak bir ateşe gireceksiniz!”

أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ² : Bu cümle, **فَاتَّقُوا** ile **تَفْعَلُوا** cümleleri arasındaki lüzumu izah eder ve kararlaştırır. Yani, şu ateş azabı, Kur'ân'a imtisâl etmeyen kâfirlere hazırlanmıştır. Hem bu ateş, tufan ve sair musibetler gibi iyi-kötü bütün insanlara şâmil musibetlerden değildir. Ancak bu musibeti celbeden, küfürdür. Bu belâdan kurtuluş çaresi, ancak Kur'ân-ı Kerîm'e imtisâldir.

*Mâzi sîgasıyla zikredilen **أَعَدَّتْ** kelimesi, cehennemin el'an mahlûk ve mevcut olup, Ehl-i İ'tizal'in bilâhare vücuda geleceğine zehapları gibi olmadığına işaretler.*

Ey arkadaş! Ateş unsuru, kâinatın bütün kısımlarını istilâ etmiş pek büyük bir unsurdur. Bir damar gibi kâinatın yaratılışından başlayarak her tarafa dal budak salıp gelen şu şecere-i nâriyeye nazar-ı hikmetle dikkat edilirse, bu şecerenin başında, yani sonunda büyük bir meyvenin bulunduğu anlaşılır.

1 “(Kâfirlere hazırlanan bir ateşten sakınınız ki,) odunu, insanlar ile taşlardır.” (Bakara sûresi, 2/24)

2 “Kâfirlere hazırlanan (bir ateş)” (Bakara sûresi, 2/24)

Evet, toprağın içinde büyük ve uzun bir damarı gören adam, o damarın başında kavun gibi bir meyvenin bulunduğunu zannetmesi gibi, âlemin her tarafında damarları bulunan şu şecere-i nâriyenin de cehennem gibi bir meyvesinin bulunduğu bilhads, yani sûrat-i intikal ile hükmedebilir.

Suâl: Cehennem şimdi mevcut olduğu takdirde, yeri nerededir?

Cevap: Biz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, el'an cehennemin vücuduna itikat ediyoruz, ama yerini tayin edemiyoruz.

Suâl: Bâzı hadislerin zahirine göre, cehennem tahte'l-arzdır¹; yani yerin altındadır. Ve kezâ, bir hadise nazaran, cehennem ateşinin dünya ateşinden iki yüz derece fazla harareti vardır.² Bu noktaların izahı?

Cevap: Kürenin tahtı, merkezinden ibarettir. Buna binaen, arzın tahtı, merkezidir. Nazariyât-ı hikemiyece sabit olduğu vecihle, arzın merkezinde, harareti iki yüz bin dereceye baliğ bir ateş vardır. Çünkü her otuz üç metre derinliğinde, tahminen bir derece hararet artar. Buna binaen, merkeze kadar iki yüz bin dereceli bir hararet meydana gelir. İşte bu nazariyeye, mezkûr hadisin meâli mutâbık gelir. Buna binaen, küre-i arzın merkezinde bulunan iki yüz bin derece hararetili bir ateş, cehenneme bir çekirdek hükmünde olup, kıyamette, kabuğu hükmünde bulunan tabaka-yı türabiyeyi çatlatıp, bütün dehşetiyle çıkar, tevessü etmeye başlar ve tam teşhizatıyla cehennem meydana gelir, denilebilir.

Ve kezâ, bir hadise nazaran, “zemherir”³ namında, burudet ile yakan bir ateş vardır. Bu hadis de, o nazariyeye mutâbıktır. Zira, merkez-i arzdan sathına kadar derece derece artan veya tenakus eden ateş, zemherir de dahil olmak üzere, ateşin bütün mertebelerine şâmilidir. Hikmet-i tabiiyede takarrur ettiği gibi, ateş, bazen öyle bir dereceye gelir ki, yakınında bulunan şeylerden hararetleri tamamen celp ve cezbetmekle, onları bürudet ile yakar ve suyu incimad ettirir.

Suâl: Mezkûr hadise göre, cehennem, arzın merkezindedir. Hâlbuki arz, cehenneme nisbeten bir yumurta kadardır. O kocaman cehennem, arzın karnında nasıl yerleşir?

¹ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/370, 4/287; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 3/55; el-Beyhakî, *Şuabü'l-imân* 1/331, 1/357, 4/334; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/612.

² Bkz.: Buhârî, *bed'ül-halk* 10; Müslim, *mesâcid* 180-187; Tirmizî, *salât* 5; Ebû Dâvûd, *salât* 5.

³ Buhârî, *mevâkîf* 9, *bed'ül-halk* 10; Müslim, *mesâcid* 185; Tirmizî, *cehennem* 9; İbni Mâce, *zühd* 38; Dârimî, *rikak* 119; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 2/276, 394, 503.

Cevap: Evet, âlem-i mülk, yani âlem-i şehadet, yani bu görmekte olduğumuz âleme göre, cehennem, arzın içindedir diye, cehennemi küçük gösteriyoruz. Amma âlem-i âhirete nazaran, cehennem öyle azamet peyda eder ki, binlerce arzları içine alır, doymaz. Bu âlem-i şehadet, bir perde gibi, onun tevessüüne mâni olmuştur. Binaenaleyh, arzın içindeki cehennemden maksat, cehennemin kalbi ve cehennemin çekirdeğidir.

Ve kezâ cehennemin arzın altında bulunması,¹ arzın karnında veya arz ile muttasıl, yapışık olmasını istilzam etmez. Zira şems, kamer, yıldız, arz gibi küreler, hep şecere-i hilkatın meyveleridir. Malûmdur ki, meyvenin altı, bütün dalların aralarına şumulü vardır. Binaenaleyh, Allah'ın mülkü pek geniştir. Şecere-i hilkatın dalları da her tarafa uzanıp gitmiştir; cehennem nereye giderse, yeri vardır.

Ve kezâ, bir hadise göre, cehennem matvîdir,² yani bükülmüştür, yani tam açık değildir. Demek cehennemin, bir yumurta gibi, arzın merkezinde mevcut³ ve bilâhare tezahür edeceği, mümkünâtandır.

İhtar: Cehennemin şimdi mevcut olmadığına Mutezileleri sevkeden, bu hadis olsa gerektir.

Arkadaş! Bu âyetin cümlelerini yoklayalım, bakalım, o zarflar nasıl sadeflerdir, içlerinde ne gibi cevherler vardır?

Evet, ⁴عَبْدَنَا و ⁵إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا cümlesinin başındaki و harf-i atıftır. Malûm ya, bir şeyin diğer bir şeye atfı, aralarında bir münasebetin bulunmasına mütevakkıftır. Hâlbuki ⁵إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ ile ⁴عَبْدَنَا cümleleri arasında münasebet görünmüyor. Bunların aralarındaki münasebet, ancak iki sual ve cevabın takdiriyle tezahür eder. Şöyle ki:

¹ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* 2/370, 4/287; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 3/55; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/331, 1/357, 4/334; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/612.

² Buhârî, *teheccüd* 2; Müslim, *fezâilü's-sahâbe* 140; İbn Mâce, *rüyâ* 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* 2/146.

³ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* 2/370, 4/287; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 3/55; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/331, 1/357, 4/334; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/612.

⁴ "Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah katından olduğu hususunda şüphe (ve dolayısıyla onun kulumuzun eseri olduğu iddiası) içindeyseniz..." (Bakara sûresi, 2/23)

⁵ "Ey insanlar! (Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan) Rabbinize ibadet ediniz." (Bakara sûresi, 2/21).

Evvelki âyette ibadete emredildiğinde, “İbadet nasıldır?” diye vârid olan suale cevaben, “Kur’ân’ın talim ettiği gibi” denildi. “Kur’ân Allah’ın kelâmı mıdır?” diye edilen ikinci suale cevaben الخ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ... denildi. İşte, her iki cümle arasında bu suretle münasebet tezahür eder ve harf-i atfın da muktezası yerine gelir.

Suâl: إِنَّ şek ve tereddüdü ifade eder. إِذَا ise, cezm ve kat’iyete delâlet eder. Onların şek ve raybları, Kur’ân hakkında kat’idir. Binaenaleyh, makamın iktizası hilâfına إِنَّ kelimesinin إِذَا kelimesine tercihen zikrinde ne gibi bir işaret vardır?

Cevap: Evet, onların şek ve rayblarını izale edecek esbâbın zuhurundan dolayı, o gibi şüphelerin vücuduna kat’iyetle hükmedilemeyeceğine, ancak o şeklerin vücuduna yine şek ve şüphe ile hükmedilebileceğine işaretir.

İhtar: إِنَّ kelimesinin ifade ettiği şek ve tereddüd, üslûbun iktizasına göredir, hâşâ, mütekellime ait değildir.

إِنْ أَرَبْتُمْ إِنْ أَرَبْتُمْ ile إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ cümleleri bir mânâyı ifade ettikleri ve ikinci cümle, birinci cümleden kısa olması üslûba daha uygun olduğu halde, birinci cümlelerin ikinci cümleye tercihen zikri, onların rayblarının menşei, hasta tabiatlarıyla kötü vücutları olduğuna işaretir.

Suâl: Onlar rayblara zarf ve mahal oldukları halde, onları mazruf, raybı onlara zarf göstermek neye binaendir?

Cevap: Evet, kalblerindeki raybın zulmeti bütün bedenlerine, kalıplarına intişar ve istilâ etmiş olduğundan, kendilerinin rayb içinde bulundukları sanılmakta olduğuna işaretir.

Nekre olarak رَيْب kelimesinin zikri, tāmim içindir. Yani, hangi raybınız varsa, cevap birdir; her bir raybınıza karşı mahsus bir cevap lâzım değildir. Hangi çareye başvurursanız, alacağınız cevap, Kur’ân’ın i’câzıdır. Evet, bir çeşme başında su içip tatlılığını anlayan bir adam, bütün o çeşmeden teşâub eden arkları tecrübe etmeye hakkı yoktur; zira menbaı birdir. Kezâlik, bir sûrenin muarazasından âciz kalan adamın, bütün Kur’ân’ı tecrübeye hakkı yoktur. Çünkü Kâtip birdir.

مِمَّا 'daki ¹ مِنْ, beyanı ifade ettiğinden, فِي شَيْءٍ kelimesinin takdirini ister.

Takdir-i kelâm: وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ فِي شَيْءٍ مِمَّا نَزَّلْنَا² olsa gerektir.

نَزَّلْنَا tâbirinden anlaşılır ki, onların şüphelerinin menşei nüzûl sıfatı olup, kat'î cevapları da, isbat-ı nüzûldür.

Tedricen, yani âyet âyet, sûre sûre, hâdiselere göre nüzûlü ifade eden tef'il babından نَزَّلْنَا kelimesinin, def'aten nüzûle delâlet eden if'al babından أَنْزَلْنَا kelimesine tercihen zikredilmesi, onların, dâvâlarında "Niçin Kur'ân def'aten nâzil olmamıştır?" diye delil getirdiklerine işaretir.

عَبْدًا : Abd lafzının nebî veya Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*) lafızlarına cihet-i tercihi; abd tâbiri, Peygamber'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) azametinde ve ibadetin ulüvv-ü derecesine işaret olduğu gibi, اُعْبُدُوا emrini tekiddir ve Resûl-i Ekrem hakkında vârit olan vehimleri defetmektir ki, o Zât bütün insanlardan ziyade ibadet yapmış ve Kur'ân'ı okumuştur.

فَأْتُوا³ : Bu emir, tâciz içindir. Yani emirden maksat, muhataptan bir şey talep değildir. Ancak, başlarına vurmakla muarazaya, tecrübeye dâvet etmektir ki, aczleri meydana çıksın.

سُورَةٍ... الخ : Bu tâbirden anlaşılır ki, onların ilzamları, aczleri son hadde baliğ olmuştur. Zira, dokuz dereceye baliğ olan tahaddinin, yani muarazaya dâvet etmenin tâbirleri, tabakaları vardır.

1. Yüksek nazmıyla, ihbârât-ı gaybiyesiyle, ihtiva ettiği ulûmu ve âli hakîkiyle beraber tam bir Kur'ân'ın mislini, ümmî bir şahıstan getiriniz.

2. Eğer böylece mislini getirmek takatinizin fevkinde ise, belîğ bir nazımla uydurma şeylerden olsun, getiriniz.

3. Eğer buna da kudretiniz olmazsa, on sûre kadar bir mislini yapınız.

4. Bu da mümkün olmadıysa, uzun bir sûrenin mislini yapınız.

5. Eğer bu da size kolay değilse, kısa bir sûrenin misli olsun.

1 "...den, ...dan" anlamında

2 Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa...

3 ...(meydana) getirin!

4 (Kur'ân sûrelerinden birine benzer) bir sûre...

6. Eğer ümmî bir şahıstan imkân bulamadıysanız, âlim ve kâtip bir adamdan olsun.

7. Bu da olmadığı takdirde, birbirinize yardım etmek suretiyle yapınız.

8. Buna da imkân bulunmadığı takdirde, bütün ins ve cinlerden yardım isteyiniz ve bütün efkârın neticelerinden istimdat ediniz. Neticeleri, tamamen yanınızda bulunan kütüb-ü Arabiyede mevcuttur. Bütün kütüb-ü Arabiye ile Kur'ân arasında bir mukayese yapılsa, Kur'ân, mukayeseye gelmez. Çünkü hiçbirine benzemiyor. Öyleyse Kur'ân, ya hepsinden aşağıdır veya hepsinden yukarıdır. Birinci ihtimal, bâtil ve muhâldir. Öyleyse hepsinden yukarı, fevka'l-küll bir kitaptır. On üç asırdan beri misli vücuda gelmemiştir, bundan sonra da vücuda gelemeyecektir, vesselâm.

9. “Bizim şahitlerimiz yoktur. Eğer muarazaya girişsek, bizi destekleyecek kimse yoktur.” diye gösterdikleri o bahaneyi de defetmek için, “Şühedanıza da müsaade edilmiştir. Onları da çağırın, size yardım etsinler.”

İşte bu tabakalara dikkat edilirse, muarazanın şu mertebelerine işareten, Kur'ân-ı Kerîm'in yaptığı îcâz ile gösterdiği i'câza bir şua görünür.

Arkadaş! Kur'ân-ı Kerîm'den en kısa bir sûreye muaraza etmekten beşerin aczi, mezkûr izahat ile sabit oldu. Amma i'câzın limmiyet ciheti kaldı. Yani, beşerin aczini intac eden illet ve sebep nedir?

Evet, Kur'ân ile muaraza ve mübârezeye çıkan insanların kuvveti Cenâb-ı Hak tarafından körleştirilerek, muarazayı yapabilecek kabiliyetten sukut ettirilmiştir. Fakat Abdülkâhir-i Cürcânî, Zemahşerî, Sekkâkî gibi belâgat imamlarınca, beşerin kuvveti Kur'ân'ın yüksek üslûp ve nazmına yetişemediğinden, aczi tezahür etmiştir. Bir de, Sekkâkî demiştir ki: “İ'câz, zevkîdir; tarif ve tâbir edilemez. مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَذَرِ Yani, fikriyle i'câzı zevketmeyen, tarifile vakıf olamaz; bal gibidir.”¹

Lâkin Abdülkahir'in iltizam ettiği veche göre, i'câzı tarif ve tâbir etmek mümkündür. Biz de bu vechi kabul ediyoruz.

Suâl: “Tâife”, “necm”, “nevbet” kelimeleri, “sûre” kelimesinin vazifesini îfâ edebilirler. “Sûre” kelimesinin onlara tercihen zikrinde ne vardır?

¹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-ulûm s.526.

Cevap: Onları, şüphelerinin menşei ile ilzam ve boğmaktır. Şöyle ki:

Onları şüpheyeye düşürten, güya Kur'ân'ın def'aten nâzil olmamasıdır. Demek Kur'ân def'aten nâzil olmuş olsaydı, Allah'ın kelâmı olduğundan şüpheleri olmazdı. Lâkin parça parça nâzil olduğundan, şüphelerine bâis olmuştur ki, “Bu, beşerin kelâmıdır, parça parça yapılışı kolaydır, biz de yapabiliriz.” diye şüpheyeye düştüler. Kur'ân-ı Kerîm de, onların kolay zannettikleri yolu, بِسُورَةٍ tâbiriyle ihtar ve “Haydi, mislini getiriniz de, sizin kolay zannettiğiniz parça parça şeklinde olsun.” diye, onları kolay addettikleri yolda boğmuştur.

Ve kezâ, Zemahşerî'nin beyanı vechiyle, Kur'ân-ı Kerîm'in sûrelere tak-sim edilmiş bir şekilde nâzil olmasında çok faydalar vardır. Evet, çok garip le-tâifi hâvi olduğu için, şu üslûb-u garip ihtiyar edilmiştir.

مِنْ مِثْلِهِ 'deki zamir, ya Kur'ân'a râcidir, yani, “Kur'ân'ın mislini getiriniz.” Veya Hazreti Muhammed'e (aleyhissalâtü vesselâm) âittir. Yani, “Bir sûreyi o Zât'ın (aleyhissalâtü vesselâm) misli olan ümmî bir şahıstan getiriniz.” Lâkin birinci ihtimale göre ibarenin hakkı مِثْلُ سُورَةٍ مِنْهُ iken, iktizanın hilâfına مِنْ سُورَةٍ مِثْلِهِ denilmiştir.

Bunun esbâbı: Çünkü birinci ihtimalde, ikinci ihtimalin de mülâhazası ve riayeti lâzımdır. Zira, yalnız Kur'ân'ın mislini getirmekle mesele bitmiş olmuyor. Ancak ümmî bir şahıstan getirilmesi lâzımdır ve muarazanın tamami-yetine şarttır. İşte, bunun için, hem مِنْ مِثْلِهِ 'deki zaminin Kur'ân'a râci olması lâzımdır. Hem ibarenin tebdili lâzımdır ki, her iki ihtimal mer'ât olsun.

Ve kezâ, muarazanın tamamiyeti, yalnız bir sûrenin mislini getirmekle olmuyor. Ancak Kur'ân'ın tamamına misil olacak bir mecmudan, bir kitaptan alınan bir sûrenin mislini getirmek şart olduğuna işaretler.

Ve kezâ, nüzûlde Kur'ân'ın emsâli olan kütüb-ü semâviyeye zihinleri çevirir ki, aralarında yapılacak muvâzene ile Kur'ân'ın ulviyeti anlaşıl-sın.

وَادْعُوا : Bu tâbirin “istiâne” veya “istimdat” kelimelerine cihet-i tercihi, “dâvet” kelimesinin kullanış yerlerinden anlaşıldığı vecihle, onları belâlardan, zahmetlerden kurtarıp yardım edenler hazır bulunup, yalnız çağırımları lâ-zımdır, fazla bir zahmete ihtiyaç olmadığına işaretler. İstiâne ve istimdat keli-meleri ise yardımcıların hazır bulunduklarına delâlet etmezler.

شُهَدَاء : Bu tâbir, üç mânâyâ tatbik edilebilir.

Birincisi: Büyük ediplerdir. Bu mânâya göre, onların muaraza mânâsında “Bizim kuvvetimiz muarazaya kâfi değilse de, büyük edip ve hocalarımızın muarazaya kudretleri vardır.” diye söyledikleri yalanı da, Kur’ân-ı Kerîm, وَاذْعُوا emriyle kesip atmıştır.

İkincisi: Muarazayı destekleyip şehadet edenlerdir. Bu ihtimale nazaran, onların, “Biz muarazaya girişsek bizi destekleyen, şehadet eden yoktur.” diye gösterdikleri bahaneyi de Kur’ân-ı Kerîm, müsaade vermek suretiyle “Haydi, şahitlerinizi de çağırınız, sizi takviye etsinler.” diye, o bahaneyi de yalana çıkartmıştır.

Üçüncüsü: Âlihe mânâsıdır. Bu mânâya nazaran, sanki Kur’ân-ı Kerîm onlara karşı, “Yahu, bu kadar taptığınız ilâhlarınız varken, böyle dar ve sıkıntılı bir vaktinizde niçin onlardan yardım istemiyorsunuz? Onları çağırınız ki, bu muaraza belâsından sizi kurtarsınlar!” diye bu cümle ile onlara tehekküm etmiş, yüzlerine gülmüştür.

شُهَدَاءُ : İhtisası ifade eden şu izafe, شُهَدَاءُ kelimesinin her üç mânâsına da bakar. Şöyle ki:

1. Madem ki büyük edip ve hocalarınız vardır, tabîî aranızda irtibat, hürmet ve muhabbet vardır. Ve yanınızda hazır olup, gaip de değillerdir. Eğer onların bu dehşetli muarazaya kudretleri olsaydı, herhalde yardım edeceklerdi. Demek, onlar da sizler gibi âcizdirler, kusurlarına bakmayınız!

2. Muarazada sizleri destekleyecek, şehadet edecek her kim olursa olsun kabul ederiz, çağırınız. Amma onlar, böyle bedîhü'l-butlan bir dâvâda yalan şehadete cesaret edemezler.

3. Mâbud ittihaz ettiğiniz âliheleriniz nasıl size yardım etmiyorlar? Onları da çağırınız, bakalım. Fakat onlarda can yok, şuuruları da olmadığı gibi, hiçbir şeye de kadir değillerdir. Onları da mâzur görünüz!

مِنْ دُونِ اللَّهِ : Yani, “Allah’tan maada.” Bu kayıt, şühedanın birinci mânâsına göre tâmimi ifade eder. Yani, “Allah’tan maada, dünyada ne kadar erbab-ı fesahat varsa çağırınız.” Şühedanın ikinci mânâsına nazaran, aczlerine işarettir. Çünkü bir meselede âciz ve mağlûp olan, yemin eder, şahitleri gösterir. Bu, âcizler için bir usûldür. Şühedanın üçüncü mânâsına göre, onların Resûl-i Ekrem ile muarazaları, âdeta, şirk ile tevhid veya cemâdât ile Hâlık-ı arz ve semâvât arasında bir muaraza olduğuna işarettir.

İِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ¹ : Bu cümle, “Biz istersek, Kur’ân’ın mislini yaparız.” diye evvelce sarf ettikleri sözlerine işarettir.

Ve kezâ, onların yalancı olduklarına bir târizdir. Yani, “Sıdk erbabı değilsiniz, ancak safsatacı adamlarsınız. Evet, siz hakkı talep ederken rayb, şüphe kuyusuna düşmediniz. Ancak rayb, şek ve şüphelere koşarken içine düşmüş kafasız adamlarsınız.”

İhtar: İِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ cümlesinin cezaü’ş-şartı, mâkablinin hülâsasıdır.

Takdir-i kelâm: İِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا Yani, “Sözünüzde sadık olsaydınız, yapacaktınız.”

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ²

Arkadaş! İِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا³ cümlesi, onların aleyhine bir kıyas-ı istisnâîyi tazammun etmiştir. O kıyasın sûret-i teşekkülü: “Eğer sadık olsaydınız, yapacaktınız. Lâkin yapamadınız; öyleyse sadık değilsiniz.” Fakat Kur’ân-ı Kerîm, mukaddime-i istisnâîye yerinde, yani “Lâkin yapamadınız” a bedel, İِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا cümlesini, şekki ifade eden İِنْ ile söylemiştir. Bunun esbâbı ise, onların, “Yapacağız” diye ettikleri zannı bir derece okşamak içindir.

Ve kezâ, o kıyasın neticesi olan “Sadık değilsiniz” yerine de, o neticenin üçüncü derecede lâzımının illeti olan فَاتَّقُوا النَّارَ⁴ söylemiştir.

Takdir-i kelâm: “Eğer sadık olsaydınız, yapacaktınız. Lâkin yapamadınız. Öyleyse sadık değilsiniz. Öyleyse hasmınız olan Resûl-i Ekrem sadıktır. Öyleyse Kur’ân, mu’cizdir. Öyleyse iman ve tasdikiniz lâzımdır ki, ateşe düşmeyesiniz.”

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا : Bu emr-i ilâhî, onlara yapılan tehditleri dehşetlendiriyor.

İِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ تَفْعَلُوا kelimesi, fi’l-i muzâridir. Bu fiil, zaman-ı hâl ile istikbal arasında müsterektir. Hurûf-u şartiyeden olan İِنْ zaman-ı hal-

¹ “Eğer sözünüzde sâdık iseniz...” (Bakara sûresi, 2/23-24)

² “Buna muvaffak olamazsanız –ki, asla olamayacaksınız– (öyleyse, yakıtı insanlar ve) (put mahiyetinde yontup taptığınız) (taşlar olan, kâfirler için hazırlanmış) Ateş’ten sakının, kendinizi ondan korumaya bakın.” (Bakara sûresi, 2/24)

³ Eğer sadık olsaydınız, yapacaktınız.

⁴ “Ateş’ten sakının, kendinizi ondan korumaya bakın.” (Bakara sûresi, 2/24)

den istikbal dağlarına atıyor. Huruf-u câzimedden olan لَمْ istikbalden mâzi derelerine fırlatıyor. Zavallı تَفْعُلُوا her iki edatın ellerinde top gibi oyuncak olmuştur. Bu edatların bu vaziyetleri zihinleri hem mâziye, hem istikbale gönderiyor ki, mâziyi süslemeden belâğ hitabeleri, altınla yazılan muallâkatları, Kur'ân'ın yakınına bile gelemediklerini görsünler. O sayfayı gördükten sonra, istikbal sayfasını da ona kıyas etsinler.

تَفْعُلُوا 'nun تَأْتُوا kelimesine tercihinde, iki nükte vardır:

Birisi: Kur'ân'ın i'câzı, onların aczindendir. Aczleri ise, eserden olmayıp fiilden olduğuna işarettir. Yani aczlerinin menşei, Kur'ân'ın misli değildir, o misli yapmaktır.

İkincisi ise: İlm-i sarfta ف-ع-ل bütün fiillerin terazisi olduğu gibi, üslûplarda da uzun hikâyeleri, işleri, vakıaları, kıssaları bir lafızla ifade eden bir fezlakedir. Sanki kinâye kabîlinden cümleleri tâbir eden bir zamirdir.

لَنْ 'deki تَفْعُلُوا huruf-u nâsıbeden olup, dahil olduğu fiili istikbale nakleder, müekked veya müebbed olarak istikbalde nefyeder. Demek bu cümlelerin kaili, pek büyük bir itminan ve ciddiyetle, şek ve şüphe etmeyerek bu hükmü vermiştir. Bundan anlaşılır ki, o zâtın işlerinde hile yoktur.

Suâl: فَاتَّقُوا ittika ile tecennüb, ikisi de bir mânâyı ifade ederler. İttika'nın tecennüb'e cihet-i tercihi nedir?

Cevap: Evet ittika, imana tâbidir. Yani ittika, iman olduktan sonra husule gelir. Tecennübde bu tebaiyet yoktur. Binaenaleyh, ittika kelimesi imanı andırır ve ittika lafızıyla, imana îma ve işaret edilebilir. Fakat tecennüb kelimesi bu işi göremez. Bunun içindir ki, إِنَّ لَمْ تَفْعُلُوا 'nın hakikî cezası olan اَمْنُوا 'nın yerinde تَجَنَّبُوا 'ya tercihen فَاتَّقُوا ihtiyar ve ikame edilmiştir.

النَّارُ : Nâr'ın آل ile tarifi, nâr'ın mâhudiyet ve malûmiyetine işarettir. Çünkü enbiyâ-yı izamdan işitilmek suretiyle, zihinlerde malûmiyeti takarrur etmiştir.

Suâl: اَلَّتِي esmâ-yı mevsûledendir. Sıla, dahil olduğu cümlelerin evvelce malûm olduğunu iktiza eder. Hâlbuki sılası olan وَفُودُهَا النَّاسُ

وَالْحِجَارَةُ evvelce muhataplara malûm değilmiş.

Cevap: ¹وَقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ âyeti bu âyetten evvel nâzil olduğuna nazaran, muhataplar ondan kesb-i malûmât ettiklerine binaen, burada النَّارُ ile النَّاسُ arasında tavsif muamelesi yapılmıştır.

²وَقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ : Bu kayıtlardan maksat, tehdittir. Tehditlerin tekid ve teşdid edildiğine binaen, burada النَّاسُ kelimesiyle tekid edilmiştir, الْحِجَارَةُ lafzıyla da teşdit ve tevbih edilmiştir. Şöyle ki:

“Menfaat, necat ümidiyle taştan mâmul mâbud ittihaz ettiğiniz sanemler, size tâzip âleti, yani sizi yandırıp yakan ateşe odun olmuşlardır. Zavallılar! Niçin bunu düşünmüyorsunuz?”

Sual: ³أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ cümlesinde, makamın iktizası hilâfına لَكُمْ yerine لِلْكَافِرِينَ denilmesi neye binaendir?

Cevap: Evet, Kur'ân-ı Kerîm'in takip ettiği usul, ale'l-ekser âyetlerin sonunda küllî kaideleri, fezlükeleri söylediğine göre, Kur'ân-ı Kerîm, onların cehennemlik olduklarını isbat eden delilin ikinci mukaddimesine işaret etmek üzere, ism-i zahiri, zamir yerine, yani لِلْكَافِرِينَ cümlesini, لَكُمْ yerine ikame ile tâim yapmıştır.

Takdir-i kelâm:

أَعِدَّتْ لَكُمْ لِأَنَّكُمْ مِنَ الْكَافِرِينَ وَالنَّارُ أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

Yani: “Siz cehennemliksiniz. Zira kâfirlerdensiniz. Cehennem de kâfirler içindir.”

¹ “(Ey iman edenler! –Kendinizi ve onları Allah’ın hükümleri istikametinde eğiterek– hem kendinizi hem de ailenizi,) yakıtı insanlarla taşlar olan müthiş bir Ateş’ten (koruyun.)” (Tahrîm sûresi, 66/6)

² “yakıtı insanlar ve (put mahiyetinde yontup taptığınız) taşlar olan, (kâfirler için hazırlanmış Ateş’ten sakının, kendinizi ondan korumaya bakın.)” (Bakara sûresi, 2/24)

³ “Kâfirlere hazırlanan (bir ateş)” (Bakara sûresi, 2/24)

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ
وَأَنُوتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ¹

Yani, “İman eden ve iyi işler işleyen müminlere beşaret ver ki; altında nehirler akan cennetler onlarıdır. O cennetlerden bir meyve yedikleri zaman, ‘Bu, bundan evvel yediğimiz meyvedir.’ derler. Birbirine benzer bir surette rızıkları getirilip verilir. Ve o cennetlerde, onlar için temiz kadınlar vardır. Ve onlar, o cennetlerde de daimî bir şekilde kalacaklardır.”

Arkadaş! Bu âyetin, evvelâ mâkabiyle olan irtibatından bahsedeceğiz. Şöyle ki:

Bu âyetin geçen âyetlerle mütefâvit çok irtibatları vardır. Yani, mezkûr cümlelere doğru bu âyetten uzanıp giden muhtelif hatlar vardır. Bakınız, Kur’ân-ı Kerîm’in bu âyetle işaret ettiği netice, imanla amel-i sâlihın semeresi, sûrenin başında müminlere yaptığı medh ü senâya bakıyor.

Ve yine sûrenin başında, kâfir ve münafıklara yaptığı zem ve tahkirlerden sonra tuttukları yolun onları ebedî bir şekavete sevk edeceğini beyan etmiştir. Bu âyetle, tasrih ettiği saadet-i ebediyenin nurunu göstererek, onların bu büyük nimetleri kaybettiklerinden çektikleri hasretleri tezyid ve arttırmıştır.

Ve yine اٰغْبُدُوْا² يَا اَيُّهَا النَّاسُ ile emrettiği, bir kısım dünya lezzetlerinin ter-kine bâis olan ibadetten neşet eden zahmet ve meşakkatlere karşı, bu âyetle cennetin kapısını açarak, cennetin lezâizini göstermekle müminlerin kalbleri-ni tatmin ve temin etmiştir.

Ve yine, teklifin esası ve imanın birinci rüknü olan tevhidi, evvelce isbat etmiştir. Bu âyetle dahi tevhidin semeresini ve rahmetin unvanını cennet ve saadet-i ebediye ile göstermiştir.

Ve yine, yukarıda nübüvvet-i Muhammediye (aleyhissalâtu vesselâm) وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ³... الخ ile isbat edilmiştir. Burada da, tebşir ve inzar gibi nübüvvet vazifelerine lisân-ı

¹ Bakara sûresi, 2/25.

² “Ey insanlar! (Rabbinize) ibadet ediniz.” (Bakara sûresi, 2/21).

³ “Eğer (kulumuz Muhammed’e indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah katından olduğu hususunda) şüphe (ve dolayısıyla onun kulumuzun eseri olduğu iddiası) içindeyseniz (size yol açık, haydi durmayın), o (Kur’ân’ın) benzeri tek bir sûre meydana getirin...” (Bakara sûresi, 2/23)

Kur'ân ile işaret edilmiştir.

Ve yine, yukarıda i'âd ve inzar, yani tahvif ve tehditler yapılmıştır. Burada da vaadler, rağbetler, beşaretler yapılmıştır. Bunların arasındaki münasebet, tezâdî bir münasebettir.

Ve yine, nefsin, vicdanın ve aklın hükümlerine itaatlerini devam ettiren terğib ve terhib, yani ümit ve korku hisleri lâzımdır. Bu hislerin vücut bulup devam etmeleri ancak, terğib ve terhib, yani ümitlendirmek ve korkutmakla olur. Terğib ve terhibin devamı, ancak vicdanda mevcut tahrik edici bir emrin vücuduyla olur. İşte bu âyetle, terğib hissi uyandırılmıştır. Evvelki âyetler ile de, terhib hissi tahrik edilmiştir. Bu itibarla, aralarında tezâdî bir münasebet vardır.

Ve yine, geçen âyetlerde âhiretin bir şıkkına, yani cehenneme işaret yapılmıştır. Bu âyetle, ikinci şıkkı olan cennetten haber verilmiştir. Bu itibarla, âhiretin her iki şıkkı da zikredilmiş bulunuyor.

Arkadaş! Cennet ve cehennem, şecere-i hilkatten ebeye doğru uzanıp giden iki daldan tezahür eden iki semeredir. Ve kâinatın teselsülen gelmekte olan silsilelerinin iki neticesidir. Ve ebeye doğru akıp giden kâinat seylinin iki mahzeni ve iki havuzudur.

Evet, Cenâb-ı Hak, gayr-i mütenahi hikmetler için bu âlemi, imtihana sahne yaptı. Yine sonsuz hikmetler için tagayyürâta, tahavvülâta, inkılâplara mahal olmasını irade etti. Ve yine, sonsuz gayeler için hayır ile şerri, nef' ile zararı, hüsün ile kubhu, hülâsa iyilikle kötülüğü karışık bir şekilde cennet ve cehenneme tohum olmak üzere kâinatın şu mezraasına serpti.

Evet, madem ki bu âlem, nev-i beşerin imtihan meydanıdır ve müsabaka yeridir. İyilikle kötülüğün birbirinden tefrik edilemeyecek derecede muhtelit ve karışık olmaları lâzımdır ki, insanların dereceleri tezâhür etsin. İmtihan ve tecrübe zamanları bittikten sonra, kötü insanlar; ¹وَأَمَّا زُورَ الْيَوْمِ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ “Ey mücrimler, bir tarafa çekiliniz!” diye olan tüy ürpertici, sâika-vârî, şiddetli emr-i ilâhîye mâruz kalacakları gibi, iyi insanlar da ²فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ “Daimî kalmak üzere cennete giriniz.” diye olan Cenâb-ı Hakk'ın mün'imâne, şefikâne, lütufkârâne emirlerine mazhar olacaklardır.

İnsanlar bu iki kısma ayrıldıktan sonra, kâinat da tasfiye ameliyatına

¹ Yâsîn sûresi, 36/59.

² Zümer sûresi, 39/73.

uğrayacak; kötülüğü, şerri, zararı tevlid eden maddelerin bir tarafa çekilmesiyle cehennem, iyiliği, hayrı, nef'i doğuran maddelerin de diğer tarafa çekilmesiyle cennetin teşhizatları ikmal edilecektir.

Mukaddime

Bu âyet, mâkabliyle beraber kıyamete, haşre işaret eder. Binaenaleyh, bu meselede nazara alınacak dört nokta vardır:

Birincisi: Âlemin imkân-ı harabiyetiyle ölümüdür.

İkincisi: Harabiyetin vukua gelmesidir.

Üçüncüsü: Tamir ve ihyasıdır.

Dördüncüsü: Tamirinin imkânı ve vukuudur.

Evvelâ: Harabiyet-i âlem imkân dairesinde olup olmadığından bahsedeceğiz.

Evet, âlemde tekâmül kanunu vardır. Bu kanuna tâbi olan, neşv ü nema kanununa dahildir. Bu kanuna dahil olanın bir ömr-ü tabiîsi vardır. Ömr-ü tabiîsi olanın, ecel-i fitrîsi vardır; ecelin pençesinden kurtulamaz.

Evet, kâinatın ihtiva ettiği envân ve bu envân ihata ettiği efradın kısm-ı ekserîsi bu kanunlara tâbidirler. Binaenaleyh, âlem-i sağîr denilen insan, ölümden ve harabiyetten kurtulamadığı gibi, insan-ı kebir denilen âlemin de ölümden necatı yoktur. Ve kezâ, kâinatın bir ağacı ölümden, dağılmaktan halâs olmadığı gibi, şecere-i hilkatten olan kâinat silsilesinin de harabiyetten kurtuluşu yoktur. Evet, eğer kâinat ömr-ü fitrîsinden evvel haricî bir tahribata veya Sâni'i tarafından bir hedm ve kıyamete maruz kalmasa bile, fennî bir hesapla, kâinatın öyle bir günü gelecektir ki,

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ² ve إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ¹ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ¹

gibi âyetlere mâsadak olacaktır ve insan-ı kebir denilen koca kâinat, şu boşluğu sekeratının bağırtilarıyla dolduracaktır.

İkinci nokta: Harabiyet-i âlemin vukua geleceğidir. Evet, bütün semâvî dinler, âlemin harap olacağına müttefiktirler. Hem her bir fitrat-ı selîme, âlemin öleceğine şahadet eder. Ve kâinatta gözle görünen şu kadar nev'î, fer-

¹ "Gök yarıldığı zaman..." (İnşikak sûresi, 84/1)

² "Güneş dürlüp ışıgı giderildiği ve yıldızlar yerlerinden düşüp dağıldığı zaman," (Tekvir sûresi, 81/1-2)

dî, yevmî, şehri, senevî tagayyürât, tahavvülât, inkılâpların yalnız işaretleriyle değil, sarahatleriyle, kıyametin geleceği sabittir. Eğer bu icmal ile kanaat hâsıl edemediysen, bir parça izahat verelim.

Arkadaş! Kâinat dediğimiz şu apartman-ı ilâhî öyle ulvî, yüksek, derin, ince nizamlara tâbi ve öyle acîb, garip rabitalara bağlıdır ki, eğer bir duvarı veya bir taşı “Yerinden çık!” emrine hedef olsa, derhal âlem, ölüm hastalığına düşer, sekerata başlar; yıldızlar arasında müsademeler, ecrâm arasında muharebeler vukua gelir. Şu gayr-i mütenahi boşluk, pek şiddetli sayhalar, pek dehşetli sâikalar, pek korkunç sesler, sadâlar, gürültüler ve gümbürtülerle dolar.

Evet, insan-ı kebirin ölümü, küçük bir ölüm değildir. Sekerata başladığı zaman, milyarlarca kürelerin çarpışmasından husule gelen fırtınanın, ne tasavvuru ve ne tarifi ve ne de görülmesi imkân dairesinde değildir.

İşte bu şiddetli ölüm ile hilkat bayılır, kâinat yayılır, hilkatin yağı ayrıranı birbirinden ayrılır; cehennem, maddesiyle, aşîretiyle bir tarafa çekilir; cennet de letafetiyle, lezâiziyle ve bütün güzel unsurlarıyla tecelli ve incilâ eder.

Suâl: Kâinat, ilk yaratılışında ebede elverişli olarak sabit bir şekilde yaratılsaydı; böyle tagayyürâtlı, inkılâplı, mâil-i inhidam bir sûrette yaratılıp, bilâhare tahripten sonra ebediyete kabil, metin bir şekilde yapılmasından daha iyi ve daha kısa olmaz mıydı?

Cevap: Vakta ki Cenâb-ı Hak, hikmet-i ezeliye ile inâyet-i ezeliyenin ictizasınca, insanların kabiliyetlerinin tezahürünü ve istidatlarının neşv ü nemasını irade etmekle, nev-i beşeri imtihan ve tecrübeye tâbi tuttu, zararları menfaatlere kattı, şerleri hayırların içine attı, güzellikleri çirkinliklerle cem etti. Hepsini birbirine karıştırarak kâinatın hamuruyla beraber yaratılış teknesinde yoğurduktan sonra, kâinatı tagayyür, tebeddül, tekâmül kanunlarına tâbi tuttu.

Vakta ki imtihan perdesi kapanır ve tecrübe zamanı nihayet bulur ve kâinat tarlasının vakt-i hasadı hulûl eder. Sâni-i Hakîm, inâyetiyle, birbiriyle karışık yoğurduğu zıtları tasfiye eder, içlerinden tagayyürü doğuran esbâbı ayırır ve ihtilâf maddelerini tefrik eder. Sonra cehennem, ebede elverişli

olarak metin ve kavî bir cisimle teşekkül ederek, ¹وَأَمَّا زُورًا hitabına hedef olur. Cennet ise, esasatıyla beraber ebedî ve muhkem bir şekilde tecelli eder ve münceî olur.

Evet, gerek cehennemi, gerek cenneti teşkil eden ecza ve maddeler arasında münasebet vardır, zıddiyet yoktur. Münasebet, intizamın şartıdır; nizam da, devamı sebeptir. Ve kezâ, bu iki menzilin halkı da ebedî oldukları için, vücutlarını teşkil eden ecza, tagayyüre maruz değildir. Çünkü dünyadaki cisimlerinin terkip ve tahlilleri arasında muvâzene yoktur. Yani cisim bünyelerine girenlerin, çıkanların arasında nisbet yoktur. Onun için inhilâle yüz tutarlar. Fakat âhiretteki cisimlerin yapısı öyle değildir. Eczaları arasında tam mânâsıyla muvâzene vardır ki, inhilâle mahal kalmaz.

Üçüncü ve dördüncü noktalar: Yani dünyanın ikinci tamiriyle haşrin vukuudur.

Evet, tevhid ve nübüvvetin isbatları, yalnız delil-i naklî ile sahih değildir. Çünkü devir lâzım gelir.

Evet, Kur'ân ve hadisten ibaret olan naklî delillerin sıhhati, nübüvvetin sıhhat ve sıdkına bağlıdır. Eğer nübüvvet de delil-i naklî ile isbat edilirse, muhâl lâzım gelir. Bunun için, Kur'ân-ı Kerîm, tevhid ile nübüvveti delâil-i aklıye ile isbat etmiştir. Amma haşir meselesinin hem aklî, hem naklî delillerle isbatı sahihtir.

Delil-i aklî ile isbatı, ²وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ âyet-i kerîmesinin bahsinde beyan edilmiştir.

Hülâsası: Vücutlarında şek ve şüphe olmayan nizam, rahmet ve nimet, ancak ve ancak haşrin gelmesiyle ve ikinci bir hayatın tahakkuku ile nizam, rahmet, nimet olabilirler. Eğer haşir gelmezse ve ikinci bir hayat tahakkuk etmezse, bunları esmâ'ül-ezdaddan addetmek lâzım gelir.

Delil-i naklî ise: Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan ile bütün enbiyâ, haşrin geleceğine ittifak etmişlerdir.

Aklî ve naklî deliller ise: Fahreddinü'r-Râzî'nin tefsirinde, bu kabîl delilleri bildiren âyetler beyan edilmiştir.³

¹ “(Ve siz, hayatları günah hasadıyla geçmiş ey suçlular! Bugün) şöyle bir kenara çekilin bakalım!” (Yâsîn sûresi, 36/59)

² “Âhirete de kesin olarak onlar inanırlar.” (Bakara sûresi, 2/4)

³ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* 2/122-126.

Hülâsa, bilhassa hayvanât ve nebâtâtta daima vukua gelen haşîrlere dikkat edip teemmül eden adam, elde edeceği müteferrik emarelerle haşrin vukuuna, hads ile, yani bir sürat-i intikal ile hükmedecektir.

Şimdi bu âyetin cümlelerini birbirine bağlayan münasebetlere gelelim:

Evet, bu âyetin cevherlerini nazmeden ve cümlelerinin silsilesine medar-ı bahis olan nokta, “saadet”tir. Şöyle ki:

Saadet-i ebediye, iki kısımdır:

Birinci ve en birinci kısmı: Allah’ın rızasına, lütfuna, tecellisine, kurbiyetine mazhar olmaktır.

İkinci kısım ise, saadet-i cismaniyedir. Bunun esasları *mesken, ekl, nikâh* olmak üzere üçtür. Ve bu üç esasın derecelerine göre, saadet-i cismaniye tebeddül eder. Ve bu kısım saadeti ikmal ve itmam eden, hulûd ve devamdır. Çünkü saadet devam etmezse, zıddına inkılâp eder.

Birinci kısım saadetin aksamı, tafsilden müstağnîdir veya gayr-i kabildir.

İkinci kısım saadetin aksamı ise: Evet, meskenin en latîfi, en cazibedar şekli, etraf-ı erbaası türlü türlü gül ve çiçeklerle müzeyyen, bağ ve bahçelerle muhat, altında sular, nehirler akan kasır ve köşklendir. Evet, camid kalbleri aşk ve şevkle ihya eden, sönmüş olan ruhları şen ve şâd eden, şairlere sermaye olarak şairâne teşbihleri, temsilleri, üslûpları ilham eden, sular ile hadravât ve nebâtâtır.

Saadetin ikinci esası olan ekl ise: Me’kûlât (yiyecek) kuvvet verdiği cihetle, en iyisi, en lezizi, me’lûf olan kısımdır. Yani, insana garip, vahşî olmayan şeylerdir. Çünkü ülfetle, o nimetin derece-i kıymeti bilinir. Lezzet verdiği cihetle de lezzetin en büyük lezzeti, teceddüd ve tebeddülündedir. Ve kezâ, ekl lezzetini ikmal eden esbaptan biri de, o rızkın, kendi amelinin ücreti olduğunu bilmektir. İkinci bir sebep de, o rızkın menbaının daima göz önünde hazır bulunmasıdır ki, kalbi mutmain olsun, rızık için telâş etmesin.

Saadetin esaslarından nikâh ise: Evet, insanın en fazla ihtiyacını tatmin eden, kalbine mukabil bir kalbin mevcut bulunmasıdır ki; her iki taraf sevgilerini, aşklarını, şevklerini mübadele etsinler ve lezâizde birbirine ortak, gam ve kederli şeylerde de yekdiğerine muavin ve yardımcı olsunlar.

Evet, bir işte mütehayyir kalan veya bir şeye dalarak tefekkür eden adam, vелеv zihnen olsun, ister ki; birisi gelsin, kendisiyle o hayreti, o tefekkürü paylaşsın. Kalblerin en latîfi, en şefiki, “kısım-ı sâni” ile tâbir

edilen kadın kalbidir. Fakat kadın ile ruhî imtizacı (geçimi) ikmal eden, kalbî ünsiyet ve ülfeti itmam eden, sûrî ve zahiri olan arkadaşlığı samimileştiren, kadının iffetiyle, ahlâk-ı seyyieden temiz ve pâk bulunması ve çirkin ârizalardan hâli olmasıdır.

Suâl: Yiyecek, içecek, şahsî vücudu ibka etmek içindir. Çünkü vücudun eriyip ayrılan şeylerin yerini doldurup tamir etmek, yemek ve gıda ile olur. Nikâh da, nev'in bekası içindir. Hâlbuki âhirette eşhas ebedî olduğundan, vücutlarında eriyip ayrılan bir şey yoktur ki gıdaya ihtiyaç olsun. Ve âhirette tenasül yoktur ki nikâha lüzum olsun.

Cevap: Yemek, içmek ve nikâhın faydaları, yalnız bekaya ve tenasüle münhasır değildir. Evet şu elemli, kederli âlemde onlarda pek büyük lezzet ve faydalar olsun da lezzetler yeri olan âlem-i saadette ne için daha nezih lezzet ve faydaları olmasın?

Suâl: Bu âlemde lezzet, elemin def'inden hâsıl olur. Hâlbuki âhirette elem yoktur?

Cevap: Elemin def'i, lezzetin sebeplerinden biridir. Yoksa lezzet, ona münhasır değildir.

Ve kezâ, âlem-i ebedînin bu âleme benzetilmesi, kıyas-ı maalfâriktir. Yani, aralarında çok farklar bulunduğundan, birbirine benzemez. Cennet ile Horhor bahçesinin¹(Hâşiye) arasında ne nisbet varsa, cennetin lezzetleriyle dünyanın lezzetleri arasında da aynı o nisbet vardır. Cennetin, Horhor bahçesinden dereceleri ne kadar çok yüksek ise, uhrevî lezzetler de dünya lezzetlerine göre öyledir. Her iki âlem arasında bu büyük tefâvüte, İbni Abbas, *لَيْسَ فِي الْجَنَّةِ إِلَّا أَسْمَاؤُهَا* cümlesiyle işaret etmiştir. Yani: “Cennette, dünya meyvelerinin yalnız isimleri vardır.”² Yani isimleri birdir, fakat lezzetleri ayrıdır.

Cennette lezzetin devamı meselesi ise: Evet, lezzetin hakikî lezzet olması, zeval görmeyip devam etmesindendir. *Zira elemin zevali lezzet olduğu gibi, lezzetin zevali de elemidir, hatta zevalinin tasavvuru bile elemidir.* Evet bütün mecazî âşıkların enînleri, bağırıp çağırımları, bu kısım elemdendir ve bütün dîvanlarıyla yaptıkları ağılamalar, vaveylâlar, hep mahbupların firak ve zevallerinin tasavvurundan neşet eden elemdendir.

¹ (Hâşiye) Horhor, Van'da Müellifin medresesinin adıdır.

² Hennâd, *ez-Züh'd* s.49; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/174; ed-Deylemî, *el-Müsne'd* 3/384; el-Beydâvî, *et-Tefsîr* 1/250; el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra* 10/16; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an* 1/64.

Evet, pek çok muvakkat lezzetler var ki, zevalleri dâimî elemeleri intac ettiği gibi; çok elemelerin zevali de, leziz lezzetlere bâis olur. Lezzet ve nimet ise, devam etmek şartıyla lezzet ve nimet sayılabilir.

Hülâsa: İnsan, ebed için yaratılmıştır. Onun hakikî lezzetleri, ancak marifetullah, muhabbetullah, ilim gibi umûr-u ebediyededir.

Bu âyetin cümleleri arasındaki rabitaları gördük.

Şimdi, cümlelerinin işgal ettikleri yerler ile münasebetlerine bakalım:

Evet, ¹وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ Bu cümlenin, bu mevki ile münasebeti:

Evet, Cenâb-ı Hak, ibadeti teklif etti ve nübüvveti isbat etti ve Peygamberimiz'i (aleyhissalâtü vesselâm) tebliğ-i umûra memur yaptı. Ve dünyevî bazı lezzetlere cevaz vermeyen ve meşakkatleri tazammun eden ibadete müminlerin imtisâllerini temin etmek için, müminlere vaad buyrulan tebşirleri tebliğ etmeyi Resûl-i Ekrem'e (aleyhissalâtü vesselâm) emretti. Çünkü o Hazret (aleyhissalâtü vesselâm) inzâr ve tahvife (korkutma) memur olduğu gibi, Allah'ın rızasını, lüt-funu, kurbiyetini ve saadet-i ebediye gibi tebşiratını da tebliğe memurdur.

²أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي : İnsanın ihtiyâcât-ı zaruriyesi içinde en evvel lâzım olan, mekân ve meskendir.

Mekânın en güzeli, nebâtât ve eşcâra müstemil olan yerlerdir. Ve en latîfi, nebatları arasında suların mecrası olan bahçelerdir. Ve en kâmil kısmı, ağaçlarının arasından akan nehirlerinin çoklukla bulunmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm, bu kısma ³تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ cümlesiyle işaret etmiştir.

Meskenden sonra insanın en fazla muhtaç olduğu, cismanî lezzetlerden yiyecek, içecektir. Bu kısma da ⁴نَهْرٌ ، جَنَّةٌ kelimeleriyle işaret edilmiştir.

Sonra rızkın en ekmeli, me'lûf olan kısımdır ki, derece-i kıymeti bilinsin. Meyvelerin lezzeti, teceddüd ve tebeddülündedir; lezzetin en sâfisi, hâzır ve yakın olanıdır; ve en lezizi, amelinin ücreti olduğunu bilmektir. Kur'ân-ı

¹ "İman edip, imanları istikametinde sağlam, doğru, yerinde ve ıslaha yönelik (salih) işlerde bulunanları ise müjdele..." (Bakara sûresi, 2/25)

² "Onlara (içinden ırmaklar) akan cennetler vardır." (Bakara sûresi, 2/25)

³ "Onlara, içinden ırmaklar akan (cennetler vardır)." (Bakara sûresi, 2/25, 266; Âl-i İmran sûresi, 3/15, 136, 195, 198; Nisâ sûresi, 4/13, 57, 122; ...)

Kerîm, bu kısma da ¹ كَلَّمَا رَزَقُوا مِنْهَا مِنْ تَمَرَةٍ رَزَقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ¹ cümlesiyle işaret etmiştir.

يَنْبَغُ : Yani, “Bundan önce yediğimiz meyvelerdir veya dünyada yediğimiz meyvelerdir.” Çünkü cennetin meyveleri, birbirine benzediği gibi, dünya meyvelerine de zahiren benzerler.

وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا : Yani, “Rızıkları birbirine müteşabih olarak getirilir.” Hadiste de vârit olduğuna göre, cennetin meyveleri suretçe birdir, ama tatları, tamları bir değildir.² Bu cümlede meçhul sığasıyla zikredilen أَتُوا kelimesinden anlaşıldığı gibi, rızkın insana götürülmesi, büyük bir şeref ve keramete delâlet ettiğinden, büyük bir lezzeti intac ediyor.

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ³ : Mesken ve me'kelden sonra insanın en ziyade muhtaç olduğu, eşidir. Bu ihtiyacının cennette temin edilmiş olduğuna, bu cümle ile işaret edilmiştir. Evet insan, bir refikaya veya bir refike muhtaçtır ki; tarafeyn, aralarında, hayatlarına lâzım olan şeyleri muâvenet suretiyle yapabilsinler. Ve rahmetten neşet eden muhabbet iktizasıyla, yekdiğerinin zahmetlerini tahfiş etsinler. Ve gamlı, kederli zamanlarını, ferah ve sürura tebdil edebilsinler. Zaten dünyada insanların tam ünsiyeti, ancak refikasıyla olur.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ⁴ : İnsan bir nimete veya bir lezzete mazhar olduğu zaman, en evvel fikrini bozan, vesvese veren, o nimetin veya o lezzetin devam edip etmeyeceği düşüncesidir. Bu vesveseli düşünceye mahal kalmamak üzere, Kur'ân-ı Kerîm, bu cümle ile onların ezvacıyla, lezâiziyle beraber cennette ale'd-devam kalacaklarını tebşir etmekle, o kederli düşünceden kurtarmıştır.

Bu âyetteki cümlelerin sadeplerinde bulunan cevherleri göstereceğiz:

¹ “Ne zaman orada kendilerine rızık olarak (koku, tat, renk, şekil ve lezzetçe birbirinden farklı ve her defasında tazelenip yenilenen) meyvelerden ikram edilse, “Bu, bize daha önce de ikram edilmişti!” derler.” (Bakara sûresi, 2/25)

² es-Sevrî, Tefsîru Süfyan es-Sevrî s.42; et-Taberî, Câmiu'l-beyân 1/173-174; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ân 1/64; el-Beğavî, Meâlimü't-tenzil 2/118.

³ “Onlar için, (dünyadaki bütün eza-cefa sebebi hallerden arındırılmış ve) ebediyen tertemiz hale getirilmiş eşler de vardır.” (Bakara sûresi, 2/25)

⁴ “Ve onlar, o cennetlerde sonsuzca kalacaklardır.” (Bakara sûresi, 2/25)

و, harf-i atıftır. Atfın her iki tarafı arasında münasebet lâzımdır. Hâlbuki burada tebşir ile mâkabli arasında münasebet görünmüyor. Ancak mâkablinde inzara vardır. Öyleyse bu tebşir, o mâkablından tereşşuh eden inzara atıftır.

بَشِّرُ : Beşaret tâbiri, cennetin, Cenâb-ı Hakk'ın fazl-ı kereminden bir hediye-i ilâhîye olup, amelin ücreti mukabilinde vâcip bir hak olmadığına işaretler. Çünkü hak ve ücretin verilmesi, beşaretle tâbir edilemez. Buna binaen, yapılan ibadet, cennet için olmamalıdır.

Tebşirin sîga-yı emir kıyafetiyle zikri, tebliğin takdirine işaretler. Çünkü Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtü vesselâm) tebliğe memurdur, tebşire mükellef değildir.

Takdir-i kelâm, “Müjdeleyerek tebliğ et.” demektir.

Suâf: الْمُؤْمِنِينَ Bu sıla ve mevsule tâbiri, ism-i fâil sîgası olan 'den daha uzun olduğu halde neye işaretler?

Cevap: Sûrenin başında tafsilen zikredilen الخ olan sıla ve mevsule işaretler ki, orada yapılan tafsil, burada yapılan icmâle beyan olsun.

Suâf: Sûrenin başında الَّذِينَ 'nin sıla denilen dahil olduğu cümle, mu-zârî sîgasıyla zikredildiği halde, burada mâzî sîgasıyla zikredilmiştir. Esbâbı nedir?

Cevap: Orada makam, iman ve amele teşvik ve medih makamıdır. Buna münasip, muzârî sîgasıdır. Burada makam, mükâfat ve ücreti vermek makamıdır. Buna da münasip, mâzî sîgasıdır. Çünkü ücret, hizmetten sonra verilir.

وَعَمِلُوا : Bu و harf-i atıftır. Atfın tarafeyni arasında münasebet lâzım olduğu gibi, mugayeret de lâzımdır. Burada aralarında bulunan mugayeret, mezheb-i İtîzâl'in hilâfına, amelin imana dahil olmadığına ve amelsiz imanın da kâfi gelmediğine delâlet ettiği gibi; عَمَلْ tâbiri de, tebşir edilenin ücret gibi olduğuna işaretler.

1 “İman edip, imanları istikametinde sağlam, doğru, yerinde ve ıslaha yönelik (salih) işlerde bulunanları ise müjdele...” (Bakara sûresi, 2/25)

2 “İman edenler...” (Bakara sûresi, 2/25)

3 “O (müttakiler), sürekli yenilenir ve kuvvet kazanır bir imanla (gaybe) inanırlar...” (Bakara sûresi, 2/3)

الصَّالِحَاتِ : Bu kelime, bir şey ile takyid ve tahsis edilmeyerek, mutlak ve mübhem bırakılmıştır. Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abdüh'un telâkkisine göre: "İyi şeyler mânâsında olan صَالِحَاتِ kelimesi, beynennâs meşhur ve malûm olduğundan, mutlak bırakılmıştır."

Ben de diyorum ki: Sûrenin başına itimaden burada mübhem bırakılmıştır. Çünkü sûre başında zikredilen ¹ رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ âyeti buradaki صَالِحَاتِ 'yi beyandır.

أَنْ لَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ² : Bu âyetten maksat, mükâfattan neşet eden neşeli lezzet ve sürurdur. Bu maksadın takviyesine işaret eden kayıtlar:

1. أَنْ 'nin tekidi.
2. ل 'nin ihtisası.
3. لَهُمْ 'ün takdimi.
4. Cennetin cem'iyle tenkiri.
5. Cereyan'ın zikri.
6. تَحْتَ ile beraber مِنْ 'in zikri.
7. Nehir tâbiriyle tarifidir.

Bu kayıtların, o maksadın tahakkukuna çalıştıklarına bir parça izahat vereceğiz. Şöyle ki:

Pek büyük bir şey tebşir edildiği zaman, akıl tereddüt eder, inanamaz. İnandırmak için tekide ihtiyaç olur. Ve kezâ, neşe ve sürur makamları, evhamdan hâli olmalıdır. Çünkü ednâ bir vehimle, sürur zâil olur. Buna binaen, burada o büyük tebşirat, أَنْ ile tekid edilmiştir ki, hem akıl inansın, hem o süruru izale edecek hiçbir evham kalmasın. Ve kezâ, bu tebşiratın yalnız bir vaaddan ibaret olmayıp, bir hakikat olduğuna işarettir.

İhtisası ifade eden لَهُمْ 'deki ل tebşir edilen şeyin onlara mahsus ve on-

¹ "Namazı bütün şartlarına riayet ederek (vaktinde ve aksatmadan) kılarlar ve kendilerine rızık olarak (mal, güç, zekâ, bilgi; ...) ne lutfetmişsek, onun bir miktarını (Allah rızası için ve kimseyi minnet altında koymadan ihtiyaç sahiplerine geçimlik olarak) verirler." (Bakara sûresi, 2/3)

² "Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır." (Bakara sûresi, 2/25)

ların mülkü ve onların fazlı, istihkakları olduğuna delâlet eder ki, lezzetleri tamam, sürurları müzdead olsun. Ve illâ, bir padişah, bir fakiri misafir ederse, madem o misafirlik ve o sohbet ebedî değildir, kıymeti yoktur.

لَهُمْ 'ün takdimi hasrı ifade ettiğinden, beyne'n-nâs, cennetin onlara tahsis kılındığına ve dolayısıyla ehl-i nârın da perişan hallerini onların gözleri önüne götürmeye sebep olduğuna delâlet eder. Ve bu itibarla cennetin lezzeti artar ve kıymeti tezahür eder.

Cennetin cem'i, cennetlerin taaddüdüne ve amellere göre cennetin mertebelerine işarettir.

Ve kezâ, cennetin her bir cüzü, cennet gibi bir cennet olduğuna ve her bir mümine düşen kısım, büyüklüğüne nazaran tam bir cennet gibi görüldüğüne işarettir.

Cennetin tenkîri ise, güzelliğinin kabil-i tarif ve tavsif olmadığına veya sâ-milerin iştah ve istihsanlarının fevkalâdeliğine işarettir.

تَجْرِي : Bahçelerin en güzeli, içinde suyu bulunanlardır. Bunların da en güzeli, içlerinden suları akanlardır. Bunların da en iyisi, akıntısı devamlı olanlardır. İşte cereyanın sîga-yı muzârî kıyafetinde zikredilmesi, o cereyanları tasvir etmekle, devamlı olduğuna işarettir.

مِنْ تَحْتِهَا : Hadravat (yeşillik) ve nebâtât içinde cereyan eden suların en iyisi, nebaan suretiyle bahçenin içinden çıkmakla yüksek köşklerin altından kendine mahsus terennümatıyla geçen, eşcâr ve nebâtâta dağılan sulardır. مِنْ تَحْتِهَا kelimesi, bu kısım sulara işarettir.

الْأَنْهَارُ : Suların çokluğu, bahçelere daha ziyade menfaat, revnak ve güzellik verir.

Kezâlik, küçük küçük arklardan tecemmû eden nehirler, daha güzel manzaraları teşkil eder. Bilhassa suları berrak, zülâl, tatlı, soğuk olursa, fevkalâde bir kıymet, bir lezzet veriyor. İşte الْأَنْهَارُ kelimesi, cem'iyle, tarifiyle, madde-siyle bu çeşit sulara işaret eder.

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ¹ : Bu büyük cüm-

¹ "Ne zaman orada kendilerine rızık olarak (koku, tat, renk, şekil ve lezzetçe birbirinden farklı ve her defasında tazelenip yenilenen) meyvelerden ikram edilse, "Bu, bize daha önce de ikram edilmişti!" derler." (Bakara sûresi, 2/25)

le, çok küçük küçük cümleleri tazammun etmiştir. Evet, bu cümle, mâkabliyle bağlı değildir; müste'nifedir, vazifesi mukadder bir suali cevaplandırmaktır. Mukadder sual ise, sekiz sualin memzuç ve mâcunudur. Şöyle ki:

Vaktâ ki iman edenler ve amel-i salih işleyenler, cennet gibi yüksek bir meskenle tebşir edildiler, birdenbire sâmiin zihnine geldi:

- ✓ Acaba o meskende rızık olacak bir şey var mıdır?
- ✓ Varsa, o rızık nereden hâsıl olur ve nereden gelir?
- ✓ O rızıklar o cennetten hâsıl olduğu takdirde, nesinden neşet ediyor?
- ✓ Semeratından meydana gelirlerse, dünya semeratına benzerler mi?
- ✓ Benzediği takdirde, birbirine de benzerler mi?
- ✓ Birbirine müşabih olurlarsa, tatları bir midir, yoksa ayrı ayrı mıdır?
- ✓ Tatları muhtelif olduğu takdirde, koparıldıkları zaman yerleri boş mu kalır, yoksa derhal dolar mı?

✓ Tebeddül ettikleri takdirde, devamlı mıdırılar? Devamlı iseler, onları yi-yenler sevinirler mi? Sevindikleri zaman ne derler?

Arkadaş! Bu sualleri avucuna koy. Ben de bu cümleleri açar, işlerine bakarım. Sen de dikkat et, bakalım mutâbık olacak mıdır?

كَلَّمَ kelimesi, devam ve tahkike delâlet eder.

رَزَقُوا sîga-yı mâzisiyle, vukuunun tahakkukuna delâlet ettiği gibi, madde-siyle de dünyadaki rızıklarını ihtar eder. Ve bina-yı meçhul sîgasıyla zikri, o rızıkda meşakkatin bulunmamasına ve onların (ağalar ve beyler gibi) rızıkları ayaklarına geldiğine delâlet eder.

مِنْ ثَمَرَاتِهَا denilmektense مِنْ ثَمَرَاتِهَا denilmiş olsaydı, daha muhtasar ve daha güzel olurdu. Fakat mezkûr suallerden iki suale cevap olduğundan, مِنْ ثَمَرَاتِهَا ayrı, مِنْ ثَمَرَةٍ ayrı söylemek icap etmiştir.

مِنْ ثَمَرَةٍ 'deki tenkir, tâmimi ifade ettiği cihetle, cennetin bütün semerele-ri rızık olmaya şâyân olduğuna işarettir.

رَزَقًا kelimesinin tenkiri ise, açlığı gidermek için yediğiniz, gördüğünüz rızık olmadığına işarettir.

فَالْأُولَا tefâul bâbının mânâsı olan şirketi andırıyor. Yani, "O rızkın acîb key-

fiyetinden ettikleri taaccüp ve istiğrabı birbirine söylemeye başladılar.”

¹ هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ : Bu cümlede mübhem bırakılıp beyan edilmeyen rızık kelimesinin dört mânâya ihtimali vardır:

Birincisi: Rızıktan maksat, amel-i sâlihtir. Yani, “Bu dâr-ı dünyada rızık olarak bize nasip kılınan, amel-i salih; yani, şimdi yediğimiz rızıklar dünyada yaptığımız amel-i salihin neticesidir.” Yani amel ile ceza arasında o kadar itisal (bağlılık) vardır ki, sanki dünyadaki amel, âhirette tecessüm edip sevap kesilmiştir. Onların sevinçleri, bu noktadan hâsıl olmuştur.

İkincisi: Rızıktan maksat, dünyanın taam ve yemekleridir. Yani, “Dünyada rızık olarak bize verilen taamlar, bunlardır. Amma zevkleri, tatları arasında dağlar kadar fark vardır.” İşte onların istiğrapları bu noktadandır.

Üçüncüsü: Bu semereler, biraz evvel yediğimiz semereler gibidir, ama suretleri bir, mânâları, tatları ayrıdır. Demek sureten, şeklen bir olduklarından ülfet lezzetini veriyor, tatlarının ayrı olmasıyla da teceddüd lezzeti hâsıl oluyor. İşte sevinçleri bu noktadandır.

Dördüncüsü: Hemen şimdi yediğimiz meyveler, bu dallardaki meyvelerdir. Demek bir meyve koparıldığı zaman, yeri boş kalmıyor, derhal yerine bir meyve peyda oluyor. İşte bundandır ki, cennetin meyvelerinde noksaniyet olmuyor.

² وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا : Bu cümle, itiraziyedir. Yani, yeni bir hükmü ifade etmek için zikrine lüzum olmadığı halde, ³ هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ cümlesindeki hükmü tasdik ve illetini beyan etmek üzere, evvelki cümleye bir zeyil ve bir fezleke olarak zikredilmiştir.

Bina-yı meçhul sîgasıyla أَتُوا'nın zikredilmesi, ehl-i cennetin işleri, hademeleri tarafından görülmekte olduğuna işaret eder.

مُتَشَابِهًا : Yani zahiren ve şeklen bir olduğundan, ülfet lezzetini veriyor; bâtın ve taâmen de ayrı olduğu cihetle, teceddüd lezzetini veriyor. Bu itibarla مُتَشَابِهًا kelimesi, her iki lezzeti îmâ ediyor.

¹ “Bu, bize daha önce de ikram edilmişti!” (derler.)” (Bakara sûresi, 2/25)

² “(Cennette) meyveler onlara, (ne olduğunu bilmedikleri bir yiyecekli iştahları gitmesin, lezzetleri azalmasın diye) şekilce dünyadakilere benzer (fakat koku, tat, renk, şekil ve lezzetçe birbirinden farklı ve her defasında tazelenip yenilenen) şekilde sunulur.” (Bakara sûresi, 2/25)

³ “Bu, bize daha önce de ikram edilmişti! (derler.)” (Bakara sûresi, 2/25)

¹ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ Bu cümle ² لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي cümlesine atıftır. Atfın tarafeyni arasında lâzım olan münasebetin iktizasınca, **takdir-i kelâm şöyle olsa gerektir**: “Onlar, kendi cisimleri için bir meskene muhtaç oldukları gibi, kadınları için de bir meskene muhtaçtırlar.”

لَهُمْ kelimesi ihtisası ifade ettiği cihetle, o ezvacın, onların mülkü ve onlara mahsus olduklarına delâlet ettiği gibi, dünya kadınlarından başka ³ حُورٌ عِينٌ ile tâbir edilen bir kısım kadınlar da onlar için yaratılmış olduğunu îmaen gösteriyor.

فِيهَا : Cennet, o kadınlara zarf ve mesken olduğundan anlaşılır ki, o kadınlar, o yüksek cennete lâyıktırlar ve aynı zamanda cennet derecelerinin yüksekliği nisbetinde onların hüsünleri de yükseliyor.

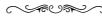
Ve kezâ, cennetin de onlarla müzeyyen olduğuna gizli bir îmâ vardır.

مُطَهَّرَةٌ tef'îl bâbından ism-i mef'ul olduğundan, her halde tathir edici bir fâil vardır. O fail de, ancak yed-i kudrettir. Binaenaleyh, yed-i kudretin tathir ve tenzih ettiği kadınların tavsifleri kabil değildir.

Ve kezâ, مُطَهَّرَةٌ kelimesi müteaddî olduğuna nazaran, o kadınların taharetleri kendilerinden olmayıp, başkasından onlara sirayet etmiş olduğu anlaşılır.

Binaenaleyh, dünya kadınları da cennete girdikten sonra, bir tetahhur ve tasfiye ve tasaykul ameliyatıyla, güzellikte hurilerin derecelerine çıkacakları-na delâlet eder.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ : Yani, “Onlar da, ezvaçları da, cennet de, cennetin lezâ-izi de hep ebedîdirler.”

¹ “(O cennetlerde tek başlarına, yalnız ve dolsuz olacak da değillerdir.) Onlar için, (dünyadaki bütün eza-cefa sebebi hallerden arındırılmış ve) ebediyen tertemiz hale getirilmiş eşler de vardır.” (Bakara sûresi, 2/25)

² “Onlara (içinden ırmaklar) akan cennetler vardır.” (Bakara sûresi, 2/25)

³ “Güzel gözlü eşler” (Vâkıa sûresi, 56/22. Ayrıca bkz.: Duhân sûresi, 44/54; Tûr sûresi, 52/20)

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ
 آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّ الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا
 أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا
 الْفَاسِقِينَ ۝ الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ
 اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ¹

Gayet kısacık bir meâli: Yani, “Cenâb-ı Hak, kullarını irşad ve ikaz etmek üzere, sivrisinek gibi hakir, kıymetsiz bir hayvanla veya bir mahlûkla misal getirmeyi, kâfirlerin keyfi için terk etmez. İmanı olanlar, onun, Rab’lerinden hak olduğunu bilirler. Amma kâfirler, ‘Allah bu gibi hakir misallerden neyi irade etmiştir?’ diyorlar. Allah, onunla çoklarını dalâlete atar ve çoklarını da hidayete götürür. Fakat fâsıklardan mâada dalâlete attığı yoktur. Fâsıklar da ol adamlardır ki, Allah’ın tâatinden huruçla, mîsak-ı ezelîden sonra ahidlerini bozarlar ve Allah’ın akrabalar arasında veya müminler beyninde emrettiği hatt-ı muvâsalayı keserler; yeryüzünde işleri ifsattır. Dünya ve âhirette zarar ve hüsrana maruz kalan ancak onlardır.”

Bu âyetin de sair arkadaşları gibi mevzu-u bahis olacak vücuh-u irtibatı ve cihât-ı nazmiyesi üçtür. Maahâzâ, bu âyetin meâli, hem mâkabline, hem mâba’dine, hem Kur’ân’ın tamamına bakıyor.

Mâba’dine olan vech-i irtibatı:

Evet, vakta ki Kur’ân-ı Azîmüşşân sinekten,² ankebuttan³ misâl getirdi, karınca⁴ ile bal arısından⁵ bahsetti. Müşrikler, münafıklar, Yahudiler itiraz için fırsat bularak ahmakâne dediler ki: “Allah, azametiyle beraber, böyle hasis, hakir şeylerden bahsetmeye tenezzül eder mi? Hâlbuki ashab-ı kemâl, bu gibi kıymetsiz şeylerden bahsetmeye tenezzül etmezler, hayâ ederler.”⁶ Kur’ân-ı Kerîm, bu âyet ile ağızlarına vurarak kapattı.

¹ Bakara sûresi, 2/26-27.

² Bkz.: Bakara sûresi, 2/26; Hac sûresi, 22/73.

³ Bkz.: Ankebût sûresi, 29/41.

⁴ Bkz.: Neml sûresi, 27/18.

⁵ Bkz.: Nahl sûresi, 16/68-69.

⁶ et-Taberî, Câmiu’l-beyân 1/178; el-Begavî, Meâlimü’t-tenzîl 1/58; el-Kurtubî, el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân 1/241-242.

Mâkabline cihet-i nazm ve irtibatı:

Evet, Kur'ân'ın ihtiva ettiği sıfât ve mezâyânın hiçbir kelâmda, hiçbir ki-tapta, hiçbir şahısta bulunmadığı, sûre başında isbat edildiği gibi, Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtu vesselâm*) nübüvveti de Kur'ân'ın i'câzıyla isbat edildi. Kur'ân'ın i'câzı dahi tahaddî ile, yani muhalifleri muaraza, mübareze meydanına dâvet etmekle isbat edildi. Çünkü muarazaya yapılan dâvet, sükût ile cevaplandırıldı. Böyle cihanşümûl bir inkılâbı söndürmek için yapılan dâvet üzerine mübareze meydanına gitmeyip sükût etmek, elbette eser-i aczdır. Kur'ân-ı Kerîm'in bu isbatlarına karşı kâfirler habt olup ağızlarını açamadıkları gibi, nabızları bile felce uğradı. Yalnız, Kur'ân, her hususta hadd-i kemâle bâliğ olduğundan, uzaktan uzağa bazı ufak itiraz taşlarını atmışlardır.

Ezcümle: ¹اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ² ve كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا³ gibi âdi, kıymetsiz misallerden Kur'ân'ın getirdiği temsiller, yüksek kelâmın kemâline yakışmaz. Bu gibi temsiller, beynennâs yapılan mükâlemelere, konuşmalara benziyorlar.”³ diye muğâlata ile haltetmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, onların o haltlarını bu âyetle başlarına vurmıştır.

Arkadaş! Acele etme, burada bir parça durmak icap eder. Onların pek vâhi ve zayıf şüpheleri vardır. Bu şüpheler, müteselsil bazı vehimlerden neşet etmiştir. O vehimler de, bazı muğâlatalardan husule gelmişlerdir.

Onların, Kur'ân'ın kemâlini tenzil etmek için, Kur'ân'ın temsillerini insanların temsillerine kıyas etmeleri, kıyas-ı maalfânıktır; aralarında dünyalar kadar fark vardır.

Onları muğâlata ile bu kıyasa sevkeden noktalar:

1. Onlar, her şeye, me'lûflarına baktıkları nazarla bakıyorlar.
2. Onlar, insanın zihninin, fikrinin, lisanının, sem'inin cüz'î olduklarını ve cüz'î olduklarından, kasten ve bizzat iki şeye beraber taalluk edemediklerini nazara almışlardır.
3. Himmetin yüksek ve alçak kısımlarını tefrik eden mikyasın, iştilal ve ihtimamdan ibaret olduğunu düşünmüşlerdir. Yani, yüksek şeylere ihtimam edenin himmeti yüksektir, alçak işlerde iştilal edenin himmeti alçaktır.

¹ “(Bunların durumu,) aydınlanmak için ateş yakan bir kimsenin durumuna benzer.” (Bakara sûresi, 2/17)

² “Yahut onların durumu gökten sağanak halinde boşanan (ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzer.)” (Bakara sûresi, 2/19)

³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/177; el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 1/241; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân* 1/65.

4. Kıymet ve azametın, himmet nisbetinde olduğunu zannetmişlerdir. Hatta küçük veya alçak bir şeyi, yüksek ve büyük şahıslara isnad etmezler. Güya azîm insanlar, kıymeti olmayan şeylere tenezzül etmezler ve zayıf, küçük bir şey, o büyük himmet ve azameti tahammül edemez.

İşte o boş kafalılar, bu noktalara istinaden, Cenâb-ı Hakk'ı da insanlara kıyas ederek diyorlar ki: "Allah, celâl ve azametiyle, insanların konuştuıkları gibi nasıl insanlar ile tekellüm etmeye tenezzül eder? Ve bu cüz'î ve hakir şeylerden nasıl bahseder? Azametine yakışır mı?"

Acaba o süfeha takımı, Allah'ın iradesi, ilmi, kudreti gibi sair sıfatlarının da küllî, umumî, şâmil, muhît olduklarını bilmezler mi? Ve yine bilmezler mi ki; Cenâb-ı Hakk'ın azametine miyas, ancak mecmû âsâdır; yalnız bir eser miyas olamaz? Ve yine bilmezler mi ki; Cenâb-ı Hakk'ın tecellisine mîzan olacak, kâffe-i kelimâtıdır ki, eşcâr kalem, denizler mürekkep olsa, o kelimâtı azıp bitiremezler?¹(Hâşiye)

Meselâ, şems âkıl, ihtiyar ve irade sahibi farz edilse, zıyasını bütün âleme neşrettiği bir sırada, pis, mülevves bir zerre de onun zıyasından istifade ettiği

¹ (Hâşiye) Bu meâldeki âyette bir mübalâğa, bir müzâyede görünür. Fakat hakikate, vâkıa bakılırsa, ziyadelik yoktur. Çünkü kelime, bir mânâyı ifade eden şeye denir. Amma nahvîlerin lafız ile takyid ve tahsis ettikleri, onlara mahsus bir ıstılahtır. Evet, biri kâl, diğeri hâl olmak üzere iki lisan vardır. Lisân-ı kâlin kelimâtı elfaz ise, lisân-ı hâlin kelimâtı da ahvâldir.

Binaenaleyh, kudsi şâirin ^{1*} تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ dediği gibi, "Kitab-ı kebiri kâinatı yaratılan herhangi bir şey, Hâlık'ın azametine delâlet eden bir kelime-i hâliyedir." Eşcâr ile denizler, kâinat kitabında mevcut kelimât-ı hâliyelerin yazılmasına kâfi geldiği takdirde, o denizlerin katreleri, o ağaçların zerreleri birer hâlî kelime olduğundan, onların da yazılması için mürekkep, kalem lâzımdır. Öyleyse, onlar için de, onlar kadar başka eşcâr ve denizler lâzımdır. Ve hâkezâ, her bir birincinin katreleri ve kelimâtı yazıldıktan sonra, ona da onun kadar ikinci bir takım eşcâr ve denizler lâzımdır. Hâl böylece ilâ-gayri'n-nihâye teselsül eder, gider. Cenâb-ı Hakk'ın kelimâtı, yani Cenâb-ı Hakk'ın azametine delâlet eden kelimât-ı hâliyesi bitmez. Demek hakikatte وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا^{2*}

^{2*} âyetinin ifade ettiği mânâda hiçbir cihetle mübâlağa, müzâyede yoktur, belki tenâkus vardır.

Mütercim

Abdûlmecid

^{1*} "Bütün her şeyde Allah'ın varlık ve birliğini gösteren bir âyet (işaret) vardır." (Bkz.: el-Esfehanî, *el-Eğânî* 4/39; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* 12/413; el-üşşeyhî, *el-Müstatraf* 1/16, 2/280)

^{2*} "(De ki: "Rabbimin (bütün isim ve sıfatlarının tecellileri ve O'nun icraatı olan) kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı,) hattâ onlara bir o kadar daha ilâve etseydik, bütün bu denizler biterdi de, Rabbimin kelimeleri yazmakla tükenmezdi." (Kehf sûresi, 18/109)

vakit, şemse karşı “Niçin bu pis, bu mülevves zerreye meşgul oldu ve niçin ona ziyasını verdi?” diye itiraz edilebilir mi? Hâşâ! Şemsin azametinde bir na-kîse gelir mi? Yok.

Binaenaleyh, gayet büyük olan bu âlemi, büyük bir sanat ile ve büyük bir ihtimamla halkettiği gibi, cevher-i fert ile tâbir edilen zerre de O’nun destgâh-ı kudretinden çıkan bir eser-i sanattır. Çünkü o büyük kudretin nazarında, cevahir-i fert, yani zerrelerle nücûm-u seyyare, yani gezici yıldızlar müsavıdirlar. Zira o büyük Allah’ın kudreti, ilmi, iradesi, kelâmı, zâtî sıfatlarıdır, Zât-ı Akdes’e lâzımdırlar. Onlarda teceddüd yok, ziyade ve noksan olmaya kabiliyet yok, tagayyürleri yok ki mertebeleri olsun. Maahâzâ, acz bu sıfatların zıddı olduğundan, onların içine girip oturamaz. Binaenaleyh, kudret-i ilâhiyede zerre ile şems arasında fark yoktur.

Meselâ, terazinin her iki gözünde iki güneş veya iki zerre bulunduğu farz edilse, aralarında müsâvat ve muvâzene olduğundan, hariçten bir kuvvet bir gözüne basarsa, öteki göz havaya kalkar. İster o gözde zerre olsun, ister güneş olsun, o kuvvete göre farkları yoktur, ikisi de birdir.

Kezâlik, mümkün olan bir şeyin tarafeyni, yani vücûd ve ademi arasında, terazinin gözleri gibi müsâvat olduğundan, kudret-i ezeliye hangi tarafa basarsa, öteki taraf heba gibi havaya kalkar. Güneş, sinek, zerre.. bu hususta hepsi de birdir.

Hülâsa: Zerre gibi küçük şeyler veya âdi fiiller, Hâlık’ın halkıyla vücuda geldikleri için, O’nun daire-i ilminde dahil oldukları bedihîdir. Bu itibarla, onlardan bahsetmekte, bilbedahe, müşâhhat (münakaşa etmek) yoktur. Kur’ân-ı Kerîm, ¹ **أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ** âyetiyle bu sırra işaret etmiştir. Yani, halkeden Hâlık, mahlûkunu bilmez mi? Ve bilmemesinin imkânı var mı? Öyleyse mahlûkundan niçin bahsetmesin, niçin mahlûkuyla konuşmasın?

İkinci muğâlata: Onlar, “Kur’ân’ın üslûpları ve şivesi altında bir insanın timsâli görünür.” diyorlar. Çünkü Kur’ân’da bahsedilen âdi işler ve hakir şeyler, insanların arasında yapılan muhavere ve konuşmalar gibidir. Bu cahil herifler bilmezler mi ki, söylenilen bir kelâm, bir cihetten mütekellimine bakarsa birkaç cihetten de muhatabına bakar? Çünkü muhatabın ahvâlini nazara almak lâzımdır ki, söylenilen söz o ahvâlin iktizası üzerine söylesin.

¹ “O yarattığı mahlûkunu hiç bilmez olur mu? Latîf (Kendisinden hiçbir şeyin gizli kalmadığı, her şeye bütünüyle nüfuz eden) ve Habîr (her şeyden hakkıyla haberdar olan) O’dur.” (Mülk sûresi, 67/14)

Binaenaleyh, Kur'ân'ın muhatabı beşerdir. Kur'ân'ın maksadı da tefhimdir. Yani, beşerin bilmediği şeyleri bildirmektir. Buna binaendir ki, belâgatın iktizası üzerine, Kur'ân, beşerin hissiyatıyla memzuc olan üslûplarını giyer ve şivesiyle söyler ki, beşerin fehmi söylenilen sözden tavahhuş edip ürkmesin.

Evet, yüksek bir insan, bir çocukla konuştuğu zaman çocukların şivesiyle konuşursa, çocuğun zihnini okşamış olur. Çocuğun fehmi, onun çat pat söylediği sözlerle ünsiyet peyda eder; söylediklerini dinler ve anlar. Aksi halde, o insan ile o çocuk arasında bir malûmât alışverişi olamaz. Allah ile beşer arasındaki ahz ve îtâlar da böyledir. Eğer Cenâb-ı Hak beşere îtâ edeceği malûmâtı beşerin terazisiyle tartıp vermezse, beşer, katiyen ne bakar ve ne de alır. Çünkü beşer, ancak alışmış olduğu terazisinin dilinden anlar, bu fennî terazilerin dilinden anlamaz.

Suâl: Hakikaten, eşyanın hakareti, hisseti, kudretin azametine, kelâmın nezahet ve nezaketine münâfidir.

Cevap: Bazı şeylerde veya işlerde görünen hakaret, çirkinlik, eşyanın mülk cihetine aittir. Yani dış yüzüne nazırdır ve bizim nazarımızda öyle görünür. Ve bunun için, eşya ile yed-i kudret arasına perde olarak esbab-ı zahiriye vaz edilmiştir ki, sathî nazarımızda yed-i kudretin o gibi eşya ile mübaşeretini görünmesin. Fakat melekût ciheti, yani içyüzü ise şeffaf ve yüksektir. Kudretin taalluk ettiği bu cihette, hiçbir şey kudretin taallukundan hariç değildir.

Evet, azamet-i ilâhiye esbab-ı zahiriyenin vaz'ını iktiza ettiği gibi, vahdet ve izzet-i ilâhiye de kudretin bütün eşyaya şumûlünü ve kelâmın her şeye ihatasını iktiza ederler. Maahâzâ, bir zerre üstünde zerrelerle yazılan bir Kur'ân, sayfa-yı semâda yıldızlar ile yazılacak Kur'ân'dan hüsünde (güzellik) aşağı değildir. Ve kezâ¹(Hâşiye) bir sivrisineğin yaratılışı, sanatça filin hilkatinden dûn değildir.

Kelâm sıfatı da aynen kudret sıfatı gibidir. Bir çocukla konuşup söz anlatmak, bir filozofla konuşmaktan aşağı değildir.

1 (Hâşiye) Sivrisineğin başında mızrak gibi bir hortum vardır. Filin başına konar, hortumunu filin hortumuna batırır, fil kaçmaya başlar, hiçbir suretle elinden kurtulamaz. Demek Cenâb-ı Hak, sivrisineği file galip ve hâkim kılmıştır. Binaenaleyh, hilkatçe dûn ise de, cesaret hususunda fâikdir.

Suâl: Şu temsillerde görünen hakaret-i zahiriye neye âittir?

Cevap: O gibi haller temsil getirene ait değildir, ancak mümessel-i lehe âittir. Yani, kime ve ne şeye temsil getirilmişse ona aittir. Zaten kelâmın güzel-liği, belâgatı, mümessel-i lehe mutabakatı nisbetindedir. Evet, bir padişah bir çobana, çobanlara mahsus bir aba, bir palto ve kelbine de bir kemik verirse, “Padişah iyi yapmadı.” diye kimse itiraz edemez. Çünkü her şeyi lâıykına vermiştir. Binaenaleyh, mümessel-i leh ne kadar hakir olursa, temsili de o kadar hakir olur; ve ne kadar büyük olursa, temsili de o kadar büyük olur.

Evet, sanemler pek âdi, hakir olduklarından Cenâb-ı Hak, sineği¹(Hâşiye) onlara musallat kılmıştır. Ve ibadetleri de o kadar çirkindir ki, نَسَجُ الْعَنْكَبُوتِ ile, yani örümceğin ağıyla tâbir edilmiştir.

Üçüncü muğâlata: Onlar diyorlar ki: “Hakikati izhar etmekte, aczi îmâ eden bu gibi temsilâta ne ihtiyaç vardır?”

Elcevap: Kur’ân’ı inzal etmekten maksat, cumhur-u nâsi irşad etmektir. Cumhur ise avâmdır. Avâm-ı nâs, çıplak olan hakâiki göremez; ülfet peyda etmedikleri akliyat-ı mahzayı ve mücerredâtı, fehimleri alamaz. Bunun için Cenâb-ı Hak, lütuf ve ihsanıyla, hakikatleri onların ülfet ettikleri bir libas ile, bir şive ile göstermiştir ki, tevahhuş edip ürkmesinler. Bu bahis, müteşabihat bahsinde geçmiştir.

Bu âyetin cümleleri arasındaki irtibata gelelim:

Evet, إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا² cümlesi onların îrad ettikleri aşağıdaki müteselsil itirazları reddediyor:

1 (Hâşiye) Bir Arabî’nin taptığı bir sanemi varmış. Bir gün ibadete gitmiş. Bakmış ki, bir tilki sanemin başına bevletmiş. Bu hali görünce, ^{1*}أَرَبُّ يَبُولُ التُّغْلَبَانِ بِرَأْسِهِ* demekle, sanemi kırmış, atmış. Demek sanemlerin hakaretinden, yalnız sinekler değil, tilkiler de başlarına çıkar, telvis eder.

Mütercim
Abdülmecid

^{1*} “Başına tilkinin bevlettiği şey rab mı olur!” İbni Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 1/308; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ* 1/136; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi'l-Kur’ân* 1/137.

2 “Allah, (Ateş’ten korunup vaad edilen cennetlere girmesinde insan için bir vesile olan iman hakikatlerini zihinlere ve kalblere yerleştirme adına) bir sivrisineği, hattâ (gerek misal teşkil etmede, gerekse yapı ve sanat olarak) ondan daha büyüğünü veya daha küçüğünü misal getirmekten çekinmez.” (Bakara sûresi, 2/26)

1. Allah'ın beşer ile konuşmasında ve onlara kahır ve itab etmekte ve onlardan şikâyet etmekte ne hikmet vardır? Hâlbuki bu gibi şeylerden anlaşılır ki, âlemde insanın da başka bir tasarrufu, bir tesiri vardır.

2. İnsanlar arasında cereyan eden konuşmalar gibi temsillerin getirilmesi... Zira bu, Kur'ân'ın beşer kelâmı olduğuna alâmettir.

3. Kelâmın arkasında, üslûpların arasında insanın timsâli görünür.

4. Hakâik, temsilâtla tasvir ediliyor. Bu ise, hakikati izhar etmekten âciz olduğuna delâlet eder.

5. Getirilen temsiller, âdi temsillerdir. Bu ise, mütekellimin zihni, inhisar altında olduğuna emaredir.

6. Hakir ve kıymetsiz şeylerden temsiller getiriliyor. Bu da mütekellimin zayıf olduğuna delildir.

7. Getirilen temsillere mecburiyet olmadığından, terki zikrinden evlâdır.

8. Bilhassa, ehl-i izzetin hayâ ederek tenezzül etmedikleri şeylerden temsil getirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, bu itiraz silsilesini, **إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا... الخ** cümlesiyle bir darbeye kırmış ve yıkmıştır:

1. Eşyanın içyüzleri yüksek ve şeffaf olduğundan, bu yüzlerden bahsetmek azamet ve celâle münafi olmadığı gibi; ulûhiyetin iktizası üzerine dış yüzleri çirkin görünenlerin bahsedilmekten, zikredilmekten hâriç tutulmaları, ulûhiyet kanununa muhaliftir. Çünkü bir hâkim, teb'asından çingeneleri hukuk-u medeniyeden ihraç etmez.

2. Belâgat ve hikmetin iktizası üzerine, hakir mânâları ifade için hakir temsillerin zikrinde bir muhalefet yoktur.

3. Âdi temsillerde bir beis yoktur; terbiye ve irşad öyle ister.

4. İnâyet-i ilâhiyenin iktizası üzerine, hakâik, temsilâtla tasvir edilir.

5. Rubûbiyet ve terbiyenin iktizasına binaen; insanları, kendi aralarında cereyan eden muhavereleri, üslûpları, şiveleriyle irşad etmek lâzımdır.

6. Hikmet ve nizamın iktizası üzerine, Cenâb-ı Hakk'ın insanlarla konuşması zarurîdir.

Hülâsa: Cenâb-ı Hak, insanlara cüz-ü ihtiyarî vermekle, onları âlem-i ef'âl masdar yaptı. O âlem-i ef'âlî bir nizam altında almak üzere kelâmını, yani Kur'an'ını da resûl olarak o âlem-i ef'âlî gönderdi. Binaenaleyh, tanzif ve tanzim için yapılan ilâhî bir program, itirazlara mahal olamaz.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ¹ : Bu cümleyi evvelki cümle ile bağlayan alâkaya gelince:

Evvelki cümledeki hükmü isbat için, bu cümle, bir delilin yolunu gösteriyor ve zihne gelen vehimleri de defediyor. Şöyle ki:

Her kim inâyet-i ezeliye ile rubûbiyet-i ilâhiyeyi göz önüne getirip Allah cânibinden kudretin azameti altında bakarsa, baûda ve emsâliyle getirilen temsillerin belâgat kanunlarına muvâfık ve Cenâb-ı Hak'tan hak olduğunu tasdik eder. Fakat her kim nefsinin emri altında mümkünâtı nazara alarak bakarsa, şüphesiz vehimler onu havalandırır, dalâletin bataklığına atar.

Bu iki tâife insanların misli, şöyle iki şahsın misline benzer ki: Onlardan birisi yukarıya, diğeri aşağıya gider. Her ikisi de pek çok su arklarını görürler. Yukarıya giden şahıs, doğru çeşmenin başına gider, suyun menbaını bulur; tatlı, temiz bir su olduğunu anlar. Sonra o çeşmeden teşâub edip dağılan bütün arkların temiz ve tatlı olduklarına hükmeder ve hangi arka tesadûf ederse, tatlı ve temiz olduğunda tereddüt etmez. İşte bu itibarla, kendisine vehimler tasallut etmezler. Aşağıya giden öteki şahıs ise, arklara bakar, suyun menbaını göremediğinden, her rast geldiği ark suyunun tatlı olup olmadığını anlamak için delilleri, emareleri aramaya mecbur olur. Bundan dolayı vehimlere maruz kalır. Ednâ bir vehim, o kafasız yoldan çıkarır.

Yahut o iki tâifenin misali, ellerinde bir ayna bulunan iki şahsın misaline benzer ki, birisi aynanın şeffaf yüzüne bakar, içinde kendisini gördüğü gibi çok şeyleri de görebilir. Öteki adam ise, aynanın renkli yüzüne bakar, bir şey anlayamaz.

Hülâsa: Allah'ın sun'una, ef'âline, kelâmına, temsilâtına, üslûplarına, inâyet ve rubûbiyetini mülâhaza etmekle beraber, Allah'ın cânibinden bakmak lâzımdır. Bu bakış da, ancak nûr-u imanla olur. Bu itibarla, vehimler olsa bile, ancak örümcek ağının kıymet ve kuvvetinde olur. Eğer mümkünât

¹ “Zaten iman etmiş bulunanlar, (hem imanlarının gereği, hem de bu tür misaller imanlarını arttırıp güçlendirdiğinden ve onlardaki maksat ve hikmeti çok iyi anladıklarından,) onun gerçekten Rabbilerinden gelen hak bir misal olduğunu bilirler.” (Bakara sûresi, 2/26)

cihetinden cüz'î fikriyle müşteri nazarıyla bakarsa, zayıf bir vehim bile onun nazarında bir dağ gibi olur. Cûdi Dağı'nı gözün rüyetinden men eden sineğin kanadı gibi, zayıf, küçük bir vehim de hakikati onun gözünün görmesinden setreder.

Bu cümlelerin evvelki cümle ile cihet-i irtibatı: وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا... الخ

Evet, temsilât-ı Kur'ân'îye'deki hikmeti fehmetmek için Allah cânibinden nur-u imanla bakmak lâzım olduğuna evvelki cümle ile işaret edilmiştir. Bu cümlede ise, mezkûr temsilâtta hikmetin adem-i fehmini intac eden ve aynı zamanda evham ve bahaneler yuvasına giden yol gösterilmiştir. Şöyle ki:

Alçak nefis tarafından her şeyi karanlıklı gösteren küfür zulmetiyle temsilât-ı Kur'ânîye'ye bakan olursa, tabîî o temsilâtın hikmetini anlayamaz, evhama kapılır. Kalbindeki marazın yardımıyla, her vehim onun nazarında bir dev kesilir; tarik-i hakkı kaybeder, tereddütlere maruz kalır. Sonra istifhama, yani sorup sual etmeye başlar, içinden çıkamaz; en nihayet iş inkâra dayanır, inkârın içinde kalır. Kur'ân-ı Kerîm, ihtisar ve kinaye tarikiyle onların inkârı tazammun eden istifhamlarına, ²بِهَذَا مَثَلًا² cümlesiyle işaret etmiştir. Ve bu işaret içindir ki, evvelki cümlede mezkûr olan يَعْلَمُونَ 'ye mutabakat için, burada مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا... الخ 'nin zikri lâzım iken لَا يَعْلَمُونَ

³يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا³: Bu cümle, onların temsilâtının sebebini, ille-i gâiyesini anlamak üzere مَاذَا ile yaptıkları istifhama cevaptır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm, usûl ittihaz ettiği îcaz ve ihtisara binaen, temsilâtın âkıbetini, yani temsilâta terettüp eden dalâlet ve hidayeti, ille-i gâiye menzilesinde göstermiştir. Evet dalâlet ve hidayet, temsilâta illet olamaz. Eğer illet olsa, cebr olur. Ancak temsilâtın sebep ve ille-i gâiyesi, cumhur-u avâmî ikaz ve irşaddır. Sanki onlar “Ne için böyle oldu? Ne için i'câz bedihî olmadı? Ne için Allah'ın kelâmı olduğu zarurî olmadı? Ne için bu temsilât yüzünden vehimlere meydan verildi?” diye bir çok sualleri ortaya çıkardılar. Kur'an-ı Kerîm يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا³ cümlesiyle, o sual kümesini dağıttı. Şöyle ki:

¹ “Küfür kalblerinde yerleşmiş bulunanlar ise, (küfürlerinden kaynaklanan bir cehalet ve inatla), “Allah böyle bir misal getirmekle ne demek ve ne yapmak istiyor ki!” derler.” (Bakara sûresi, 2/26)

² “Allah böyle bir misal getirmekle ne demek ve ne yapmak istiyor ki!?” (derler.)” (Bakara sûresi, 2/26)

³ “Allah, onunla çoklarını dalâlete atmakta ve çoklarını da hidayete erdirmektedir.” (Bakara sûresi, 2/26)

O temsilâtı nur-u iman ile tefekkür edenin nur-u imanı inkişaf eder, kuvvet bulur. Küfür zulmetiyle ve tenkit hırsıyla bakanın da, zulmeti ziyadeleşir ve gözü kör olur. Çünkü nazarîdir, bedîhi değildir.

Evet, bu temsilât, temiz ve yüksek ruhları, mülevves ve alçak ruhlardan tefrik içindir. Bu da, yüksek istidatları neşv ü nemalandırmakla pis istidatlardan temyiz içindir. Bu dahi, sağlam fitratları, mücahede ile, bozuk ve hasta fitratlardan ayırmak içindir. Bunu da, imtihan-ı beşer istilzam ediyor. Bunu dahi, sırr-ı teklif iktiza etmiştir. Teklif ise saadet-i beşer içindir. Saadet ise tekemmülden sonradır.

Suâl: Diyorsun ki: “Teklif saadet içindir. Hâlbuki ekser-i nâsın şekavetine sebep, tekliftir. Teklif olmasaydı, bu kadar tefavüt-ü şekavet de olmazdı?”

Cevap: Cenâb-ı Hak, verdiği cüz-ü ihtiyarî ile ef'âl-i ihtiyariye âlemini kesbiyle teşkil etmeye insanı mükellef kıldığı gibi, ruh-u beşerde vedîa olarak ekilen gayr-i mütenahi tohumları sulamak ve neşv ü nemalandırmak için de beşeri teklifle mükellef kılmıştır. Eğer teklif olmasaydı, ruhlardaki o tohumlar neşv ü nema bulamazdı.

Evet, nev-i beşerin ahvâline dikkatle bakılırsa görülür ki, ruhun mânen terakkisini, vicdanın tekâmülünü, akıl ve fikrin inkişaf ve terakkisini telkih eden, yani aşıl原因, şeriatlardır; vücûd veren, tekliftir; hayat veren, peygamberlerin gönderilmesidir; ilham eden, dinlerdir. Eğer bu noktalar olmasaydı, insan hayvan olarak kalacaktı ve insandaki bu kadar kemâlât-ı vicdaniye ve ahlâk-ı hasene tamamen yok olurlardı. Fakat insanların bir kısmı, arzu ve ihtiyarıyla teklifi kabul etmiştir. Bu kısım, saadet-i şahsiyeyi elde ettiği gibi, nev'in saadetine de sebep olmuştur.

Amma insanların büyük bir kısmı, ihtiyarıyla küfrü kabul ve tekâlif-i ilâhiyeyi reddetmişlerse de, teklifin bazı nevilerinden süzülen terbiyevî, ahlâkî vesaire güzel şeyleri aldıklarından, teklifin o nevilerini zımnen ve ıztıra- ren kabul etmiş bulunurlar. İşte bu itibarla, kâfirin her sıfatı ve her hali kâfir değildir.

Suâl: İnsanlardan büyük bir kısmın şekaveti meydanda iken, yalnız küçük bir kısmın saadeti nasıl nev'in saadetine sebep olur ki, “Şeriat rahmettir.” diyorsunuz. Hâlbuki nev'in saadeti, ya bütün efradın ve ya kısm-ı ekserisinin saadetiyle olabilir?

Cevap: Altına yüz yumurta bırakılan tavuk, o yumurtadan yirmisini civ-civ çıkarıp seksenini ifsat etse, bu tavuk, yumurta nev'ine hizmet etmiş olur. Çünkü bir civciv, bin yumurtanın annesi olabilir.

Veya yüz tane çekirdek toprağa ekilse ve suyla sulanıp bilâhare yirmisi neşv ü nema bulup hurma ağacı olsa ve sekseni çürüyüp mahvolursa, yirmi çekirdeğin sümbüllenip ağaç olmasına sebep olan su, elbette çekirdek nev'ine hizmet etmiş olur.

Veyahut bir maden ateşte eritilse, beşte biri altın, mütebakisi toprak çıkarsa; elbette ateş, o madenin kemâline, saadetine sebep olur.

Binaenaleyh, teklif de insanların beşte birini kurtarsa, o beşte birin saadet-i nev'iyeye sebep ve âmil olduğuna kat'iyetle hükmedilebilir. Maahâzâ, yüksek hissiyat ile güzel ahlâkın neşv ü neması, ancak mücahede ve içtihadla olur. Evet, sağ el, daima çalıştığı için, sol elden daha kuvvetlidir. Ve bir hükûmet, mücahede ettikçe cesareti artar, terk ettiği zaman cesareti azalır ve binnetice cesaret de, hükûmet de söner, mahvolur.

Ve kezâ, her şeyin ve her işin tekâmülü, zıtlarının mukabele ve rekabet etmeleriyle olur. Meselâ hidayetin tekâmülüne dalâlet yardım ettiği gibi, imanın tekâmülüne de küfür yardım eder. Çünkü küfür ve dalâletin ne derece pis ve zararlı olduklarını gören bir müminin imanı ve hidayeti, birden bine çıkar. Bu iki cihet, teklifin eser ve semeresidir. Ve bu iki cihet itibarıyla teklif, saadet-i nev'iye'nin yegâne âmilidir.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ¹ : Bu cümle'nin mâkabliyle münasebeti:

Evet, Kur'ân-ı Kerîm² **وَمَا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرٌ** cümlesinde dalâlete atılanlar kimler olduğunu beyan etmeyip mübhem bıraktığından, sâmi korktu. “Acaba o dalâlete atılanlar kimlerdir? Sebep nedir? Kur'ân'ın nurundan zulmet nasıl geliyor?” diye sorduğu bu üç soru, şu cümleyle cevaplandırılmıştır ki: “Onlar, fâsıklardır. Dalâlete atılmaları, fışklarının cezasıdır. Fışk sebebiyle, fâsıklar hakkında nûr nâra, ziya zulmete inkılâp eder.” Evet, şemsin ziyasıyla, pis maddeler taaffün eder, kokar, berbat olur.

¹ “Ama Allah onunla (başkalarını değil,) sadece fâsıkları dalâlete atmaktadır.” (Bakara sûresi, 2/26)

² “Allah, onunla çoklarını dalâlete atmakta...” (Bakara sûresi, 2/26)

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ¹

Bu cümlelerin evvelki cümle ile vech-i nazmı:

Evet, bu cümle ile fîsk, şerh ve beyan edilmiştir. Şöyle ki:

Fîsk, haktan udul, ayrılmak, hadden tecavüz, hayat-ı ebediyeden çıkıp terk etmektir. Fîskın menşei, kuvve-i akliye, kuvve-i gadabiye, kuvve-i şehviye denilen üç kuvvetin ifrat ve tefritinden neşet eder.

✓ Evet, ifrat veya tefrit, delillere karşı bir isyandır. Yani, sayfa-yı âlem-de yaratılan delâil, uhûd-u ilâhiye hükmündedir. O delâile muhalefet eden, Cenâb-ı Hak'la fitraten yapmış olduğu ahdini bozmuş olur.

✓ Ve kezâ ifrat ve tefrit, hayat-ı nefsiye ve ruhiyenin maraz ve hastalığını intac eden esbabdandır. Buna, fîskın birinci sıfatı olan *الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ*² cümlesiyle işaret edilmiştir.

✓ Ve kezâ, ifrat ve tefrit, hayat-ı içtimaiyeye karşı isyan ateşini yakan iki âmildir. Evet, bu âmiller hayat-ı içtimaiyeyi nizam ve intizam altına alan rabitaları, kanunları keser, atar. Evet, şehvet veya gazap, haddini aşarsa, ırz ve namuslar payimâl olur, mâsumlar mahvolur. Buna da, fîskın ikinci sıfatı olan *وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ*³ cümlesiyle işaret edilmiştir.

✓ Ve kezâ, dünya nizamının bozulmasını intac edip fesat ve ihtilâl sebebiyet veren iki ihtilâlcidirler. Buna dahi, fîskın üçüncü sıfatı olan *وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ*⁴ cümlesiyle işaret edilmiştir.

✓ Evet, fâsık olan kimsenin kuvve-i akliye ve fikriyesi itidali kaybedip safatalara düşerse, itikadâta ait rabitaları kesmekle, hayat-ı ebediyesini yırtar, atar.

¹ “O (fasık)lar, söz verip bağlandıktan sonra sözlerinden dönüp, Allah'ın ahdini bozar (onunla vicdanî irtibatlarını çözüp dağıtırlar). Bununla kalmaz, Allah'ın (insanlar arasında) kurulmasını ve korunmasını emrettiği bağları da kesip koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar. Böyleleri, (dünyada da, âhirette de) her bakımdan kaybetmiş olanların ta kendileridir.” (Bakara sûresi, 2/27)

² “O (fasık)lar, söz verip bağlandıktan sonra sözlerinden dönüp, Allah'ın ahdini bozar (onunla vicdanî irtibatlarını çözüp dağıtırlar).” (Bakara sûresi, 2/27)

³ “Bununla kalmaz, Allah'ın (insanlar arasında) kurulmasını ve korunmasını emrettiği bağları da kesip koparırlar...” (Bakara sûresi, 2/27)

⁴ “Yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar.” (Bakara sûresi, 2/27)

✓ Ve kezâ, kuvve-i gadabiyesi hadd-i vasatı tecavüz ederse, hayat-ı içti-maiyenin hem yüzünü, hem astarını yırtar, altüst eder.

✓ Ve kezâ, kuvve-i şeheviyesi haddi aşarsa, heva-yı nefse tâbi olur, kal-binden şefkat-i cinsiye zâil olur. Kendisi berbat olacağı gibi başkalarını da ber-bat edecektir. Bu itibarla, fâsıklar hem nev'inin zararına, hem arzın fesadına çalışmış olur.

أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ¹ : Bu cümle, evvelki cümlenin neticesi ve aynı zaman-da tekidedir. Şöyle ki:

Evvelki cümlede ahdi bozmak, sıla-yı rahmi kesmek, arzda fesat yapmak gibi fâsıkın cinayetlerini korkunç bir şekilde söyledikten sonra, bu cümlede evvelki tehdit ve korkuyu tekid için, fâsıkın cinayetlerinin netice ve cezasını şöyle beyan etmiştir: “O fâsıklar, âhiretlerini verip dünyayı aldıkları gibi, hida-yeti dalâletle tebdil eden kafasız adamlardır.”

Şimdi üçüncü vazifeye geldik. Yani bu âyetin ihtiva ettiği cümlelerin he-yetlerinden bahsedeceğiz.

Evvelâ bunu bilmek lâzımdır ki; Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri ve âyetlerin cümleleri ve cümlelerin heyetleri, saniye, dakika, saatleri sayan saatin milleri gibidirler. Millerin her ikincisi birincisine yardım ettiği gibi, bir âyet bir maksadı takip ettiği zaman, cümleleri de o maksadın etrafında dolaşırlar; cümlelerin heyetleri dahi, cümlelerin izini takip ediyorlar. Vaziyetleri öyle bir noktaya ge-likir ki; halleri, lisân-ı hâl ile şu beyti okuyor:

عِبَارَاتُنَا شَتَّى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلٌّ إِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ²

Yani, “Söylediğimiz sözler ayrı ayrı ise de, senin hüsnün birdir. Bütün sözle-rimiz, o hüsn-ü cemâle işaret ediyorlar.” Bunun içindir ki, Kur’ân-ı Kerîm’in se-lâseti ve yüksek belâgatı ve nakşındaki inceliği tabaka-yı i’câza vasıl olmuştur.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَغُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا³ : Bu cümledeki kelime-lerin nüktelerinden bahsedeceğiz:

¹ “Böyleleri, (dünyada da, âhirette de) her bakımdan kaybetmiş olanların ta kendileridir.” (Bakara sûresi, 2/27)

² el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî* 12/169; ez-Zerkeşî, *el-Burhân* 2/160.

³ “Allah, (Ateş’ten korunup vaad edilen cennetlere girmesinde insan için bir vesile olan iman hakikatleri-ni zihinlere ve kalblere yerleştirme adına) bir sivrisineği, hattâ (gerek misal teşkil etmede, gerekse yapı ve sanat olarak) ondan daha büyüğünü veya daha küçüğünü misal getirmekten çekinmez.” (Bakara sûresi, 2/26)

إِنَّ kelimesi, hem hükmün hakikate bağlı olduğuna, hem hükümde vâki olan tereddüt ve inkârların def'ine delâlet eder. Öyleyse bu إِنَّ âyetin başında zikredilen müteselsil tereddütlere işaretir.

الله kelimesi, bundan önce zikredilen Cenâb-ı Hak ile mümkünât arasında yaptıkları kıyastaki hatayı, zihnin gözüne sokuyor. Yani, “Nasıl Allah diyorsunuz ve nasıl Allah'ı mümkünâta kıyas ediyorsunuz? Allah unvanını taşıyan Zât, mümkünâta kıyas edilebilir mi?”

Suâl: لَا يَسْتَحْيِي Hayâ, nefsin sıkılmasıyla yüzde peyda olan kızartıdan ibaret olduğundan, Cenâb-ı Hak hakkında bu kelimenin kullanılması muhâldir; muhâli nefyetmekte fayda yoktur. Binaenaleyh لَا يَسْتَحْيِي yerinde لَا يَتْرُكُ denilmiş olsaydı, muhâliyete mahal kalmazdı?

Cevap: بَعُوضَةً ile yapılan temsili iktiza eden ve hüsnünü takdir eden hikmet, belâgat vesaire gibi esbaba karşı temsili terk etmek isteyen, hayâdan mâadâ tek bir esbap yoktur. Hayâ da Cenâb-ı Hak hakkında muhâldir. Öyleyse, o temsili terk etmeye asla sebep bulunmadığına işaretten, لَا يَسْتَحْيِي kelimesi, لَا يَتْرُكُ kelimesine tercih edilmiştir. Çünkü لَا يَتْرُكُ kelimesi, bu mânâyı ifade edemez. Yahut يَسْتَحْيِي 'nin zikri, onların ahmakçasına söyledikleri 1 Yani, “Muhammed'in Rabbi bu hakir şeylerden temsil getirmeye haya etmez mi?” diye söyledikleri sözlerindeki يَسْتَحْيِي kelimesine müşâkelet ve müşâbehet içindir. Kur'ân-ı Kerîm, belâgatçe kıymetli olan فِي الصُّحْبَةِ 2 üslûbuna binaen, onların kullandıkları يَسْتَحْيِي kelimesini aynen kullanmıştır. Onların bu sözlerine müşâkelet ve müşâbehet nokta-yı nazarından أَنْ يَضْرِبَ yerinde الْمَثَلِ الْحَقِيرِ denilmesi, müşâbeheti saklamak için daha münasip olurdu. Fakat bu münasebetin nazara alınmaması, latîf bir üslûba işaretir ki; temsiller, mühür veya imzalar gibi tasdik ve isbat içindir. Nasıl ki yazılan bir şey mühürlenmekle tasdik edilmiş olur; aynen bunun gibi, söylenilen bir söz de, bir misal ile tasdik ve isbat edilmiş olur.

1 Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* 2/133; Ebu's-Suûd, *Tefsîru Ebi's-Suûd* 1/72; en-Nesefî, *et-Tefsîr* 1/32; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 1/206.

2 Muhatabın lafzını kullanarak, farklı bir mânâ kasdetmek.

Yahut أَنْ يَضْرِبَ ile paranın darbına îmâ edilmiştir. Yani, temsillerin darbı ve darb-ı meseller, sikkenin darbı kadar kelâma kıymet veriyor. Yani, nasıl ki sikke, gümüş ve altına kıymet veriyor; darb-ı meseller de kelâmlara o nisbetle kıymet ve itibar veriyor. Ve bu işaretle, vehimleri defetmek için temsillerin güzel bir vasıta olduklarına ve temsillerin bid'a olmayıp belâgat sahasında işlek ve güzel bir cadde olduğuna îmâ edilmiştir. Evet, durub-u emsâl, malûm kaidelerdendir.

Daha kısa ve muhtasar olan masdar-ı ضَرَبَ üzerine أَنْ يَضْرِبَ 'nin fiil sî-gasıyla tercihen zikredilmesi, itirazlarının menşei bizzat temsil olmayıp, بَعُوضَةً 'nin hakareti olduğuna işarettir. Çünkü temsiller haddizatında kıymetli olup, itirazlara mahal değildirler. Zira أَنْ يَضْرِبَ fiildir. Fiil, müstakil ve sabit olmadığından, sanki latiftir. Mütekellimin kastı onda durmuyor, mef'ule geçiyor. Masdar olan ضَرَبَ ise, isimdir. İsim, müstakil ve sabit olduğu için, sanki kesiftir. Mütekellimin kastını cezb edip, mef'ule vermemesi ihtimali vardır. Binaenaleyh, إِنْ أَلَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا mahalli denilmiş olsaydı, إِسْتِحْيَاء mahalli ضَرَبَ olurdu. Hâlbuki istihyânın mahalli, بَعُوضَةً 'dir.

مَثَلًا : Bundan murad, temsilin hâsiyeti olan aklî bir şeyi hissî bir şeyle ve aslı olmayan mevhum bir şeyi muhakkak ve mevcut olan bir şeyle ve gaip olan bir şeyi, hazır bir şeyle tasvir etmektir.

مَثَلًا 'deki tenkirden anlaşılır ki, burada medâr-ı nazar, bizzat meselin zâtıdır, sıfatları değildir. Sıfatları ise makamın iktizasına veya mümessel-i lehin haline havale edilmiştir.

مَا : Tâmini ifade ettiğinden, kaidenin umumî olduğuna işarettir ki, cevap yalnız onların itiraz ettikleri şeyle münhasır kalmasın.

بَعُوضَةً : Pek çok küçük ve hakir şeyler ve hayvanlar bulunduğu halde بَعُوضَةً 'nin tahsisi, inde'l-büleğa temsil için istimâli çok olduğuna binaendir.

فَمَا فَوْقَهَا : Yani, kıymet ve belagatçe baûdanın (sinek) mâfevki veya küçüklükte baûdanın mâdunu veyahut hem kıymette, hem küçüklükte baûdanın mâdunu olan şeyler... Fakat مَا فَوْقَهَا tâbiri, küçük şeyin belâgatçe daha garip, hilkatçe daha acîb olduğuna işarettir.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا¹ : Bu cümlelerin evvelki cümleden teferrû ve teşâub ettiğini ifade eden **ف** bu cümleyi her iki şıkkıyla intac eden zımnî ve gizli bir delile işarettir. Tasviri şöyle olsa gerektir:

Cenâb-ı Hak, temsili terk etmez. Zira belâgatın iktiza ettiği bir temsildir; belâgatın iktiza ettiği şey terk edilmez. Öyleyse Cenâb-ı Hak bu temsili terk etmez. Binaenaleyh, insafı olan, o temsilin belîğ, hak ve Allah'tan olduğunu bilir. İnatla bakan adam ise hikmetini bilmez, tereddüde düşer, sorar, sual eder, en nihayet istihkar ile inkâra girer.

Hülâsa: Mümin, insafılı olduğu için Allah'tan olduğunu tasdik eder. Kâfir olan adam inatçı olduğundan, “Bunda ne fayda var?” der.

أَمَّا : Bu **أَمَّا** şart edatıdır. Dahil olduğu her iki cümleyi birincisi melzum, ikincisi lâzım veya evvelkisi şart, ötekisi meşrût olmak üzere, ikincisini birinci ile bağlar.

Evet bu **أَمَّا** iki cümle arasında lüzumu tesis etmek için vaz' edilmiştir. Binaenaleyh, burada **الَّذِينَ آمَنُوا** cümlesinin **أَنَّهُ الْحَقُّ** cümlesine lâzım ve zarurî olduğuna delâlet eder. Yani imanı olanın şe'ni, onun hak olduğunu bilmektir.

Kendisinden daha kısa olan **الْمُؤْمِنُونَ** kelimesine bedel **الَّذِينَ آمَنُوا** denilmesi, onun hak olduğunu bilmek iman sebebiyle olduğuna ve kezâ onun hak olduğunu bilmek iman olduğuna işarettir.

Belâgat nokta-yı nazarından makama daha münasip olan **أَنَّهُ الْبَلِیْغُ** cümlesine tercihen **أَنَّهُ الْحَقُّ** denilmesi onların itirazlarından kastettikleri son neticeye işarettir. Çünkü onlarla maksatları, Allah'tan olduğunu nefyetmektir.

أَنَّهُ الْحَقُّ : Hakkanîyetin o temsile hasredilmesinden anlaşılır ki, takbih edilmeyip istihsan edilen yalnız **بَعْوَضَةٌ** temsildir. **بَعْوَضَةٌ** 'in gayrisı ve **بَعْوَضَةٌ** 'den daha iyisi, ayıplardan hâli olsa bile, belâgatçe **بَعْوَضَةٌ** 'in yerini tutamaz.

¹ “Zaten iman etmiş bulunanlar, (hem imanlarının gereği, hem de bu tür misaller imanlarını arttırıp güçlendirdiğinden ve onlardaki maksat ve hikmeti çok iyi anladıklarından,) onun gerçekten Rabbilerinden gelen hak bir misal olduğunu bilirler. Küfür kalblerinde yerleşmiş bulunanlar ise, (küfürlerinden kaynaklanan bir cehalet ve inatla), “Allah böyle bir misal getirmekle ne demek ve ne yapmak istiyor ki!” derler.” (Bakara sûresi, 2/26)

Çünkü yalnız ayıplardan selâmet, kemâle delil olamaz.

مِنْ رَبِّهِمْ : O temsilin, Rab'lerinden nâzil olduğunu ifade eden bu kayıt, onlar itirazlarına hedef ittihaz ettikleri, o temsilin nüzûlü olduğuna işarettir.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا : Bu أمّا evvelki أمّا gibi mâkablerindeki icmâli tafsil etmekle, tahkik ve tekidi ifade ediyor.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا 'nun الْكَافِرُونَ kelimesine tercihen zikredilmesi, onların bu inkârı, kalblerinde rûsuh peydâ eden küfürden neşet ettiğine ve onun için onların yine küfre götürdüğüne işarettir.

Evvelki cümledeki يَغْلَمُونَ 'nin mutabakatı için burada فَلَا يَغْلَمُونَ denmesi münasip iken, onun yerine zikredilen فَيقُولُونَ îcaz ve ihtisar için mukadder olan hallerden kinayedir.

Takdir-i kelâm: “Küfrü olan adam, hakikati bilmez, tereddüde düşer, inkâra girer, istifham şeklinde istihkar eder, hakir görür.”

Ve kezâ, kendileri dalâlette oldukları gibi, ağızlarıyla halkı da dalâlete sürüklediklerine işarettir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا : Bu cümleden evvelki cümlede يَهْدِي بِهِ كَثِيرًا¹ mukaddem olduğuna nazaran, burada ona münasip olan يَهْدِي بِهِ 'nin takdimi lâzımken, يَهْدِي بِهِ takdim edilmiştir. Çünkü bu kelâmdan maksat, inkâr edenlerin itirazlarını reddetmektir. Buna binaen, يَهْدِي بِهِ kesb-i ehemmiyet ettiğinden, takdim hakkını kazanmıştır.

Sual: Dalâlet yerine يَهْدِي hidayet yerine يَهْدِي yani masdardan fiile olan udûlden maksat nedir?

Cevap: Fiil-i muzâri, teceddüt ve istimrara delâlet ettiğinden, yirmi üç sene devam eden nüzûl-ü Kur'ân'ın parça parça teceddüdü nisbetinde, onların zulmet-i küfriyelerine kat kat zulmetlerin ilâvesine sebebiyet verdiği, müminlerin de nüzûlün teceddüdü nisbetinde nur-u imanlarının derece derece yükselmesine bâis olduğuna işarettir.

¹ “Allah, onunla çoklarını dalâlete atar ve çoklarını da hidayete götürür.” (Bakara sûresi, 2/26)

Ve kezâ, bu cümle الخ أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ... cümlesiyle işaret edilen istifhama cevap olduğu için, her iki fırkanın vaziyetlerini beyan etmek icap etmiştir. Ve bu icaba binaen, masdara tercihen fiil zikredilmiştir. Yani bir fırkanın vaziyeti dalâlet, ötekisinin de hidayettir.

كَثِيرًا : Evvelki كَثِيرًا 'dan kemiyet ve adetçe çokluk irade edilmiştir.

İkinci كَثِيرًا 'dan keyfiyet ve kıymetçe çokluk kastedilmiştir. Ve aynı zamanda, Kur'ân'ın nev-i beşere rahmet olduğunun sırrına işarettir.

Evet, insanların az bir kısmının fazilet ve hidayetlerini çok görmek ve göstermek, Kur'ân'ın beşere karşı merhametli ve lütufkâr olduğunu gösterir.

Ve kezâ, bir fazilet sahibi, bin faziletsize mukabildir. Bu itibarla, fazileti taşıyan, az olsa da çok görünür.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ¹ : Evvelki cümlede mutlak ve mübhem olarak zikredilen كَثِيرًا 'dan hâsıl olan vesveseleri, korkuları, tereddütleri bu cümle ile şöyle defetmiştir ki: “Dalâlete gidenler, fâsıklardır. Dalâletlerinin menşei de fısktır. Fıskın sebebi ise kisbleridir. Suç onlarda olup, Kur'ân'da değildir. Dalâleti halketmek, yaptıklarının cezası içindir.”

Yine bilinmesi lâzımdır ki, bu cümlelerin her birisi mâkablini şerh ve beyan eder, mâba'di de onu tefsir eder. Demek her cümle, mâkabline delil, mâba'dine neticedir.

İki silsile ile bunu izah edeceğiz:

1. Allah, o temsilden hayâ etmez. Çünkü O, temsili terk etmez. Hem o temsil belîğdir. Hem o temsil hakır. Hem o temsil, Allah'ın kelâmıdır. Bunu da mümin olan kimseler bilir.

2. Allah, münkirlerin dedikleri gibi, o temsilden hayâ etmez. O münkirler, “O temsilin terki lâzımdır.” diyorlar. Zira o temsilin hikmetini bilmezler. Hem “Bunda ne fayda var?” derler. Hem inkâr ediyorlar; zira hakir görüyorlar. Hem, işitmeleriyle dalâlete girdiler; zira Kur'ân onları dalâlete attı. Hem onlar fıskla kabuklarından çıktılar, hem Allah'a olan ahidlerini bozdular, hem sıla-yı rahmi kestiler, hem arzda Allah'ın nizam ve intizamını ifsat ettiler. Binaenaleyh, hâsir ve zararlı onlardır. Dünyada vicdan, kalb ve ruhun azabı ile, âhirette de Allah'ın gazabıyla ebedî bir azap içinde kalan onlardır.

¹ “Fakat fâsıklardan başka dalâlete attığı yoktur.” (Bakara sûresi, 2/26)

الَّذِينَ يَتَّقُونَ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
 1 فِي الْأَرْضِ¹ : Evvelâ bilinmesi lâzımdır ki, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz ve nazmında şek ve şüpheleri îka eden fâsıkların, bilhassa bu makamda, bu cümlede mezkûr sıfatlarla tavsifleri, pek yüksek ve latîf bir münasebeti taşıyor. Evet, sanki Kur'ân-ı Kerîm diyor ki: “Kur'ân-ı ekber denilen kâinatın nizamında kudret-i ezeliyenin i'câzını göremeyen veya görmek istemeyen o fâsıkların, Kur'ân-ı Kerîm'in de nazm ve i'câzında tereddütleri ve kör gözleriyle i'câzını göremeyip inkâr etmeleri, baîd ve garip değildir. Zira onlar, kâinattaki nizam ve intizamı, tesadüfe; ve tahavvülât-ı garibeyi ve inkılâbât-ı acîbeyi, abesiyete ve tesadüfe isnad ettiklerinden, bozulmuş olan ruhlarının gözünden o nizam tesettür edip görünmediği gibi, pis fitratlarıyla da, Kur'ân'ın mu'ciz olan nazmını karışık, mukaddimelerini akîm, semerelerini acı gördüler.”

يَنْقُضُونَ : “Örölmüş kalın bir şeridi açıp dağıtmak” mânâsını ifade eden تَقْضُ tâbiri, yüksek bir üslûba işarettir. Sanki Cenâb-ı Hakk'ın ahdi “meşî-et”, “hikmet”, “inâyet”in ipleriyle örölmüş nuranî bir şerittir ki; ezelden ebede kadar uzanmıştır. Bu nuranî şerit, kâinatta nizam-ı umumî şeklinde tecelli ederek, silsilelerini kâinatın envâına dağıtırken, en acîb silsilesini nev-i beşere uzatmıştır ve ruh-u beşerde pek çok istidat ve kabiliyetlerin tohumlarını ekmiştir. Fakat o istidatların terbiyesini ve neticesini, cüz-ü ihtiyarînin eline vermiştir. O cüz-ü ihtiyarînin yuları da, şeriatın, yani delâil-i nakliyenin eline verilmiştir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın ahdini bozmamak ve ifâ etmek, ancak o istidatları lâıyk ve münasip yerlerine sarf etmekle olur.

Ahdin nakzı ise, bozmak ve parçalamaktan ibarettir. Meselâ, bazı enbiyâyı iman ve tasdik, bazılarını inkâr ve tekzîb; bazı hükümleri kabul, bazılarını red; bazı âyetleri tahsin, bazılarını kabih ve çirkin görmek gibi. Zira böylece yapılan nakz-ı ahd nazmı, nizamı, intizamı ihlâl eder, bozar.

وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ : Bu cümledeki emir, iki kısımdır.

Birisi, teşriîdir ki; sıla-yı rahim ile tâbir edilen akraba ve müminler arasında şer'an emredilen muvasala hattıdır.

Diğeri, emr-i tekvînîdir ki; fitrî kanunlar ile âdetullahın tazammun ettiği emirlerdir. Meselâ, ilmin îtâsı, mânen ameli emrediyor; zekânın îtâsı, ilmi

¹ “O (fasık)lar, söz verip bağlandıktan sonra sözlerinden dönüp, Allah'ın ahdini bozar (onunla vicdanî irtibatlarını çözüp dağıtırlar). Bununla kalmaz, Allah'ın (insanlar arasında) kurulmasını ve korunmasını emrettiği bağları da kesip koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar.” (Bakara sûresi, 2/27)

emrediyor; istidadın bulunması, zekâyı; aklın verilmesi, mârifetullahı; kudretin verilmesi, çalışmayı; cesaretin verilmesi, cihadı mânen ve tekvînen emrediyor.

İşte o fâsıklar, bu gibi şeylerin arasında şer'an ve tekvînen tesis edilen muvasala hattını kesiyorlar. Meselâ akılları mârifetullaha, zekâları ilme küs olduğu gibi, akrabalara ve müminlere dahi dargın olup, gidip gelmiyorlar.

وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ : Evet, fısıkla bozulan bir adam, bataklığa düşüp çıkamayan bir şahıs gibi, çokların da o bataklığa düşmelerini istiyor ki, maruz kaldığı o dehşetli hâlet, bir parça hafif olsun. Çünkü musibet umumî olursa hafif olur.

Ve kezâ, bir şahsın kalbinde bir ihtilâl, bir fenalık hissi uyanırsa, yüksek hissiyatı, kemâlâtı sukut etmeye başlar; kalbinde tahribata, fenalığa bir meyil, bir zevk peyda olur. Yavaş yavaş o meyil kalbinde büyür; sonra o şahıs, bütün lezzetini, zevkini tahribatta, fenalıkta bulur. İşte o vakit, o şahıs, tam mânâsıyla arzda yırtıcı bir hayvan, ihtilâli çıkarıp büyüten bir belâ, fesadı durmayıp karıştıran bir âfet kesilir.

Suâl: Bir fâsıkın fıskıyla arzın müteessir olması akıldan uzaktır.

Cevap: Madem ki arzda nizam var; muvâzene de olmalıdır. Hatta nizam, muvâzeneye tâbidir. Binaenaleyh, bir makinenin dişleri arasına küçük bir şey düşerse, makine müteessir olur, belki faaliyeti de durur. Veya faraza iki dağ bir teraziyle tartılırken, terazi muvâzi olduğu vakit bir gözüne bir ceviz ilâve edilirse, müvazenesi bozulur. Dünyanın da manevî nizam makinesi böyledir. Mütemerrid bir fâsıkın fıskı, arzın muvâzene-i mâneviyesinin bozulmasına vesile olabilir.

أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ¹ üç şeyi ifade ediyor:

Birisi ihzar, ikincisi mahsusiyet, üçüncüsü uzaklıktır.

Demek bu أُولَئِكَ gaip olan o fâsıkları ihzar eder, mahsus bir şekilde gösterir.

Suâl: Onların ihzarını icap eden sebep nedir?

Cevap: Sâmiin talep ve isteğidir. Evet, onların pis ahvâlini işiten sâmi, onlara karşı hissettiği hiddet ve nefretini izale için, hüsrân ile tecziye ve tavsiflerinde, sanki onları karşısında hazır olarak görmek istiyor, tâ “Oh, oh!” demekle kalbi rahat olsun.

¹ “Dünya ve âhirette zarar ve hüsrana maruz kalan ancak onlardır.” (Bakara sûresi, 2/27)

Müşahedeleri mümkün olmadığı halde **أُولَئِكَ** ile mahsus gösterilmeleri, güya pis ahvâlleri, habis sıfatları ve şöhret ve kesretleri öyle bir hadde bâliğdir ki, herkesin nazar-ı nefreti önünde onların o hallerini tecessüm ettirerek mahsus bir şekilde gösterir. Ve bu işaretten, hasârete mahkûm olduklarının sebebi de anlaşılmış olur.

O fâsıklara râci olan **أُولَئِكَ** 'nin ifade ettiği uzaklık ise, onların tarik-ı haktan uzaklıkları öyle bir dereceye bâliğdir ki, bir daha tarik-ı hakka rücûları mümkün olmayıp, bu yüzden zemme, tahkire müstehak olduklarına işaretler.

Hasrı ifade eden **هُمْ** hasâretin onlara münhasır olduğuna delâlet eder. Hatta müminlerin bazı dünya lezzetlerinde hasâretleri, hasâret sayılmaz. Ve yine müminlerden ehl-i ticaretin ticaretlerinde vâki olan zararları hasaret değildir.

الْخَاسِرُونَ 'deki harf-i tarif, cinsi ve hakikati ifade eder. Yani, "Hüsrân görenlerin hakikatini, cinslerini görmek isteyen varsa, onlara baksın."

Ve kezâ, onların meslekleri mahz-ı hasârettir, başka hasâretlere benzemiyor.

الْخَاسِرُونَ : Hasâretin mutlak bırakılması, yani bir şeyle takyid edilmemesi, hasâretin bütün envâna şâmil olduğuna işaretler. Meselâ, vefâ-yı ahidde nakz ile hasâret ettiler sıla-yı rahimde kat' ile.. ıslahta ifsat ile.. imanda küfür ile.. saadet-i ebediyede şekavetle yaptıkları hasâretler gibi.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ¹

Yani, “Ne suretle Allah’ı inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki sizin hayatınız yoktu, O size hayatı verdi. Sonra sizi öldürecektir, sonra yine hayat verecektir, sonra ona rücû edip gideceksiniz.”

Âyetlerin nazmına ait üç vecih, bu âyetle de câridir.

Bu âyetin mâkabliyle irtibatı:

Evet, Kur’ân-ı Kerîm, vaktâ ki insanları ibadete ve Allah’a iman etmeye dâvet etti. Ve imanın itikat edilecek esaslarıyla yapılacak hükümlerini ic-mâlen, delillerine işareten zikretti. Evvelce mücmelen işaret edilen delilleri tazammun eden nimetlerin tâdâdiyle, bu âyetle de zikretmeye avdet etti.

Evet, bu âyetle, en büyük nimet olan hayata işaret edilmiştir. İkinci âyetle, beka nimetine işaret edilmiştir. Evet, semâvât ve arzın tanzimatı, hayatın kemâl ve saadetini temin eder.

Üçüncü âyetle, beşerin kâinat üzerine tafdil ve tekrimine işaretler.

Dördüncü âyetle, beşere tâlim-i ilim nimetine işaret yapılmıştır. Bu nimetlerin suretine, yani nimet oldukları cihete bakılırsa, inâyet-i ilâhiyeye delil oldukları gibi, ibadete de delildirler. Çünkü nimetleri verene şükür vâciptir; küfran-ı nimet, aklen de haramdır. Eğer o nimetlerin hakikatlerine bakılırsa, mebde ve meâdî isbat eden delillerdir.

Ve kezâ, bu âyet, geçen kâfir ve münafıkların bahsine de nâzırdır. Onun için, taaccübü ifade etmekle inkârı tazammun eden كَيْفَ ile yapılan istifham, onların tehditlerine işaretler.

Şimdi, bu cümlelerin aralarındaki irtibat ve münasebetlerden bahsedeceğiz:

Evet, Kur’ân-ı Kerîm, evvelce gaibane yaptığı hikâyeden sonra, burada hitaba başladı. Bu da, belâgatçe malûm bir nükte içindir. Şöyle ki:

İnsan, bir adamın fenalığından, ayıplarından bahsederken, hiddeti, gaza-bı o kadar galebe eder ki, hayalen, hayalî bir ihzar ile hitap suretiyle kendisine

¹ Bakara sûresi, 2/28.

Sonra, vaktâ ki bu makamda takip edilen maksat, iman, ibadet etmek ve küfran-ı nimet etmemek, küfrü reddetmek gibi geçen usûl ve esasları isbat için lâzım olan delilleri zikretmektir ve delillerin en vâzihı, ahvâl-i beşer silsilesinden istifade edilen delillerdir ve nimetlerin en büyüğü, o silsilenin ukde ve düğümlerindendir. Kur'ân-ı Kerîm, **وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ** olan âyet-i kerîme ile, beş düğümlü, mürettep o silsile-i acîbeye işaret etmiştir. Biz de o beş düğümü, beş meselede hâl ve beyan edeceğiz.

وَكُنْتُمْ أَفْوَاثًا² cümlesi ukdeyi, yani birinci düğümü açıyor. Şöyle ki:

İnsanın cesedini teşkil eden zerreler, âlemin zerratı içinde camid, dağınık bir şekilde iken, bakarsın ki, mahsus bir kanunla, muayyen bir nizamla intizam altına alınarak âlem-i anâsıra gönderilir. Âlem-i anâsırda sâkit, sâkin, gizli bir vaziyette iken, birdenbire katile katile, muayyen bir düsturla, yevmî bir intizamla, bir kast ve hikmet altında âlem-i mevâlîde intikal eder. Âlem-i mevâlîde de, sükût içinde iken, birdenbire acîb, garip bir tarzla nutfeye inkılâp eder. Sonra müteselsil inkılâplarla alaka olur, sonra mudga olur, sonra et, kemik olur. Bu inkılâpların her birisi, evvelkisine nisbeten daha mükemmel ise de, lâıyıkına göre mevattır, yani hayatsızdır.

Şuâf: Mevt, hayatın zevalidir. Hâlbuki o zerrelerde hayat yoktur ki, zevali, mevt olsun.

Cevap: Mevtin o zerrelere itlak edilmesi, mecazdır. Sebebi ise, üçüncü, dördüncü düşümleri zihne kabul ettirmek üzere, zihin için bir hazırlamadır.

1 “(Allah’ı) nasıl inkâr edebilirsiniz ki,) siz hepiniz ölümler idiniz (içinizde kimin cesedini oluşturacağı çok önceden belirlenmiş bulunan her birinize ait zerreler hava, su ve toprakta cansız ve dağınık bir halde bulunuyordu.) Derken O, size hayat verdi. (Her biriniz için takdir buyurduğu belli bir süre hayatta kaldıktan) sonra, bu defa size ölüm verir. (Dünya ile Âhiret arasında bir ara âlem olan Berzah’ta O’nun dilediği kadar kalırsınız ve çok büyük inkılâpların ardından) O, tekrar sizi diriltir. Sonra, (yine çok büyük inkılâplar sürecinden ve âlemler içinden geçip) O’na döndürülürsünüz.” (Bakara sûresi, 2/28)

² “Siz hepiniz ölüler idiniz.” (Bakara sûresi, 2/28)

İkinci Mesele

فَأَخْيَاكُمْ¹ düğümünü açıyor.

Evet, hayat, kudret-i ezeliyenin en büyük ve en ince ve en acîb bir mu'cizesidir ve bütün nimetlerden üstündür ve mebdde ve meâdın burhanlarından en zahir burhandır.

Evet, hayat nevilerinin en ednâsı nebat hayatıdır. Hayat-ı nebatîyenin başlangıcı, çekirdekte veya habbede hayat düğümünün uyanıp açılmasıdır. Bunun keyfiyeti o kadar zahir, o kadar umumî, o kadar me'luf iken, zaman-ı Âdem'den şimdiye kadar hikmet-i beşerden ve felsefesinden gizli kalmıştır. İşte hayatın ne derece ince olduğu anlaşıldı.

Ve kezâ, hayatı olmayan bir cisim, en büyük bir dağ da olsa tektir, yetimdir, mekânından başka bir şeyle münasebeti yoktur. Lâkin balarısı gibi küçük bir cisim, hayata mazhar olduğu zaman, bütün kâinatla münasebettar olur ve her şeyle alışveriş yapar. Hatta diyebilir ki, kâinat benim mülkümdür, benim yerimdir. Kâinatın her tarafına gider, havâssıyla tasarruf eder, bütün eşya ile kesb-i muarefe eder. Bilhassa hayat-ı insaniye tabakasına çıkan hayat, aklın nuruyla âlemleri gezmiş olur. Âlem-i cismanîde tasarruf ettiği gibi, âlem-i ruhanîde gezer, âlem-i misâle seyahat eder. Kendisi o âlemleri ziyarete gittiği gibi, o âlemler de, onun ruhunun aynasında temessül etmekle iade-i ziyaret etmiş gibi olurlar. Hatta insan, “Âlem, Allah'ın fazlıyla benim için halkolunmuştur.” diyebilir.

Hayat-ı insaniye, her birisi çok tabakalara şâmil olarak, hayat-ı maddiye, hayat-ı ruhaniye, hayat-ı mâneviye, hayat-ı cismâniye gibi nevilere ayrılır, inbisat eder. Demek ziya, renk ve cisimlerin görünmesine sebep olduğu gibi, hayat da, mevcudatın kâşifi ve sebep-i zuhurudur.

Evet hayat, bir zerreyi bir küre gibi yapar; ashab-ı hayatın her birisi, “Âlem benimdir.” diyebilir. Aralarında müzahame ve münakaşa da olmaz. Müzahame ve münakaşa, yalnız nev-i beşerde olur. İşte, hayatın ne büyük bir nimet olduğu anlaşıldı.

Ve kezâ camid, dağınık bazı zerrelerin birdenbire bir vaziyetten çıkıp, mâkul bir sebep olmadığı halde diğer bir vaziyete girmesi, Sâni'in vücuduna zahir bir delildir. Hatta hayat, hakikatlerin en eşrefi, en temizidir; hiçbir cihetle his-

¹ “O, size hayat verdi.” (Bakara sûresi, 2/28)

seti yoktur, çirkin bir lekesi yok. Hayatın dışı da, içi de, her iki yüzü de latîftir. Hatta en küçük ve hasis bir hayvanın hayatı bile yüksektir. Bunun içindir ki, hayat ile kudret arasında zahirî bir sebep tavassut etmiyor. Hayata bizzat kudretin mübaşeret-i izzete münâfi değildir. Hâlbuki umûr-u hasîseye kudretin zahiren mübaşeret-i görünmemek için esbab-ı zahire vaz' edilmiştir. Demek, hayatta hisset yoktur. İşte bundan anlaşıldı ki, hayat, Sâni'in vücuduna en zahir bir delildir.

Ve kezâ, en basit bir cismin geçirmiş olduğu inkılâbât ve tahavvülâta dikkatle bakılırsa görülür ki, âlem-i zerrattaki zerreler, âlem-i anâsıra intikal edince başka suretlere girerler, âlem-i mevâlîde, başka suretlere dönerler, nutfede başka vaziyet alırlar, sonra âlâka olur, sonra mudga olur, sonra bir insan suretini giyer, ortaya çıkarlar. Bu kadar inkılâbât-ı acîbe esnasında, zerreler öyle muntazam harekât ve muayyen düsturlar üzerine cereyan ederler ki, sanki bir zerre, meselâ âlem-i zerratta iken vazifelendirilmiş ve Abdülmecid'in gözünde yer alıp vazife görmek üzere yola çıkarılmıştır. Bu hali, bu vaziyeti, bu intizamı gören bir zihin, bilâ-tereddüt hükmeder ki; o zerreler, bir kast ile ve bir hikmet altında gönderilir. İşte zerrâtın hayata mazhariyeti için geçirdiği bu kadar acib ve garip tavırlar, insana, ikinci bir hayatın bu hayattan daha kolay ve daha sehil olduğuna da bir kanaat getirir.

İşte, hayatın mebde ve meâde delil olduğu bu hakikatlerden anlaşıldı. **كَيْفَ** cümlesi, **ثُمَّ يُحْيِيكُمْ** cümlesine bir delil gibidir; hepsi de birlikte, **كَيْفَ** 'den istifâde edilen inkâra delildir.

Üçüncü Mesele

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ukdesini açar.

Evet, mevtin de hayat gibi mahlûk olduğuna, mevtin idam ve adem-i mahz olmadığına delâlet eder. Mevt, ancak, ruhun ceset kafesinden çıkmasıyla tebdil-i mekân etmesinden ibarettir.

Ve kezâ, nev-i beşerde mevcut emârât ve işârât-ı kesireden kat'iyetle anlaşılır ki, insan öldükten sonra bir şeyi bâki kalır; o şeyi de, ancak ruhtur.

¹ “(Dünya ile Âhiret arasında bir ara âlem olan Berzah'ta O'nun dilediği kadar kalırsınız ve çok büyük inkılâpların ardından) O, tekrar sizi diriltir.” (Bakara sûresi, 2/28)

² “(Her biriniz için takdir buyurduğu belli bir süre hayatta kaldıktan) sonra, bu defa size ölümü verir.” (Bakara sûresi, 2/28)

Demek, ruhun bekası, hâsse-i zâtiyedir. Bu hâsse-i zâtiyenin bir fertte mevcut olması nev'in tamamında mevcut olmasını istilzam etmekle, mûcibe-i cüz'iyenin mûcibe-i külliye hükmünde olduğuna bir misal teşkil ediyor. Binaenaleyh, mevt, hayat gibi bir mu'cize-i kudrettir. Yoksa, hayat şartları bulunmadığından ademin dairesine girmiş değildir.

Suâl: Ölüm nasıl nimet olur ve ne suretle nimetlerin sırasına dahil edilmiştir?

Cevap:

Evvelâ: Ölüm, saadet-i ebediyeye mukaddimedir; bu itibarla nimet sayılabilir. Çünkü nimetin mukaddimesi de nimettir. Nitekim vâcibin mukaddimesi vâcib, haramın mukaddimesi haramdır.

Sâniyen: Ölüm, muzır hayvanlarla dolu bir hapisten geniş bir sahrâya çıkmak gibidir. Binaenaleyh, ruh, ceset kafesinden çıkarsa necat bulur.

Sâlisen: Ölüm olmasaydı, küre-i arz nev-i beşeri istîab edemezdi ve nev-i beşer müthiş perişaniyetlere maruz kalırdı.

Râbian: İhtiyarlık yüzünden öyle bir dereceye gelenler var ki, tekâlif-i hayatiyeye kadir olamaz, daima ölümünü isterler.

İşte bunun için, ölüm nimettir.

Dördüncü Mesele

¹ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ukdesinin beyanındadır.

Evet, bu hayat, ikinci hayattır ki, ölümden sonra, haşirden evvel vukua gelir. Demek, hayat-ı uhreviye bu ikinci hayatla başlar. Binaenaleyh, bu ثُمَّ يُحْيِيكُمْ 'deki hitap, yalnız insanlara ait değildir, bilcümle kâinata râcidir. Çünkü bu hayat-ı uhreviye, bütün kâinatın neticesidir. Eğer bu hayat olmasa, kâinatta hakikat denilen her şey, zıddına inkılâp eder. Meselâ, nimet nikmet olur, akıl belâ olur, şefkat yılan olur.

¹ “(Dünya ile Âhiret arasında bir ara âlem olan Berzah'ta O'nun dilediği kadar kalırsınız ve çok büyük inkılâpların ardından) O, tekrar sizi diriltir.” (Bakara sûresi, 2/28)

Beşinci Mesele

¹ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ'un ukdesi hakkındadır.

Evet, Cenâb-ı Hak, âlem-i kevn ve fesat denilen şu âlemde hüsün, kubuh, nef', zarar gibi zıtları, çok hikmetlere binaen karışık bir tarzda yaratmıştır. Hem de izhar-ı izzet için vesâit ve esbâbı vaz etmiştir. Haşir ve kıyamette kâinat tasfiye ameliyatını gördüğü zaman, zıtlar birbirinden ayrılır ve esbap ile vesait de ortadan kalkar. Ortadaki perde ve hicap kalktıktan sonra, herkes Sâni'ini görür ve hakikî mâlikini bilir.

Tetimme

Mezkûr âyetteki cümlelerin arasındaki irtibatın hülâsasına bir zeyildir:

Cenâb-ı Hak, vaktâ ki onların küfrünü, istifham ifade eden كَيْفَ ile reddetti ve halkı da taaccübe dâvet etti ve ondan sonra gelen dört büyük inkılâbı gösteren dört cümle ile burhan getirerek isbat etti. O inkılâpların her birisi, çok tavırlara, vaziyetlere ve mertebelere şâmil olduğu gibi, kendinden sonra gelen inkılâpları hazırlayıcı birer mukaddime oldu.

Birinci inkılâba, وَكُنْتُمْ أََمْوَآْنَا cümlesiyle işaret edilmiştir. Yani, bir insanın cesedini teşkil eden zerrelerin âlem-i zerratta geçirmiş olduğu vaziyetlerden son vaziyetine işaret eder ki, فَأَحْيَاكُمْ cümlesiyle işaret edilen **ikinci inkılâba** mukaddime olur. Hakâik-i kevnîyenin en acibi olan şu ikinci inkılâp da çok mertebelere, çok tavırlara şâmil ki, son tavrı, vaziyeti ثُمَّ يَمِيْتُكُمْ cümlesiyle işaret edilen **üçüncü inkılâba** mukaddime olur. Bu inkılâp dahi pek çok berzahî tavırlara şâmil olup, son vaziyeti ثُمَّ يُحْيِيكُمْ cümlesiyle işaret edilen **dördüncü inkılâpta** tamamlanır. Bu dördüncü inkılâp dahi, birçok kabrî ve haşrî vaziyetlere şâmil olup, en son vaziyeti ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cümlesiyle hitam bulur.

Demek bir zîhayatın cesedi, birinci inkılâbın birinci vaziyetinden başlamak üzere daima teceddüd eder, tazelenir. Yani, bir libastan, bir kıyafetten çıkar, daha güzel bir libasa, bir kıyafete girer. Ve hâkezâ.. böylece saadet-i ebediye mazhar oluncaya kadar devam eder. Binaen-alâhâzâ, bir zîhayatın şu müteselsil vaziyetlerine bakan bir adam, nasıl inkâra cesaret edebilir?

¹ "Sonra, (yine çok büyük inkılâplar sürecinden ve âlemler içinden geçip) O'na döndürülürsünüz." (Bakara sûresi, 2/28)

Şimdi mezkûr âyetteki cümlelerin heyetlerinden bahsedeceğiz:

Birinci cümle: ¹كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ Bu cümle ile yapılan istifham, o kâfirlerin zihinlerini, gözlerini, yaptıkları kötülüğe, fenalığa çevirtir. Tâ ki, bizzat şekavetlerini görsünler; belki insafa gelip ikrar ederler.

تَكْفُرُونَ 'deki hitap, Cenâb-ı Hakk'ın şiddet-i gazabına işarettir. Çünkü gaipten hitaba yapılan iltifat, ya şiddet-i hiddete veya kesret-i muhabbete işarettir.

لَا تُؤْمِنُونَ 'ye bedel تَكْفُرُونَ 'nin zikredilmemesi, onların şiddet-i inatlarına işarettir. Çünkü onlar, hakkaniyeti delâil ile sabit olan imanı terk ve butlanı burhanlar ile sabit olan küfrü kabul ettiler.

وَكُنْتُمْ أََمْوَآتًا Bu cümledeki و, vâv-ı hâliyedir; yani mâba'dinin mâkabline hâl olduğuna delâlet eder. Demek أََمْوَآتًا 'nin fâiline haldir. Halin, zevilhâlin âmili ile beraber olması şarttır. Hâlbuki burada dört cümle vardır. Bunlardan ikisi mâzi, ikisi müstakbel olduklarından, zevilhâlin âmili olan تَكْفُرُونَ ile zamanca mukarin değildirler. Binaenaleyh و 'ın hâliyeti, bir mukaddere işarettir.

Takdir-i kelâm: وَتَعْلَمُونَ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ أََمْوَآتًا Bu itibarla, تَكْفُرُونَ 'nin fâiline تَعْلَمُونَ cümlesi hâl olur. Öteki cümleler أَنَّن 'ye haber olurlar.

Suâl: Onlar, birinci ölüm ile bir hayatı bilirlerse de, Allah'tan olduğunu bilmezler, inkâr ederler. İkinci hayat ile Allah'a rücûu zaten inkâr ederler.

Cevap: Cehli izale edecek deliller zahir iken o veçhile cehil denilmemesi, belâgatın kaidelerinden biridir. Buna binaen, birinci mevt ile birinci hayatın etvâr ve ahvâline yapılan dikkat, Sâni'i ikrar ve tasdik etmeye icbar eder. Ve aynı zamanda evvelki hayat ve mematın Allah'tan olduğunu bilmek, ikinci bir hayatın olacağına da zihni ikna ve icbar eder. Hâl böyle iken, cahil telâkki ettiği o kâfirler, âlimler sırasına dahildirler.

كُنْتُمْ 'deki hitaptan, onların âlem-i zerratta dahi bir nevi vücut ve taayyünleri olduğu anlaşılıyor. Yoksa o zerrat, tesadüfle rast gele muayyen cisimleri teşkil edemez.

¹ “Allah'ı nasıl inkâr edebilirsiniz ki...” (Bakara sûresi, 2/28)

لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا¹ tâbiri, 'in meâline îmdâdır.

² فَأَحْيَاكُمْ : Bu ف, tâkip ve ittisali ifade eder. Yani, mâkabliyle mâba'dinin arasında mesafe olmayacaktır. Hâlbuki burada, mevt ile hayat arasında uzun bir mesafe vardır. Evet, fakat bu ف, Sâni'i isbat eden delillerin menşesine işarettir ki, o zerratin hiçbir vasıta ve esbap olmaksızın cemadiyetten hayvaniyete def'aten intikal etmesi, zihni, Sâni'i ikrar etmeye mecbur eder.

Ve kezâ, o zerrat, mevat halinde iken vaziyetleri sabit olmadığından, şe'nleri ve iktizaları, fasılasız tâkiptir.

Sual: صِرْتُمْ أَحْيَاءَ 'ün yerine niçin denilmemiştir?

Cevap: أَحْيَاكُمْ hayatın Cenâb-ı Hak tarafından îtâ edildiğine sarahaten delâlet eder. صِرْتُمْ أَحْيَاءَ 'de o delâlet yoktur. Yalnız "Hayat sahibi oldunuz." mânâsına delâlet eder.

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ : Bunun yerine تَمُوتُونَ zikredilmemesi, mevtin, kaderin takdiriyle, kudretin büyük bir tasarrufu olduğuna işarettir. Evet, ömr-ü tabiîsini bitirip sonra ölenler pek azdır. Kısım-ı âzamı, ömr-ü tabiîsi esnasında ölürler. Demek mevt, tabiî bir netice değildir, ancak cesedin inhilâliyle dağılmasından ibarettir. Yoksa ruhun fenâsıyla değildir. Mevt ile ceset dağılır, ruh bâki kalır.

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ : Mâkabliyle mâba'di arasında bu'd-u mesâfeyi ifade eden ثَمَّ imâte ile ikinci ihya arasında kocaman âlem-i berzahın fasıla olduğuna işarettir.

ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ : Bu ثَمَّ ise, ikinci ihya ile rücû arasında mevcut büyük bir perde ve hicabın bulunduğu işarettir.

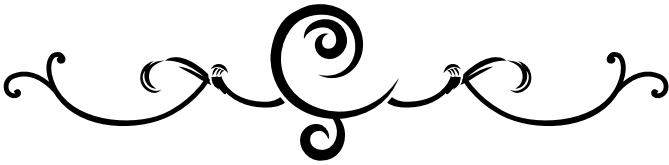
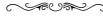
تُرْجَعُونَ : Yani, "Esbap perdesinin keşfiyle, vesaitin tardıyla Allah'a rücû edeceksiniz."

¹ "(İnsanın üzerinden zamanın akışı içinde öyle uzun bir dönem geçti ki, bu dönemde insan,) adı anılan, kendisinden söz edilen bir şey değildi." (Dehr sûresi, 76/1)

² "Derken O, size hayat verdi." (Bakara sûresi, 2/28)

Suâl: Allah'a rücû etmek, Allah'tan gelmeyi iktiza eder. Bunun için bir kısım insanlar, Allah ile insan arasında ittisali tevehhüm etmişlerdir ve bazı sofiler de şüpheye düşmüşlerdir.

Cevap: Dünyada insanın vücûd ve bekası olduğu gibi, âhirette de vücûd ve bekası vardır. Dünyadaki vücûd, vasıtasız dest-i kudretten çıkar. Dünyada terkip, tahlil, tasarruf, tahavvül ile karışık beka meselesi, sabıkan zikredilen hikmet üzerine esbap, vesâit, ilel, meseleye müdahale edip araya girerler. Âhirette ise, vücûd ve beka, her ikisi de levazımatıyla, terkipatıyla bizzat dest-i kudretten çıkarlar ve herkes hakikî mâlikini bilir. İşte bunu anlayan, rücûun ne demek olduğunu anlar.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹

Bu âyetin sabık âyetle cihet-i irtibatı:

Evvelki âyetle küfür ile küfran, delâil-i enfüsiye ile inkâr edilmiştir. Bu âyetle, delâil-i âfâkiyeye işaret edilmiştir. Ve kezâ, evvelki âyetle vücûd ve hayat nimetlerine işaret edilmiş, bu âyetle beka nimetine işaret edilmiştir. Ve kezâ, evvelki âyetle, Sâni'in vücuduna delil olmakla haşre bir mukaddime olduğuna işaret edilmiş; bu âyetle ise, âhiretin tahkikiyle şüphelerin izalesine işaret edilmiştir.

Evet, sanki onlar diyorlar ki: “İnsana bu kadar kıymet ve ehemmiyet verilmesi nereden ve neye binaendir? Ve Allah'ın yanında mevkii nedir ki onun için kıyameti koparıyor?”

Onlara cevaben Kur'ân-ı Kerîm, bu âyetin işaretiyle diyor ki:

“İnsanın pek yüksek bir kıymeti olmasaydı, semâvât ve arz onun istifade-sine muvafık ve musahhar olmazdı. Ve kezâ, insan ehemmiyetsiz olsaydı, mahlûkat onun için halkedilmezdi. Eğer insan ehemmiyetsiz ve kıymetsiz olsaydı, o vakit insan, mahlûkat için halkolunacaktı.

Ve kezâ, insanın Hâlık'ı yanında mevkii pek büyük olduğu içindir ki, âlem-i dünyayı kendisi için değil, beşer için, beşeri de ibadeti için halketmiştir.”

Hülâsa: İnsan mümtaz ve müstesnadır; hayvanlar gibi değildir. Onun için insan ²إِلَيْهِ تَرْجَعُونَ² cevherine bir sadef olmuştur.

Bu âyetteki cümlelerin nüktelerine geçiyoruz:

Ey arkadaş! Birinci cümlede جَمِيعًا, ikinci cümlede ثُمَّ, üçüncü cümlede سَبْعَ kelimeleri için bir tahkikat lâzımdır. O tahkikatı, altı noktada izah edeceğiz:

¹ “O'dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı. Sonra irâdesi yukarıya yönelip orayı da yedi gök hâlinde sağlamca nizama koydu. O her şeyi hakkıyla bilir.” (Bakara sûresi, 2/29)

² “Sonra, (yine çok büyük inkılâplar sürecinden ve âlemler içinden geçip) O'na döndürülürsünüz.” (Bakara sûresi, 2/28)

[Birinci Mesele]

[جَمِيعًا hakkında.]

Birinci Nokta

Aşağıda beyan edildiği gibi, hayatın öyle bir hâsiyeti vardır ki; hayat, cüz'ü küll, cüz'îyi küllî, ferdi nev, mukayyedi mutlak, bir şahsı bir âlem gibi kılar. Binaenaleyh, tek bir insan, “Dünya benim evimdir. Dünyadaki envâ benim kavimimdir ve benim aşiretimdir ve bütün eşya ile muarefem ve münasebetim vardır.” diyebilir.

İkinci Nokta

Bilirsin ki, âlemde sabit bir nizam vardır, muhkem bir irtibat vardır ve dai-mî düsturlar, esaslı kanunlar vardır. Bu itibarla, âlem, bir saat veya muntazam bir makine gibidir. Her bir çarkın, her bir vidanın, her bir çivinin, makinenin nizam ve intizamında bir hissesi ve makinenin netice ve faydalarında bir tesiri olduğu gibi, ehl-i hayat için ve bilhassa beşer için de bir faydası var.

Üçüncü Nokta

Aşağıda işiteceğin gibi, istifadede müzahemet ve münakaşa yoktur. Nasıl ki Zeyd diyebilir ki, “Şems benim lâmbamdır, dünya benim evimdir.” Amr da öyle diyebilir ve aralarında münakaşa da olmaz. Evet, Zeyd, meselâ dünyada tek farz edilirse, istifadesi nasılsa, bütün insanlar içinde iken istifadesi yine öyledir, ne fazla olur ne noksan. Yalnız “gâreyn”e ait olan kısım müstesnadır. Zira yiyecek, içecek ve saire şeylerde münakaşa olur.

Dördüncü Nokta

Âlem için tek bir yüz, bir cihet değil, pek çok umumî ve muhtelif vecihler vardır. Ve faydaları temin eden kesretle umumî ve mütedahil, yani birbiri içinde cihetler vardır. Ve istifade yollarının da envâen türlü türlü tarikleri vardır. Meselâ senin güzel bir bahçen vardır. O bahçe, bir cihetten senin istifadene tahsis edildiği gibi, diğer bir cihetten de halkı faydalandırır. Meselâ o bahçenin hüsnüne, güzelliğine her bakan bir zevk alır, bir inşirah peyda eder; bunda bir mâni yoktur.

Kezâlik, insanın beş zahirî, beş bâtinî olmak üzere on tane hâssası ve duygusu vardır. İnsan, bu duygularıyla ve kezâ cismiyle, ruhuyla, kalbiyle dünyanın her bir cüzünden istifade edebilir; mâni yoktur.

Beşinci Nokta

Bu âyetle diğer bazı âyetlerden anlaşılıyor ki, bu büyük dünya insan için yaratılmıştır. Ve yaratılışında, insanın istifadesi ille-i gâiye olarak nazara alınmıştır. Hâlbuki arzdan pek büyük olan Zühal'in, meselâ beşeri faydalandıran, yalnız zîneti ve zayıf bir zıyasıdır. Bu cüz'î fayda için ne suretle beşer ona ille-i gâiye olur?

Elcevap: Bir faydayı takip eden adam, bütün fikrini, hayalini o faydaya hasreder ve ondan mâada bir şeye bakmaz. Ve her şeye kendi hesabına bakar, kimseyi nazara almaz. Hatta kendisini ille-i gâiye zanneder. Binaenaleyh, bu gibi adama karşı makam-ı imtinanda söylenilen o gibi kelâmlarda mübâlâğa yoktur. Evet, binlerce hikmetler için yaratılan Zühal'in her bir hikmetinde binlerce cihetler ve her bir cihetinde binlerce istifade edenler bulunduğu halde, "Hilkatinde o adamın istifadesi, ille-i gâiyeden bir cüz olarak düşünül-müştür." denilirse ne mânii var? Çünkü ille-i gâiye, daima basit bir şeyden ibaret değildir.

Altıncı Nokta

İmam Ali'nin *وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ* emrettiği gibi; *insan küçük bir cisim ise de, büyük âlemi içine alacak kadar büyük-tür.* Öyleyse cüz'î istifadesi küllî olur; öyleyse abesiyet yoktur.

İkinci Mesele

نَمُّ hakkında.

Ey arkadaş! Bu âyet, arzın semâdan evvel yaratılmış olduğuna delâlet eder ve *وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا*¹ âyeti de semâvâtın arzdan evvel halkedildiği-ne dâldir. Ve *كَانَتْ رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا*² âyeti ise ikisinin bir maddeden beraber halkedilmiş ve sonra birbirinden ayırt edilmiş olduklarını gösteriyor.

Şeriatın nakliyâtına nazaran, Cenâb-ı Hak bir cevhereyi, bir maddeyi yaratmıştır, sonra o maddeye tecelli etmekle bir kısmını buhar, bir kısmını da mâyi kılmıştır. Sonra mâyi kısmı da, tecellisiyle tekâsûf edip zebed (köpük)

1 "Bunun ardından yeri (iskâna hazır hale getirmek için) yumurta biçiminde yaydı." (Nâziât sûresi, 79/30)

2 "(Göklerle yer) bitişik (bir bütün) idi, onları Biz ayırdık." (Enbiyâ sûresi, 21/30)

kesilmiştir. Sonra arz veya yedi küre-i arziye'yi o köpükten halketmiştir. Bu itibarla, her bir arz için hava-yı nesîmîden bir semâ hâsıl olmuştur. Sonra o madde-i buhariye'yi bast etmekle yedi kat semâvâtı tesviye edip yıldızları içine zer'etmiştir ve o yıldızlar tohumuna müstemil olan semâvât, in'ikad etmiş, vücuda gelmiştir.

Hikmet-i cedidenin nazariyatı ise şu merkezdedir ki:

Görmekte olduğumuz manzume-i şemsiye ile tâbir edilen güneşle ona bağlı yıldızlar cemaati, basit bir cevhere imiş. Sonra bir nevi buhara inkılâp etmiştir. Sonra o buhardan, mâyi-i nârî hâsıl olmuştur. Sonra o mâyi-i nârî, burudetle tasallûb etmiş, yani katılaşıp; sonra şiddet-i hareketiyle bazı büyük parçaları fırlatmıştır. O parçalar tekâsûf ederek seyyârât olmuşlardır; şu arz da onlardan biridir. Bu izahata tevfikân, şu iki meslek arasında mutabakat hâsıl olabilir. Şöyle ki:

“İkisi de birbirine bitişikti, sonra ayrı ettik.” mânâsında olan كَانَا رَتْقًا 'nın ifadesine nazaran, manzume-i şemsiye ile arz, dest-i kudretin madde-i esîriyeden yoğurmuş olduğu bir hamur şeklinde imiş. Madde-i esîriye, mevcudata nazaran akıcı bir su gibi mevcudatın aralarına nüfuz etmiş bir maddedir.

وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ¹ âyeti, şu madde-i esîriyeye işaret eder ki, Cenâb-ı Hakk'ın arşı, su hükmünde olan şu esîr maddesi üzerinde imiş. Esîr maddesi yaratıldıktan sonra, Sâni'in ilk icadlarının tecellisine merkez olmuştur. Yani esîri halkettikten sonra, cevâhir-i ferde kalbetmiştir. Sonra bir kısmını kesif kılmıştır ve bu kesif kısımdan, meskûn olmak üzere yedi küre yaratmıştır. Arz, bunlardandır.

İşte arzın –hepsinden evvel tekâsûf ve tasallub etmekle acele kabuk bağlayarak uzun zamanlardan beri menşe-i hayat olması itibarıyla– hilkat-i teşekkülü, semâvâttan evveldir. Fakat arzın bast edilmesiyle nev-i beşerin taayyüşüne elverişli bir vaziyete geldiği, semâvâtın tesviye ve tanziminden sonra olduğu cihetle, hilkati, semâvâttan sonra başlarsa da, bidayette, mebd'e'de ikisi beraber imişler. Binâen-alâhâzâ, o üç âyetin aralarında bulunan zahîrî muhalefet, bu üç cihetle mutabakata inkılâp eder.

İkinci bir cevap: Ey arkadaş! Kur'ân-ı Kerîm tarih, coğrafya muallimi değildir. Ancak, âlemin nizam ve intizamından bahisle Sâni'in marifet ve aza-

¹ “Arş'ı su üstünde idi.” (Hûd sûresi, 11/7)

metini cumhur-u nâsa ders veren mürşid bir kitaptır. Binaenaleyh, bunda iki makam vardır:

Birinci makam; nimetleri, ihsanları, merhametleri göstermekle delâil-i zahiriye'yi beyan etmekten ibarettir. Bu itibarla arz, semâvâtın evveldir.

İkinci makam; azamet, izzet, kudret delillerini gösterir bir makamdır. Bu cihetle semâvât, arzdan evveldir.

ثُمَّ mâba'dinin, mâkablından bir zaman sonra vücuda geldiğine delâlet eder ki, buna "terâhî" denilir. Demek burada arz ile semâvât arasında bir uzaklık vardır. Bu uzaklık, arzın semâvâtın evvel halkedildiğine göre zâtî'dir, aksi halde rütbe' ve tefekkür'dir. Yani semâvâtın hilkatı birinci ise de, tefekkürce rütbesi ikincidir; arzın hilkatı ikinci ise de, tefekkürü birincidir. Yani, evvelâ arzın tefekkürü, sonra semâvâtın tefekkürü lâzımdır. Buna göre ثُمَّ ile اِغْلَمُوا وَتَفَكَّرُوا¹ arasında mukadderdir.

Takdir-i kelâm: ثُمَّ اِغْلَمُوا وَتَفَكَّرُوا أَنَّهُ اسْتَوَى² ... الخ 'dir.

Üçüncü Mesele

سَبْعَ kelimesi hakkındadır.

Ey arkadaş! Semâvâtın dokuz tabakadan ibaret olduğu, eski hikmetin hurafelerinden biridir. Onların o hurâfe-vâri fikirleri, efkâr-ı âmmeyi istilâ etmişti. Hatta bazı müfessirler, bazı âyetlerin zahirini onların mezheplerine meylettirmişlerdir.

Hikmet-i cedide ise, feza denilen şu boşlukta yalnız yıldızların muallâk bir vaziyette durmakta olduklarına kaildir. Bunların mezhebinden semâvâtın inkâr-ı çıkıyor. Ve bu iki hikmetin birisi ifrata varmışsa da ötekisi tefritte kalmıştır.

Şeriat ise, Cenâb-ı Hakk'ın yedi tabakadan ibaret semâvâtı halketmiş olduğuna hâkimdir ve yıldızların da balık gibi o semâlar denizlerinde yüzmekte olduklarına kaildir.

Hadis ise, semânın مَوْجٌ مَّكَفُوفٌ³ 'den ibaret bulunduğunu emrediyor. Şu hak olan mezhebin, altı mukaddime ile tahkikatını yapacağız.

¹ Bilin ve tefekkür edin.

² Sonra, bilin ve tefekkür edin ki, hiç şüphesiz O istivâ etmiştir...

³ "Semâ, etrafa taşmaktan korunmuş deniz dalgası gibidir." Bkz.: Tirmizî, *tefsîru sûre* (57) 1; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 2/370; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 6/15.

Birinci mukaddime: Şu geniş boşluğun esîr ile dolu olduğu, fennen ve hikmeten sâbittir.

İkinci mukaddime: Ecrâm-ı ulviyenin kanunlarını rapteden ve ziya ve hararetin emsâlini neşir ve nakleden fezaı doldurmuş bir madde mevcuttur.

Üçüncü mukaddime: Madde-i esîriyenin, yine esîr olarak kalmak şartıyla, sair maddeler gibi muhtelif teşekkülâtı ve ayrı ayrı nevileri vardır. Buhar ile su ve buzun teşekkülâtı gibi.

Dördüncü mukaddime: Ecrâm-ı ulviyeye dikkat edilirse, tabakaları arasında muhalefet görünür. Evet, yeni teşekküle ve in'ikada başlamış milyarlarca yıldızlardan ibaret Kehkeşan ile anılan tabaka-yı esîriye, sabit yıldızların tabakasına muhaliftir. Bu da manzume-i şemsiyenin tabakasına ve hâkezâ; yedi tabakaya kadar birbirine muhalif tabakalar vardır.

Beşinci mukaddime: Araştırmalar neticesinde sabit olmuştur ki; bir maddede teşkil, tanzim, tesviyeler vâki olursa, birbirine muhalif tabakalar husule gelir. Bir madenden kül, kömür, elmas meydana gelir; ateşten alev, duman husule gelir. Müvellidülmâ ile müvellidülhumûzanın imtizacından su, buz, buhar tevellüd eder.

Altıncı mukaddime: Şu müteaddit emarelerden anlaşıldı ki, semâvât, müteaddittir. Şeriat Sahibi de yedidir demiştir; öyle ise yedidir. Maahâzâ yedi, yetmiş, yedi yüz sayıları Arap üslûplarında kesret için kullanılır.

Arkadaş! Pek geniş bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in hitaplarına, mânâlarına, işaretlerine dikkat edilmekle, bir âmîden tut, bir veliye kadar bütün tabakât-ı nâsa ve umum efkâr-ı âmmeye olan mürâatları, okşamaları fevkalâde hayrette, taaccübe müciptir.

Meselâ ¹ سَبْعَ سَمَوَاتٍ kelimesinden bazı insanlar havâ-yı nesîmiyenin tabakalarını fehmetmiştir. Öbür bazı da, arzımız ile arkadaşları olan hayattar küreleri ihata eden nesîmî küreleri fehmetmiştir. Bir kısım da, seyyârât-ı seb'âyı fehmetmiştir. Bir kısmı da, manzume-i şemsiye içinde esîrin yedi tabakasını fehmetmiştir. Bir kısım da, şu bildiğimiz manzume-i şemsiye ile beraber altı tane daha manzume-i şemsiyeyi fehmetmiştir. Bir kısım da esîrin teşekkülâtı yedi tabakaya inkısam ettiğini fehmetmiştir.

Hülâsa: Her bir kısım insanlar, istidatlarına göre feyz-i Kur'ân'dan hisselerini almışlardır. Evet, Kur'ân-ı Kerîm, bütün şu mefhumlara şâmil dir diyebiliriz.

¹ Yedi gök.

Birinci cümle: ¹هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا Bu cümlelerin beş vecihle mâkabliyle irtibatı vardır:

Birinci vecih: Evvelki âyet, vücûd ve hayat nimetlerine işarettir. Bu âyet, beka ve bekanın esbap ve levazımatına işarettir.

İkinci vecih: Kur'ân-ı Kerîm, vaktâ ki evvelki âyetle beşer için mertebelerin en yükseği olan rücûu isbat etti, sâmiin zihnine şöyle bir sual geldi: “Şu zelin insanların bu yüksek mertebeye liyâkatleri nereden gelmiştir?” Kur'ân-ı Kerîm, bu cümle ile o suali şöylece cevaplandırmıştır: “Bütün dünya dest-i itaat ve teshirine verilen insanın, elbette Hâlık'ının yanında büyük bir mevkî vardır.”

Üçüncü vecih: Evvelki âyet beşer için haşir ve kıyametin vücuduna işaret etmesi, sâmicice güya “Beşerin ne kıymeti vardır ki onun saadeti için kıyamet kopacak?” diye vârid olan sual, bu âyetle, “Arz bütün müstemilâtıyla istifadesi için yaratılan ve bütün envâ, itaat ve emrine verilen insan, netice-i hil-kattir. Elbette ve elbette onun saadeti için kıyamet kopacaktır.” diye cevaplandırılmıştır.

Dördüncü vecih: Evvelki âyet, kıyamette esbap ve vesâitin ortadan kalkmasıyla, insanın mercii yalnız Cenâb-ı Hakk'a münhasır kalacağına işaret etmiştir. Bu âyet ise, dünyada da insanın merci-i hakikîsi Cenâb-ı Hakk'a münhasır olduğunu söylüyor. Zira esbap ve vesaitin arkasında, kudretin şuaî görünür; tesir O'nundur, esbap ise perdedir.

Beşinci vecih: Evvelki âyet, saadet-i ebediyeye işarettir. Bu âyet de, saadet-i ebediyenin insana verilmesini iktiza eden ve sebep olan Cenâb-ı Hak'tan sebkât etmiş fazl ve in'âma işarettir ki, kendisine arzın müstemilâtı ihsan edilmiş insanın, elbette saadet-i ebediyeye liyâkatı vardır.

²ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ : Bunun mâkabliyle cihet-i irtibatı dördtür:

Birinci cihet: Arz ve semâ, tev'em, yani ikizdirler; birbirinden ayrılmazlar. Zikirde, fikirde daima beraber dolaşıyorlar. Bu cümleden evvelki cümlede arz zikredildiği gibi, bu cümlede de semâ zikredilmiştir.

¹ “O (Allah) ki, (size hayat vermeden önce yeryüzünü bu hayatınız için hazırladı ve) yerde ne varsa hepsini (neticede sizi, yani insan cinsini meydana getirmek ve) sizin (istifadeniz) için yarattı.” (Bakara sûresi, 2/29)

² “Bu arada (ilim, irade, kudret ve inayetini) gök tarafına yöneltti de...” (Bakara sûresi, 2/29)

İkinci cihet: Beşerin arzdan istifadesini ikmal ve itmam eden, ancak semâvâtın tanzimidir.

Üçüncü cihet: Evvelki âyet, ihsan ve fazl delillerine işaret etmiştir. Bu âyet de, kudret ve azamete işaret ediyor.

Dördüncü cihet: Bu cümle, beşerin istifadesi yalnız arza münhasır olmadığına, semâ dahi onun istifadesine teshir edildiğine işaret eder.

¹ فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ : Bu cümlelerin mâkabliyle irtibatı, üç çeşittir:

1. كُنْ ile فَيَكُونُ arasındaki irtibat gibidir. Nasıl ki memurun husulü كُنْ emrine bağlıdır; semâvâtın tesviyesi de, اسْتَوَى 'ya bağlıdır.

2. Kudretin taallukuyla iradenin taalluku arasındaki irtibat gibidir. Yani; اسْتَوَى iradenin taallukuna, tesviye de kudretin taallukuna benzer bir irtibattır.

3. Netice ile mukaddime arasında bulunan irtibat gibidir. Çünkü semâvâtın tesviyesi, mukaddimesi olan اسْتَوَى 'ya terettüp eder.

² وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ : Bu cümle mâkabliyle iki vecihle merbuttur:

Birinci vecih: Bu cümledeki ilm-i küllî, semâvâtın tanzim ve tesviyesine delil olduğu gibi, tanzim ve tesviyenin vücudu da ilm-i küllînin vücuduna delildir.

İkinci vecih ise: Evvelki cümle kudret-i kâmileye, bu cümle ise, küllî ve şumullü ilme delâlet eder.

Cümlelerin nüktelerini beyan edeceğiz:

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا... الخ : Bu cümle, mâkabliyle bağlı değildir. Ancak, müste'nife olup, beş sual ile cevaplarına işaret eder ki, bundan önce beyan edildiğinden tekrarına lüzum yoktur.

هُوَ الَّذِي 'deki müptedadır. الَّذِي sılasıyla beraber haberdur. Bu cümlede mübteda ile haberin tarifleri tevhide işaret olduğu gibi, hasra da delâlet eder. Yani müştemilât-ı arziyenin halkı Cenâb-ı Hakk'a münhasır olduğu gibi, Hâlık'ı da yalnız Cenâb-ı Hak'tır. Bu hasr, ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cümlesinde إِلَيْهِ 'nin takdimiyle hâsıl olan hasra delildir. Yani müştemilât-ı arziyenin halkı Cenâb-ı Hakk'a münhasır olduğu için, kıyamette merci'iyet de Cenâb-ı Hakk'a münhasırdır.

¹ "(Orada bulunan gaz bulutu halindeki unsurları) yedi gök halinde nizama koydu." (Bakara sûresi, 2/29)

² "O, her şeyi tastamam ve hakkıyla bilendir." (Bakara sûresi, 2/29)

الَّذِي sılasıyla beraber haberdır. Haberin aslı ve müstehakkı, nekre olmaktadır. Burada mârife olarak gelmesi, hükmün zahir ve malûm olduğuna işarettir. Yani, “Cenâb-ı Hakk’ın müştemilât-ı arziyenin Hâlık’ı olduğu malûm ve zahirdir.”

Menfaat için kullanılan لَكُمْ 'deki ل eşyanın hilkatene mübah, helâl, menfaatli olarak yaratılıp, bazı ârızalardan dolayı haram olmuş olduklarına işarettir. Meselâ ağyârın malı, ismet-i şeriye için haram olmuştur.. insanın eti hürmet ve keramet için.. zehir zarar için.. lâşe eti necaset için haram olmuşlardır.

Ve kezâ, her bir şeyde bir fayda, bir menfaat olduğuna remizdir.

Ve kezâ beşer için her şeyde bir menfaati bulunduğuna remizdir. Evet, hangi şey olursa olsun, beşere bir cihetten bir istifadeyi temin eder, velev ibret almak için olsun.

Ve kezâ, arzın karnında istikbal insanlarını intizar eden pek çok rahmetin hazine ve definelerinin bulunduğuna remizdir.

لَكُمْ câr ve mecrûrunun مَا فِي الْأَرْضِ üzerine takdimi, beşere ait istifadele-
rin her gayeden evvel ve evlâ olduğuna işarettir.

Umumu ifade eden مَا her şeyde menfaatleri aramaya insanları terğib ve teşvik içindir. فِي الْأَرْضِ 'deki فِي 'nin عَلَى 'ya tercihi, en çok menfaatlerin arzın karnında olduğuna ve arzın karnındaki eşyanın taharrîsine insanları teşcî ettiğine işarettir.

Ve kezâ, arzın içindeki maden ve maddelerin istifade-i beşer için yaratılışı, arzın içinde henüz keşfedilemeyen anâsır ve maddelerden, tekâlif-i hayatın zahmetlerinden müstakbelin insanlarını kurtaracak bazı gıdaî vesaire maddelerin vücudu mümkün olduğuna delâlet eder.

جَمِيعًا arzdaki bazı eşyanın abes ve faydasız olduklarına ait evhamı defetmek içindir.

ثُمَّ 'daki ثُمَّ arzın hilkatıyla semâvâtın tesviyesi arasındaki Cenâb-ı Hakk’ın ef’âl ve şununatının silsilesine işarettir. Ve kezâ, beşere menfaat hususunda, semâvâtın tesviyesi arzın hilkatinden rütbece uzak olduğuna delâlet eder.

İ'câz ve ihtisar için, ¹ اَرَادَ اَنْ يُسَوِّيَ yerinde اِسْتَوَى denilmiştir. اِسْتَوَى kelimesinin istimâli, burada mecazdır. Yani, hedefe kastını hasredip sağa sola bakmayanlar gibi, semâvâtın tesviyesini irade etmiştir.

إِلَى السَّمَاءِ : Bu semâdan maksat, semâvâtın maddesi olan buhardır.

فَسَوَّيْنَهَا 'deki ف tefrîi ifade ettiğine nazaran, tesviyenin istivâyâya bağlanması, ² فَيَكُونُ 'nün ³ كُنْ emrine veya kudretin taalluku iradenin taallukuna veya kazânın kadere olan terettüplerine benziyor. Ve tâkibi ifade ettiğine göre, mukadder bazı fiilere îmâdır.

Takdir-i kelâm: نَوَّعَهَا وَنَظَّمَهَا وَدَبَّرَ الْأَمْرَ بَيْنَهَا فَسَوَّيْنَهَا... الخ 'den ibarettir. Yani, "Nevilere ayırdı, tanzim etti, aralarında lâzım gelen emirleri, tedbirleri yaptı, sonra yedi tabakaya tesviye etti."

سَوَّى : Yani, "Muntazam, müstevi; envâi, eczaları mütesâvi olarak yarattı."

هُنَّ : Bu zamirin cem'i, semâvât olacak maddenin nevilere münkasım olduğuna işarettir.

سَبْعَ tâbiri, semâvât tabakalarının kesretine işarettir ve bu tabakaların teşekkülât-ı arziyenin edvâr-ı seb'asıyla sıfât-ı seb'aya münasebettar olduğuna îmâdır.

سَمَوَاتٍ : Bu semâların bir kısmı, seyyarat balıklarına denizdir; bir kısmı da sabit yıldızlara mezraadır; bir kısmı da semâ çiçekleri hükmünde olan derârî yıldızlara bahçe ve bostandır.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ⁴ : Bu و atf içindir. Hâlbuki burada atfın tarafeyni arasında münasebet yoktur. Öyleyse, bu münasebeti bulmak için takdire ihtiyaç vardır. Şöyle ki:

¹ Tesviyeyi irade etti.

² "(O, bir şeyi yaratmak isteyince sadece 'ol' der), o da olur." (Bakara sûresi, 2/117; Âl-i İmran sûresi, 3/47, 59; En'âm sûresi, 6/73; Nahl sûresi, 16/40; Meryem sûresi, 19/35; Yâsîn sûresi, 36/82; Mü'min sûresi, 40/68).

³ "(O, bir şeyi yaratmak isteyince sadece 'ol' der, (o da olur)." (Bakara sûresi, 2/117; Âl-i İmran sûresi, 3/47, 59; En'âm sûresi, 6/73; Nahl sûresi, 16/40; Meryem sûresi, 19/35; Yâsîn sûresi, 36/82; Mü'min sûresi, 40/68).

⁴ "Allah her şeyi hakkıyla bilir." (Bakara sûresi, 2/29; ...)

“Öyleyse, bu büyük ecrâmın Hâlık’ı O’dur.” وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ¹

“Öyle ise o ecrâmdaki sanatı tanzim, tahkim eden Odur.” وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

İlsakı ifade eden بِكُلِّ kelimesindeki ب ilmin, malûmdan infikâk ve infisalinin mümkün olmadığına işaretir.

تَامِيمİ ifade eden bir edattır. Burada ifade ettiği tāmimden hiçbir şeyin, hiçbir ferdin tahsisi ve daire-i şümûlünden ihracı yoktur. Bu itibarla مَا مِنْ olan kaide-i külliye tahsis ediyor. Çünkü kendisi bu kaidenin şümûlünden hariç kalmıştır.

شَيْءٍ : Bu kelime vacip, mümkün, mümtenia şâmindir.

عَلِيمٌ : Yani, zâtı ile ilim arasında zarurî, lüzumî sübut vardır.

¹ “Allah herşeye kâdirdir.” (Mâide sûresi, 5/120; Hûd sûresi, 11/4; Rûm sûresi, 30/50; ...)

² Her umumî kâidenin bir istisnâsı vardır.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةًۭ قَالُوْۤا اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّیْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ¹

Yani, “Düşün o zamanı ki; Rabbin melâikeye hitaben: ‘Ben yerde bir halife yaratacağım!’ dedi. Melâike de: ‘Yerde fesat yapacak, kan dökecek kim-seleri mi yaratacaksın? Hâlbuki biz, hamdinle Seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ dediler. Rabbin de: ‘Sizin bilmediğinizi Ben biliyorum.’ diye onlara cevap verdi.”

Arkadaş! Melâikenin vücudunu tasdik ve kabul etmek, imanın rükünlerinden biridir. Birkaç makamda bu rüknü isbat ve izah edeceğiz.

Birinci Makam

Arzın, ecrâm-ı ulviyeye nisbeten pek küçük ve süflî olduğu halde canlı mahlûkatla dolu olduğunu görüp âlemin de nizam ve intizamına dikkat eden insan, ecrâm-ı ulviyenin de o yüksek burçlarında, hayatlı sâkinleri olduğuna kat’î bir şekilde hükmeder.

Evet, o burçlarda melâikenin vücudunu kabul etmeyen adamın meseli şöyle bir adamın meseline benzer: O adam, büyük bir şehre giderken, şehrin bir kenarında pek küçük bir binaya tesadüf eder. Bakar ki insanlarla doludur. Ve arsalarına bakar ki, canlı mahlûkatla dolu. Ve gıdalarına bakar ki, nebâtât, balık vesaire gibi hayat şartları yerindedir. Sonra bakar ki, pek uzakta milyonlarca apartmanlar, köşkler var. Aralarında, uzun uzun meydanlar, tenez-zühgâhlar bulunur. Fakat, o küçük binadaki insanların hayat şartları, o büyük binalarda bulunmadığından, o yüksek, müzeyyen sarayları, sakinlerden boş, hâli olduğunu itikat eder.

Melâikenin vücudunu tasdik eden adamın meseli ise şöyle bir şahsın meseli gibidir: O adam, o küçük hanenin insanlar ile dolu olduğunu görür görmez, bilâ-tereddüt, o yüksek kasırların da hayat yeri ve onlarda da onlara münasip sâkinler bulunduğuna hükmeder. Ve o yüksek kasırlara mahsus ve münasip hayat şartları vardır. Fakat oraların sâkinleri pek uzak olduklarından, görünmemeleri, yok olduklarına delâlet etmez.

¹ Bakara sûresi, 2/30.

Binaenaleyh, arzın zevilhayatla dolu olmasından kat'iyetle anlaşılıyor ki; bu geniş boşlukta durmakta olan semâlarda, yıldızlarda, burçlarda ve çok kısımlara münkasım ve müştemil semâvâtta, şeriatın “melâike” ile tesmiye ettiği zîhayatlar mevcuttur.

İkinci Makam

Bundan evvel isbat ve izah edildiği gibi, hayat, mevcudatın keşşafıdır, belki mevcudatın neticesidir. Binaenaleyh, bu geniş fezanın sâkinlerden ve şu yüksek semâvâtın şenliklerden hâlî olduklarının imkânı var mıdır? Evet, bütün ukalâ-yı akıl ve nakil manevî bir icmâ ve ittifakla melâikenin mânâ ve hakikatlerine hükmetmişlerdir; fakat tâbirleri çeşit çeşittir. Meselâ; Meşşâiyyûn, envâ-ı mevcudatı idare eden ruhanî mahiyet-i mücerrede ile, İsrakiyyûn ise ukûl ve erbabü'l-envâ ile, dinler dahi melekü'l-cibâl, melekü'l-bihar, melekü'l-emtar gibi tâbirlerle tâbir etmişlerdir. Hatta, akılları kör gözlerinde bulunan maddiyyûn tâifesi de, melâikenin mânâsını inkâr etmeye mecal bulamadıklarından, fitratın namuslarına nüfuz eden kuva-yı sariye ile tâbir etmişlerdir.

Suâl: Kâinatın irtibatını, hayatını temin için, hilkatte cereyan eden namuslar, kanunlar kâfi gelmez mi?

Cevap: Senin dediğin o sâri kanunlar, namuslar, itibarî ve vehmî emirlerdir. Muayyen vücûdları, müşahhas hüviyetleri ancak onları temsil eden ve onların mâkesi bulunan ve onların yularlarını ele alan melâike ile sabit olur.

Ve kezâ, teşekkül-ü ervaha münasebeti olmayan şu camid âlem-i şehadete vücudun münhasır olmadığına, akıl ve nakil müttefikân hükmetmişlerdir. Binaenaleyh ervaha münasip ve muvâfık çok âlemlere müştemil olan âlem-i gayb, melâike ile dolu ve âlem-i şehadetin hayatına mazhardır.

Hülâsa: Melâikenin mânâ-yı hakikati, bu izah edilen emirlerden tebarüz etti. Binaenaleyh, melâikenin suretleri, eşkâlleri arasında, ukûl-u selimenin kabul ettiği vecihle, şeriatın izah ve beyan ettiği şekildir ki; melekler mükerrer abddirler, emirlere muhalefetleri yoktur ve muhtelif kısımlara münkasım ve latîf ve nuranî cisimlerdir.

Üçüncü Makam

Arkadaş! Melâike meselesi öyle meselelerdendir ki, bir cüzün sübutuyla küll sabit olur; bir ferdin vücuduyla, nevi tahakkuk eder. Zira inkâr eden küllünü inkâr eder. Binaenaleyh, zaman-ı Âdem'den şimdiye kadar bütün din

adamları her asırda icmâ ve ittifakla melâikenin vücuduna ve aralarında muhaverenin sübutuna ve müşahedelerinin tahakkukuna ve onlardan edilen rivayetlerin nakline hükmettikleri halde, melâikenin hiçbirisinin insanlara görünmediği veya vücutları hissedilmediği elbette muhâldir.

Kezâlik, beşerin akaidine karışıp hiçbir zamanda, hiçbir inkılâpta itirazlara maruz kalmayarak devam eden melâike itikadının bir hakikate, bir asla dayanmaması ve mebâdi-i zaruriyeden tevellüd etmemesi muhâldir. Herhalde beşerin bu umumî itikadı, mebâdi-i zaruriyeden neşet eden ve müşahedât-ı vâkıadan hâsıl olan ve muhtelif emarelerden tevellüd eden hadsî bir hükmün neticesidir. Evet, bu itikad-ı umumînin sebebi, kat'î bir surette manevî bir tevâtür kuvvetini veren, pek çok defalar vukua gelen melâikenin müşahedelerinden hâsıl olan zarurî ve kat'î delil ve emarelerdir. Çünkü melâike meselesi, beşerin malûmât-ı yakîniyesindendir. Eğer bunda şüphe olursa, beşerin yakîniyatında emniyet kalmaz.

Hülâsa: Ruhanîlerden bir ferdin bir zamanda vücudu tahakkuk etse, bu nev'in vücudu tahakkuk eder. Nev'in vücudu tahakkuk etse, herhalde Şeriatın beyan ettiği gibi olacaktır.

Bu âyetin, sâbık âyetle dört vecihle irtibatı vardır:

Birinci vecih: Bu âyetler, beşere verilen büyük nîmetleri tâdad ediyor. Birinci âyetle en büyük nimete işaret edilmiştir ki; beşer, hilkatın neticesidir ve arzın müştemilâtı ona teshir edilmiştir, istediği gibi tasarruf eder. Bu âyet ile de, beşerin arza hâkim ve halife kılınmış olduğuna işaret edilmiştir.

İkinci vecih:

Üçüncü vecih: Evvelki âyetle, canlı mahlûkatın meskenleri olan arz ve semâvâta işaret edilmiştir. Bu âyet ile de, o meskenlerin sâkinleri olan beşer ve melâikeye işaret edilmiştir. Ve kezâ o âyet hilkatın silsilesine, bu âyet ise zevi'l-ervahın silsilesine işaret etmişlerdir.

Dördüncü vecih: Evvelki âyetle hilkatten maksat beşer olduğu ve Hâlık'ın yanında beşerin bir mevki sahibi bulunduğu tasrih edildiğinde sâmiin zihnine geldi ki: "Bu kadar fesat, şürûr ve kötülüğü yapan beşere bu kadar kıymet neden verildi? Cenâb-ı Hakk'a ibadet ve takdis için şu fesatçı beşerin vücuduna hikmetin iktizası ve rızası var mıdır?" Sâmiin bu vesvesesini def için şöyle bir işaretle bulundu ki; Beşerin o şürûr ve fesatları, onda vedîa bırakılan sırra mukabele edemez, affolur. Ve Cenâb-ı Hak onun ibadetine muhtaç değildir. Ancak, Allâmü'l-guyûb'un ilmindeki bir hikmet içindir.

Cümlelerin arasındaki irtibata geldik:

وَإِذْ : Bu kelime, ¹ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ cümlesine atıftır. Hâlbuki aralarında münasebet olmadığı gibi إِذْ diğer bir إِذْ 'i iktiza eder. Binaenaleyh, böyle bir takdire lüzum vardır:

إِذْ خَلَقَ مَا خَلَقَ مُنْتَظَمًا وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ... الخ Bu takdirde, ikinci إِذْ birincisine atf olur ve her iki cümle arasında da münasebet bulunur.

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً² : Cenâb-ı Hak, müşavere yolunu öğretmek ile beşerin hilâfetindeki hikmetin sırrını melâikeye istifsar ettirmek üzere bu cümleyi söyledi. Sâmiin zihni, üç noktayı nazara alarak harekete geçti:

1. Melâike ne dediler?

2. Taaccüple hikmeti sordular.

3. Cinlere halife olmakla beraber, beşerde de kuvve-i gadabiye ve şeheyiye halkedilmiştir. Bunlar, cinlerden daha ziyade fesat yapacaklardır.

İşte Kur'ân-ı Kerîm ³ الدَّمَاءُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ cümlesiyle o üç noktaya işaret etmiştir. Melâikenin sual-i taaccüp ve istifsarları bittikten sonra, sâmi, Cenâb-ı Hak'tan verilecek cevabı beklerken, Kur'ân-ı Kerîm, ⁴ مَا لَا تَعْلَمُونَ cümlesiyle cevap vermiştir. Yani, "Eşya ve ahkâm, sizin malûmâtınıza münhasır değildir. Adem-i ilminiz, onların vücuda gelmeyeceklerine sebep olamaz. Benim, beşerin hilkatı hakkında bir hikmetim vardır; o hikmetin hâtırası için, fesatlarını nazara almam." ferman etmiştir.

Cümlelerin heyet ve nüktelerine geldik:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ⁵... الخ : Atfı ifade eden bu وَ, münasebet-i atfiyenin iktizasına binaen إِذْ خَلَقَ مَا خَلَقَ cümlesine mâtufun-aleyh olmak üzere إِذْ خَلَقَ cümlesinin takdirine işarettir.

1 "O, her şeyi tastamam ve hakkıyla bilendir." (Bakara sûresi, 2/29)

2 "Ben, yeryüzünde bir halife var kılacağım." (Bakara sûresi, 2/30)

3 "Orada bozgunculuk çıkaracak ve haksız yere cana kıyıp kan dökecek birini mi var kılacaksın?" (Bakara sûresi, 2/30)

4 "Rabbim de: 'Sizin bilmediğinizi Ben biliyorum.' diye onlara cevap verdi." (Bakara sûresi, 2/30)

5 "Düşün o zamanı ki, Rabbin melâikeye hitaben..." (Bakara sûresi, 2/30)

Ve kezâ ^İ zaman-ı mâziyi ifade ettiği cihetle, sanki zihinleri, geçmiş zamanların silsilesine götürür veya o silsileyi bu zamana getirir, ihzar eder ki, zihinler, o zamanlarda vukua gelmiş olan hâdiseleri görsünler.

رُبُّكَ : Bu tâbir, melâikenin aleyhine bir hüccet ve bir delildir. Yani, “Allah seni terbiye etmiştir, hadd-i kemâle erişirmiştir ve seni beşere mürşid kılmıştır ki, fesatlarını izale edesin. Demek, nev-i beşerin en büyük hasenesi sensin ki, onların mefsedetlerini setrediyorsun.”

لِلْمَلَكَةِ : Cenâb-ı Hakk'ın müşavere şeklinde melâike ile yaptığı muhaverre, melâikenin beşer ile fazla bir irtibat ve alâka ve münasebetleri olduğuna işarettir. Çünkü melâikenin bir kısmı insanları hıfzediyor, bir kısmı kitabet işlerini görüyor. Demek insanlarla alâkaları ziyade olduğundan, insanların ahvâline ehemmiyet veriyorlar.

إِنِّي : Melâikenin, أَتَجْعَلُ ile yaptıkları istifhamdan anlaşılan tereddütlerini reddetmekle, meselenin azamet ve ehemmiyetine işarettir.

إِنِّي Burada mütekellim-i vahde ile, وَإِذْ قُلْنَا 'da mütekellim-i maalgayr zamirinin zikirlerinden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Cenâb-ı Hakk'ın halk ve icad fiilinde vasıtanın bulunmadığına, kelâm ve hitabında vasıtaların bulunduğuna işarettir. Bu nükteye delâlet eden başka âyetler de vardır.

Ezcümle, ¹ إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ, kerîmesinde azamete delâlet eden نَا zamîr-i cem'i, vahiyde vasıtanın bulunduğuna işaret olduğu gibi, ² بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ 'de müfred hükmünde olan lafza-yı Celâl, mânâları ilham etmekte vasıtanın bulunmadığına işarettir.

جَاعِلٌ kelimesinin خَالِقٌ kelimesine tercihen zikri:

Melâikenin medâr-ı şüphe ve mûcib-i istifsarları, halk ve icad fiili değildir. Zira vüçûd, hayr-ı mahzûd. Halk, Allah'ın fiilidir; Allah'ın fiili, lââyüs'eldir. Ancak melâikeyi şüpheye dâvet eden ve istifsarlarına mûcib olan, جَاعِلٌ 'dir. Yani, Cenâb-ı Hakk'ın, beşeri, arzın tamirine tahsis etmesidir.

¹ “(Ey Rasûlüm!) Biz sana Kitabı insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmedesin diye, kendisinde hiçbir şüphe olmayacak şekilde ve gerçeğin ta kendisi olarak indirdik.” (Nisâ sûresi, 4/105)

² “Allah'ın sana gösterdiği şekilde...” (Nisâ sûresi, 4/105)

عَلَى 'ya tercihi; beşerin yer üstünde olduğu, عَلَى 'nin فِي 'deki فِي الْأَرْضِ kelimesinin mânâsına muvâfık ve münasip iken, tercihen فِي 'nin zikredilmesi, beşerin bir ruh gibi arzın cesedine nefh ve nüfuz ettiğine ve beşerin ölüp inkıraz etmesiyle arzın yıkılmasına işarettir.

خَلِيفَةً : Bu tâbir, arzın, insanların hayatına elverişli şeraiti hâiz olmazdan evvel arzda idrakli bir mahlûkun bulunmuş olduğuna ve o mahlûkun hayatına, o zamandaki arzın evvelki vaziyetleri muvâfık ve müsait bulunduğuna işarettir. خَلِيفَةً tâbirinin bu mânâyâ delâleti, mukteza-yı hikmettir. Amma meşhur olan mânâyâ nazaran, o idrakli mahlûk, cinlerden bir nevi imiş; yaptıkları fesattan dolayı insanlar ile mübadele edilmişlerdir.

أَقَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ : Bu cümle, müste'nifedir. Bu isti'naftan anlaşılıyor ki, Cenâb-ı Hakk'ın melâike ile olan hitabı, sâmiî şöyle bir suale mecbur etmiştir ki: "Acaba, melâikeler komşuluklarına gelecek insanları nasıl karşılayacaklardır? Hem onlarla beraber olmaya ve komşu olmaya rızaları var mıdır? Hem fikirleri nedir?"

Kur'ân-ı Kerîm, أَتَجْعَلُ cümlesiyle o suali cevaplandırmıştır.

Suâl: الخ إِنْ قَالَ قَالُوا أَتَجْعَلُ ... cümlesi, إِذْ قَالَ cümlesine ceza olduğuna nazaran, aralarında lüzum lâzımdır. Hâlbuki lüzum görünmüyor?

Cevap: Melâike arzın müekkelleri bulundukları cihetle arz, onların idaresinde olur. Bu itibarla, insanların arza halife kılınması hakkında melâikenin fikirlerini izhar etmek lüzumu vardır.

قَالَ – قَالُوا tâbirleri, mukavele ve muhavere şeklinde müşavere üslûbunu insanlara öğretmek içindir. Yoksa Cenâb-ı Hak, müşavereden münezzehtir.

Melâikenin أَتَجْعَلُ ile yaptıkları istifhamdan maksat, جَعْلُ 'e itiraz, جَعْلُ 'i inkâr etmek değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın fiillerine itiraz etmeye ismetleri mânidir. Ancak جَعْلُ 'in sebebi mahfî olduğundan, taaccüple sebep ve hikmetini sormuşlardır. جَعْلُ tâbirinden anlaşılıyor ki, insanın ahvâli, vaziyetleri ne tabiatın iktizasıdır ve ne de fıtratın icabıdır; ancak bir câilin ca'li ileler.

1 “(Melâike de:) ‘Yerde fesat yapacak, kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın?’ dediler.” Bakara sûresi, 2/30.

Suâl: **فِيهَا** Mesafe pek kısa olduğu halde, ikinci **فِيهَا** 'nın zikrine ne ihtiyaç vardır?

Cevap: Birinci **فِيهَا** ile beşerin bir ruh gibi arza nüfuz etmesiyle arzı ihya etmesine; ikinci **فِيهَا** ise, beşerin fesadı dahi Azrail gibi arzın kalbine kadar pençesini sokup arzı imatesine işarettir. Demek beşer, bir taraftan arzın şifası için bir ilâç iken, diğer taraftan ölümünü intac eden bir zehirdir.

مَنْ : Beşerden kinayedir. Kinayenin tasrihe sebebi tercihi: Melâikenin maksadı, beşerin şahsiyeti olmayıp, ancak kendilerine sakıl, ağır gelen bir mahlûkun Allah'a isyan etmesine işarettir.

يُنْفِسُ : Fesadın “isyan”a bedel zikri, isyanlarının nizam-ı âlemin fesadına sebep olacağına işarettir. Devam ile teceddüdü ifade eden muzâri sîgasıyla fesadın zikredilmesi, melâikenin asıl istemedikleri ve inkâr ettikleri, ancak isyanlarının devam ve istimrar ile vukua geleceğine ait olduğuna işarettir. Melâike, beşerin isyanlarının devam ve istimrarını, ya Cenâb-ı Hakk'ın i'lâmıyla bilmişlerdir veya Levh-i Mahfuz'a bakıp ondan almışlardır veyahut insanlardaki kuvve-i gadabiye ve şehviyeden anlamışlardır.

فِيهَا : Kuvve-i şehviye ile arzda fesat hâsıl olur; kuvve-i gadabiyenin tecavüzüyle katl ve kıtâle mahal olur. Hâlbuki arz, takvâ üzerine tesis edilmiş bir mescid hükmündedir.

وَ ise, fesat ile sefk gibi iki rezileyi birbirlerine atf ve cem eder. Çünkü fesat, sefk-i dimâyâ sebeptir.

يَسْفِكُونَ 'nin **يَقْتُلُونَ** 'ye tercihen zikrinden anlaşılıyor ki, sefk, zulmen yapılan katildir. Bu ise, fesada daha münasiptir. Çünkü katlin ifade ettiği mânâ, katlin mübah kısmına da şâmil: Cihadda veya bir cemaati kurtarmak için yapılan katiller gibi ki, bu katil, fesada münasip olmaz.

الدِّمَاءِ : Sefk kelimesinin delâlet ettiği ırâka-yı demdeki “dem”i tekiddir.

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ¹ : Beşerin ca'lindeki hikmeti soran melâike-

¹ “Oysa biz, Sen’i hamdinle tesbih ediyor (Sen’i bütün kemal sıfatlarınla anıp övüyor, bütün hamdin Sana mahsus olduğunu ve her türlü kusurdan ve Sana yaraşmayan her sıfattan ve fiilden münezzeht bulunduğunu daima ikrar ve ilân ediyor), ayrıca, mutlak kudsiyetini izharla, kalblerimizi Sen’den başka her şeyden çeviriyoruz.” (Bakara sûresi, 2/30)

ye, sanki şöyle bir itiraz vârit olmuştur: “Beşerin Allah’a yapacağı ibadet ve takdis, O’nun ca’line sebep-i kâfi gelmez mi ki, ca’linin hikmetini soruyorsunuz?”

İşte vav-ı hâliye ile zikredilen **وَنَحْنُ نُسَبِّحُ ... الخ** cümlesi, güya o itirazı ref etmeye işaretler.

نَحْنُ : Maâsîden mâsum melâikenin cemaatlerinden kinâyedir.

Cümlenin cümle-i ismiye şeklinde zikredilmesi, tesbihin melâikeye bir seciye olduğuna ve melâikenin tesbihata mülâzım ve müdavim olduklarına işaretler.

نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ : “Bizler, bütün ibadetlerin Sana mahsus olduğunu kâinata ilân ve cenab-ı ulûhiyetine lâayık olmayan şeylerden münezzehe olduğuna iman ve bütün evsâf-ı azamet ve celâl ile muttasıf olduğuna itikat ediyoruz.”

وَنُقَدِّسُ لَكَ : Bu ل, ya sıladır, bir mânâyı ifade etmez veya ta’lil ve sebebiyet içindir.

Birinci ihtimale göre **نُقَدِّسُكَ** takdirinde olur. Yani, “Seni takdis ve tathir ediyoruz.” demektir.

İkinci ihtimale nazaran, **نُقَدِّسُ لَأَجْلِكَ** takdirinde olur. Yani, “Biz, nefislerimizi, fiillerimizi günahlardan temizlemekle beraber, kalblerimizi mâsivândan çeviriyoruz.” demektir.

Bu **و** ise, iki rezileyi cem ve birbirine atfeden **يُسْفِكُ**’deki **و**’in aksine ve inadına olarak, biri takdis, diğeri tesbih, iki fazileti cem ve birbirine atfediyor.

قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ¹ : Bu cümle, melâikenin istifsarından sonra, “Acaba Cenâb-ı Hak, istifsarlarına nasıl cevap verdi ve taaccüplerini neyle izale etti? Ve beşerin onlara tercihindeki hikmet nedir?” diye sâmiin kalbine gelen suale icmalî bir cevaptır; tafsili sonra gelecektir.

إِنِّي أَعْلَمُ’deki **إِنَّ** tahkiki ifade etmekle tereddüt ve şüpheyi defetmek içindir. Bu ise, müsellemlen olmayan nazarî hükümlerde olur. Hâlbuki burada Allah’ın, halkın bilmediklerini bilmesi müsellemlen ve bedihî bir hükümdür; hâşâ, melâikenin bu hükümde tereddütleri yoktur. Binaenaleyh, burada bu **إِنَّ** Kur’ân-ı Kerîm’in icaz için ihtisaren icmâl ettiği birkaç cümleye işaretler.

¹ “Rabbîn de: ‘Sizin bilmediğinizi Ben biliyorum.’ diye onlara cevap verdi.” (Bakara sûresi, 2/30)

1. Beşerdeki maslahatlar ve beşerin hayr-ı kesîre nisbeten mefsedetleri, şerr-i kalîldir; şerr-i kalîl için hayr-ı kesîri terk etmek, hikmete muhalifdir.

2. Beşerin hilâfete olan sırr-ı liyâkati, melâikece meçhul, Hâlık'ça malûmdur.

3. Beşerin onlara tercih hakkını veren hikmet, melâikece meçhuldür.

4. إِنَّ 'nin ifade ettiği tahkik, bazen sarîh hükme değil, cümlelerin bir kaydından istifade edilen zımnî bir hükme râci olur. Burada إِنَّ 'nin tahkiki, لَا تَعْلَمُونَ kaydından istifade edilen hükm-ü zımnîye râcidir. Yani, "Sizler, muhakak bilmiyorsunuz." Ve kezâ Allah'ın ilmi lâzım, beşerin vücudu melzumdur.

Bu cümlede ilm-i ilâhînin vücuduna delâlet eden أَعْلَم 'den, beşerin vücudunda geleceği tebarüz eder. Çünkü أَعْلَم 'nün delâletine göre, ilm-i ilâhî taalluk ve tahakkuk etmiştir. Öyleyse beşerin vücudu herhalde olacaktır.

Melâikeye verilen o icmalî cevabın tahkiki hakkında إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ âyetinden şöyle bir izahat alınabilir ki: Cenâb-ı Hak'ın ef'âlî, hikmetlerden, maslahatlardan hâlî değildir. Öyleyse mevcudat, halkın malûmâtında münhasır değildir. Öyleyse melâikenin adem-i ilimleri, beşerin adem-i vücuduna delil olamaz.

Ve kezâ, Cenâb-ı Hak, hayr-ı mahz olarak melâikeyi yaratmıştır, şerr-i mahz olarak da şeytanı yaratmıştır, hayır ve şerden mahrum olarak behâim ve hayvanâtı halketmiştir. Hikmetin iktizasına göre, hayır ve şerre kâdir ve câmi olarak dördüncü kısmı teşkil eden beşerin yaratılması da lâzımdır ki; beşerin şeheviye ve gadabiye kuvvetleri, kuvve-i akliyesine münkad ve mağlûp olursa, beşer, mücahedesinden dolayı melâikeye tefevvuk eder. Aksi halde, hayvanâttan daha aşağı olur; çünkü özü yoktur.

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُنِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ
 إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ
 الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ
 إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ¹

“Cenâb-ı Hak, bütün eşyanın isimlerini Âdem’e (aleyhisselâm) öğretti. Sonra o eşyayı melâikeye göstererek dedi ki: ‘Eğer iddianızda sadık iseniz, bunların isimlerini bana söyleyiniz.’ Melâike, dediler ki: ‘Seni her nekâisten tenzih ve bütün sıfât-ı kemâliye ile muttasıf olduğunu ikrar ederiz. Senin bize öğrettiğin ilimden başka bir ilmimiz yoktur; her şeyi bilici ve her kimseye liyâkatine göre ilim ve irfan ihsan edici Sen’sin.’ Cenâb-ı Hak dedi ki: ‘Yâ Âdem! Bunların isimlerini onlara söyle.’ Vaktâ ki Âdem, isimlerini onlara söyledi, Cenâb-ı Hak dedi ki: ‘Size demedim mi semâvât ve arzın gaybını bilirim ve sizin Âdem hakkında lisanla izhar ettiğinizi ve kalben gizlediğinizi bilirim.’”

Mukaddime

Bu tâlim-i esmâ meselesi, ya Hazreti Âdem’in (aleyhisselâm) melâikenin inkârlarına karşı mu’cizesi olup, melâikeyi inkârdan ikrara icbar etmiştir; yahut melâikenin, hilâfetine itiraz ettikleri nev-i beşerin hilâfete liyâkatini melâikeye kabul ettirmek için izhar ettiği bir mu’cizedir.

Ey arkadaş! Her şeyin Kitab-ı Mübîn’de mevcut olduğunu tasrih eden âyet-i kerîmesinin hükmüne göre; Kur’ân-ı Kerîm, zahiren ve bâtinen, nassen ve delâleten, remzen ve işareten, her zamanda vücuda gelmiş veya gelecek her şeyi ifade ediyor. Buna binaen, gerek enbiyânın kıssa ve hikâyeleri, gerek mu’cizeleri hakkında Kur’ân-ı Kerîm’in işârâtından fehmettiğime göre,^{3(Hâşiye)} mu’cizât-ı enbiyâdan iki gaye ve hikmet takip edilmiştir.

¹ Bakara sûresi, 2/31-33.

² “Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın.” (En’âm sûresi, 6/59)

³ (Hâşiye) Eğer Müellifin, tenzilin nazımından çıkardığı letâifte şüpheden varsa, ben derim ki, İbnü’l-Fârid kitabından tefe’ül ederken şu beyit çıktı:

كَأَنَّ الْكَرَّامَ الْكَاتِبِينَ تَنَزَّلُوا عَلَى قَلْبِهِ وَحَيَّا بِمَا فِي صَحِيفَتِي^{*}

Habib

^{*}1 Sanki Kirâmen kâtibin, yazılı bir sayfayı onun kalbine ilhâm ediyordu.

Birincisi: Nübüvvetlerini halka tasdik ve kabul ettirmektir.

İkincisi: Terakkiyât-ı maddiye için lâzım olan örnekleri nev-i beşere göstererek, o mu'cizelerin benzerlerini meydana getirmek için nev-i beşeri teşvik ve teşci etmektir. Sanki Kur'ân-ı Kerîm, enbiyânın kıssa ve hikâyeleriyle terakkiyâtın esaslarına, temellerine parmakla işaret ederek, “Ey beşer! Şu gördüğün mu'cizeler, birtakım örnek ve numûnelerdir. Telâhuk-u efkârınızla, çalışmalarınızla şu örneklerin emsâlini yapacaksınız” diye ihtar etmiştir.

Evet, mâzi, istikbalin aynasıdır; istikbalde vücuda gelecek icatlar, mâzide kurulan esas ve temeller üzerine bina edilir. Evet, şu terakkiyât-ı hâzıra, tamamıyla dinlerden alınan işaretlerden, vecizelerden hâsıl olan ilhamlar üzerine vücuda gelmişlerdir. Evet:

1. İlk saat ve sefine, mu'cize eliyle beşere verilmiştir.

2. Kâinatın ihtiva ettiği bütün nevilerin isimlerini, sıfatlarını, hâssalarını beyan zımında beşerin telâhuk-u efkârıyla meydana gelen binlerce fûnûn sayesinde, **وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا**¹ âyetiyle işaret edilen Hazreti Âdem'in mu'cizesine mazhar olmuştur.

3. Bütün sanatların medarı olan demirin yumuşatılıp kullanılması sayesinde icad edilen bu kadar terakkiyâtla nev-i insan, **وَأَلَّنَا لَهُ الْحَدِيدَ**² âyetiyle işaret edilen Hazreti Davud'un mu'cizesine mazhardır.

4. Yine telâhuk-u efkâr ile, tayyare gibi, icad edilen terakkiyât-ı havaiye sayesinde nev-i beşer **عُدُّوْهَا شَهْرٌ وَرَوَّاحُهَا شَهْرٌ**³ âyetiyle sürati beyan edilen Hazreti Süleyman'ın mu'cizesine yaklaşıyor.

5. Kıraç ve kumlu yerlerden suları çıkartan santrifüj âleti, **أَنْ اِضْرِبْ** âyetiyle işaret edilen Hazreti Mûsa'nın (*aleyhisselâm*) asâsından ders almıştır.

6. Tecrübeler sayesinde ve telâhuk-u efkâr ile husule gelen terakkiyât-ı tıbbiye, Hazreti İsa'nın (*aleyhisselâm*) mu'cizesinin ilhâmâtındandır.

¹ “Ve Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.” (Bakara sûresi, 2/31)

² “Ayrıca demiri ona yumuşattık (demiri şekillendirme kudreti verdik).” (Sebe sûresi, 34/10)

³ “(Rûzgârı da Süleyman'ın hizmetine sunduk;) o, sabah (herkesin normalde) bir ayda ulaştığı bir mesafeye kadar gider, aynı şekilde akşam da yine bir aylık mesafeyi kat ederek dönerdi.” (Sebe sûresi, 34/12)

⁴ “Asânla taş a vur!” (A'râf sûresi, 7/160)

Hakikaten şu mu'cizelerle bu terakkiyât arasında pek büyük münasebet ve muvafakat vardır. Evet, dikkat eden adam, bilâ-tereddüt, o mu'cizeler bu terakkiyâta birer mikyâs ve numûnelerdir diye hükmeder.

Ve kezâ, ¹يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا¹ âyet-i kerîmesinin delâletine göre, Hazreti İbrahim ateşe atıldığı zaman, ateşin harareti burudete inkılâp etmesi, beşerin keşfettiği yakıcı olmayan mertebe-i nâriyeye örnek ve me'hazdir.

7. ²لَوْ لَا أَن رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ² âyet-i kerîmesinin –bir kavle göre– işaret ettiği gibi; Hazreti Yusuf'un (*aleyhisselâm*), Kenan'da bulunan babasının timsâlini görür görmez Züleyha'dan geri çekilmesi ve kervanları Mısır'dan avdet ettiğinden Hazreti Yakub'un ³يَا أَيُّهَا رِيحُ يُوسُفُ³ yani, "Ben Yusuf'un kokusunu alıyorum." demesi ve bir ifritin Hazreti Süleyman'a "Gözünü açıp yummazdan evvel Belkıs'ın tahtını getiririm." demesine işaret eden ⁴أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ⁴ âyet-i kerîmesi, pek uzak mesafelerden celb-i savt, suret vesaire gibi beşerin keşfettiği veya edeceği icâdâta nümûne ve me'hazdirler.

8. "Hazreti Süleyman'a kuş dilini öğrettik." mânâsında ⁵عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ⁵ olan âyet-i kerîme, beşerin keşfiyatından radyo, papağan, güvercin gibi âlât ve hayvanların konuşmalarına ve mühim işlerde kullanılmasına me'hazdir.

Ve hâkezâ, beşerin henüz keşfedemediği çok mu'cizeler vardır; istikbalde yavaş yavaş keşfine muvaffak olur.

Bu âyetin nazmında dahi emsâli gibi üç vecih vardır:

Birinci Vecih

Evvelki âyetle irtibatıdır. Şöyle ki:

1. İnsanın hilkatı hakkında melâikenin itirazlarına, evvelki âyetle umumî, fehmi kolay, ikna edici bir cevap verilmiştir. Bu âyetle, avâm ve havassı ikna eden tafsîlâtı bir cevap verilmiştir.

¹ "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol!" (Enbiyâ sûresi, 21/69)

² "(Yusufta da ona karşı bir meyil uyanabilirdi,) fakat o, (iffet ve doğru davranış konusunda) Rabbisinin açık ve kesin delilini görmüştü (ve hanımdan kurtulmanın hesaplarını yapıyordu)." (Yûsuf sûresi, 12/24)

³ Yûsuf sûresi, 12/94.

⁴ "Ben, onu sana daha gözünü kırpmadan getiririm!" (Neml sûresi, 27/40)

⁵ "(Süleyman Dâvud'a varis oldu ve) 'Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi.' (dedi)." (Neml sûresi, 27/16)

2. Evvelki âyetle, beşerin hilâfet meselesi tasrih edilmiştir. Bu âyetle ise, nev-i beşerin melâikeye karşı gösterdiği mu'cize ile, dâvâ-yı hilâfeti isbat edilmiştir.

3. Evvelki âyetle, beşerin melâikeye tereccuh etmesine işaret edilmiştir. Bu âyetle, tereccuhunun illetine işaret edilmiştir.

4. Beşerin arzda hilâfet-i kübrâya mazhar olmasına evvelki âyetle delâlet edilmiştir. Burada ise, bütün tecelliyata mazhar bir nüsha-yı câmia olarak gösterilmiştir. Bu da, ayrı ayrı istidatlara mâlik ve ilim ve istifadelerinin yolları çok olduğundandır. Evet, beşer, zahir ve bâtın havas ve duygularıyla, bilhassa derinliğine nihayet olmayan vicdanıyla kâinatı ihata etmiş bir kabiliyettedir.

İkinci Vecih

Cümlelerin birbiriyle irtibatlarıdır. Şöyle ki:

¹إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ² cümlesi, ²وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا³ cümlesinin mazmununu tahkik ve icmâlini tafsil ve iphamını tefsirdir.

Ve kezâ, Cenâb-ı Hakk'ın arzında beşerin halife olması, Allah'ın hükümle-rini icra ve kanunlarını tatbik etmesi içindir. Bu ise, tam bir ilme mütevakkıftır.

Ve kezâ, birinci âyetle, kelâmın sevkıyatı iktizasınca şöyle bir takdir olacaktır: Âdem'i halketti, tesviye etti, cesedine nefh-i ruh etti, terbiye etti, sonra esmâyı tâlim etti ve hilâfete namzet kıldı. Sonra vaktâ ki Âdem'i melâikeye tercih etmekle rûçhan meselesinde ve hilâfet istihkakında ilm-i esmâ ile müm-taz kıldı; makamın iktizası üzerine, eşyayı melâikeye arz ve onlardan muara-zayı talep etti; sonra melâike aczlerini hissetmekle Cenâb-ı Hakk'ın hikmetini ikrar ettiler. Kur'ân-ı Kerîm, buna işareten,

ثُمَّ عَرَّضَهُمْ عَلَى الْمَلَكَةِ فَقَالَ أَنْبِئِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ³

¹ "Ve Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara sûresi, 2/31)

² "(Eşya ve ahkâm sizin malûmâtınızla sınırlı değildir.) Sizin bilmediğiniz o kadar çok şey vardır ki, Ben onların hepsini bilirim. (Yeryüzünde bir halife var kılma irademle ilgili elbette pek çok hikmetler söz konusudur ve dolayısıyla yeryüzünde bir halife var olacaktır)." (Bakara sûresi, 2/30)

³ "(Allah, yeryüzünün halifesi olarak tayin buyurduğu) Âdem'e, (bu misyonu sebebiyle melekler dahil bütün yaratılmışlar üstündeki mevkiinin bir âlameti, aynı zamanda söz konusu vazifesini yerine getirebilmesinin vasıtası olarak) bütün isimleri öğretti. Sonra, (isimleri Âdem'e öğretilen) bütün nesneleri, (insanın genel manada meleklerle üstünlüğünü ve yaratılıp yeryüzüne halife kılınışındaki hikmeti bildirmek için) isimleriyle birlikte meleklerle takdim buyurdu da, "Haydi, (Bana Ulûhiyet, Rubûbiyet ve Mâbûdiyetime tam yakışır ibadet, tesbih, takdis sözünüz ve yeryüzünde hilâfetin manasını idrakiniz) tam yerinde ve gerektiği gibi ise, Bana bütün bu nesneleri isimleriyle bildirin!" diye emretti." (Bakara sûresi, 2/31)

dedikten sonra, قَالَ evvelce İblis'in enaniyet ve kibrine kanarak yaptıkları istifsardan pişman olarak أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ¹ dediler.

Sonra vaktâ ki istidatlarının adem-i camiiyetinden dolayı, melâikenin aczi zahir oldu; makamın iktizası üzerine, Âdem'in iktidarının beyanı icap etti ki, muaraza tamam olsun. Bunun için, اَدَمُ اُنْبِئُهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ² hitabıyla Âdem'e ferman etti.

Sonra, vaktâ ki mesele tebeyyün etti ve hikmetin sırrı zahir oldu, geçen cevab-ı icmâlînin bu tafsilâta netice kılınması makamın iktizasından olduğuna binaen,

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّيْ اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُوْنَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ³
Yani, "Sizin ketmettiğiniz şeyi bilirim."

Şu mukavele ve mükâlemeden anlaşılıyor ki, İblis'in enaniyeti, kibri, melâikeye sirayet etmiştir ve yaptıkları istifsara, bir tâifenin itirazı da karışmıştır.

Üçüncü Vecih

Cümlelerin heyet ve nükteleri:

وَعَلَّمَ اَدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا⁴ : Yani, Cenâb-ı Hak, Âdem'i (aleyhisselâm) bütün kemâlâtın mebâdisini tazammun eden âli bir fıtratla tasvir etmiştir ve bütün âlînin tohumlarına mezraa olarak yüksek bir istidatla halketmiştir ve mevcudatı ihata eden ulvî bir vicdan ve ihatalı on duyguyla teşhiz etmiştir ve bu üç meziyet sayesinde, bütün hakâik-i eşyayı öğretmeye hazırlamıştır, sonra bütün esmâyı kendisine öğretmiştir. Demek bu cümlelerin evvelindeki و şu mukadder olan üç cümleye işaret eder.

عَلَّمَ : Bu kelimenin ihtiyar edilmesi, ilmin ulüvv-ü kadrine ve kadrinin yüksek derecesine ve hilâfete mihver olduğuna işaret eder.

¹ "Sübhansın yâ Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin." (Bakara sûresi, 2/32)

² "(İnsanın genel manada meleklerle olan üstünlüğünü daha bir tebarüz ettirmek için Allah,) "Ey Âdem! Şu nesneleri onlara isimleriyle bildir!" diye emretti." (Bakara sûresi, 2/33)

³ "Ben size, gökler ve yer (yaratılışları, yaratılışlarındaki hikmet, dünleri, bugünleri ve yarınları adına) ne saklıyor, (onlarda size ve başkalarına) gizli ne sırlar varsa Ben hepsini bilirim; siz neyi açığa vuruyor, neyi de içinizde gizli tutmakta iseniz onları da bilirim demedim mi?" buyurdu." (Bakara sûresi, 2/33)

⁴ "Ve Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara sûresi, 2/31)

Ve kezâ, esmânın tevkîfine, yani Şâri tarafından bildirilmiş olduğuna remizdir. Zaten esmâ ile müsemme-yât arasında takip edilen münasebât-ı vaz'îye, bunu teyid ediyor.

Ve kezâ, mu'cizenin vasıtasız Allah'ın fiili olduğuna îmâdır. Fakat felâsi-feye göre harikalar, ervah-ı harikanın fiilidir.

أَدَمَ : Hilâfeti irade edilen ve Âdem ismiyle tesmiye edilen küre-i arzın sa-hibi şahs-ı mâhuddur. İsmnin tasrihi, teşrif ve teşhiri içindir.

الْأَسْمَاءَ : İsim ve sıfat ve hâsiyet gibi eşyayı birbirinden ayırıp temyiz ve tayin eden alâmet ve nişanlardır; yahut insanlar arasında münkasım olan lu-gatlerdir.

عَرَضَهُمْ : Arz edilen eşya olduğu halde, zamirin esmâya rücûundan, is-min ayn-ı müsemme olduğına kail olan Ehl-i Sünnet'in mezhebine işaret-tir.

كَلَّمَا : Âdem'in melâikeden cihet-i imtiyazı ve melâikenin muarazadan se-bep ve medar-ı aczi, esmânın heyet-i mecmuası olduğuna işaretir. Yoksa es-mânın bir kısmını, belki kısm-ı âzamını melekler de bilirler.

ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُنِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ¹

ثُمَّ : Terâhî ve bu'd-u mesafeyi ifade ettiğı cihetle, şöyle bir takdire işaret-tir. هُوَ أَكْرَمُ مِنْكُمْ وَأَحَقُّ بِالْخِلَافَةِ Yani, "Âdem sizden daha kerîm ve hilâfete da-ha müstehak ve lâyıktır."

عَرَضَهُمْ : Müşterilere gösterilmek üzere kumaş toplarının açılıp arz edildi-ğı gibi, eşyanın envâi da bast edilerek enzar-ı melâikeye gösterilmiştir. Bu tâ-birden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Mevcudat, müdrik ve âlimin malıdır. İlim ile alır, isimle ahzeder, suretlerinin temessülüyle temellük eder.

¹ "(Allah, yeryüzünün halifesi olarak tayin buyurduğu) Âdem'e, (bu misyonu sebebiyle melekler dahil bütün yaratılmışlar üstündeki mevkiinin bir alâmeti, aynı zamanda söz konusu vazifesini yerine getirebil-mesinin vasıtası olarak) bütün isimleri öğretti. Sonra, (isimleri Âdem'e öğretilen) bütün nesneleri, (insanın genel manada meleklerle üstünlüğünü ve yaratılıp yeryüzüne halife kılınışındaki hikmeti bildirmek için) isimleriyle birlikte meleklerle takdim buyurdu da, "Haydi, (Bana Ulûhiyet, Rubûbiyet ve Mâbûdiyetime tam yakışır ibadet, tesbih, takdis sözünüz ve yeryüzünde hilâfetin manasını idrakiniz) tam yerinde ve gerektiğı gibi ise, Bana bütün bu nesneleri isimleriyle bildirin!" diye emretti." (Bakara sûresi, 2/31)

هُم : Müzekker ve âkıllar cemaatinden kinayedir. Burada müzekkerin mü-ennese ve âkılın gayr-i âkıla tağlib ve teşmiliyle, mecazen envâ-ı eşyaya ircâ edilmiştir. Bu itibarla, هُمْ kelimesinde bir mecaz, iki tağlib vardır. Bu mecaz ile o tağlibleri icbar eden esbap, عَرَضَ kelimesinin işaret ettiği üslûptur. Çünkü melâikeye envâ-ı eşyanın arzı, mânevî bir resm-i geçit manzarasını andırıyor. Malûm ya, resm-i geçitleri yapan, müzekker ve âkıl insanlardır. Bunun için, burada iki tağlibe ve dolayısıyla bir mecaza mecburiyet hâsıl olmuştur.

عَلَى : Arz edilenin levh-i âlâda nakşedilen sûretler olduğuna işarettir.

²(Hâşiye)¹ سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ
وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ³

Allah'ın avn ü inayetiyle; ümidimin, iktidarımın fevkinde şu tercümeyi iyi-kötü yaptım. Noksanları çoktur, Müellifçe ıslahları lâzımdır. Zaten onun himmetiyle bu kadarını ancak yapabildim. Yoksa, nazm-ı Kur'ân'daki içazlı olan i'câzı, kısa ve veciz olarak beyan eden bu tefsiri sönük, kör bir fikirle tercüme etmek, Abdülmecid'in işi değildir. Yine onun fart-ı şefkatinden himmeti yetiştii, ikmâline muvaffak oldum.

Müellifin küçük kardeşi ve Nur talebesi

Abdülmecid

¹ “Sübhansın yâ Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.” (Bakara sûresi, 2/32)

² (Hâşiye) İntihabım olmayarak, ihtiyarsız bir tarzda, âdeta umum Sözlerin ve Mektupların âhirlerinde şu âyet سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ bana söylettirilmiş. Şimdi anladım ki, tefsirim de, şu âyetle hitam buluyor. Demek, inşallah, bütün Sözler, hakiki bir tefsir ve şu âyetin bahrinden birer cetveldir. En nihayet, yine o denize dökülüyorlar. Şu tefsirin hitamında, güya her Söz, mânen şu âyetten başlıyor. Demek, o zamandan beri, yirmi senedir daha şu âyeti tefsir ediyorum; bitiremedim ki tefsirin ikinci cildini yazayım.

Said Nursi

³ “Onların duaları ‘Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.’ diye sona erer.” (Yûnus sûresi, 10/10)

Ecnebî Filozofların Kur'ân'ı Tasdiklerine Dair Şehadetleri

Bu filozofların Kur'ân hakkındaki senâlarının bir hülâsası küçük
Tarihçe-i Hayat'ta ve Nur Çeşmesi Mecmuası'nda yazılmıştır.

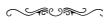
Sana Muasır Bir Vücûd Olamadığımdan Müteessirim,
Ey Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*)

Prens Bismark'ın Beyanatı:

Muhtelif devirlerde, beşeriyeti idare etmek için taraf-ı lâhutîden geldiği iddia olunan bütün münzel semâvî kitapları tam ve etrafıyla tetkik ettimse de, tahrif olundukları için, hiçbirisinde aradığım hikmet ve tam isabeti göremedim. Bu kanunlar değil bir cemiyet, bir hane halkının saadetini bile temin edecek mahiyetten pek uzaktır. Lâkin Muhammedîlerin (*aleyhissalâtü vesselâm*) Kur'ân'ı, bu kayıttan âzâdedir. Ben, Kur'ân'ı her cihetten tetkik ettim, her kelimesinde büyük hikmetler gördüm. Muhammedîlerin (*aleyhissalâtü vesselâm*) düşmanları, bu kitap Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) zâde-i tab'ı olduğunu iddia ediyorlarsa da, en mükemmel, hatta en mütekâmil bir dimağdan böyle harikanın zuhurunu iddia etmek, hakikatlere göz kapayarak kin ve garaza âlet olmak mânâsını ifade eder ki, bu da ilim ve hikmetle kabil-i telif değildir. Ben şunu iddia ediyorum ki, Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*) mümtaz bir kuvvettir. Destgâh-ı kudretin böyle ikinci bir vücudu imkân sahasına getirmesi ihtimalden uzaktır.

Sana muasır bir vücûd olamadığımdan dolayı müteessirim, ey Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*)! Muallimi ve nâşiri olduğun bu kitap, Senin değildir; o lâhutîdir. Bu kitabın lahutî olduğunu inkâr etmek, mevzu ilimlerin butlanını ileti sürmek kadar gülünçtür. Bunun için, beşeriyet Senin gibi mümtaz bir kudreti bir defa görmüş, bundan sonra göremeyecektir. Ben, huzur-u mehabetinde kemâl-i hürmetle eğilirim.

Prens Bismark

En Temiz ve En Doğru Din, Müslümanlıktır

Meşhur muharrir, müsteşrik, edebiyat-ı Arabiye mütehassısı ve Kur'ân-ı Kerîm'in mütercimi Doktor Maurice (Moris) şöyle diyor:

Bizans Hristiyanlarını, içine düştükleri bâtil itikatlar girîvesinden, ancak Arabistan'ın Hira Dağında yükselen ses kurtarabilmiştir. İlâhî kelimeyi en ulvî makama yükselten ses, bu ses idi. Fakat Rumlar bu sesi dinleyememişlerdi. Bu ses, insanlara en temiz ve en doğru dini tâlim ediyordu. O yüksek din ki, onun hakkında, Gundö Firey Hesin gibi muhakkik bir fâzıl, şu sözleri pek haklı olarak söylüyor: “Bu dinde mukaddes sular, şâyân-ı teberrük eşya, es-nâm ve azizler, yahut a'mâl-i sâlihadan mücerred imanı müfit tanıyan akideler, yahut sekerât-ı mevt esnasında nedametın bir fayda vereceğini ifade eden sözler, yahut başkaları tarafından vuku bulacak dua ve niyazların günahkârları kurtaracağına dair ifadeleri yoktur. Çünkü bu gibi akideler, onları kabul edenleri alçaltmıştır.”

Zamanlar Geçtikçe, Kur'ân'ın Ulvî Sırları İnkışaf Ediyor

Doktor Maurice, Le Parler Française Roman (Löparle Franses Roman) unvanlı gazetede, Kur'ân'ın Fransızca mütercimlerinden Selman Runah'ın tenkidâtına verdiği cevapta diyor ki:

Kur'ân nedir? Her tenkidin fevkinde bir fesahat ve belâgat mu'cizesidir. Kur'ân'ın, 350 milyon müslüman'ın göğsünü haklı bir gururla kabartan meziyeti, onun, her mânâyı hüsn-ü ifade etmesi itibarıyla, münzel kitapların en mükemmeli ve ezeli olmasıdır. Hayır, daha ileri gidebiliriz:

Kur'ân, kudret-i ezeliyenin, inâyet ile insana bahşettiği kütüb-ü semâviyenin en güzelidir. Beşeriyetin refahı nokta-yı nazarından Kur'ân'ın beyanatı, Yunan felsefesinin ifâdâtından pek ziyade ulvîdir. Kur'ân, arz ve semânın Hâlık'ına hamd ve şükranla doludur. Kur'ân'ın her kelimesi, her şeyi yaratan ve her şeyi hâiz olduğu kabiliyete göre sevk ve irşad eden Zât-ı Kibriya'nın azametinde mündemiçtir.

Edebiyatla alâkadar olanlar için, Kur'ân, bir kitab-ı edeptir. Lisan mütehassısları için Kur'ân, bir elfaz hazinesidir. Şâirler için Kur'ân, bir âhenk menbaıdır. Bundan başka bu kitap, ahkâm ve fıkıh namına bir muhit-i maariftir.

Davud'un (*aleyhisselâm*) zamanından, Jan Talmus'un devrine kadar gönderilen kitapların hiçbirisi, Kur'an-ı Kerim'in âyetleriyle muvaffakiyetli bir şekilde rekabet edememiştir. Bundan dolayıdır ki, müslümanların yüksek sınıfları, hayatın hakikatini kavramak nokta-yı nazarından ne kadar tenevvür ederlerse, o derece Kur'an ile alâkadar oluyolar ve ona o kadar tâzim ve hürmet gösteriyorlar.

Müslümanların Kur'an'a hürmetleri daima tezayüd etmektedir. İslâm muharrirleri, Kur'an âyetlerini iktibasla yazılarını süslerler ve o yazılar o âyetlerden mülhem olurlar. Müslümanlar, tahsil ve terbiye itibarıyla yükseldikçe, fikirlerini o nisbette Kur'an'a istinat ettiriyorlar. Müslümanlar, kitaplarına âşıktırlar ve onu, kalblerinin bütün samimiyetiyle mukaddes tanırlar. Hâlbuki, kü-tüb-ü ilâhiyeye nâil olan diğer milletler, ne kitaplarına ehemmiyet verirler ve ne de onlara hürmet gösterirler.

Müslümanların Kur'an'a hürmetlerinin sebebi, bu kitap pâyidar oldukça, başka bir dinî rehber arz-ı ihtiyaç etmeyeceklerini anlamalarıdır. Filhakika, Kur'an'ın fesahat, belâgat ve nezahet itibarıyla mümtaziyeti, müslümanları başka belâgat aramaktan varestedir. Edebî dehâların ve yüksek şâirlerin Kur'an huzurunda eğildikleri bir vâkıdır. Kur'an'ın her gün daha fazla tecelli etmekte olan güzellikleri, her gün daha fazla anlaşılan, fakat bitmeyen esrarı, şiir ve nesirde üstad olan müslümanları, üslûbunun nezahet ve ulviyeti huzurunda diz çökmeye mecbur etmektedir. Müslümanlar, Kur'an'ı tâ rûz-u haşre kadar pâyidar kalacak kıymet biçilmez bir hazine addeylerler ve onunla pek haklı olarak iftihar ederler. Müslümanlar, Kur'an'ı, en fasih sözlerle, en rakik mânâlarla coşan bir nehre benzetirler.

Şayet Monsieur Renaud (Mösyö Reno) İslâm âlemiyle temas etmek fırsatını elde edecek olursa, münevver ve terbiyeli müslümanların, Kur'an'a karşı en yüksek hürmeti perverde ettiklerini ve onun evamir-i ahlâkiyesine fevkalâde riayetkâr olduklarını ve bunun haricine çıkmamaya gayret ettiklerini görürdü.

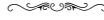
Yeni nesiller ve asrî mekteplerin mezunları da, Kur'an'a ve müslümanlığa karşı müstehziyâne bir cümlelerin sarfına tahammül etmemektedirler. Çünkü Kur'an, iki sıfatla bu ehliyeti hâizdir.

Bunların birincisi: Bugün ellerde tedavül eden Kur'an'ın Hazreti Muhammed'e (*aleyhissalâtü vesselâm*) vahyolunan kitabın aynı olmasıdır. Hâlbuki, İncil ile Tevrat hakkında birçok şüpheler ileri sürülmektedir.

İkincisi: Müslümanlar, Kur'an'ı, Arapça'nın en kuvvetli muhafızı ve esat-ı diniyenin amelî bir mahiyet almasının en kuvvetli menbâi telâkki ederler.

Binaenaleyh, Monsieur Renaud (Mösyö Reno) eserini tashih edecek olursa, bu tercümesiyle, insanları tenvir hususunda insanlığa büyük bir muavennette bulunur ve bâtil itikatların hudutlarını tarumar etmeye hâdim olur.

Doktor Maurice

(Nur Çeşmesi'nde ve Risale-i Nur'da yazılan
bu nevi filozoflardan kırk altıncısıdır.)

Zât-ı Kibriya Hakkındaki Âyetlerin Ulviyeti ve Kur'ân'ın Kudsî Nezaheti

Mister John Davenport, "Hazreti Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm) ve Kur'ân-ı Kerîm" unvanlı eserinde Kur'ân-ı Kerîm'den bahsederken şu sözleri söylüyor:

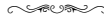
Kur'ân'ın sayısız hususiyetleri içinde bilhassa ikisi fevkalâde mühimdir.

1. Zât-ı Kibriya'yı ifade eden âyâtın âhengindeki ulviyettir. Kur'ân-ı Kerîm, beşerî zaaflardan herhangi birisini Zât-ı Kibriya'ya isnattan münezzehtir.

2. Kur'ân, başından sonuna kadar, gayr-i belîğ, gayr-i ahlâkî, yahut terbiyeye muhalif fikirlerden, cümlelerden ve hikâyelerden tamamen münezzehtir.

Hâlbuki bütün bu nakîsalar, Hristiyanların ellerindeki muharref Kitab-ı Mukaddes'te mebzuliyetle vardır.

John Davenport

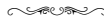
Kur'ân, Serapa Samimiyet ve Hakkaniyetle Doludur

Carlyle (Karlayl) şöyle diyor:

Kur'ân'ı bir kere dikkatle okursanız, onun hususiyetlerini izhara başladığınızı görürsünüz. Kur'ân'ın güzelliği, diğer bütün edebî eserlerin güzelliklerinden kabil-i temyizdir. Kur'ân'ın başlıca hususiyetlerinden biri, onun asliyetidir.

Benim fikir ve kanaatime göre, Kur'ân, serapa samimiyet ve hakkaniyet ile doludur. Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) cihana tebliğ ettiği davet, hak ve hakikattir.

Carlyle

Müslümanlık, Tecessüd ve Teslis Akidesini Reddeder

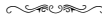
İngiltere'nin en meşhur ve en büyük müverrihlerinden Edward Gibbon (Eduırd Gibın) "Roma İmparatorluğu'nun İnhitat ve Sukutu" adlı eserinde şöyle diyor:

Ganj Nehri ile, Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) arasındaki memleketler, Kur'ân'ı, bir kanun-u esasî ve teşriî hayatın ruhu olarak tanımışlardır. Kur'ân'ın nazarında, satvetli bir hükümdarla, zavallı bir fakir arasında fark yoktur. Kur'ân, bu gibi esaslar üzerinde öyle bir teşrî vücuda getirmiştir ki, dünyada bir nazîri yoktur.

Müslümanlığın esasatı, teslisiyet ve Allah'ın tecessüdiyetini ve vahdet-i vücûd akidesini reddetmektedir. Bu mutasavvifâne akideler üç kuvvetli ulûhiyetin mevcudiyetini ve Mesih'in, Allah'ın oğlu -hâşâ- olduğunu öğretmektedir. Fakat bu akideler, ancak mutaassıp Hıristiyanları tatmin edebilir. Hâlbuki Kur'ân, bu gibi karışıklıklardan, iphamlardan âzâdedir.

Kur'ân, Allah'ın birliğine en kuvvetli delildir. Filozofane bir dimağa mâlik olan bir muvahhid, İslâmiyet'in nokta-yı nazarını kabul etmekte hiç tereddüt etmez. Müslümanlık, belki bugünkü inkişaf-ı fikrimizin seviyesinden daha yüksek bir dindir.

Edward Gibbon

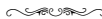

Hâlık'ın Hukukuyla Mahlûkatın Hukukunu En Mükemmel Surette Ancak Müslümanlık Tarif Etmıştır

Kur'ân'ın telkin ve Hazreti Muhammed'in (aleyhissalâtü vesselâm) tebliğ ettiği esâsattan mükemmel bir ahlâk mecellesi vücut bulur. Esasat-ı Kur'âniye'nin muhtelif memleketlerde insanlığa ettiği iyiliği ve ettikten sonra da Allah'a takarrub etmek isteyen insanları Cenâb-ı Hakk'a raptettiğini inkâr etmek mümkün değildir.

Hâlık'ın hukuku ile mahlûkun hukuku, ancak müslümanlık tarafından mükemmel bir surette tarif olunmuştur. Bunu yalnız müslümanlar değil, Hıristiyanlar da, Müseviler de itiraf ediyorlar.

Marmaduke Pickthall

Kur'ân İle Kavanîn-i Tabiiye Arasında Tam Bir Âhenk Vardır

Yeni keşfiyatın veyahut ilim ve irfanın yardımıyla hallolunan, yahut halli-ne uğraşılın mesail arasında bir mesele yoktur ki İslâmiyet'in esasâtıyla taar-ruz etsin. Bizim, Hristiyanlığı, kavanîn-i tabiiye ile telif için sarfettiğimiz mesa-iye mukabil, Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân'ın tâlimiyle kavanîn-i tabiiye arasında tam bir âhenk görülmektedir. Kur'ân, her hürmete şâyân olan eserdir.

Levazaune (Lövazon)

Kur'ân, Bütün İyilik ve Fazilet Esaslarını Muhtevidir; İnsanı, Her Türlü Dalâletlerden Korur

Kur'ân, insanlara hukukullahı tanıtmış, mahlûkatın Hâlık'tan ne bekleye-ceğini, mahlûkatın Hâlık'la münâsebâtını en sarîh şekilde öğretmiştir. Kur'ân, ahlâk ve felsefenin bütün esasatını câmidir. Fazilet ve rezilet, hayır ve şer, eş-yanın mahiyet-i hakikiyesi, hülâsa her mevzu Kur'ân'da ifade olunmuştur. Hikmet ve felsefenin esası olan adalet ve müsavâtı öğreten ve başkalarına iyi-lik etmeyi, faziletkâr olmayı talim eden esaslar, bunların hepsi Kur'ân'da var-dır. Kur'ân, insanı iktisat ve itidale sevkeder, dalâletten korur, ahlâkî zaafların karanlığından çıkarır, teâli-i ahlâk nuruna ulaştırır, insanın kusurlarını, hatalar-ını i'tilâ ve kemâle kalbeyler.

Müsteşrik Sedio

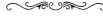
Kur'ân, Öyle Bir Peygamber Sesidir Ki, Onu Bütün Dünya Dinleyebilir. Bu Sesin Aksı, Saraylarda, Çöllerde, Şehirlerde, Devletlerde Çınlar

Kur'ân şiir midir? Değildir. Fakat onun şiir olup olmadığını tefrik etmek müşküldür. Kur'ân, şiirden daha yüksek bir şeydir. Maamafih, Kur'ân ne tarihtir, ne tercüme-i haldir, ne de İsa'nın (*aleyhisselâm*) dağda îrad ettiği mev'ize gibi bir mecmua-yı eş'ardır. Hatta Kur'ân, ne Buda'nın telkinatı gibi bir mâ-ba'de't-tabiiyye, yahut mantık kitabı, ne de Eflâtun'un herkese îrad ettiği na-sihatler gibidir.

Bu, bir Peygamber'in sesidir. Öyle bir ses ki, onu, bütün dünya dinleyebi-lir. Bu sesin aksı, saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlar!.. Bu sesin

tebliğ ettiği din, evvelâ nâşirlerini bulmuş, sonra teceddüt-perver ve îmar edici bir kuvvet şeklinde tecelli etmiştir. Bu sayededir ki, Yunanistan ile Asya'nın birleşen ışığı, Avrupa'nın zulûmat-âbad olan karanlıklarını yarmış ve bu hâdisse, Hristiyanlığın en karanlık devirlerini yaşadığı zaman vuku bulmuştur.

Dr. Johnson

Kur'ân'ın Cihanşümûl Hakikati: Kur'ân, Allah'ın Birliğine İnanmak Hakikat-i Kübrâsını İlân Eder

İngilizce-Arapça, Arapça-İngilizce lugatlerin muharriri Doktor City Youngest (Siti Yangest) Kur'ân hakkında şu sözleri söylüyor:

Kur'ân, insanların yed-i istifadesine geçen eserlerin en büyüklerinden biridir. Kur'ân'da, büyük bir insanın hayal ve seciyesi, en vâzıh şekilde görülmektedir. Carlyle "Kur'ân'ın ulviyeti, onun cihan-şümûl hakikatindedir." dediği zaman, şüphesiz, doğru söylemişti.

Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) doğruluğu, faaliyeti, hakikati taharride samimiyeti, sarsılmayan azmi, imanı, kendisini dinlemek istemeyenlere ezeli hakikati dinletmek yolundaki sebatı, bana kalırsa, onun, o cesur ve azimkâr Peygamber'in hâtem-i risalet olduğunun en kat'î ve en emin delilleridir.

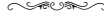
Kur'ân, akaid ve ahlâkın, insanlara hidayet ve hayatta muvaffakiyet temin eden esasatın mükemmel mecellesidir. Bütün bu esasatın üssü'l-esası, âlemin bütün mukadderatını yed-i kudretinde tutan Zât-ı Kibriya'ya imandır.

Allah'ın birliğine iman etmek hakikat-i kübrâsını ilân ediyorken, Kur'ân, lisân-ı belâgatın en yükseğine ve nezahetin şâhikasına varır. Kur'ân, Allah'ın iradesine itaati, Allah'a isyanın neticelerini izah ederken, insanların muhayyilesini elektrikleyen en seyyâl lisânı kullanır. Resûl-i Kibriya'ya teselli vermek ve onu teşvik etmek, yahut halkı sair peygamberlerin (*aleyhimüsselâm*) ahvâliyle, milletlerinin âkibetiyle korkutmak icap ettiği zaman, Kur'ân'ın lisânı, en kat'î ciddiyeti almaktadır.

Madem ki Kur'ân'ın birbirine düşman kabileleri, yekdiğeriyle mücadele eden unsurları derli toplu bir millet haline getirdiğini, onları eski fikirlerinden daha ileri bir seviyeye yükselttiğini görüyoruz; o halde, belâgat-ı Kur'âniye'nin mükemmeliyetine hükmetmeliyiz. Çünkü Kur'ân'ın bu belâgatı, vahşî kabileleri medenî bir millet haline getirmiş, dünyanın eski tarihine yeni bir kuvvet

ilâve etmiştir. Zaman ve mekân itibarıyla birbirinden çok uzak oldukları gibi, fikrî inkişaf itibarıyla da birbirinden çok farklı insanlara harikulâde bir hassasiyet ilham eden ve muhalefeti hayrete ve istihšana kalbeden Kur'ân, en şâyan-ı hayret eser tanınmaya lâyıktır. Kur'ân, beşerin mukadderatıyla meşgul âlimler için tettebbua şayan en faydalı mevzu sayılır.

Doktor City Youngest

Kur'ân'ın Lisanı, Nezahet Ve Belâgat İtibarıyla Nazirsızdır. Kur'ân, Bizatihî Muhteşem Bir Mu'cizedir

Kur'ân'ın mutaassıp münekkidi ve mütercimi Corselle (Korsel) diyor ki:

Kur'ân, Arapça'nın en mükemmel ve pek mevsuk bir eseridir. Müslümanların itikadı veçhile bir insan kalemi, bu i'câzkâr eseri vücuda getiremez. Kur'ân, bizatihî daimî bir mu'cizedir; hem öyle bir mu'cize ki, ölüleri diriltmekten daha yüksektir. Bu mukaddes kitabın ta kendisi, menşeinin semâvî olduğunu isbata kâfidir. Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), bu mu'cizeye istinaden, bir peygamber olarak tanınmasını istemiştir. Arabistan'ın çıplak ve kısır çöllerini aydınlatan, şair ve hatiplere meydan okuyan Kur'ân, bir âyetine bir nazire istemiş; hiçbir kimse bu tahaddîye karşı gelememişti. Burada yalnız bir misal irad ederek, bütün büyük adamların Kur'ân'ın belâgatına baş eğdiklerini göstermek isterim.

Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) zamanında, Arabistan şâirlerinin şehriyari, şair Lebid idi. Lebid, muallâkattan birinin nâzımıdır. O zaman putperest olan Lebid, Kur'ân'ın belâgatı karşısında lâl kalmış, bu belâgatı en güzel sözlerle ifade etmişti. Kur'ân'ın belâgatı karşısında hayran kalan Lebid, müslümanlığı kabul etmiş, Kur'ân'ın ancak bir Peygamber lisanından duyulacağını söylemiştir.

Kur'ân'ın lisanı, belîğ ve harikulâde seyyâldir. Cenâb-ı Hakk'ın şân ve celâletini, azamet sıfatlarını ifade eden âyetlerin ekserîsi, müstesna bir güzelliği hâizdir. Kur'ân'ı bîtarafane tercümeye gayret ettimse de, kârilirim, Kur'ân'ın metnini sadakat-kârâne bir ifadeye muvaffak olamadığımı göreceklere. Bu kusuruma rağmen, kârilere tercümemde bahis mevzuu ettiğim muhteşem âyetlerin birçoklarını okuyacaklardır.

Corselle

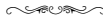
Kur'ân, Beşeriyete İlâhî Bir Lütuftur. Kur'ân, Muzaffer Cumhuriyetler Meydana Getirmiştir

Kur'ân âyetlerini nüzûl tarihine göre tercüme ve tertip eden İngiltere'nin en mutaassıp papazlarından Rodwell (Radvel), şu hakikatleri itiraf ediyor:

Kur'ân, Arabistan'ın basit bedevîlerini öyle bir istihaleye uğratmıştır ki, bunların âdeta meşhur olduklarını zannedersiniz. Hristiyanların telâkkisine göre Kur'ân'ın nâzil olmuş bir kitap olduğunu söyleyecek olsak bile, Kur'ân putperestliği imha; Allah'ın vahdâniyet akîdesini tesis; cinlere, perilere, taşlara ibadeti ilga; çocukları diri diri gömmek gibi vahşî âdetleri¹ izale; bütün hurafeleri istisal; taaddüd-ü zevcatı tahdit ile, bütün Araplar için ilâhî lütuf ve nimet olmuştur.

Kur'ân bütün kâinatı yaratan, gizli ve âşikâr her şeyi bilen Kadîr-i Mutlak sıfatıyla Zât-ı Kibriya'yı takdis ve tebcil ettiğinden, her sitâyîşe şayandır. Kur'ân'ın ifadesi veciz ve mücmel olmakla beraber, en derin hakikati, en kuvvetli ve mülhem hikmeti takrir eden elfaz ile söylemiştir. Kur'ân, devamlı memleketler değilse de, muzaffer cumhuriyetler vücuda getirmeye hâdim olacak esasları muhtevi olduğunu isbat etmiştir. Kur'ân'ın esaslarıyladır ki, fakr ve sefaletleri ancak cehaletleriyle kabil-i kıyas olan, susuz ve çıplak bir yarımadanın sekencesi, yeni bir dinin harareti ve samimî sâlikleri olmuşlar, devletler kurmuşlar, şehirler inşâ etmişlerdir. Filhakika müslümanların heybetidir ki, Füstat, Bağdat, Kurtuba, Delhi, bütün Hristiyan Avrupa'yı titreten bir azamet ve haşmet ihraz etmişlerdir.

Rodwell

Müslümanlık, Dünyanın Kıvamı Olan Bir Dindir; Cihan Medeniyetinin İstinad Ettiği Temelleri Muhtevidir

Fransa'nın en maruf müsteşriklerinden Gaston Care (Gaston Kar), 1913 senesinde Le Figaro Gazetesinde, yeryüzünden müslümanlık kalacak olursa, müsalemetin muhafazasına imkân olup olmadığı hakkında

¹ Bkz.: En'âm sûresi, 6/140, 151; Nahl sûresi, 16/58-59; İsrâ sûresi, 17/31; Tekvir sûresi, 81/8-9. Ayrıca bkz.: Dârimî, mukaddime 1.

makaleler silsilesi yazmış ve o zaman bu makaleler Şark gazeteleri tarafından tercüme olunmuştu. Fransız müsteşriki diyor ki:

Yüz milyonlarca insanın dini olan müslümanlık, bütün sâliklerine nazar, dünyanın kıvamı olan bir dindir. Bu aklî dinin menbâ ve düsturu olan Kur'ân, cihan medeniyetinin istinad ettiği temelleri muhtevidir. O kadar ki, bu medeniyetin, İslâmiyet tarafından neşrolunan esasların imtizacından vücut bulduğunu söyleyebiliriz.

Filhakika, bu âlî din, Avrupa'ya, dünyanın imarkârâne inkişafı için lâzım olan en esaslı kaynakları temin etmiştir. İslâmiyet'in bu fâikiyetini teslim ederek, ona medyun olduğumuz şükranı tanımıyorsak da, hakikatin bu merkezde olduğunda şek ve şüphe yoktur.

Fransız muharriri, daha sonra, Kur'ân'ın umumî müsâlemeti muhafaza hususundaki hizmetini bahis mevzuu ederek diyor ki:

İslâmiyet, yeryüzünden kalkacak ve bu suretle hiçbir müslüman kalmayacak olursa, barışı devam ettirmeye imkân kalır mı? Hayır... Buna imkân yoktur!..

Gaston Care

Kur'ân Bütün Dinî Kitaplara Fâiktir

Alman âlimlerinden ve müsteşriklerinden Jochahim du Rulpp (Yoahim Dü Raf) Kur'ân'ın sıhate verdiği ehemmiyetten bahsederken şu sözleri söylüyor:

İslâmiyet'in, şimdiye kadar Avrupa muharrirlerinden hiçbirinin nazar-ı dikkatini celbetmeyen bir safhasını bahis mevzuu etmek istiyorum. İslâmiyet'in bu safhası, onun sıhhati muhafaza için vuku bulan emirleridir. Evvelâ şunu itiraf etmek lâzımdır: Kur'ân, bu nokta-yı nazardan bütün dinî kitaplara fâiktir. Kur'ân'ın tarif ettiği basit, fakat mükemmel sıhhî kaideleri nazar-ı dikkate alırsak, bu mukaddes kitap sayesinde, bütün dünyanın bazı kısımlarıyla, haşerat mahşeri olan Asya'nın müthiş bir tehlike olmaktan kurtulduğunu görürüz. Müslümanlık nezafeti, temizliği, nezaheti bütün sâliklerine farzetmekle, birçok tahripkâr mikropları imha etmiştir.

Jochahim

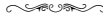

Kur'ân Âyetleri İslâmiyet'in Muhteşem Bünyesinde Altın Bir Kordon Gibi İşlenmiştir

Sembires Encyclopedia namıyla intişar eden İngilizce muhitü'l-maarifte, müslümanlıktan şu suretle bahs olunmaktadır:

İslâm Peygamberi'nin seciyesini aydınlatan Kur'ân âyetleri, son derece mükemmel ve son derece müessirdir. Bu kısım âyetler, müslümanlığın ahlâkî kaidelerini ifade eder. Fakat bu kaideler, bir-iki sûreye münhasır değildir. Bu âyetler, İslâmiyet'in muhteşem bünyanında, altından bir kordon gibi işlenmiştir. İnsafsızlık, yalancılık, hırs, israf, fuhuş, hıyanet, gıybet, bunların hepsi Kur'ân tarafından en şiddetli surette takbih olunmuş ve bunlar reziletin tâ kendisi tanınmıştır.

Diğer taraftan, hüsn-ü niyet sahibi olmak, başkalarına iyilik etmek, if-fet, haya, müsamaha, sabır ve tahammül, iktisat, doğruluk, istikamet, sulh-perverlik, hakperestlik, her şeyden fazla Cenâb-ı Hakk'a itimat ve tevekkül, Allah'a itaat... Müslümanlık nazarında hakikî iman esasları ve hakikî bir müminin başlıca sıfatları olarak gösterilmiştir.

Resûl-i Ekrem İdrak ve Şuur Timsâlidir

Profesör Edward Monte, “Hıristiyanlığın İntişarı ve Hasımı Olan Müslümanlar” unvanlı eserinin 17 ve 18'inci sayfalarında diyor ki:

Rasyonalizm, yani “akliye” kelimesinin müfâdını ve tarihî ehemmiyetini tevsî edebilirsek, müslümanlığın akli bir din olduğunu söyleyebiliriz. Akıl ve mantık mîsdâkiyla akaid-i diniyeyi muhakeme eden mektep, rasyonalizm kelimesinin, İslâmiyet'e tamamıyla mutâbık olduğunu teslim etmekte tereddüt etmez.

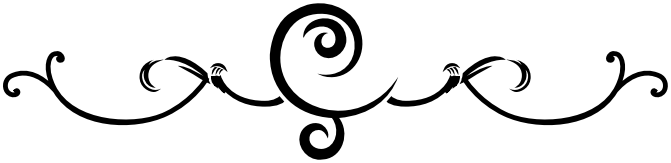
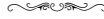
Resûl-i Ekrem şuur ve idrak timsâli olduğu, dimağının iman ışıkları ve kâmil bir yakîn ile pür-nur olduğu muhakkaktır. Resûl-i Ekrem, muasırlarını aynı heyecanla alevlemiş, bu sıfatlarla teşhiz etmiştir. Hazreti Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), başarmak istediği ıslahatı, ilâhî bir vahiy olarak takdim etmiştir. Bu, ilâhî bir vahiydir. Hazreti Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) dini ise, akıl kaidelerinin ilhamlarına tamamıyla muvâfıktır.

Ehl-i İslâm'a göre İslâmiyet'in esas akaidi, şu suretle hülâsa olunabilir:

Allah birdir; Muhammed (*aleyhiissalâtu vesselâm*) O'nun Peygamberidir. Filhakika, İslâmiyet'in esaslarını sükûnetle ve derin bir teemmülle tetkik ettiğimiz zaman, bunların, Allah'ın birliğine ve Muhammed'in (*aleyhiissalâtu vesselâm*) risaletine, sonra haşır ve neşre ve itikada müntehi olduklarını görürüz. Bizzat dinin esasları tanıyan bu iki akide, bütün dindar insanlarca akıl ve mantığa müstenid telâkki olunmakta ve bunlar Kur'ân'ın akidelerinin hülâsası bulunmaktadır.

Kur'ân'ın ifadesindeki sadelik ve berraklık, müslümanlığın intişar ve i'tilâsını bilâ-tevakkuf temâdi ettiren sâik kuvvet olmuştur. Resûl-i İslâm tarafından tebliğ olunan mukaddes talimatın cihanşümûl terakkisine rağmen, müslümanların ilham kaynağı ve en kuvvetli ilticagâhı Kur'ân olmuştur. En takdiskâr ve kanaat-bahş bir lisanla, başka bir kitab-ı münzelin tefevvuk edemeyeceği bir ifade ile tahrir eden kitap, Kur'ân'dır. Bu kadar mükemmel ve esrarengiz, her insanın tetkikine bu kadar açık olan bir din, muhakkak, insanları kendisine meclûb eden i'câz-kâr kudreti hâizdir. Müslümanlığın bu kudreti hâiz olduğunda şüphe yoktur.

Edward Monte

Birkaç Defa Beraat Kazanan Risale-i Nur'un Bir Kaç Vilâyette Haksız Müsaderesine Dair, Nur'un Yüksek Bir Talebesinin Mahkemesindeki Müdafaasından Bir Parçadır

(Bu müdafa, bir takriz olarak buraya ilhakı münasip görülerek dercedilmiştir.)

Diyarbakır Sulh Ceza Mahkemesi Yüksek Makamına,

Mahkeme-i âdilenizin huzuruna çıkmaktan fevkalâde memnunum.

Âdil mahkemeler; Kâinat Hâlıkı'nın Hak isminin, Âdil isminin ve daha çok esmâ-yı ilâhiyenin tecelligâhıdır. Hak nâmına hükmeden, Âdil-i Mutlak hesabına adalet eden ve hakikî, İslâmî bir adâlet olan kürsî-i muallâ ne yüksektir, ne mübecceldir!.. Hak tanımaz mağrur zâlimleri huzurunda serfürû ettiren, haksızları hakkı teslime icbar eden âdil mahkemeler, en yüksek tebcile ve en âli ihtirama sezâdırlar.

Zulüm ve gadir ile hukuku ihlâl edilmiş, haysiyet ve şerefi pâyimal edilmiş mazlumların, huzurunda ahz-ı mevki ile tazallum-u hâl eden bîçarelerin şu dünya-yı fânide ihkak-ı hak için mesned-i re'sleri, mahkemelerdir. Şu halde, ne şeref-bahş bir taht-ı âlîdir ki; mazlûmlara melce ve penah, zalimlere de hüsrân ve tebah oluyor.

İnsanların ebrârını da, eşrârını da cem eden huzur-u mehâkim, öyle korkulacak bir yer değildir. Belki muhabbete, hürmete lâyıktır.

Sultanlarla köleleri, asilzadelerle âhâd-ı nâsı müsâvi tutan şu makam, saltanattan da mübecceldir. Hususıyla, bütün âlem-i insaniyete devirlerin, asırların akışı boyunca adâlet dersini veren İslâm mahkemeleri; akvâm-ı sâirenin engizisyonlarına mukabil, adâlet nurunu bîçâre beşerin kara sayfasına haşmetle aksettirmiştir. Adliye ve adâlet tarihimiz, bunun binlerle misaline şahittir.

Ezcümle; bu mübarek, adâletli mahkemenin huzurunda iftiharla arz etmek isterim ki; meşhur İslâm seyyahı ve tarihçisi Evliya Çelebi, Seyahat-nâme'sinde diyor ki: "İlk İstanbul kadısı (hâkimi) olan Hızır Bey Çelebi'nin huzurunda, Haşmetli Padişah Fâtih ile bir Rum mimarı arasında şöyle bir muhakeme cereyan eder:

Büyük bir âbidenin inşasında kullanılacak iki mermer sütunu Fâtih, bir Rum mimarına teslim eder. Mimar da, Fâtih'in arzusunun hilâfına olarak, bu sütunları üçer arşın kesip kısaltır. Fâtih, cezaen, Rum mimarının elini kestirir. Rum mimarı da, Fâtih aleyhine dâvâ açar. Bunun üzerine mahkemeye celbedilen Büyük Padişah, baş köşeye geçmek istemiş. Birdenbire, hâkimin şu ihtarıyla karşılaşmış:

“Oturma beyim! Hasmınla mürâfaa-yı şer’î olacaksın; ayakta beraber dur!”

Hızır Bey Çelebi; bu koca şanlı Padişah-ı maznûna, haksız el kestirdiği için, kendisinin de kısasa tâbi olduğunu ve elinin kesileceğini bildirir.

Fakat, mimar kısası istemediği için, Büyük Fâtih, günde on altın tazminata mahkûm olur ve hatta kısastan kurtulduğu için, bu tazminatı kendiliğinden yirmi altına çıkarır.

İslâm mahkemesinin adâletinin şanlı misallerinden biri olan şu misal, bize en haşmetli hükümdarlarla en âciz fertlerin huzur-u mehâkimde müsavî olduğunu gösteriyor.

İşte ben de bugün, Fâtih kadar şanlı, kahraman İslâm hâkimi Hızır Bey Çelebi'nin makamının mümessili olan ve hakikî adâlet-i Kur'âniye'yi esas tutan bir makamın yerinde bulunan bir mahkemenin huzurunda bulunuyorum. Bütün kalbimi huzur ve sürura kalbeden memnuniyetim budur.

Kahraman ecdadımızın bu kadar ulviyetinin sırrı; kalblerinde Allah korkusunun mevcudiyetiyle, Kur'ân nurunun ve nihayetsiz feyzinin ruhlarında yerleşmiş olması ve kudsî hakâike karşı sonsuz ve nihayetsiz derecede merbutiyetleridir. O mübarek ecdattan bize tevarüs eden, Allah ve Kur'ân için akıttıkları kudsî kanlarının hâlen eserleri bulunan bu yurtta ve aziz canlarını feda ettikleri şu memlekette: “Kur'ân'ın kudsî hakikatlerine hizmet ediyor, Kur'ân'ın tefsirini okuyor, evinde bulunduruyor.” kaydıyla mahkemenin huzuruna sevkedildim.

Evet muhakememiz şahsımla alâkadar olmaktan ziyade, Risale-i Nur'un muhakemesidir. Risale-i Nur ise, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın semâvî ve kudsî hakâikinin tereşşuhâtı olmak hasebiyle, o yüksek eserlerdeki kıymet, doğru- dan doğruya Kur'ân'a âittir. Şu halde, muhakeme de Kur'ân'ın muhakemesidir. Ehl-i Tevhid'in kitabı olan kelâmullah bütün âyât ve beyyinatıyla Hâlık-ı kâinat'ın vahdâniyetini ve ehadiyetini ilân ediyor.

Kur'ân'ın ehl-i ukûlü hayrette bırakan i'câzı, belâgat ve fesahati, nihayet derecedeki yüksek üslûbu, selâset-i beyanı, elhâsıl sonsuz bedayi' ve camiiyeti

ile ins ve cinnin kıyamete kadar gelecek ihtiyacâtına ekmeliyetle kâfi gelmesi, dünya ve âhîret saadetine rehberi bulunması ve bütün asırlardaki tabakât-ı beşere hitap etmesi ve kâinat Hâlıkı'nın marziyatını kullarına bildirecek âyât ve beyyinatı tefsir ve izah edecek mütehasıs ehl-i ilmin bulunması zaruretine binaen her asırda gelen binler müdakkik ehl-i ilim, yüz binlerle Kur'ân tefsirlerini meydana getirmişler; bütün asırları Kur'ân'ın nuruyla ışıklandırmışlardır.

İşte Risale-i Nur da; bu asırda Kur'ân'ın feyziyle vücut bulan, beşerin tekemmülâtına uygun olarak Kur'ân'ın gösterdiği mu'cizeli hakikatlerin, bu tekâmül ile sâha-yı fiile konulduğunu bildiren ve asrın idrakine hitap eden gayet kudsî bir tefsirdir. Kur'ân baştanbaşa tevhid-i ilâhîyi ilân ediyor. Risale-i Nur da, iman-ı billâh'ı gösteren ve hakâik-i imaniyeyi ders veren âyetleri tefsir ediyor.

İşte muhakemenin asıl mevzuu budur.

Otuz seneden beri gizli din düşmanlarının, komünistlerin ve masonların tahrikatıyla Risale-i Nur şâkirtleri, birçok mahkemelere sevk edilmişler. Âdil mahkemeler de, o hâin, gizli din ve Kur'ân düşmanlarının ettikleri iftiraları inceden inceye tetkik etmişler, "Bunlarda bir suç yok; kitaplar ise, faydalı kitaplardır." diyerek, çok mahkemeler beraatla neticelenmişlerdir.

Temyiz mahkemesi de, üç defa mahkemelerin beraat kararını tasdik etmiş. Hüküm kaziyeye-i muhkeme haline geldiği halde, memleketi umumî bir dinsizliğe sürüklemek için perde arkasındaki din düşmanları; faaliyetlerini mütemadiyen tazelemişler, sükûn ve âsâyîşe pek çok muhtaç olan memleketimizi bu cihetten zaafa uğratmak için adliyeleri, mahkemeleri daima hâinâne tertiplerle meşgul etmişlerdir.

Evvelce şifahen dahi arz ettiğim vecihle; Selef-i Salihîn'in bıraktığı kud-sî tefsirler iki kısımdır: Bir kısmı, ahkâma dâir tefsirlerdir. Diğer bir kısmı da, âyât-ı Kur'âniye'nin hikmetlerini ve iman hakikatlerini tefsir ve izah ederler. Selef-i Sâlihînin bu türlü tefsirleri çoktur. Hususan Gavs-ı Âzam Şâh-ı Geylânî, İmam Gazâlî, Muhyiddîn-i Arabî, İmam Rabbânî gibi zevat-ı kiramın eserleri, bu kısım tefsirlerdir. Bilhassa Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretleri'nin Mesnevî-i Şerifi de bu tarz bir nevi manevî tefsirdir. İşte Risale-i Nur, bu tarz tefsirlerin en yükseği, en mümtazı ve en müstesnâsıdır. İşte madem bu tarz tefsirler mütedavildir, kimse ilişmiyor, Risale-i Nur'a da ilişmemek lâzımdır. İlişenler, Kur'ân'a ve ecdada düşmanlıklarından ilişirler.

Risale-i Nur, erkân-ı imaniyeyi ve âyât-ı Kur'âniye'yi tefsir ederek öyle bir tarzda beyan eder ki; hiçbir münkir, hiçbir dinsiz, o hakikatleri inkâr edemez.

Hem riyâzî bir katiyetle isbat eder, göze gösterir, aklı doyurur, letâifi kandırır; artık hiçbir imanî ve Kur'ânî hakikati inkâra mecal kalmaz. Bundan dolayıdır ki; dinsizler, komünistler, bu memlekette Risale-i Nur varken mel'unâne fikirlerini sâha-yı tatbîke koyamadıklarından ve bir manevî bekçi gibi Risale-i Nur daima karşlarına çıktığından, Risale-i Nur'un her vecihle neşrine sed çekmeyi gaye edinmişlerdir.

Risale-i Nur, tahkikî iman dersleri verir. Şâkirtlerini her türlü fenalıktan alıkoyar. Kalblere doğruluk aşılar. Onu hakıyla anlayan artık fenalık yapamaz. Onun içindir ki, bugün memleketin her tarafındaki Risale-i Nur talebeleri, asâyîşin manevî muhafızı hükmündedirler. Şimdiye kadar hiçbir hakikî Nur talebesinde âsâyîşe münâfî bir hareket görülmemiş, âdeta Nur talebeleri zabitanın manevî yardımcısı olmuşlardır. Risale-i Nur talebelerinin rızâ-yı ilâhîden başka, a'mâl-i uhreviyeye müteveccih olmaktan gayri düşünceleri yoktur. Şu halde, Risale-i Nur'a garazkâr tertipler hazırlayanlar, perde arkasında ki malûm din düşmanlarından başka kimse değildir.

Yukarıdaki mâruzatımızda birçok mahkemelerin beraat kararlarının mevcudiyetini arz etmiştim. Elde edebildiğim tarih ve numaralarını beyan ederek, o âdil ve yüksek mahkemelere milyonlar Nur Şâkirtleri nâmına minnettarlığımızı bildirmek isterim:

Umum Risalelerin beraat ve iadesi hakkında Denizli Ağır Ceza Mahkemesi'nin 15/Haziran/1944 tarihli beraat kararıyla, İstanbul Eminönü Ağır Ceza Mahkemesi'nin 1953 tarih ve 1951/137 esas ve 27/952 kararıyla ki; geçen celsede Sebilürreşad Gazetesi'nin takdim ettiğim nüshasında bildirilen beraat kararıdır. Ayrıca mahkeme-i âlinize sûret-i mahsusada arz ve takdim ettiğim Asâ-yı Mûsâ dahil umum Risale-i Nur Külliyyatı'nın Mersin Ağır Ceza Mahkemesi'nin 17/1954 esas 421/954 karar ve 9/4/954 tarihli beraat kararının mevcudiyetleri; mahkemelerin temininde olarak hiçbir elin Risale-i Nur'a ilişmemesini tazammun ettiği halde, mestur düşmanların hainâne faaliyetleriyle bu sefer de tahsisen Asâ-yı Mûsâ kastedilerek âdil ve yüksek mahkemeye gelmiş bulunuyoruz.

Risale-i Nur, iman-ı billâh ile tevhidî; en yüksek derecede, aynelyakîn ve hakkalyakîn bir sûrette göze gösterip bütün letâifî âzamî derecede doyurmasıyla imanı taklidden kurtarıp, derece-i tahkike yükseltir. Asâ-yı Mûsâ'da ise, bu ulvî ve kudsî iman dersi, en parlak bir sûrette, hem görülmemiş ihtîşâm ile isbat edildiğinden, yüz otuz cilde yaklaşan Risale-i Nur tefsirinin âdeta hülâsası hükmündedir.

Bütün semâvî kitapların ve bütün peygamberlerin en büyük dâvâ-sı, Hâlik-ı kâinat'ın ulûhiyet ve vahdâniyetini ilândır. Kur'ân, baştanbaşa Tevhid'i gösterir. İşte Asâ-yı Mûsâ da; müslümanlara ve umum beşeriyete Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ve delâil-i vahdâniyetini güneş gibi göstermesinden, en büyük bir mütefekkir ile bir dinsizi ve bir filozofu hakâik-i imaniyeyi tasdi-ke mecbur ettiği gibi, en âmî bir adamın da en yüksek hakikatleri, en büyük bir suhûletle anlamasını temin eden, tevhidi gösteren, âyât-ı Kur'âniye'nin en kudsî bir tefsiridir.

Aynen ismi gibidir. Nasıl ki Mûsâ (*aleyhisselâm*), elindeki asâsıyla kara taşlar-dan, çorak vadilerden, ateş fışkıran çöllerden âb-ı hayatı fışkırttığı gibi, Asâ-yı Mûsâ da, vahdâniyet-i ilâhiyeyi isbat etmesiyle dünya ve âhiret âlemlerini zi-yadar edecek Tevhid nurlarını fışkırtıyor; taş gibi kalpleri, mum gibi eritiyor; şevki ile gönülleri teshir ediyor.

Hem madem mahkemelerin beraati mevcut ve vicdan hürriyeti var ve hiçbir memlekette ilim ile iştigal edenlere ilişilmiyor; şu halde, ûlum-u evvelîn ve âhirîni câmi olan Risale-i Nur'a da ilişilmemek lâzımdır.

Risale-i Nur yurdun âsâyışine, sükûn ve selâmetine hizmet ettiğine de-lil; milyonlar talebelerinin hiçbirisinde bir vakanın görülmemiş olmasıyla be-raber, hepsinin de nâmuskârâne faaliyetleriyle müstakîm görülmeleridir. Risale-i Nur Külliyyatı, Asâ-yı Mûsâ ile birlikte kütüphane-i mesâimin harîmin-den alınması ile, her türlü suç unsurunun mevcudiyetini bizzat ref'eder. Zira her münevver adam, kütüphanesinde her nevi kitabı bulundurur, okur, tetkik eder. Mel'unâne fikirleri neşreden ve anarşistliği telkin eden kitaplar bile kü-tüphanelerde açıkça tetkike tâbidir.

Hülâsa: Risale-i Nur, Kur'ân'ın bu asırda en yüksek ve en kudsî bir tefsiri-dir. Hakikatleri semâvîdir, Kur'ânîdir. O halde Kur'ân okundukça, o da oku-nacaktır. Risale-i Nur, mücevherât-ı Kur'âniye hakikatlerinin sergisidir, paza-rıdır. Bu ulvî pazarda herkes istediği gibi ticaret yapar. Uhrevî, mânevî zen-ginliklere mazhariyeti temin eder.

Bu kadar maruzatımızla ifade etmek istedim ki: Maksudımız, imanımızı kurtarmaktır, imana hizmettir, Kur'ân'a hizmettir. Âhirete müteveccih olan bir hâl ise, hiçbir günâ suç mevzuu olamaz. Mütemadiyen şikâyetle bulunduğumuz o gizli din düşmanları, türlü türlü entrikalarla, tertiplerle, iz'âçlarla bizle-ri bu kudsî vazifeden menetmeye uğraşmaktadırlar. Bizler ise bu kudsî yolda Kur'ân ve iman için her şeyimizi fedaya seve seve hazırız.

Değil dünyevî ıztıraplar, cehennemî azaplar da verilse, bıçaklarla da doğransak, en müthiş ölümlere de maruz bırakılsak, asırlar boyunca milyonlar mübarek ecdadımızın feda-yı can ettikleri bu kudsî hakikate, bizim canımız da feda olsun. Bir değil, bin ruhum da olsa, Kur'ân için, iman için hepsini feda etmeye her zaman hazırım!

Şu aziz vatanın taşları, toprakları, âbideleri, kubbeleri, camileri, minareleri, mezar taşları, türbeleri; Kur'ân'ın tebliğ ettiği zemzeme-i tevhidi haykırıyorlar. İman ve Kur'ân'ın ezeli nûrunu, atom zerratına kadar nüfuz edip ilân ettiği tevhid hakikatini, hiçbir kuvvet bu vatanın ve bu milletin sîne-i pâkin-den silemez.

Muhterem mahkemenizden, yüksek adaletinizden; hakâik-i Kur'âniye'yi ve vahdâniyet-i ilâhiyeyi haşmetle ilân eden ve tevhidi, âzamî derecede gösteren Risale-i Nur Külliyyatı'nın iadesine ve beraatine karar vermenizi rica ederim.

Risale-i Nur, Kur'ân'ın malıdır. Arşı ferşe bağlayan kelâmullah ile mâzi cânibindeki milyarlar ehl-i iman, evliya ve enbiya alâkadar oldukları gibi, Risale-i Nur mahkemesiyle de mânen alâkadardırlar. Çok ihtiyarlamış arzın, dört yüz milyon Müslüman seknesi, Risale-i Nur'un beraatine ve serbestiyetine ve intişarına muntazırdırlar.

Mâzi tarafından perde-i gayb arkasına çekilen mübarek ecdadımızın nuranî kabileleri, ulvî makamlarından Risale-i Nur mahkemesine mânen nâzırdırlar. Müstakbel cephesinin feyizkâr nesilleri, beraat¹(Hâşiye) kararını bekliyorlar.

Emekli Yüzbaşı
Mehmed Kayalar

¹ (Hâşiye) Bu müdafaanın serdedildiği muhakeme, beraatle neticelenmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا اللَّهُ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ يَا فَزْدُ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ يَا حَكَمُ يَا عَدْلُ يَا قُدُّوْسُ¹

İsm-i âzamın hakkına ve Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın hürmetine ve Resûl-i Ekrem (*aleyhissalâtü vesselâm*)'ın şerefine, bu mecmuayı bastırانları ve mübârek yardımcılarını ve Risale-i Nur talebelerini Cennetü'l-Firdevs'te saadet-i ebediyye mazhar eyle, âmîn...

Ve hizmet-i imaniye ve Kur'âniye'de daima muvaffak eyle, âmîn...

Ve defter-i hasenâtlarına İşârâtü'l-İ'câz'ın her bir harfine mukabil, bin hasene yazdır, âmîn...

Ve Nur'ların neşrinde sebat ve devam ve ihlâs ihsan eyle, âmîn...

Yâ Erhamerrâhimîn!.. Umum Risale-i Nur şâkirtlerini iki cihanda mesûd eyle, âmîn...

İnsî ve cinnî şeytanların şerlerinden muhafaza eyle, âmîn...

Ve bu âciz ve bîcâre Said'in kusurâtını affeyle, âmîn...

Umum Nur Şâkirtleri Nâmına
Said Nursî

¹ Ya Allah, yâ Rahmân: Ey Zât'ı itibarıyla merhametli olan! yâ Rahîm: Ey rahmetiyle mahlûkâtına merhamet eden! yâ Ferd: Ey eşi ve benzeri olmayan! yâ Hayy: Ey her zaman var olan, diri olan, ezelî ve ebedî hayat sahibi olan! yâ Kayyûm: Ey kendi Zât'ı ile var olup, zeval bulmayan ve bütün varlıkları varlıkta tutup onları yöneten! yâ Hakem: Ey hükmü geçersiz kılınmayan Hâkim! yâ Adl: Ey tam adalet sahibi! yâ Kuddûs: Ey her şeyi tertemiz yapan ve kendisi bütün eksiklerden uzak ve yüce Zât!